

MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE GÜNCEL SORUNLAR

MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE GÜNCEL SORUNLAR

EDİTÖR

Prof.Dr.Öğ.Alb.Hüsnü ÖZLÜ

İzzet KONCAGÜL

Baskı ve Cilt

Milli Savunma Üniversitesi

Kara Harp Okulu Matbaası

Sertifika Numarası : 52940

ISBN : 978-625-7791-30-4

Ankara, 2022

SUNUŞ

1919 yılında bir disiplin haline gelen Uluslararası İlişkiler, başta devletler olmak üzere uluslararası sistemde bulunan aktörlerin birbiri ile ilişkilerini incelemektedir. Güvenlik, terörizm, savaş, uluslararası hukuk, istihbarat ekonomi, dış politika gibi birçok alt başlık içeren Uluslararası İlişkiler Disiplini, bölgesel ve küresel mahiyette gerçekleşen olaylar ve olgular bağlamında her geçen gün önem kazanmaktadır. Güncel meseleleri anlamamıza, değerlendirmemize ve yorumlamamıza yardımcı olan bu disiplinin, gerçekleşmiş veya devam eden olayları, durumları ve olguları anlamamız açısından oldukça değerli olduğu kabul edilmektedir.

21.yüzyılın bazı önemli ve güncel meseleleri ‘Uluslararası İlişkilerde Güncel Sorunlar’ adlı kitap çalışmamızda, Uluslararası İlişkiler literatürüne katkı sağlamak amacıyla, ele alınmış ve analiz edilmiştir. Kitapta, yaşanan güncel gelişmeler tarihsel bir perspektiften değerlendirilmekte, bölgesel ve küresel güçlerin güncel politikalarını ve güç merkezlerinde yaşanan değişimleri bu bağlamda ele alınmaktadır. Uluslararası ilişkilerde gündemi meşgul eden ve her birini anlayanın başlı başına bir uzmanlık gerektirdiği bu güncel sorunlara yönelik tartışmaları bir bütün olarak okuyucuya akademik perspektiften değerlendirip sunma düşüncesi bu kitabın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bahse konu güncel meselelere yönelik olarak çeşitli çalışmaları bulunan ve her biri alanlarında akademik çalışmalar yapmaya devam etmekte (Milli Savunma Üniversitesi Öğrencileri/Akademisyenleri) olan yazarlarımızın katkılarıyla hazırlanmış olan bu eser, güvenlik kuruluşları personellerine, akademisyenlere, lisans ve lisansüstü öğrencilere, ülke gündemini takip etmek isteyen alan uzmanlarına ve genel okuyucuya hitap etmektedir.

İlk bölümde 2019 yılında ortaya çıkan ve 2020 yılında Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel salgın olarak kabul edilen Covid-19 virüsünün, bireylerden devletlere kadar etki düzeyi incelenmiştir. Bu bağlamda Türkiye’nin çok taraflı uluslararası dayanışması ve iş birliğini önceleyen politikası istatistiki veriler ile ele alınmıştır. İkinci bölümde Ortadoğu ve Kafkasya bölgelerinde yaşanan sorunlar, güvenlik ve dış politika perspektifinden ele alınmış ve bu bağlamda analiz edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise güncelliğini koruyan, bölgesel ve küresel aktörlerin rekabet alanı haline gelen Doğu Akdeniz konusu, Ege’de yaşanan gelişmeler, Libya’da yaşanan iç savaş ve Türkiye-Libya ilişkileri değerlendirilmiştir. Değerlendirme ve analizler Türk Dış Politikası göz önüne alınarak yapılmıştır.

Hüsnü ÖZLÜ

Prof.Dr.Öğ.Alb.

ÖNSÖZ

Elinizdeki kitap, Milli Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri ve Milli Güvenlik Enstitüsü doktora ve yüksek lisans öğrencileri tarafından hazırlanmıştır. Kitap bu özelliği ile gençliğe güvenimizi tazelemektedir. Sekiz ayrı yazarın bütünlükten çalışmaları, Türk dış politikasının bazı sorunlarıyla ilgili güncel değerlendirmeler içermektedir.

Covid-19 Pandemisi ve Türk Dış Politikasına Etkileri başlıklı ilk bölümde Covid-19 pandemisi sürecinde yürütülen ve özellikle son yirmi yıldır Türk Dış Politikası'nın ayrılmaz bir bileşeni haline gelen çoktarafı, uluslararası dayanışma ve iş birliğini önceleyen İnsani Diplomasi anlayışı incelenmiştir.

Azerbaycan ve Ermenistan: İkinci Karabağ Savaşı Işığında Karabağ Sorunu başlıklı ikinci bölümde iki ülke arasındaki uyumsuzluk, temel nedenlerinin yanı sıra sırasıyla insani-toplumsal, hukuksal, askerî ve politik boyutlarda araştırılmış, nihayetinde ise bütüncül bir analiz gerçekleştirilmiştir.

Suriye Krizi, Vekalet Savaşları ve Türkiye Başlıklı üçüncü bölümde ilk olarak savaş ve vekalet savaşları kavramları üzerinde durulmuş, yapılan tanımlardan yola çıkılarak Suriye'deki durum, ABD ve İran tarafından yürütülen vekalet savaşları bağlamında değerlendirilmiştir.

Göçün "Güvenlikleştirilmesi": Afganistan Örneği başlıklı dördüncü bölümde, göçün giderek güvenlikleştirilmesi ve ulusal güvenlik kadar uluslararası sistemin güvenliğine ilişkin bir tehdit olarak değerlendirilmesi eleştirel bir bakış açısı ile incelenmiştir.

Clausewitz'in Perspektifinden ABD'nin 2003 Yılı Irak Operasyonu'nu Anlamak başlıklı beşinci bölümde, 11 Eylül saldırılarının ardından, ABD'nin 2003 yılında gerçekleştirdiği Irak Operasyonu Clausewitz'in perspektifinde eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Türkiye'nin Ege Denizi'nde deniz güvenliği ve gayri askeri statüdeki Ege Adalarının güvenlik tehdidi başlıklı altıncı bölümde Yunanistan'ın gayri askeri statüdeki Doğu Ege Adalarını uluslararası hukuka aykırı olarak silahlandırmasının Türkiye üzerinde yarattığı güvenlik tehdidi anlatılmaktadır.

Arap Baharı sonrası dönemde Libya’da yaşananlar ve Türkiye-Libya ilişkilerinin analizi başlıklı yedinci bölümde, Arap Baharı sürecinde ve sonrasında Libya’da yaşanan olayların iç savaş ve vekâlet savaşlarına nasıl evrildiği, bunun uluslararası siyasete etkisi ve Türkiye açısından önemi anlatılmıştır.

Doğu Akdeniz ve Kıbrıs ekseninde enerji politikaları başlıklı son bölümde, bölgedeki gelişmeler çerçevesinde başta Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti olmak üzere bölge ülkelerinin ve küresel güçlerin enerji politikaları üzerine bir portre ortaya konmuştur.

Prof.Dr. Sertaç Hami BAŞEREN

YAYIN AKADEMİK DANIŞMA KURULU

- Prof.Dr. Elif ÇOLAKOĞLU
- Prof. Dr. Öğ.Alb. Hüsnü ÖZLÜ
- Prof.Dr. Sertaç Hami BAŞEREN
- Prof.Dr. Oktay TANRISEVER
- Doç.Dr. Cenker Korhan DEMİR
- Doç.Dr. Serkan YENAL
- Dr.J.Alb. Engin AVCI

İÇİNDEKİLER

1.BÖLÜM.....	9
Covid-19 Pandemisi ve Türk Dış Politikasına Etkileri	9
2.BÖLÜM: ORTADOĞU VE KAFKASYA.....	29
Azerbaycan ve Ermenistan: İkinci Karabağ Savaşı Işığında Karabağ Sorunu	29
Suriye Krizi, Vekâlet Savaşları ve Türkiye.....	65
Göçün “Güvenlikleştirilmesi”: Afganistan Örneği.....	90
Clausewitz’in Perspektifinden ABD’nin 2003 Yılı Irak Operasyonu’nu Anlamak	116
3.BÖLÜM: EGE VE DOĞU AKDENİZ.....	140
Türkiye’nin Ege Denizi’nde Deniz Güvenliği ve Gayri Askerî Statüdeki Ege Adalarının Güvenlik Tehdidi	140
Arap Baharı Sonrası Dönemde Libya’da Yaşananlar ve Türkiye- Libya İlişkilerinin Analizi.....	186
Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Ekseninde Enerji Politikaları	227

1.BÖLÜM

Covid-19 Pandemisi ve Türk Dış Politikasına Etkileri

Özkan ÜNAL*

Covid-19 virüsü, Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıktıktan sonra hızlı bir şekilde yayılarak kısa süre içerisinde küresel salgın haline dönüştü. Pandemi ile ilgili korkunç görüntüler dünya genelinde yayılmaya başladı ve fakat dünyanın geri kalanı başlangıçta salgını ciddi bir tehdit olarak algılamadı. Zira, yakın dönemde dünya toplumları kuş gribi, domuz gribi, ebola virüsü ve SARS virüsü gibi salgınları da tecrübe etmişti ve bu salgınlar küresel bir tehdit boyutuna ulaşmadan kontrol altına alınmıştı. Kaldı ki, dünya genelinde milyonlarca insanın ölümüne neden olan İspanyol gribi gibi büyük çaplı salgınlar, toplumsal hafızada güncelliğini koruyamayacak kadar eski tarihli salgınlar idi. Tüm bu nedenlerle Covid-19 pandemisi karşısında hem toplumların hem de devletlerin hazırlıksız yakalandığını söylemek yanlış bir değerlendirme olmayacaktır.

Covid-19 virüsünün hızla yayılarak tüm dünyayı etkisi altına alması küreselleşmenin geri döndürülemez özelliği sayesinde olmuştur. Dünya çapında sahip olunan yüksek hızlı iletişim/ulaşım olanakları ve bunların yarattığı kitlesel insan hareketliliği, karmaşık ekonomik ilişkiler ve devletlerin birbirlerine birçok açıdan bağımlı olmaları virüsün hızlı yayılımı karşısında devletlerin reaksiyon göstermesini engellemiş veya geciktirmiştir. Dolayısıyla içinde bulunduğumuz modern zamanlar için bu tarz pandemik hastalıklar hem toplumsal etkileşim hem de devletlerarası münasebetler açısından daha fazla tehlikeli olmaktadır.

* Alparslan Savunma Bilimleri ve Milli Güvenlik Enstitüsü Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Doktora Programı Öğrencisi, ozkan.u@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7627-9317

Covid-19 salgını özünde bu tür olumsuzluklar barındırsa da devletleri salgının engellenmesi ya da virüslerin ortadan kaldırılması konusunda küresel iş birliğine de yöneltebilir. Salgın süresince kendisini ulusal sınırları içerisine kapatarak salgının etkisinden kurtulmaya çalışan devletler olduğu kadar ihtiyaç içinde olan ülkelere yardım ederek uluslararası iş birliğine büyük katkılar yapan devletler de olmuştur. Türkiye salgının engellenmesi hususunda uluslararası iş birliğine büyük katkılar yapan ülkelerin başında gelmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın esas amacı, Covid-19 pandemisinin Türk dış politikası üzerindeki etkilerini incelemek olacaktır. Bu amaçla salgın sürecinde Türk dış politikasının hangi motivasyonlar ışığında yürütüldüğü ve salgının Türk dış politikasını ne şekilde etkilediği sorularına da yanıt aranacaktır.

İnsan Odaklı Diplomasi ve İnsani Diplomasi Kavramı

İki kutuplu dünya düzeninin son bulması ve süper güçlerin gerilemeye başlamasından bu yana bilginin aşırı ve hızlı küreselleşmesi, yeni iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması, özel sektör karşısında devlet gücünün göreceli olarak marjinalleşmesi diplomaside gizliliği zayıflatmıştır. Ayrıca daha parçalı bir hal alan diplomasi artık, sadece iki taraflı değil çok taraflı, sadece hükümetler arası değil çoklu kurumlar arası ve çok işlevli (multi-track diplomacy) ve sadece Dışişleri Bakanlığı'nın imtiyazlı görevlileri aracılığı ile değil diğer bakanlıklar, çoklu özel sektör aktörleri ve devlet dışı (non-state) kurum/kuruluşlar aracılığı ile yürütülmektedir. Küresel ve sektörel yeni bir diplomatik dil dünya çapında hızla yayılmaktadır. Bununla birlikte uluslararası aktörler gayri resmi tartışmalarda bulunmak için yeni etkileşim ağları ve oluşumlar yaratmaktadırlar ki bunun adı *ikinci kulvar diplomasisi* (track-two diplomacy)'dir. Bu diplomasi biçimi politikacıları, dini liderleri ve topluluk liderlerini, iş adamlarını, sivil toplum kuruluşları üyelerini, akademisyenleri veya parlamenterleri bir araya getirebilir. Kimi zaman bu topluluklara devlet temsilcileri de katılır ve tartışmaları kolaylaştırmak için gayri resmi arabulucu görevini üstlenirler. Bu tür yeni diplomasi biçimleri, karşılıklı anlayışın ve kişisel ilişkilerin geliştirilmesine ve çabaların başarısız olması durumunda itibar kaybetme riskinin olmadığı korunaklı bir ortamda fikir birliğine varılmasına katkıda bulunabilir (Regnier, 2011: 1214-1215).

1945'ten günümüze kadar uluslararası çatışmaların belirgin bir şekilde azalmasıyla kuvvet kullanımı karşısında güç kazanmaya başlayan diplomasi, bütün biçimleri ile devletler arası ilişkilerin yürütülmesinde başvurulmuş esas araç haline gelmiştir (Regnier, 2011: 1215). Ancak özellikle Soğuk Savaş'ın son bulmasıyla birlikte uluslararası siyasete yön veren katı iki kutuplu yapının da bitmesi devletler tarafından yürütülen diplomatik faaliyetlerin çeşitlenmesini sağlamıştır. Benzer şekilde çok merkezli yeni dünya düzeninde kamuoyu ve toplum odaklı zorunlu bir dönüşüm yaşanmış ve insan odaklı yürütülen kamu diplomasisi faaliyetleri hem yaygınlaşmış hem de çeşitlenmiştir. Bölgesel ve küresel insani krizlerin sıklıkla yaşandığı bu yeni düzende insan merkezli diplomasi esasına dayanan insani diplomasi, sorunların aşılmasında başvurulmuş yeni bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır (Şekerci, 2021: 113).

İnsani diplomasiyi kavramsal açıdan inceleyen ilk kapsamlı çalışma 2007 yılında Minear ve Smith'in editörlüğünde yapılan *Humanitarian Diplomacy: Practitioners and Their Craft* isimli derleme kitaptır. Bu çalışmada insani diplomasi kavramı, insani faaliyetleri desteklemek için insani yardım kuruluşları ve personeli tarafından yürütülen faaliyetler olarak tanımlanmış ve bu faaliyetlerin kapsamına belirli bir ülkede uluslararası insani yardım örgütlerinin veya personelinin varlığının düzenlenmesi, yardıma ve korumaya ihtiyacı olan sivil nüfusa erişimin müzakere edilmesi, yardım programlarının izlenmesi, uluslararası hukuk ve normlara saygının teşvik edilmesi, yerel toplulukların ve kurumların desteklenmesi çabaları dâhil edilmiştir (Minear ve Smith, 2007: 1). Bununla birlikte literatürde insani diplomasi kavramının tanımlanması hususunda yaygın olarak başvurulmuş diğer tanım Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu (IFRC) tarafından 2008 yılında yapılmıştır. Buna göre insani diplomasi, karar alıcıları, politikacıları ve kanaat önderlerini yardıma muhtaç savunmasız insanların çıkarlarını korumak için temel insani ilkelere saygı göstererek hareket etmeye ikna etmektir (<https://www.ifrc.org/en/news-and-media/opinions-andpositions/speeches/2008/humanitarian-diplomacy>). IFRC'nin insani diplomasi anlayışı ise sınırlı, tek bir insani amaca yönelik olması açısından kendine has özellikler içermektedir. Buna göre insani diplomasının amacı silahlı çatışmaların neden olduğu acıları önlemek veya hafifletmek, gerektiğinde mağdurlara doğrudan yardım yapmak, ihtiyaç sahiplerine barınma

imkânı sağlamak, silahlı çatışmalardan dolayı işleyemez durumda olan altyapı, sanitasyon ve diğer sistemleri kullanılabilir hâle getirmektir (Harroff-Travel, 2006: 6).

İnsani diplomasi henüz gelişim sürecinde olan bir diplomatik faaliyettir. Soğuk Savaş akabinde geleneksel diplomasinin gölgede kaldığı, uluslararası sorun çözmeye yönelik daha güçlü yaklaşımların daha popüler olduğu bir dönemde kendine yer edinmeye çalışmaktadır (Minear, 2007: 32) ve genellikle geleneksel devlet diplomasisine atıfta bulunularak tanımlanır. Ancak her iki diplomasi biçimi (geleneksel ve insani) benzer noktalardan daha çok farklı hususlar içermektedir ve insani diplomasinin kapsamı yalnızca uluslararası ilişkilerle sınırlı değildir. Bununla birlikte insani diplomasi, geleneksel ikili veya çok taraflı diplomasiyi de reddetmez. Hatta insani diplomatik faaliyetlerin mümkün olduğu kadar verimli hâle getirilmesi için başkentlerde ya da sahada yürütülen geleneksel diplomasi ile koordineli olarak yürütülmesi gerekebilir (Regnier, 2011: 1216-1217).

İnsani diplomasi ve geleneksel diplomasi arasındaki kavramsal farklılıklar bunların farklı amaçlar için farklı şekillerde yürütülmesinden kaynaklanmaktadır. Geleneksel diplomasi egemen devletler çerçevesinde yürütülmekle birlikte kabul edilebilir ve kabul edilemez mesleki davranış kriterleri 1961 Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi ile düzenlenmiştir. Bu sözleşme ile uyuşmayacak şekilde sınırları aşan diplomatlar *persona non grata* ilan edilebilirler. Bununla birlikte geleneksel diplomasinin hem içeriği hem de biçimi bizatihi devletlerin meseleleridir. Diplomatik açıklamalar ve etkileşimler, ulusal çıkarları ve reel politik hususları yansıtır. Devletlerin diplomatik ajandalarında çok sayıda sorun yer alır ve bunların çok azı doğası gereği insani yardım niteliğindedir. Ancak insani yardım politikaları, insani çıkarların her şeyden önce tutulduğu ve insan odaklı bir yaklaşım sergiler (Minear, 2007: 9).

İnsani diplomasi alanına giren eylemler, hem insani yardım kuruluşlarının ulusal hükümetler ve uluslararası kuruluşlarla iş birliğinde hem de sahada günlük olarak yürütülen insani yardım çalışmalarında tanımlanabilir. Bu bağlamda, insani diplomasi faaliyetleri ulusal ve uluslararası olmak üzere iki

düzeyde yürütölmektedir. Uluslararası düzeyde, insani krizlerle mücadele etmek için küresel yönetim Birleşmiş Milletler İnsani İşler Koordinasyon Ofisi tarafından koordine edilmektedir. Buradaki katılımcılar Kızıllaç, Kızıllaç Ulusal Dernekleri, Sınır Tanımayan Doktorlar, Oxfam ve World Vision gibi başlıca insani yardım kuruluşlarından ve daha çok ulusal ölçekte faaliyet gösteren yardım kuruluşlarından oluşmaktadır. Ayrıca bu kuruluşların Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği başta olmak üzere diğer bölgesel kuruluşların genel merkezlerinde temsilcilikleri bulunmaktadır ve bazılarının da BM bünyesinde daimî danışma statüsü vardır. Ulusal ve uluslararası etkileşimin bu düzeyinde bu kuruluşlar insani diplomasi yürütürler ve ilgili personellerini geçici veya uzun süreli görevlendirmelerle kriz müzakerelerini yürütmek için görevlendirirler (Regnier, 2011: 1219-1220).

Ulusal düzeyde ise hükümetler ve diğer kamu kurumları acil durumlarda sahip oldukları askeri ve sivil kaynaklardan hem yurt içinde hem de yurt dışında faydalanabilirler. Bu kaynakların seferber edilmesi, yardım malzemelerinin teslimatı ve sorumluluk alanlarının belirlenmesi gibi ulusal güvenlik ve acil durum yönetimi ile ilişkili olabilir. Geleneksel diplomasi, uluslararası sonuçları olan bir afet sonrası yardım talebi olması halinde Dışışleri Bakanlığı'nın koordinesinde eşgüdümle yürütölür. Diğer taraftan çoğu krizin ulusal veya yerel etkilerine ek olarak uluslararası bir bileşeni de olduğundan başkentlerde yürütölen insani diplomasi ile sahada ihtiyaç içinde olan mağdurların gereksinimlerinin karşılanması arasında koordinasyon gerekir (Regnier, 2011: 1220).

Anlaşılaçağı üzere insani diplomasiyi yürüten aktörler uluslararası örgütlerin bünyesinde oluşturulan yardım kuruluşları ile birlikte insani diplomasiyi geleneksel diplomasislerinin bir parçaları olarak yürüten devletlerdir. İnsani diplomasi uluslararası yardım kuruluşları aracılığı ile yürütölse de buradaki devlet desteğı önemli bir yer işgal etmektedir. Zira, ihtiyaç içindeki insanlara yardım götürerek insani diplomasi yürüten yardım kuruluşlarının faaliyetlerine devam etmesinde devletlerin payı büyüktür. Devletler bu kuruluşlara doğrudan maddi destek verebileceğı gibi lojistik, ulaşım ya da serbest dolaşım gibi konularda görevlilere kolaylık sağlayabilirler. Bununla birlikte

kendileri de sahada bizzat bulunarak yapacakları yardımlarla sahip oldukları yumuşak gücü sergilemek ve kamu diplomasisi yürütmek suretiyle diplomatik ilişkilerine insani bir boyut kazandırabilirler.

Devlet çıkarları geniş kapsamlı konulardır ve çoğunlukla dış politikaları ile sıkı bir ilişki içerisindeyler. Ancak devlet, bazen farklı ve/veya çatışan çıkarlarını uzlaştırıcı bir politik yöntem belirleyebilir. Bir dış politika hedefi olduğunda insani yardım, güvenlik ve barışı, korumak ve sağlamak çabasının bir parçası olabilir ki bu başta Uluslararası Kızılay-Kızılhaç Teşkilatları Federasyonu (International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies-IFRC) olmak üzere uluslararası yardım kuruluşlarının insani diplomasi anlayışından farklılaşan bir yaklaşımdır. Daha açık ifade etmek gerekirse bir devlet, güvenliğine yönelik tehditlerin doğası gereği sadece askeri olmadığını ve yalnızca düşman devletler tarafından yöneltilmediğini düşündüğünde açlık, yoksulluk ya da küresel salgınları kolektif güvenlik için bir tehdit olarak algılayabilir. Bu durumda insani eylemlerini ya da insani önceleyen faaliyetlerini diğer amaçlarından daha önemli olarak değerlendirebilirler (Harroff-Travel, 2006: 6). Küresel kriz dönemlerinde devletlerin bu tutumları daha önemli hâle gelir. Zira, kriz çözümüne yönelik adımların ulusal çıkarların önüne geçtiğinde uluslararası iş birliğini tesis etmek mümkün hâle gelir. Ancak bu konuda devletlerin istekli davrandığını söylemek doğru bir değerlendirme olmayacaktır. Bununla birlikte Türkiye'nin başta Suriye savaşından kaynaklanan insani krizin ve küresel Covid-19 pandemisi sürecinin yönetilmesinde üstlendiği rol insan odaklı yürütülen diplomasinin somut örneklerindendir.

Türk Dış Politikasında İnsani Diplomasi'nin Yeri

Türkiye, üzerinde bulunduğu coğrafya itibarı ile *sui generis* bir konuma sahiptir. Başka bir ifadeyle Batı'nın en doğusunda yer alırken aynı zamanda Doğu'nun da en batısında yer almaktadır. Bu özelliği ile kültürler arası bir köprü görevi gören Türkiye, aynı zamanda hem Avrupa'da hem de Asya'da teşkil edilen uluslararası örgütlere üye olabilen ender ülkelerdendir. Bu özellik askeri, ekonomik ve siyasi konular başta olmak üzere birçok hususta avantaj sağlamaktadır ve diğer ülkelerle çok yönlü diplomatik ilişkiler kurmanın da önemli bir aracı olagelmıştır. Türkiye'nin yürüttüğü bu çok yönlü dış politikanın

en önemli bileşeni ise özellikle 2000’li yılların başından itibaren yaygın bir şekilde görülen insani diplomasi faaliyetleridir.

21. yüzyıla yeni bir diplomasi anlayışı ile giren Türkiye, tüm dünyada ve özellikle kendi çevresinde barışı yeniden tesis etmek ve sürdürmek amacıyla çok boyutlu, hedef odaklı, dengeli ve insani bir dış politika benimsemiştir. Bu bağlamda bölgesel sorunların ortadan kaldırılması ve uluslararası politikada daha etkili ve seçkin bir aktör rolü üstlenilmesinin bir parçası olarak ihtiyaç içerisindeki ülkelere çeşitli yardımlarda bulunmaktadır. Türk dış politikasındaki bu değişim Türkiye’nin demokratikleşme, çoğulculuk ve sürdürülebilir kalkınma gibi konuların öncelik ve önem kazandığı günümüzün öngörülemeyen uluslararası ortamına yönelik mevcut proaktif yaklaşımının bir sonucudur (Kulaklıkaya ve Nurdun, 2010). Bu değişimle birlikte Türk dış politikası sadece ulusal çıkarların öncelendiği geleneksel dış politikanın yanı sıra insan odaklı bir görünüm kazanmıştır. Buna paralel olarak yürütülen insani diplomasi faaliyetleri ise farklı ihtiyaçların giderilmesi için çeşitli şekillerde sürdürülmeye başlanmıştır.

Türk diplomasisinin insani anlayışla yürütülen ilk biçimi en temel insan hakkı olan yaşama hakkının korunması için yapılan faaliyetlerdir. Bu amaç kapsamında savaş ve çatışma gibi insan kaynaklı krizler ya da deprem, sel, fırtına gibi doğal afetler sonucu yaşamı tehlike altında bulunan insanlara yardım götürmek birincil öneme sahip bir husustur. İnsan hayatını doğrudan etkileyen bu kriz durumlarında ilk amaç mağduriyetin yaşandığı bölgeye gerekli ihtiyaç maddeleri ve yardım konusunda deneyimli personel ile intikal etmek ve muhtaç insanları koruma altına almaktır. Bu aşamada insani diplomasi faaliyetlerini yürüten aktörler resmî ya da yarı resmî kurumlar ile sivil toplum kuruluşları olarak görev alabilirler (Battır, 2017: 54-56). Bu kurum/kuruluşlar aracılığı ile yürütülen ve insani yardımları içeren insani diplomasi faaliyetleri insan hayatının korunmasını ve sürdürülmesini merkeze alan bir anlayışla yapılmaktadır. Bu doğrultuda mağdurlara yapılan yardımlar herhangi bir ayrımcılık gözetmeden tamamen tarafsız ve bağımsız bir biçimde dil, din, ırk ya da grup ayrımı yapmadan, ayrıcalıklı grup ya da kişiler oluşturmadan ve ekonomik, askeri ya da siyasi bir çıkar gözetmeksizin eşit şekilde yapılmaktadır. Yardımların kapsamını

ise acil durumlarda ve kısa vadede barınma ve gıda sağlamak iken uzun vadede eğitim, tarım veya altyapı hizmetleri oluşturmaktadır (Yıldırım ve Küçüksolak, 2020: 597).

Türk diplomasisinin insani odaklı biçimini oluşturan bu yardımlar başta Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) olmak üzere Türk Kızılayı ve Afet Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) gibi aktörler tarafından yerine getirilmektedir. Türkiye'nin insani diplomasi faaliyetlerini yürüten örgütlerin en etkin olanı TİKA, başta Orta Asya ve Kafkasya bölgeleri olmak üzere Güney Amerika'dan Afrika, Orta Doğu ve Balkanlar'a kadar çok geniş bir coğrafyada, 60 farklı ülkeyi kapsayacak şekilde faaliyet göstermektedir. Bu özelliği ile TİKA, insan odaklı bir yaklaşım çerçevesinde yürütülen Türk dış politikasının en önemli icracısı konumundadır (Özdemir, 2016: 138). TİKA projeleri, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki girişimci ve insani dış politikasının bir yansımasıdır ve insan odaklı, yerel hassasiyetlere duyarlı ve karşılık beklemeksizin yürütülmektedir. Türkiye tarafından sadece 2019 yılında yapılan kalkınma yardımları 9,371,77 milyon dolar tutarındadır ve bunların büyük bir kısmı TİKA'nın faaliyet alanına giren yatırım ortamının hazırlanması ve geliştirilmesi, işsizliğin ve yoksulluğun azaltılması, altyapı araçlarının ve destek programlarının hazırlanması, ekonomik büyümeye katkı yapılması, eğitim seviyesinin yükseltilmesi, kadın ve ailenin toplumsal yaşamda ve kalkınmadaki payının artırılması, bilgi teknolojileri transferi, çevre ve doğal kaynakların yönetimi, enerji, altyapı, sürdürülebilir kalkınma gibi alanlara katkı yapılması, kurumsal, insan kaynakları ve benzeri alanlarda kapasite geliştirme desteklerinin sağlanması gibi kalkınmaya ve insan hayatının daha iyi şartlar içerisinde sürdürülmesine etki edecek yardımlardır (TİKA Faaliyet Raporu, 2020; Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu, 2019).

TİKA'nın dışında AFAD ve Türk Kızılayı da mağduriyetlerin yaşandığı bölgelerde insanı önceleyen Türk dış politikasını yürüten önemli aktörlerdendir. Özel olarak ulusal ihtiyaçların karşılanması için kurulan bu örgütler zaman içerisinde sahip oldukları potansiyel sayesinde faaliyet alanlarını Türkiye sınırları dışına taşımışlar ve dünyanın dört bir yanında deprem, sel gibi doğal afet ve çatışma sonrası hayatın normalleştirilmesi için krizlerden etkilenen toplumlara

yapılan insani yardımın öncüleri olmuşlardır. Devam eden insani kriz zamanlarında ya da hemen sonrasında sahada aktif olarak görev yapan bu örgütler barınma, besin ve ilaç gibi en temel insani ihtiyaçları karşılayarak Türk diplomasisinin insan hayatına verdiği önemi açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda uluslararası alanda Türkiye'nin hem gücünü hem de insani diplomasisini başarılı bir şekilde yansıtmaktadırlar.

Son olarak TİKA, AFAD ve Türk Kızılayı bağlamında 2011 yılında başlayan Suriye savaşına da ayrıca değinmek gerekir. Zira, savaşın başlamasıyla çatışmalardan etkilenen siviller hem ülke içinde hem de ülke dışına göç etmeye başlamışlardır. Ağır insani krizlerin yaşandığı bölgelere her türlü insani yardımı ulaştırmaya çalışan Türkiye yaptığı yardımlarla dili, dini ya da ırkı ne olursa olsun insan hayatına verdiği önemi gözler önüne sermiştir. Suriyeli siviller sadece bulundukları yerlerde yardım kapsamına alınmamışlardır. Bunun yanında ülkelerin siyasi, ekonomik ve kültürel açılardan çok ve çeşitli olumsuzluklarla karşılaşabileceği bir ortam yaratabilen düzensiz göçü göze alma pahasına Türkiye sınır kapılarını açarak masum sivillere ev sahipliği yapmıştır. Bu durum, başta Avrupa Birliği olmak üzere Suriye kaynaklı göçmenlere yardım eli uzatmayan ve hatta ülkelerinde göçmen misafir etmekten kaçınan ülkelerin tutumları düşünülürse çok daha kıymetli bir davranış olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Suriye savaşından kaynaklanan insani dramların son bulması için savaşın sona erdirilmesi, savaş mağdurlarının yerleşebileceği güvenlik koridoru inşası ve savaş mağdurlarının rehabilite edilerek yaşam alanlarının yeniden inşası gibi hususlar savaşından başından beri Türk dış politikasının en önemli parçası haline gelmiştir. Bu yönüyle Türk dış politikasının insan odaklı yaklaşımı sadece yardım veya tahliye konularına odaklanmamış, çatışmaların son bulması için de gayret göstermiştir.

İnsani diplomasinin çatışan taraflar arası iletişim, yerel topluluklar arası güvenlik yönetimi ve çatışma çözümüne katkı gibi hususları içeren yönü, bir dönem BM Acil Yardım Koordinatörlüğü görevinde de bulunan J. Egeland tarafından *deconfliction* şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Buna göre çatışmaları önlemek ya da devam eden çatışmaları çözmek, insani yardım eylemlerinin önündeki engelleri kaldırmak ve yardım yapan personeli muhtemel tehlikelerden

korumak esas amaçlardır. Bu bağlamda, en azından insani yardımların yapılabilmesi için çatışmaların duraklatılması veya geçici bir ateşkes yapılması ya da yardım dağıtımının aksamadan yapılabilmesi ve mağdur insanların hayatlarını devam ettirebileceği güvenlik koridorlarının oluşturulması insani politikanın bileşenlerini oluşturabilir (Egeland, 2013). Suriye savaşının yarattığı insani krizlere yaklaşımı dikkate alındığında Egeland'ın *deconfliction* kavramı, insani Türk dış politikasının mutlak bir yansıması olarak kabul edilebilir. Zira Türkiye, Suriyeli savaş mağdurlarına sadece insani yardım yapmamış aynı zamanda insanları mağduriyete sevk eden çatışmanın çözülmesi ve güvenlik koridorunun oluşturulması için fazlaca gayret göstermiştir.

Son tahlilde, son yirmi yılda dünya genelinde ulaştığı 252 diplomatik ve konsüler misyonu ile girişimci diplomasi örneğini açık bir şekilde yansıtan Türk dış politikası bu gelişmeye paralel olarak insani diplomasi faaliyetlerini de sürekli artırmıştır. Hem sahada bulunarak insani yardımların ihtiyaç sahipleri ile buluşturulması hem de resmî kurumlar düzeyinde yürütülen diplomatik ilişkiler ile insani diplomasi Türk dış politikasının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Türkiye ulusal, bölgesel ya da küresel ölçekte olsun insan yaşamını tehlikeye atan hemen her olumsuzlukta hem diplomatları hem de insani yardım yapan kurum/kuruluşları ile aktif rol alarak sorunların çözümüne katkıda bulunmaktadır. İnsan odaklı, insani önceleyen, insana değer veren insani Türk dış politikası, 2019 yılında hızla yayılarak tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi sürecinde de proaktif bir şekilde sürdürülmektedir.

Covid-19 pandemisi ile birlikte uluslararası ilişkilerde daha geleneksel “devletçi” yaklaşımlara geri döneceği yönünde tartışmalar yapılmaya başlamıştır. Bu bağlamda devletin sadece düzensiz göç, terörizm veya yükselen güçlerden kaynaklanan tehditler gibi sınırları dışından gelen tehlikelere karşı “dış koruyucu” kimliği ile değil aynı zamanda kendi vatandaşlarının güvenliğini önceleyen “iç koruyucu” kimliği ile geri döneceği ileri sürülmektedir (Aydınlı, 2020: 38). Bu tartışma uluslararası ilişkiler yazınında geniş yer bulmuştur ve pandemi sonrası dönemde uluslararası sistemde köklü değişiklikler yaşanacağı iddiaları ortaya atılmıştır. Gerçekten de bazı AB üyesi devletler pandemi ile birlikte sıkı bir “iç koruyucu” kimliğe bürünmüşler ve ulusal sınırları dışında

kalan insanlara sırt çevirmişlerdir. Ancak hem iç hem de dış koruyucu kimliği arasında başarılı bir denge kurabilen Türkiye sadece kendi vatandaşlarının güvenliğini ve sağlığını düşünmemiş, pandemi süresince yaptığı yardımlarla insani diplomasi faaliyetlerini başarılı bir şekilde yürütmüştür. Bu yönüyle de Türk dış politikasının en önemli bileşeninin insani diplomasi ve dolayısıyla insani değerler olduğunu açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Covid-19 Pandemisi ve Türk Dış Politikası

Halihazırda küresel olarak etkisini devam ettiren Covid-19 pandemisi, devletler açısından birçok öğretici sonuç doğurmuştur. Bu sonuçlardan en önemlisi küresel yönetim, uluslararası iş birliği ve dayanışmanın fazlaca kırılğan bir yapıda olduğunu göstermesidir. İçinde bulunduğumuz dönem itibariyle küresel sistemin hala en etkin aktörleri olan devletler, insan hayatının devamı gibi en temel konularda bile yeterli iletişim sağlayamamış, uluslar üstü bir koordinasyon eksikliği pandemi ile mücadeleyi sekteye uğratmış, modernite her açıdan bir çıkmaz içerisine girmiştir. Bununla birlikte Dünya Sağlık Örgütü salgının boyutlarını kavramada geç kalmış ve virüs pozitif vakaların ilk görüldüğü ülkelerde yeterli bilgi akışı da olmamıştır. Bu nedenle virüs hızla yayılarak küresel bir pandemi haline gelmiştir. Ancak ülkeler küresel bir kriz karşısında yerel çözümlere başvurarak salgınla mücadele etmeye odaklanmışlar, dış dünya ile bağlantıları koparma yoluna başvurarak salgınla mücadelede sonuç almaya çalışmışlardır. Ortaya çıkan tablo ile Avrupa Birliği'ne üye ülkeler arasında bile iş birliği ve dayanışmanın ne kadar kırılğan bir yapıda olduğu gözler önüne serilmiştir (Müftüler-Baç, 2020: 21).

Uluslararası iş birliği ve dayanışma ile birlikte küresel yönetişimin de çok zayıf temeller üzerine oturmuş olduğunu açıkça ortaya koyan Covid-19 pandemisi sürecinde çoktarafılık da ağır bir darbe almıştır. Tüm insanlığı tehdit eden salgın karşısında ortak bir savunma ve mücadele stratejisinin benimsenememiş olması, uluslararası örgütlerin güç ve itibar kaybederek kötü bir imaj sergilemesine neden olmuştur. Salgın, küresel yönetişimin kırılğanlığını ortaya koyarken bazı ülkelerin de ulusal sınırları içerisine kapanmasına ve ırkçılık, popülizm, zenofobi, İslam karşıtlığı gibi eğilimlerin artmasına elverişli bir zemin hazırlamıştır (2021 Yılına Girerken Girişimci ve İnsani Dış

Politikamız, 2020: 4). Diğer taraftan, küresel kriz dönemlerinde Türk dış politikasının temel mottosu iş birliği, dayanışma ve çoktaraflılık olmuştur. Buna paralel olarak, her açıdan girişimci bir anlayış ile sürdürülen dış politikanın odağında da insan unsuru vardır.

Türk dış politikasının ayrılmaz bir bileşeni haline gelen insani diplomasi, Covid-19 kaynaklı salgın sürecinin yönetilmesinde temel referans noktası olmuştur. Bu durum, Suriye savaşı ile başlayan göçmen krizinde zaten açıkça kendini göstermişti. Bölgesel sorunlarda bölgesel sahiplenme ve bu sorunların çözümüne odaklanan Türk dış politikası, küresel meselelerde ise iş birliği, dayanışma ve etkin çoktaraflılık ilkesi çerçevesinde şekillenmektedir. Bu bağlamda halihazırda tüm dünyanın içinden geçtiği küresel salgın sürecinde insan unsurunu merkeze alarak uygulanan Türk dış politikası sayesinde Türkiye müşfik bir güç olarak konumlanmaktadır. Covid-19 virüsünün ortaya çıktığı ilk günden itibaren salgına karşı sistematik bir mücadele yürüten Türkiye yaptığı insani yardımlarla bu mücadeleyi ulusal sınırları dışına taşımış ve virüse karşı savaş açarak küresel mücadeleye ciddi katkılarda bulunmuştur. Bu bağlamda yardım talebinde bulunan 157 farklı ülkeye ve 12 uluslararası yardım örgütüne tıbbi malzeme yardımı yaparak hem küresel iş birliği ve dayanışmanın en somut örneğini oluşturmuş hem de insan hayatına verdiği önemi tüm dünyaya açıkça göstermiştir (<https://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>).

Yapılan yardımlara ek olarak salgınla mücadelede uluslararası iş birliği girişimleri hem desteklenmiş hem de bu girişimlere öncülük edilmiştir. Uluslararası örgütler nezdinde farkındalık yaratmak amacıyla Birleşmiş Milletler, G20, Türk Konseyi, İslam İşbirliği Teşkilatı başta olmak üzere farklı uluslararası platformlar aracılığı ile yapılan çalışmalarda salgınla mücadelede çoktaraflılığın önemi kuvvetli bir şekilde vurgulanmıştır. Ayrıca BM Genel Kurulu'nda Covid-19 ile mücadele kapsamında tıbbi malzeme, ekipman ve aşıya küresel ve eşit ulaşımın sağlanması için küresel iş birliğini tesis etmek amacıyla oluşturulan karar tasarısının çıkmasına öncülük edilmiştir. Bununla birlikte Türkiye, salgınla uluslararası ölçekte mücadele yürütmek için çoktarafli iş birliğine odaklanan Uluslararası Koordinasyon Grubu'nun aktif üyesi olarak

Çalışmalarda da yer almaktadır (<https://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>).

Salgınla mücadelenin insani olduğu kadar stratejik bir boyutunun da olduğu bilinci ile hareket eden Türk yetkililer, Covid-19’a karşı aşı geliştirme konusunda da uluslararası iş birliği ve tedarik imkânlarına odaklanarak diplomatik girişimlerde bulunmaktadır. Bu bağlamda, aşuya eşit erişimin sağlanabilmesi için oluşturulan Covid-19 Aşısına Küresel Erişim Oluşumu’na (COVAX) başta Dışışleri Bakanlığı olmak üzere diğer bakanlıklar ve kurumlar ile katkı sağlanmaktadır. Temel olarak aşı üretimine dayalı küresel bir fon mekanizmasının oluşturulması ve aşuya ulaşmada yaşanacak mağduriyetlerin önüne geçilmesi amacıyla teşkil edilen bu oluşum salgınla mücadelede önemli bir rol oynamaktadır ([https://www.mfa.gov.tr/koronavirus-salginindaki-rol-ve-vizyonumuz-6-11-2020 .tr.mfa](https://www.mfa.gov.tr/koronavirus-salginindaki-rol-ve-vizyonumuz-6-11-2020.tr.mfa)). Salgınla mücadelede ulusal olarak etkin kararlar alan Türkiye uluslararası girişimlere de her açıdan katkı sağlamakta, insan odaklı yürüttüğü diplomasi çerçevesinde aşı geliştirme, üretme ve paylaşma sürecine dāhil olmaktadır. Ayrıca küresel salgının son bulmasında tek çıkış yolu olarak kabul edilen Covid-19 aşısının dünya genelinde ulaşılabilir olması için oktarafli diplomatik girişimlerde bulunmaktadır. Böylelikle insani değerleri ön plana çıkarmakla birlikte salgın sürecinde aşı gibi stratejik öneme sahip hususlarda uluslararası dayanışmanın aktif bir uygulayıcısı ve savunucusu rolünü üstlenmiştir.

Türk diplomasi tarihinin özellikle son yirmi yılında etkin bir şekilde uygulanmaya çalışılan insani diplomasi, Covid-19 pandemisi sürecinde Türk dış politikasının esas uygulama biçimi olmuştur. Bu bağlamda insan odaklı Türk dış politikası, 21. yüzyılda yeni Türkiye anlatısının etkin ve kapsamlı bir şekilde dünya kamuoyuna anlatılması faaliyetlerini içermektedir. Bu yeni hikāye küreselleşme ve yerellik gibi hususları aynı anda ve bir arada yürütmeyi öngörmektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse ulusal değerleri yok sayan küreselleşme modellerini reddeden Türkiye, aynı zamanda dünyaya kapalı bir kimlik anlayışını da yetersiz görmektedir (Kalın, 2010: 65). Pandemi sürecinde yürütülen Türk dış politikası tam olarak küresel ve yerel hassasiyetler dikkate alınarak yürütülmüştür. Kendi ulusal sınırları içerisinde virüs ile etkin bir

mücadele yürüten Türkiye, virüsle küresel mücadeleye katkıda bulunmak amacıyla gelişmişlik düzeyine bakmaksızın birçok ülkeye ve uluslararası örgüte insani yardımda bulunmuştur. Türkiye, ayrıca yaptığı yardımlarla sorunun çözümüne fiili olarak katkıda bulunurken içinde bulunduğumuz Covid-19 pandemisi gibi küresel insani kriz durumlarında mutlaka uygulanması gereken uluslararası iş birliği ve dayanışmanın somut ve güzel bir örneğini göstermiştir.

Bununla birlikte pandemi sürecini adeta bir “insani diplomasi dönemi” olarak değerlendiren ve bunu diplomatik faaliyetlerine açıkça yansıtan Türkiye, hem uluslararası platformları harekete geçirmek suretiyle hem de yaptığı tıbbi yardımlarla pandemiye iş birliği ve dayanışma ile cevap veren ender ülkelerden biridir. Buradan hareketle pandemi sonrasında yürütülecek olan Türk dış politikasının üzerinde şekilleneceği temel unsurlar belirgin hâle gelmektedir. Zira devletlerin küresel bir insani kriz haline gelen pandemi sürecinde yaptıkları pandemi sonrası dönemde ne yapacaklarını büyük ölçüde belirlemektedir. Nitekim Kissinger pandemiye karşı küresel mücadelenin önemini vurgularken pandemi sonrası dünyaya geçiş için de hazırlık yapılmasına işaret etmektedir. Siyasi liderlerin ve karar alıcıların krizi yönetirken geleceği inşa etmek gibi bir meydan okuma ile karşı karşıya kaldığını ileri süren Kissinger, Covid-19 pandemisi ile yürütülecek ulusal mücadelenin yeterli olmayacağını iddia etmektedir (Duran, 2020: 33-34). Bu öngörü ve bilinçle hareket eden Türkiye de özellikle pandemi sürecinde yürüttüğü insani diplomasi ile Covid-19 virüsüne karşı yürütülen küresel mücadeleye önemli katkılar sunmuştur. Ayrıca küresel kriz dönemlerinde dikkatle yürütülen insan odaklı Türk dış politikası, pandemi sonrası dünyasında izlenecek Türk dış politikasının nitelikleri açısından fikir verici mahiyettedir. Başka bir ifadeyle pandemi döneminde açıkça görüldüğü gibi küresel ya da bölgesel ölçekte olsun insani kriz durumlarında Türk dış politikasının esas yürütülme biçimi insan odaklı ve insanı önceleyen insani diplomasi yaklaşımı olacaktır.

Uluslararası toplumun saygın ve sorumluluk sahibi bir üyesi olarak Türkiye, pandemi sürecinde Covid-19 virüsüne karşı ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde etkin bir mücadele yürütme kararlılığı göstermiştir. Dünya Sağlık Örgütü’ne göre salgının başlangıcından bu yana 136 ülke ve sekiz uluslararası

kuruluş Covid-19 virüsü ile mücadele çabalarının bir parçası olarak Türkiye’den iş birliği talebinde bulunmuşlardır. Bu talepler bilimsel bilgi ve deneyimlerin paylaşılması; ilaç, tıbbi malzeme ve cihazların bağışı ve yine yürütülen mücadelenin hayati bileşenlerini oluşturan ilaç, tıbbi ekipman, malzeme ve cihazların satış ve ihracat lisanslarının sağlanması gibi üç farklı kategori altında sınıflandırılmıştır. Bu bağlamda Türkiye için küresel iş birliği ve dayanışma Covid-19 virüsü ile mücadele gayretlerinin odağını oluşturmuş (World Health Organization, 2020) ve bu dönemde izlenen Türk dış politikası da bu minvalde şekillenmiştir.

Diğer taraftan özellikle pandemi döneminde insan odaklı yürütülen Türk dış politikasının en önemli ayağını oluşturan insani yardımlar rakamlarla birlikte ortaya konduğunda insani kriz zamanlarında Türkiye’nin paylaşımcı ve dayanışmaya dayalı bir dış politika izlediği daha somut bir şekilde ortaya çıkacaktır. 2021 yılında yayınlanan Küresel İnsani Yardım Raporu’na göre Türkiye, 2020 yılında en çok insani yardım yapan yirmi ülke arasında ABD’den sonra ikinci sırada yer almaktadır. Türkiye’nin yaptığı insani yardım miktarı bir önceki yıl olan 2019’a göre %5,9 artışla 8,036 milyon dolar olarak tespit edilmiştir. Bu rapora göre listenin ilk iki sırasını paylaşan ABD ve Türkiye’nin 2020 yılında yaptıkları insani yardım tutarları arasındaki fark birkaç yüz bin dolardır (ABD 2020 yılında 8,903 milyon tutarında insani yardımda bulunmuştur). Ancak listede Türkiye’nin hemen ardından üçüncü sırada yer alan Almanya (2020 yılında yaptığı insani yardım tutarı 3,716 milyon dolar) ile arasındaki insani yardım tutarı farkı yaklaşık beş milyon dolardır. Bu rakamsal farklılıklar dikkate alınırsa Türkiye’nin 2020 yılında dünyada en çok insani yardım yapan ülkelerin başında yer aldığını söylemek yanlış bir değerlendirme olmayacaktır. Bununla birlikte, 2020 yılında yaptığı insani yardımlar kapsamında Türkiye %0,98 oranla gayri safi milli gelirlerine göre en çok yardım yapan beş ülke (Türkiye, Lüksemburg, İsveç, Norveç ve Danimarka) arasında da ilk sırada yer almaktadır. 2019 yılına göre %0,04 oranında bir artışla 2020 yılında Türkiye gayri safi milli gelirine göre dünyada en çok insani yardım yapan ülke olmuştur (Global Humanitarian Assistance Report, 2021).

Covid-19 pandemisi sürecinde ülkelerin yaşadığı iktisadi problemler ve salgının getirdiği ekonomik yükler dikkate alındığında Türkiye'nin bu dönemde yaptığı insani yardımları artırması Türk dış politikasının odağında insani değerler olduğunu gösteren açık ve somut göstergelerdendir. 2011 yılında başlayan Suriye savaşı kaynaklı insani krizle birlikte belirgin bir şekilde görülen insan odaklı Türk dış politikası, Covid-19 pandemisi sürecinde de etkili bir şekilde uygulanmıştır. Bu yönüyle insani kriz zamanlarında yaptığı yardımlarla ön plana çıkan Türkiye aynı zamanda sorunun çözümüne yönelik de girişimlerde bulunmuştur. Pandemi sürecinde yürütülen Türk dış politikası, yapılan yardımlarla insani değerleri ön plana çıkarmakla birlikte sağlık diplomasisi görünümü de kazanmıştır. Virüsle etkili bir şekilde mücadele etmek için yapılan yardımlar sadece insani yardım seviyesinde kalmamış paylaşılan bilgi, birikim ve tecrübe ile küresel salgın sorununun çözümüne de azami ölçüde katkı sunulmuştur. Bu bağlamda pandemi sürecinde izlenilen insani Türk dış politikası sadece salgın mağdurlarına yardımla sınırlı kalmamış aynı zamanda küresel iş birliği, dayanışma, paylaşım ve yönetim gibi kavramların uluslararası sistemin düzeni için ne kadar değerli ve gerekli olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Covid-19 pandemisinin küresel bir krize dönüşmesinin yarattığı atmosfer hem ulusal hem de uluslararası dinamikleri derinden etkilemiştir. Devletler ve uluslararası örgütlerin birçoğu bu süreçte siyasi ve ekonomik istikrarsızlık ile mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Küreselleşmenin geri döndürülemez ve karmaşık özelliği dolayısıyla kısa sürede tüm dünyayı etkileyen küresel bir kriz halini alan pandemi ile mücadelenin de küresel nitelikte olması gerekirken uluslararası iş birliği ve dayanışmanın test edildiği ender dönemlerden olan salgın sürecinde büyük güçlerin neredeyse tamamı başarısız bir tablo çizmişlerdir. Ancak virüsle hem ulusal hem bölgesel hem de küresel ölçekte mücadele eden Türkiye, yaptığı insani yardımlarla diğer devletlerden pozitif bir şekilde ayrılmıştır. Bu durumun nedeni ise son dönem Türk dış politikasının odağını ve ayrılmaz bir bileşenini oluşturan insani diplomasidir.

Esas olarak, “*İnsanı yaşat ki devlet yaşasın*” düsturu ile hareket eden Türkiye, buradaki “insan” unsurunu sadece kendi ulusal sınırları içerisinde

yaşayan toplumlarla sınırlandırmamış, özellikle pandemi sürecinde en temel insan hakkı olan yaşam hakkına verdiği önem ve değeri göstermek açısından kendi imkân ve kabiliyetlerinin sınırlarını zorlayarak yaptığı insani yardımlarla tüm insanlığı içerecek şekilde genişletmiştir. Avrupa Birliği gibi uluslararası bir yapıya üye olan devletlerin kendi ulusal sınırları içerisine çekilmesi ve üye devletlere giden tıbbi malzemelere yine diğer üye devletler tarafından el konulması pandemi sürecinde Türkiye'nin yaptığı insani yardımları daha anlamlı kılmaktadır. Zira insan hayatı söz konusu olduğunda oldukça cömert paylaşımlarda bulunan ve salgın döneminde insan odaklı bir diplomasi yürüten Türkiye, tüm dünyanın takdirini kazanmıştır.

Covid-19 pandemisi sürecinde insan hayatını önceleyerek yürütülen Türk dış politikası, uluslararası iş birliği ve dayanışmayı merkeze alan çoktarafılık ilkesi çerçevesinde şekillenmiştir. Bu bağlamda, ulusal çıkarlarını veya siyasi anlaşmazlıklarını bir kenara bırakarak hareket eden Türkiye, ihtiyaç içerisinde ve yardım çağrısında bulunan bütün devletlere yardıma bulunmuş, hastalık riski yüksek bölgelerden yapılan tahliye operasyonlarına vatandaş olmayan insanları da dâhil etmiştir. Ancak üzerinde özellikle durulması gereken daha önemli bir husus ise Türkiye tarafından Libya ve Bosna-Hersek gibi ülkelere yapılan aşı yardımlarıdır. Devletlerin kendi vatandaşları için aşı temin edemediği ve kısıtlı aşı üretiminin olduğu bir ortamda böyle bir paylaşımın yapılması pandemi sürecinde izlenen insani Türk dış politikasının somut bir yansımasıdır. Bu haliyle Türkiye, yürüttüğü insani diplomasiye sağlık diplomasisi görünümü kazandırmış ve küresel bir sorun haline gelen salgınla mücadele etmek için tüm ulusal imkânlarını seferber etmiştir.

Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının fiziki olarak birleştiği bir noktada yer alan Türkiye, sahip olduğu bu jeopolitik potansiyeli sadece ulusal çıkarlarını korumak ve gözetmek için kullanmamakta, aynı zamanda yaptığı insani yardımlarla bu kıtalarda yaşayan kadim medeniyetler arasında bir insani değerler köprüsü görevi görmektedir. Başka bir ifadeyle yüzünün bir tarafını doğuya diğer tarafını ise batıya dönen Türkiye, Eski Dünya toplumlarının da içinde bulundukları insani krizlerin hafifletilmesine yardım ederek birlikte var olabilmenin mümkünüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Bu yönüyle küresel

siyaset çalışmalarının her zaman teorik parmaklıkları içerisine hapsedilen Dünya Toplumu fikrinin de gerçekleştirilebileceğini gözler önüne sermektedir. Bu durum, şüphesiz son dönemde Türk dış politikasının tam odağında yer alan insani diplomasinin doğrudan yansımasıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- 2021 yılına girerken girişimci ve insani dış politikamız. (2020). *Dışişleri Bakanlığı 2021 Mali Yılı Bütçe Teklifi Kitapçığı*.
- Aydınlı, E. (2020). Salgınlar ve uluslararası sistemin dayanaklılığı, *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler*, Ankara: SAM Yayınları.
- Battır, O. (2017). *İnsani Diplomasi Teoriden Pratiğe; Türk Dış Politikasının Yeni Aracı*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Duran, B. (2020). Koronavirüs sonrası yeni bir dünya düzeni mi, düzensizliği mi?, *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler*, Ankara: SAM Yayınları.
- Kalın, İ. (2010). Türk dış politikası ve kamu diplomasisi, *MÜSİAD Araştırma Raporları: Yükselen Değer Türkiye*, İstanbul: MÜSİAD Yayınları.
- Minear, L. (2007). The craft of humanitarian diplomacy, *Humanitarian Diplomacy: Practitioners and Their Craft*, (ed. Larry Minear, Hazel Smith), Tokyo: United Nations University Press.
- Minear, L., Smith, H. (2007). Introduction, *Humanitarian Diplomacy: Practitioner and Their Craft*, (ed. Larry Minear, Hazel Smith), Tokyo: United Nations University Press.
- Müftüler-Baç, M. (2020). Küresel salgın tehdidi altında küresel sistem, *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler*, Ankara: SAM Yayınları.

Makaleler

- Özerdem, A. (2016). İnsaniyetçilik ve Türk dış politikası, *Uluslararası İlişkiler*, 13 (52), 129-149.
- Regnier, P. (2011). The emerging concept of humanitarian diplomacy: identification of a community of practice and prospects for international recognition, *International Review of the Red Cross*, 93, 1211-1237.
- Şekerci Y. (2021). Kamu diplomasisinde insani diplomasi temelli diyalog: uluslararası insani diplomasi aktörlerinin twitter hesapları üzerine karşılaştırmalı bir analiz, *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 6, 107-138.
- Yıldırım, E., Küçüksoğak, Ö. K. (2020) Türk dış politikasında insani diplomasi ve Suriyeli sığınmacıların Türkiye algısı: Gaziantep ili örneği, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 593-617.

E-Kitaplar

- Egeland, J. (2013). Humanitarian diplomacy, *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*, (ed. F. Cooper, Jorge Heine, Ramesh Thakur), Online Publication.
- Kulaklıkaya, M., Nurdun, R. (2010). “Turkey as a New Player in Development Cooperation” *Insight Turkey*, <https://www.insightturkey.com/author/musa-kulaklikaya/turkey-as-a-new-player-in-development-cooperation> (29.05.2021).

Dijital Kaynaklar

- Harroff-Travel, M. (2006). The humanitarian diplomacy of the international committee of the Red Cross, *ICRC*, <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/humanitarian-diplomacy-icrc.pdf> (27.05.2021)

Humanitarian diplomacy. (2008). *IFRC*, <https://www.ifrc.org/en/news-and-media/opinions-and-positions/speeches/2008/humanitarian-diplomacy/> (25.05.2021)

TİKA Faaliyet Raporu. (2020). <https://www.tika.gov.tr/upload/sayfa/FAAL%C4%B0YET%20RAPORU%202020/TIKAFaaliyet2020Web.pdf> (01.06.2021);

Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu. (2019). <https://www.tika.gov.tr/upload/sayfa/publication/2019/TurkiyeKalkinma2019Web.pdf> (01.06.2021).

Türkiye'nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası. Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa> (03.06.2021).

Turkey's Response to Covid-19: First Impressions. (2020). World Health Organization Regional Office for Europe, <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/335803/WHO-EURO-2020-1168-40914-55408-eng.pdf> (03.08.2021)

Global Humanitarian Assistance Report. (2021). <https://devinit.org/resources/global-humanitarian-assistance-report-2021/chapter-3-donors-and-recipients-humanitarian-and-wider-crisis-financing/> (04.08.2022)

2.BÖLÜM: ORTADOĞU VE KAFKASYA

Azerbaycan ve Ermenistan: İkinci Karabağ Savaşı Işığında Karabağ Sorunu

Arman SERT*

Giriş

Bütün savaşların sorunlarla başladığı söylenebilir ancak tüm sorunların yalnızca savaşla çözülebilmesi pek mümkün değildir. Benzer şekilde, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunlar da özellikle 1980’li yılların sonlarından itibaren zaman zaman sıcak çatışmalara neden olmuştur. Son olarak, 2020 yılının sonbaharında altı hafta süren silahlı çatışmalar ortaya çıkmıştır. Ancak, her ne kadar savaşta bir taraf üstün gelse de bu durum iki komşu devlet arasındaki uyuşmazlık konularının nihai olarak çözüleceğini garanti etmemektedir. Dolayısıyla, soruna ilişkin incelemelerin silahlı çatışmalar da dâhil olmak üzere farklı boyutlarla birlikte ele alınması bütüncül bir yaklaşımdır.

Savaş tarihi kısaca incelendiğinde, savaşın tabiatında en yalın haliyle, karşılıklı güç mücadelesinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu yalınlık, savaşın tanımlanması konusunda yeterli bir açıklama getirmemektedir. Amaçlar, yöntemler, aktörler, doktrinler gibi pek çok değişkenin mevcut olduğu, hatta kendine özgü dinamikler nedeniyle beklenmedik ara değişkenlerin de işin içine dâhil olabildiği karmaşık bir sosyolojik olgudur savaş. Nitekim savaş olgusunu kavramak, hem ne olduğuna dair felsefi bir yaklaşım hem de nasıl yapıldığına dair teori ve pratiğin bütünleşmiş bir ifadesini gerektirmektedir.

Dolayısıyla, savaşa dair bilimsel çalışmaların önemli bir kısmının, siyasal şiddetin bu türünün nasıl kavramsallaştırılacağına ilişkin olduğu söylenebilir. Alanyazın incelendiğinde, bu yöndeki çalışmalara genel olarak iki farklı anlayışın hâkim olduğu görülmektedir. İlk görüşü destekleyenler, özellikle Soğuk Savaş ertesindeki dönemden itibaren çeşitli nedenlerle “*savaşın doğasının değişime uğradığını ve eski savaşlardan ayrıldığını*” (Kaldor, 2013: 218-220) ileri sürmektedir. Diğer görüşe sahip olanlar ise, daha ziyade Clausewitzçi bir yaklaşımla; savaştaki nedenler, aktörler, stratejiler, kullanılan araç ve yöntemler,

* Alparslan Savunma Bilimleri ve Milli Güvenlik Enstitüsü Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Doktora Programı Öğrencisi

motivasyonlar, amaçlar ve uluslararası hukuktaki gelişmeler gibi sayısı daha da artırılabilir farklı değişkenler var olsa da kavramın özünün değişmediğini savunmaktadır.⁷

Öte yandan, eğer savaşın tabiatı değişiyorsa, bir başlangıç noktası belirlenmeli ve başlangıç noktasındaki doğal halde bir değişiklik meydana gelmelidir. Örneğin savaş; “karşılıklı güç mücadelesi” olarak tanımlanırsa, savaşın tabiatında değişim gerçekleşmesi için, bu tanımın tamamının ya da en azından bir kısmının değişmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, bu konularda çalışan araştırmacıların en öncelikli temel amaçlarından bazıları; savaşı tanımlamak, felsefesini açıklamak ve geleceğe yönelik öngörülerde bulunma olarak belirtilebilir.

Bu basit ve kısa ifadelerin cevaplarını bulmak aynı oranda basit değildir. Bu nedenle, kavrama yönelik anlayışı geliştirme ve silahlı çatışmaların dinamikleri ya da ortaya çıktığı düşünülen yeni eğilimler hakkında değerlendirme yapabilmenin bir yolu, güncel bir vakanın örneklem olarak seçilip analiz edilmesidir. Böylelikle, daha önce tanımlanan, felsefesi açıklanmaya çalışılan ve gelecekteki muhtemel hali üzerine öngörülerde bulunulan bir olgunun gerçekte nasıl ortaya çıktığı gözlemlenebilecektir. Ancak bu gözlemi, karmaşık bir olgunun tüm boyutlarına tam olarak yöneltmek de oldukça zordur. Dolayısıyla da bazı sınırlılıklar kabul edilerek, farklı parçalara ayırıp inceledikten sonra bütüncül olarak analiz etmek elverişli yöntemlerden birisi haline gelmektedir.

Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki 2020 yılının sonbaharında yaklaşık altı hafta süren silahlı çatışmalar, savaşa dair yapılacak kavramsal çalışmalar için örnek bir güncel vaka sunmaktadır. Zaman zaman silahlı çatışmalara dönüşen bu uluslararası uyuşmazlığın, uyuşmazlığa dair henüz nihai bir çözüm bulunamaması da göz önünde bulundurulduğunda, güncelliğini sürdüren önemli bir konu olduğu açıktır. Ancak, uyuşmazlığın kökeni çok daha önceki gelişmelere götürülebilirken, bu sorunun yaklaşık 30 yıldır donmuş bir çatışma halinde süregeldiği de bilinmelidir. Dolayısıyla; Azerbaycan ile Ermenistan arasında ortaya çıkan son çatışmaları, sorunun tarihsel bağlamından ayrı ele almak, uyuşmazlığın ifade edilmesi açısından eksiklik yaratabilecektir.

Sovyetler Birliği’nin dağılması sürecinde başlayan Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki uyuşmazlıklar, önce tırmanma evresine (1988-1991) akabinde yoğun silahlı çatışmalara (1992-1994) dönüşmüştür (Cornell, 1999: 12-26). Akademik alanyazın, Dağlık Karabağ sorununu; Sovyetler Birliği’nin etki alanında, birliğin dağılmasından sonra ortaya çıkan birçok donmuş çatışmadan biri olarak tartışmaktadır. “Donmuş çatışma”, yoğun silahlı çatışmaların sona

erdiği, ancak aktörler arasındaki düşmanlığın devam ettiği ve yeniden tırmanmanın kalıcı bir tehdit olmaya devam ettiği uzun süreli bir durumdur. Hem politika yapıcılar hem de akademisyenler, özellikle Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılmasından sonra ortaya çıkan bu tür “ne savaş ne barış (*no war no peace*)” durumları için donmuş çatışma ifadesini tercih etmektedir (Klosek vd., 2020; 1).

Bir araştırmaya göre; 1946-2011 yılları arasında gerçekleşen 42 çatışma, donmuş çatışma formuna evrilmiştir. Bunlardan 25'i devletler arası çatışma, 17'si ise bir devlet ile *de facto* bir devlet arasındaki çatışmalardır. Yine bu çalışmada, 2011 yılı itibarıyla 23 donmuş çatışmanın varlığını sürdürdüğü belirtilmektedir (Klosek vd., 2020: 6). Bu türden çatışmalarda genel itibarıyla, taraflar arasındaki temel sorunlar çözülmeden kalır, uyuşmazlık karşılıklı ilişkileri domine eder ve şiddetin tekrar ortaya çıkma olasılığı yüksektir. Çatışma hem politika yapıcılarının hem de genel olarak nüfusun yerel/devlet içi söylemlerinde de oldukça belirgin olarak varlığını sürdürür (Smetana ve Ludvík, 2019: 4).

Bu türden bir olguyu araştırırken, sıcak bir silahlı çatışmaya tekrar evrilen durumun nedenlerini ve ortaya çıkan etkileşimleri teorik olarak K. Waltz (2009)'un sunduğuna benzer şekilde; “insan, devlet ve sistem” gibi farklı seviyelerde aramak mümkündür. Ayrıca, uluslararası çatışmalarla ilgili yapılan çoğu ampirik araştırmanın, devlet davranışını anlamak için “ulusal, ikili (*dyadic*) ve sistemik” niteliklere odaklandığı da görülmektedir. Bu nitelikler doğrultusunda yapılan çıkarımlarda ise devletlerin dış politika davranışlarının, içinde bulunulan koşullar ve ilgili “meseleye” göre farklılık gösterebildiği, ancak devletlerin “önemli” olarak algıladıkları meselelere ilişkin “savaşma iradesinde (*will to fight*)” artış gözlemlendiği iddia edilmektedir (Diehl, 1992; Hensel ve Mitchell, 2005). Bu doğrultuda, muhtemel bir donmuş çatışmaya ilişkin devlet davranışlarının izi; belirlenen analiz seviyesindeki incelemelerde, meselenin ne olduğunda ve ilgili taraflarca ne kadar önem atfedildiğinde aranabilir.

Önemli olarak algılanan veya önemli olduğu değerlendirilen meselelere ilişkin çatışmaları nispeten “donmuş” bir durumda canlı tutan faktörler de aktörlerin farklı analiz seviyelerindeki etkileşimidir (Coyle, 2018: 1). Bununla birlikte, bu etkileşimlerde; “*bir deniz veya toprak parçasına sahip olma eğilimi, irredentist tutumlar, etnik ve ideolojik farklılıklar*” gibi belirleyici faktörleri de göz önünde bulundurmamak yerinde olacaktır. Azerbaycan ve Ermenistan arasında süregelen silahlı çatışma döngüsü ve donmuş çatışma halini de benzer şekilde ele almak mümkündür.

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını ilan eden iki ülke olan Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki uyuşmazlık meselelerinden en ön plana çıkanı, "Dağlık Karabağ topraklarının üzerindeki egemenlik" sorunudur. Esasında, SSCB kurulmadan önceki dönemden itibaren var olduğu söylenebilen Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki benzer sorunların, 1988'den itibaren Dağlık Karabağ'da ortaya çıkan çatışmalarla tekrar gündeme geldiği görülmektedir. Devamında, 1994 yılına kadar süren çatışmalar sonucu çok sayıda insan hayatını kaybetmiş ve yaralanmış, binlercesi ise zorla yaşadıkları yerlerden edilerek başka yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca, 1990'lı yılların ortalarından itibaren devam eden ateşkesle birlikte Azerbaycan topraklarının belirli bir kısmı Ermenistan'ın işgali altındadır.

Toprak işgali, ateşkes, insanların zorla yerlerinden edilmesi, ateşkesin zaman zaman ihlali ve verilen zayıflıklarla birlikte bu sorunun donmuş bir çatışma olarak varlığını sürdürdüğü açıktır. Bu donmuş çatışmada; bir devletin ülkesel bütünlüğüne aykırı şekilde başka bir devlet tarafından uluslararası hukuka aykırı olarak hak iddia etme, farklı bir etnik nüfusun sayıca fazla olduğu topraklarda ayrılıkçı faaliyetleri ortaya çıkarma ve destekleme, irredentist yaklaşımla başka bir devlete ait toprakların bir kısmıyla birleşme arzusu ön plana çıkmaktadır.

Bununla birlikte; her ne kadar kimi devletlerin öncülüğünde veya uluslararası kuruluşların bünyesinde başlatılan barışçıl çözüm girişimleri geçmişten günümüze var olsa da herhangi bir kalıcı çözüm ortaya konulamamıştır. Gerek Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'nin 1993 yılında uyuşmazlığa ilişkin aldığı 822 (BM, *Security Council Resolution 822*, 1993), 853 (BM, *Security Council Resolution 853*, 1993), 874 (BM, *Security Council Resolution 874*, 1993) ve 884 (BM, *Security Council Resolution 884*, 1993) sayılı dört adet karar gerekse uyuşmazlığın barışçıl yollarla çözümü amacıyla oluşturulan AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı)¹ Minsk Grubu'nun çalışmalarının nihai bir çözümü ortaya koyamadığı görülmektedir.

Böylelikle bu çalışmada, Azerbaycan ve Ermenistan arasında geçmişten günümüze donmuş bir çatışma halinde var olan ve son dönemde ortaya çıkan sıcak çatışmalara paralel olarak yeniden ön plana çıkan Dağlık Karabağ Sorunu, kendine özgü dinamikleriyle farklı boyutlarda incelenecektir. Bu kapsamda; vaka önce parçalara ayrılarak uyuşmazlığın "temel nedenlerinin" yanı sıra sırasıyla "insani-toplumsal, hukuksal, askerî ve politik" boyutlarda incelenecek, nihayetinde ise bütüncül bir analiz yapılmaya çalışılacaktır. Her bir boyut

¹ Daha önceki ismi; Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konseyi (AGİK).

içerisinde, “insan-devlet-sistem” seviyelerinden analize en elverişli olduğu düşünülen seviyeden faydalanılacaktır. Böylelikle, savaşın güncel bir örneği; farklı boyutlar dâhilinde farklı analiz seviyelerinden faydalanılarak, sorunun kendine özgü dinamikleriyle betimlenmeye çalışılacaktır.

Savaş çalışmalarına yönelik yakın dönemde nicel yöntemlerle yapılan bilimsel çalışmaların bir kısmına göre; deniz veya kara parçası üzerine geçmişten gelen tarihsel sahiplik veya egemenlik eğiliminin, bu anlaşmazlığa ilişkin “bölünmeye dair olmayan” sonucun, kabul edilebilir yegâne seçenek olarak algılanmasını artırdığı ifade edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, üzerinde egemenlik kurulan bir toprak parçasının (ülkesel bütünlüğün) bölünmesine ilişkin seçeneklerin barışçıl yollarla kolaylıkla kabul görmeyeceği ima edilmektedir. Dahası, bir deniz veya kara parçasının “bölünmez” bir bütün olduğunu düşünenlerin, ihtilafa yönelik “askerî” çözüm yöntemlerini tercih etme olasılıkları daha yüksek iken, uluslararası bir kuruluş tarafından ikili müzakere (*bilateral negotiation*) veya tahkimi (*arbitration*) destekleme olasılıkları çok daha düşüktür (Fang ve Li, 2020: 345). Azerbaycan ve Ermenistan arasında 1980’li yılların sonlarında başlayan uyuşmazlıkta zaman içerisinde meydana gelen gelişmeler, belirtilen nicel araştırmaların bulgularını destekler vaziyettir.

1. Savaşın Nedenleri

Savaşın/silahlı çatışmaların nedenlerine dair farklı analiz seviyeleri kullanılabilir. Dahası, farklı analiz seviyelerinin hepsi aynı anda kullanılabileceği gibi daha önemli ve diğerlerine göre oldukça baskın olduğu düşünülen bir analiz seviyesine de odaklanılabilir.

Ancak aranan cevap, hangi analiz seviyesinin kullanılacağını önemli hâle getirir. Örneğin sistem seviyesi, devletlerin politikalarının ana hatlarını etkileyebilir, ancak her zaman spesifik tepkilerini veya davranış biçimlerini etkileyemez. Çünkü, sistem seviyesi tek başına, bir karar vericinin verili bir duruma dair kararını doğrudan etkilemeyebilir. Bir karar vericinin; hedeflerini, hesaplamalarını ve algılarını incelemek ise davranışını açıklamak için tatmin edici bir yöntemdir. Fakat değişkenler, bir seviyede aşırı belirleyici bir durumda ise diğer seviyelerin öneminin azaldığı söylenebilir (Jervis, 2017: 13-28).

Bu doğrultuda, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki savaşta ön plana çıkan nedenin “belirli bir toprak parçası üzerinde egemenlik” iddiaları konusundaki uyuşmazlık olduğu; buradan hareketle de belirleyici analiz seviyesi, toprak üzerindeki egemenlik ve devlet politikalarının belirlenmesi ve yürütülmesi söz konusu olduğunda ön plana çıkan yapı devlet olduğundan dolayı, “devlet

seviyesi” olarak belirlenebilir. Bununla birlikte, savaşın temel değil ama tetikleyici nedenlerini de -örneğin uluslararası sistemdeki değişimler- farklı seviyelerde incelemek mümkündür.

Diğer taraftan bazı uyuşmazlık meseleleri, savaşa yol açmaya diğerlerinden daha yatkındır. Ampirik araştırmalarla desteklenen bir varsayıma göre; günümüzde devletler-arası bir savaşla sonuçlanma olasılığı en yüksek olan uyuşmazlık konusu, “*bitişik topraklarla*” ilgili olanlardır (Diehl, 1992: 333; Hensel, 2001: 82-83; Vasquez, 2009: 137-140).

Nicel yöntemlerle yapılan güncel bir çalışma da bu varsayımı desteklemektedir. Buna göre, “*bir deniz ya da kara parçasının (territorial) aidiyeti hakkındaki devletler arası anlaşmazlıkların, diğer türlerdeki sorunlara göre, askerileşme ve bir savaşa yol açma olasılığı daha yüksektir*” (Kim, 2020). Bu yöndeki varsayımların, Dağlık Karabağ sorunu ve ortaya çıkan silahlı çatışmaların temel nedenleri özelinde doğru ve geçerli olduğu görülmektedir.

Karabağ bölgesinin durumu esas olarak, tarihi gerekçelerle hem Azerbaycan Türkleri hem de Ermeniler tarafından çekişmeli bir konudur. Dağlık Karabağ ise Karabağ’ın yalnızca bir kısmıdır. Azerbaycan Türkleri, bölgenin tarihte sürekli Azerbaycan egemenliğinde bulunduğunu iddia etmektedir. Buna karşılık Ermeniler, Karabağ’ın esasen Ermeni yerleşim yeri olduğu ve Azerbaycan yönetiminin gayri meşru olduğu iddiasını ileri sürmektedir (Cornell, 1997: 3). Bu uyuşmazlık ve çekişme, bölgenin adlandırılması hususunda dahi mevcuttur. Bölge Ermenicede “Artsakh” olarak, Azericede ise “Yukarı veya Dağlık Karabağ” olarak adlandırılmaktadır (De Waal, 2021: 8).

Sovyetler Birliği’nin dağılması sürecinde, 1988 yılının başlarında, Ermenistan Cumhuriyeti ile Dağlık Karabağ Oblastı’nın birleşmesine yönelik gösterilerle başlayan olaylar, 1992’ye kadar topyekûn bir silahlı çatışma haline dönüşmüştür. Dağlık Karabağ’daki bu durum, 1993 yılına gelindiğinde artık Karabağ’ın sınırlarını aşmış ve neredeyse tüm çatışmalar Azerbaycan’ın diğer topraklarına taşınmıştır. Dağlık Karabağ’daki Ermeni güçler, Karabağ’ı çevreleyen güney, batı ve doğudaki tüm Azerbaycan Türkü nüfuslu vilayetlerin ele geçirilmesi ve yaklaşık 500.000 Azerbaycan Türkü sivil nüfusun zorla yerinden edilmesiyle sonuçlanan büyük çaplı askerî faaliyetler gerçekleştirmiştir (Human Rights Watch, 1994: xi). Zorla yerinden edilen insan sayısı zaman geçtikçe artmaya devam etmiştir. Yaşanan bu olumsuzlukların kolay kolay unutulabilmesi pek mümkün görünmemekle birlikte, toplumların birbirlerine karşı olumsuz algılarının ortaya çıkan herhangi bir konunun kısa sürede güvenleleştirilmesine neden olabileceği söylenebilir.

Azerbaycan'a bağı ve görece Ermeni nüfusun çoğunlukta olduğu Dağlık Karabağ Bölgesi, 1992 yılının Ocak ayında "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti" olarak bağımsızlığını ilan etmesine rağmen, hiçbir ülke bu bağımsızlığı tanımamış ve bu bölge Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün bir parçası olarak kalmıştır.(Human Rights Watch, 1994: ix) Bu dönemde meydana gelen çatışmalar, görece büyük devletler ve uluslararası kuruluşlar tarafından Azerbaycan devletine ait bir "iç çatışma" olarak görülmüş ve uluslararası toplumun çatışmaya son verme çabaları gönülsüz ve yetersiz olmuştur (Cornell, 1999: 1). Dağlık Karabağ konusundaki çatışmanın devlet içi boyutunu oluşturan husus; Dağlık Karabağ'daki Ermeni nüfusunun, self determinasyon ilkesine dayandırılmaya çalışılan ayrılıkçı talebidir. Ermeni güçleri tarafından açık ya da örtülü olarak desteklendiği bilinen bu ayrılıkçı talepler, sorunun temel nedenleri açısından belirleyicidir.

Silahlı çatışmaların net bir şekilde, hukuk terimiyle "uluslararası nitelikte silahlı çatışma" haline dönüşmesi ise 1993 yılının sonlarından itibaren gerçekleşmiştir. Azerbaycan'a bağı ordu ve Dağlık Karabağ'daki Ermeni güçlerine ek olarak, Ermenistan'dan askerî birlikler de esasen sorunun başlangıcından beri var olan desteklerini artık açıkça belli ederek Azerbaycan topraklarındaki silahlı çatışmalara katılmışlardır (Human Rights Watch, 1994: xiii). Bu dönemden itibaren, çatışmaların taraflarının doğrudan devletler olduğu belirtilebilir. Dağlık Karabağ üzerinde egemenlik oluşturmaya yönelik Ermenistan devletinin çeşitli argümanları ve bu yöndeki somut girişimleri, silahlı çatışmaların doğrudan nedeni haline gelmiştir.

Neticede, Mayıs 1994 tarihinde kabul edilen ateşkese kadar silahlı çatışmalar devam etmiş ve Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'si Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. Bu tarihten itibaren hem Ermenistan hem de Azerbaycan arasındaki uyuşmazlık bir donmuş çatışma haline girmiştir (De Waal, 2021: 251). Bu bakımdan, esasen kitlesel şiddet sona ermiş olsa da siyasi uyuşmazlık nihai olarak çözülmeden kalmıştır. Bu tarihten itibaren, özellikle *de facto* sınır hattında yer yer düşük yoğunluklu çatışmaların yaşandığı da bilinmektedir.

Azerbaycan topraklarının işgal durumu günümüzde de devam etmektedir. Toprakların işgalinden itibaren gelişen süreçte, Ermenistan ve Dağlık Karabağ'ın fiili yönetiminin adeta bir bütün olarak varlığını devam ettirme çabası içerisinde olduğu söylenebilir. Öyle ki, Ermenistan ile işgali altındaki Dağlık Karabağ arasında *de facto* bir federasyon oluşturulduğu dahi söylenebilir (Cornell, 1999: 44).

İşgalin gerçekleştirilmesi ve günümüzde de sürdürülmesi, Dağlık Karabağ'ın ekonomik durumu da göz önünde bulundurulduğunda, buradaki Ermenilerin tek başına devam ettirebileceği bir durum olarak görülmemektedir. Azerbaycan topraklarının işgali, Ermenistan tarafından gerçekleştirilmiştir. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'daki Ermeniler ile daha 1994 yılı öncesinde mevcut olan yakın siyasi ve askerî bağlantı ateşkesten sonra da devam etmektedir. İnsan Hakları İzleme (*Human Rights Watch*) Örgütü'nün 1994 yılındaki raporunda da bu bağlantıya dikkat çekilirken; Dağlık Karabağ Savunma Bakanı *Serj Sarkysyan*'ın, 1993 yılında Ermenistan Savunma Bakanlığına terfi ettirilmesi daha sonra ise Ermenistan Devlet Başkanı olması bu duruma örnek gösterilmektedir (Human Rights Watch, 1994: 111).

Belirtilen bu hususlar dahi tek başına, Dağlık Karabağ Ermenileri ile Ermenistan'ın siyasi sistemlerinin iç içe geçmiş halde olduğuna dair güçlü ve somut emarelerdir (Krüger, 2010: 104). Ancak, BM Güvenlik Konseyi'nin, 1993 tarihli ve 822 ve 874 sayılı kararlarında (BM, 1993) kuvvet kullanılması yasağı tekrarlanarak işgalci kuvvetlerin Dağlık Karabağ'ı terk etmesi gerektiği açıkça ifade edilmektedir. Aynı kararlarda devletlerin ülkesel bütünlüğü ilkesine de atıf yapılması önemlidir. Nitekim buradan hareketle, işgalci kuvvet terimi ile Ermenistan devletinin kastedildiği anlaşılmaktadır.

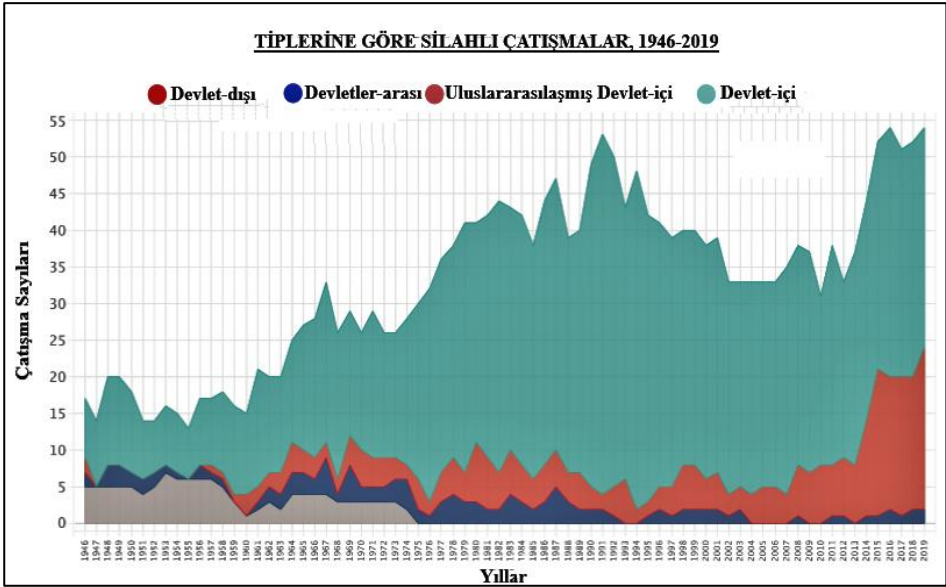
Birbirine komşu olan devletler arasındaki sınırların belirleniş biçiminin, aralarındaki ilişki üzerinde uzun ve kalıcı etkileri olması doğaldır. Bir araştırmaya göre; *“birbirine eşit veya denk sayılabilecek kapasiteye sahip devletler arasında silahlı çatışmalar yoluyla belirlenen sınırların, tekrarlanan kriz ve savaşlara yol açma olasılığı; müzakere, uzlaşma veya anlaşmalarla belirlenen sınırlara göre çok daha fazladır”* (Vasquez, 2009: 407).

Böylelikle, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki son savaşın temel nedeninin, en az 30 yıldır süregelen sınır bölgesindeki toprak egemenliği uyuşmazlığıyla şekillendiği söylenebilir. Elbette ki sınır hattında meydana gelen düşük yoğunluklu çatışmalar da birer tetikleyici neden olarak göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak, günümüzdeki savaşın temel nedeni; devlet seviyesinde 30 yıl önceki uyuşmazlıklar ve savaş halinin temel nedeniyledir.

Savaşın süreklilik arz eden nedeni, bu kısmın başında belirtilen ampirik araştırmaların bulgularıyla örtüşmektedir. Daha önce de belirtilen bu bulgulara göre; günümüzde devletler-arası bir savaşla sonuçlanma olasılığı en yüksek olan sorun, bitişik topraklarla ilgili olan uyuşmazlıklardır (Diehl, 1992: 333; Hensel, 2001: 82-83; Vasquez, 2009: 137-140). Bu haliyle Azerbaycan ve Ermenistan

arasındaki altı haftalık son savaş, askerileşmesi veya silahlı çatışmaya evrilmesi istatistiksel olarak “yüksek olasılığa” haiz nedene sahiptir.

Ancak, savaşın taraflarına ilişkin yapılan ampirik araştırmalar, “geçmişten günümüze devletler arasında ortaya çıkan silahlı çatışmalar azalırken, devlet-içi silahlı çatışmaların sayısının arttığına” dikkat çekmektedir. Örneğin, Uppsala Çatışma Veri Programı (*Uppsala Conflict Data Program*) verilerine göre, 1946-2019 yılları arasında meydana gelen silahlı çatışmaların tipinin, Şekil 1 incelendiğinde gittikçe artan sayıda devlet-içi olarak belirtildiği görülmektedir.

Şekil 1: Tiplerine Göre Silahlı Çatışmaların Sayısı (1946-2019)
(Uppsala Conflict Data Program (2021). *UCDP Charts, Graphs and Maps*)

Şekil 1’deki verilerin yorumlanmasıyla, günümüzde devletler arası bir savaştan ziyade devlet-içi bir silahlı çatışmanın gerçekleşmesi ihtimalinin istatistiksel olarak daha yüksek olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle; günümüzde tarafları devlet olan bir silahlı çatışmanın ortaya çıkmasının, taraflarından en az bir tanesi devlet dışı aktör olan bir silahlı çatışmanın ortaya çıkmasından daha düşük ihtimale sahip olduğu çıkarımında bulunulabilir. Buradan hareketle Azerbaycan ile Ermenistan arasında meydana gelen savaşın; geçmişte savaşların daha çok devletler arasında gerçekleşirken, özellikle 20.

yüzyılın sonlarından itibaren devlet içi silahlı çatışmaların sayısının arttığına dair yapılan çalışmalarda bulgulara aykırı bir örnek olduğu söylenebilir.

Nitekim, buradaki aykırılık durumu, savaşın nedenlerine ilişkin ampirik çalışmalarda görülmemektedir. Diğer bir ifadeyle, devletler arasındaki savaşın istatistiksel olarak en olası nedeninin konusu, bu savaşın temel nedeni ile örtüşmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere savaşın, tek değil ancak temel nedeninin belirli bir toprak parçası üzerindeki egemenlik iddiası olduğu anlaşılmaktadır.

Bu savaşa ilişkin yukarıda belirtilen, iki farklı yöndeki, araştırmalar bir arada değerlendirildiğinde, Dağlık Karabağ'daki toprak egemenliği konusunda ortaya çıkacak bir savaşta Ermenistan'a bağlı düzenli ordunun Azerbaycan'a bağlı düzenli ordu ile doğrudan çatışmaya girişmek yerine, en azından açık veya örtülü bir şekilde Dağlık Karabağ'daki ayrılıkçı Ermenileri desteklemesi daha yüksek bir ihtimale sahiptir. Ancak özellikle 2020 yılı sonbaharında bu durum gerçekleşmemiş, Ermenistan ve Azerbaycan devletlerine bağlı düzenli ordular doğrudan birbirleriyle savaşmıştır.

Bununla birlikte, her iki devletin toplumları arasındaki etnik ve dinî farklılıklar, tarihten gelen düşmanlık algıları, moral durum ve savaşıma iradesinin de bir uyuşmazlığın çatışmaya dönüşme olasılığını -en azından- tetikleyici etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bu sayılanlar aynı zamanda karmaşık bir sosyal olgu olduğu söylenebilen savaşın, insani ve toplumsal boyutuna da işaret etmektedir.

2. İnsani ve Toplumsal Boyut

Clausewitz (2008)'e göre savaş; *“özünde insan unsurunun olduğu sosyal bir aktivite”* olmakla birlikte *“toplumların ortaya çıkardığı bir üründür”*. Bu tanımlama kabul edilirse, savaş olgusunun birey ve toplum seviyesinde incelenmesi açıklayıcılığı artıracaktır. Bu kapsamda, sorunun tarafları olan birey ve toplumların, birbirleri hakkındaki tarihsel düşmanlık algılamaları, daha önce yaşanan karşı taraftan kaynaklanan olumsuzluklara karşı beslenen hasmane duygular, moral durum ve savaşıma iradesi ön plana çıkan hususlar olarak gösterilebilir.

“Dünyanın en çok askerî birlik bulunan bölgelerinden olan Dağlık Karabağ, Ermenistan toprağıdır.” (Serj Sarkisyan).

“Düşmanı topraklarımızdan kovduk ve yeni bir gerçeklik yarattık. Herkes bu gerçekliği kabullenecek. Bugün Dağlık Karabağ'da yaşayanlar

Azerbaycan vatandaşıdır. Onlar Azerbaycan devletinde hayatlarının daha iyi olacağını görecekler.”(İlham Aliyev).

Siyasi liderlerin söylemleri resmî olarak devleti bağlamakla birlikte, verili bir duruma yönelik devlet seviyesindeki algılamaları da en üst seviyede yansıtmaktadır. Aliyev ve Sarkisyan’ın farklı tarihlere ait belirtilen söylemleri incelendiğinde, bir uyuşmazlığın farklı aşamalarında karşılıklı olarak olumsuz yöndeki algılamaların sürdüğü anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, ilgili devletlerin vatandaşları da bu söylemlerden bireysel veya topyekûn olarak etkilenebilirler. Bu tespitler, ilgili ampirik araştırmalarla desteklenmektedir. Bu kapsamdaki bir çalışmaya göre; *“bir krizden diğerine tırmanma; bir tarafın eylemlerinin, diğeri tarafından daha düşmanca bir yaklaşımla karşılık bulduğu ve bunun savaşıla sonuçlanana kadar devam ettiği bir düşmanlık sarmalı olasılığını artırır”* (Zinnes vd., 1967: 5-6).

Benzer başka bir çalışmaya göre, bir uzlaşmazlığın tarafları, aralarındaki bu uzlaşmazlık konusunu *“kalıcı bir rekabete”* dönüştürebilirler. Özellikle de belirli bir toprak parçası üzerindeki egemenlik konusunda uzlaşmayan komşu devletler için bu durum daha olasıdır. Hatta bu rekabet içerisindeki taraflar, gündemlerindeki tüm sorunları, daha geniş bir *“şemsiye sorun”* altında birbirleriyle bağlantılı hâle getirme eğilimindedirler. Ayrıca, mevcut sorunlar arasında bağlantı kurulması da uzlaşmazlıkları kalıcı hâle getirmeye imkân sağlar. Kalıcı uyuşmazlık hali, toplumlar arasındaki karşılıklı güvensizliği, karşılıklı güvensizlik hali de karşılıklı düşmanlık duygularını artırmaya daha müsaittir (Vasquez, 2009: 79-86). Dolayısıyla; uyuşmazlık, tırmanma, düşmanlık algısı, güvensizlik, kalıcı rekabet hali ve silahlı çatışma bir döngü halinde var olmaya elverişlidir. Karabağ Sorunu’nda da benzer bir durumdan bahsedilebilir.

Nitekim, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki sorunlarla beraber gerek geçmişte yaşanan gerekse son dönemde meydana gelen silahlı çatışmaları tarihsel bağlamdan koparmak güçtür. Konuya ilişkin gerek alanyazın gerekse her iki devletin de bağımsızlığını elde etme aşamasındaki söylemleri incelendiğinde, öncelikli olarak her iki tarafın da birbirini katliam yapmakla itham ettiği görülmektedir. 1988 yılındaki Sumgayıt ve 1992 yılındaki Hocalı olayları bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Dışarıdan bakıldığında, bu olayların her iki toplum tarafından *“soykırım, katliam, facia, pogrom”* gibi söylemlerle tanımlandığı görülmektedir.

Örnek gösterilen bu olaylar, 1992 yılında başlayan yoğun silahlı çatışmalar öncesindeki tırmanma evresini şekillendirmiştir. Şiddet döngüsü (spirali) ortaya çıkmış ve sorun askerileşmeye başlamıştır (Cornell, 1999: 13-31).

Bununla birlikte her iki toplum tarafından bu olayların yıldönümlerinde anma etkinliklerinin düzenlendiği bilinmektedir. Dolayısıyla, her iki taraf için de geçerli olacak şekilde toplumsal hafızanın canlı tutulduğu söylenebilir. Toplumsal hafızanın içerisinde, toplumlar arası güvensizlik ve karşısındakini düşman olarak algılamamanın var olduğu açıktır.

Diğer taraftan, İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün 1994 yılında hazırladığı bir raporda o dönemde zorunlu olarak yerinden edilen insanlara vurgu yapılmaktadır. Raporun yayımlandığı tarih itibarıyla, Dağlık Karabağ konusundaki yedi yıldır devam eden ihtilafın; *“Ermenistan, Azerbaycan ve Dağlık Karabağ arasında düzensiz, kaotik ve çoğu zaman kan dökülerek zorla yerinden edilmeler yarattığı”* tespit edilmektedir. Raporda, oldu bitti şeklinde gerçekleştirilen bu zorla yerinden edilmelerde *“aşırı şiddet kullanımının ön plana çıktığı”* belirtilmektedir. Yine raporda iddia edildiğine göre, yaklaşık 350.000 Ermeni, 1988 ve 1990 yılları arasındaki Ermeni karşıtı olayların ardından Azerbaycan'dan kaçmıştır. Diğer taraftan, 1988 ve 1994 yılları arasında yaklaşık 750.000-800.000 Azerbaycan Türkü; Dağlık Karabağ, Ermenistan ve işgal edilen diğer yedi Azerbaycan ilinden sürülmüştür. Ayrıca, bu yedi ilin savaş öncesi nüfusunun büyük bir çoğunlukla Azerbaycan Türklerinden oluştuğuna da dikkat çekilmektedir (Human Rights Watch, 1994: 99).

Azerbaycan nüfusunun 1994 yılında yaklaşık 7.500.000 olduğu hesap edilirse (Macrotrends, *Azerbaijan Population 1950-2021*, 2021) o dönemde zorla yerinden edilen Azerbaycan Türklerinin toplam nüfusa oranın yaklaşık olarak %10 olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, Ermenistan'ın 1994 yılındaki nüfusu ise yaklaşık 3.300.000 kişidir (Macrotrends, *Armenia Population 1950-2021*, 2021). Raporda yerinden edildiği ifade edilen Ermeni sayısının toplam nüfusa oranı da benzer şekilde yaklaşık %10 civarındadır. Bu da yaklaşık her 10 Azerbaycan Türkü'nden ve 10 Ermeni'den birinin bu duruma maruz kaldığını göstermektedir. Sorunun ve çatışmaların bu yönü, insani ve toplumsal açıdan önemlidir.

Neticede, bu dönemde yaşanan olumsuz hadiselerin bireylerin ve toplumun zihninde önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Buna bir de savaşta yaşanan ölüm ve yaralanmalar ile çeşitli yerleşim yerlerinin zarar görmesi de eklendiğinde toplumsal hafızada daha kalıcı etkilerin oluşabileceği tahmin edilebilir. Savaşın getirdiği olumsuz ekonomik koşullar da buna eklenebilir. Ancak, savaşın doğasındaki bu yıkıcı etki, birey ve toplumların hafızalarındaki olumsuz duygu ve düşüncelere baskın gelip, ilerleyen dönemde muhtemel bir yeni silahlı çatışmanın ortaya çıkmasını engelleyebilecek midir?

Yukarıdaki soruya, bu örnek vakada verilebilecek yanıt “hayır”dır. Nitekim, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu 20. yüzyıl tarihine, sonuçları milyonlarca insanın kaderini ciddi şekilde etkileyen en trajik çatışmalardan biri olarak girmiştir. Yaşanan son çatışmalardan sonra, Kasım 2020 tarihindeki ateşkes anlaşmasından itibaren uyuşmazlığın tamamen çözüldüğü farz edilse dahi, bu çatışmanın en uzun süreli çatışmalardan biri olduğu söylenebilir (Iskandarov ve Gawliczek, 2021: 92).

Bu uzun süreçte, bireylerin ve toplumların karşılıklı olarak olumsuz yöndeki duygu, düşünce ve algılamaların yanı sıra tarafların savaşma iradelerinin ve moral durumun etkileri, bir savaşın hem başlatılmasını hem de sonucunu belirleyecek önemli faktörlerdendir. Savaşa başvurma ya da kuvvet kullanmanın kararlaştırılmasında insan iradesi önemlidir. Verilen kararlar birlikte; kendi savaşma iradesini muhafaza ederken, düşmanın savaşma iradesini kırmak ve yıpratmak, savaşta başarının anahtarı olarak kabul edilebilir. Ancak, teknolojik gelişmelerin etkisine odaklanma arttıkça, savaşın doğasındaki insan olgusu büyük oranda göz ardı edilebilmektedir.

Clausewitz savaştaki moral faktörleri; “*değerli metal, gerçek silah ve ince bilenmiş bıçak*” olarak tarif ederken, fiziksel olan faktörlerin ise “*tahta kabzadan biraz daha fazlası*”nı ifade ettiğini tasvir etmektedir (Clausewitz, 2008: 185). Sun Tzu ise savaşı beş temel faktör açısından değerlendirmektedir. Bu faktörlere hâkim olanlar kazanır; hâkim olmayanlar ise mağlup olur. Bu faktörlerden ilki; moral etki olarak belirtilmektedir (Tzu, 1963: 63-64). Kaldı ki, Michael Howard (2002: 35)’ın da ifade ettiği gibi, moral ve fiziksel güçler arasındaki diyalektik anlaşılmadığı takdirde savaşın doğası da anlaşılamamaktadır.

Savaşma iradesi; muharebeye katılma, harekete geçme veya gerektiğinde sebat etme eğilimi ve kararı olarak ifade edilebilir. Verili bir durumda askerler veya kolektif gruplar, savaşma ya da savaşmama eğilimine sahiptir. Bu eğilimden etkilenecek, savaşmak ya da savaşmamak için karar alırlar. Bu, savaştaki belirsizlik durumu veya Clausewitz (2008)’in tarifıyla “savaşın sisi (*fog of war*)” içerisinde “sürtünmeye (*friction*)” neden olan, olağanüstü karmaşıklık içerisindeki basit önermelerden yalnızca bir tanesidir (Connable vd., 2018: xi). Ancak, bir ordunun veya kolektif bir grubun savaşıp savaşmayacağını belirleyebilecek somut bir formül henüz bulunmamakla birlikte kimi

araştırmacıların açıklayıcı bir modelleme veya simülasyon geliştirmeye çalıştıkları² bilinmektedir.

Yakından ilişkili olsa da moral faktörler tek başına savaşma iradesini açıklamamakta veya savaşma iradesiyle tamamen aynı anlama gelmemektedir. Çünkü askerlerin veya halkın hisleri ya da güçlükler karşısındaki içsel güçleri, savaşma eğilimi ya da kararı ile özdeş değildir. Bu bakımdan moralin, savaşma iradesinin geçici veya kısmi bir göstergesi olduğu söylenebilir (Connable vd., 2018: xiv).

Karabağ örneğinde, moral faktörlerin ve savaşma iradesinin etkileri çatışmanın her iki tarafı için de söz konusudur. Öyle ki; Ermenistan 1994 yılından itibaren ateşkes süreci boyunca çeşitli vasıtalarla üretilen çözüm önerilerini açık veya dolaylı olarak kabul etmemiştir. Ermenistan, ateşkesi bir fırsata çevirip çatışmayı dondurulmuş halde tutmaya, böylelikle de Azerbaycan halkının azim ve ümitlerini tüketerek Karabağ'ın işgalini bir statüko haline getirmeye çalışmıştır. Diğer taraftan Azerbaycan ise bu süreçte, dayatılan statükoyu kabul etmeyeceğini, toprak bütünlüğünün esas olduğunu ve eğer sorun barışçıl olarak çözülmezse, bunu askerî güç kullanarak sağlayacağını defalarca beyan etmiştir (Asker ve Özpinar, 2021: 86).

Yine, 2-5 Nisan 2016 tarihleri arasında meydana gelen “Nisan Dövüşleri”nde, Azerbaycan halkının orduya verdiği yoğun destek, Karabağ'ın savaş yoluyla geri alınacağına dair umutların ne kadar diri olduğunu gösterirken, bu çatışmalarda elde edilen kısmi başarılar halkın moral ve motivasyonunu yükseltmiştir. Bu moral durumunun ve motivasyonun, 2020 yılında Tovuz bölgesinde yaşanan çatışmaları ve son olarak 2020 sonbaharında altı hafta süren savaşı etkileyecek kadar yüksek olduğu belirtilebilir (Asker ve Özpinar, 2021: 89).

Altı haftalık çatışmalar süresince Azerbaycan halkının orduya ve yönetime yönelik desteğinin kesintisiz olarak sürdüğü söylenebilir. Çatışmalar sürerken, binlerce Azerbaycanlı, yaklaşık 30 yıldır işgal altında olan bölgelerin geri alınması için haklı bir savaş yürütüldüğü söylemiyle hükümete destek olmak için gösteriler düzenlemiştir (*BBC News Türkçe, “Dağlık Karabağ'daki çatışmalarda farklı bir cephe”*, 2020).

Hatta, muharebe alanında elde edilen başarılarla birlikte gelen motivasyon ve özgüvene paralel olarak Azerbaycan yönetimince, özellikle yıllardır soruna çözüm üretemeyen uluslararası kuruluşların ve büyük güçlerin

² Konuya ilişkin örnek bir çalışma için bakınız: (Connable vd., 2018).

“adaletsiz, samimiyetsiz ve tarafgir” olarak tanımlanan tutumlara karşı kullanılan dilin sertleştiği gözlemlenmektedir. Örneğin İlham Aliyev, 1 Aralık 2020 tarihinde, aynı zamanda AGİT Minsk Grubu’nun üç üyesinden biri olan Fransa’nın tarafgir ve haksız olarak gördüğü tutum ve politikalarına karşı, “*çok istiyorlarsa versinler Marsilya’yı, Ermeniler orada kendilerine devlet kursun*” ifadelerini kullanmıştır (Euronews, “*Aliyev’den Fransa’ya*”, 2020).

Ermenistan yönetiminin uğradığı askerî yenilginin üstünü kapama ve yenilgiyi kabullenememe psikolojisi altında kendi halkını ve dünya kamuoyunu yanıltmaya devam etmişse de olumlu bir sonuç alınamamıştır. Aksine, 10 Kasım 2020 tarihinde varılan ateşkes anlaşmasına dair açıklama yapılır yapılmaz, Ermenistan halkı parlamento binası önünde protesto gösterileri yaparak zorla parlamento binasına girmiş ve Başbakan Nikol Paşinyan’ın istifasını istemiştir (Euronews, “*Dağlık Karabağ anlaşması*”, 2020). Buradan hareketle, halkın moralinin bozulduğu açıkça ifade edilebilse de savaşıma iradesinde belirgin bir azalma olduğu söylenemez. Hatta, askerî başarısızlık nedeniyle gelecekte muhtemelen beslenebilecek intikam veya düşmanlık gibi duyguların savaşıma iradesi üzerinde artırıcı bir etki yaratabileceği de öngörülebilir.

Halkın moral bozukluğunun yanı sıra ve oldukça ilginç bir biçimde, silahlı çatışmalarda yenilen Ermenistan ordusu, Başbakan Nikol Paşinyan ve hükümetin “*mevcut krizi yönetmekte yeterli olmadığından hareketle Başbakan ve hükümetin ivedilikle istifa etmesi*” çağrısında bulunmuştur (BBC News Türkçe, “*4 soruda Ermenistan’daki darbe girişimi*”, 2021). Dolayısıyla, halk ve ordu, mevcut hükümeti zorlamakta ve bunun da politik sonuçları ortaya çıkmaktadır. Bu durum Ermenistan’ın, askerî boyutta aldığı yenilgi neticesinde başlayan politik krizin devamı niteliğini taşımaktadır. Dahası Paşinyan, ordunun çağrısı sonrası Genelkurmay Başkanı Onik Gasparyan’ı görevden almış, ancak Ermenistan Cumhurbaşkanı Armen Sarkisyan bu kararı veto etmiştir. Nitekim Paşinyan ve mevcut hükümet, halk ve ordu başta olmak üzere baskılara daha fazla dayanamayarak istifa etmiştir. Muhâlefetin yoğun baskısıyla birlikte erken seçime gidilmiş, ancak Haziran 2021 tarihinde yapılan seçimlerde en çok oyu ilginç bir biçimde yine Paşinyan’ın partisi elde etmiştir. Burada vurgulanmak istenen ve kesin olan husus, askerî yenilgiyi politik krizin takip etmesidir. Ermenistan özelinde politik krizin sona erip ermediğini zaman gösterecektir.

Meydana gelen silahlı çatışmalarda, askerî yetenekler ve teknolojik araçların kullanımının etkisinin haricinde birey ve toplumların karşılıklı olarak olumsuz yöndeki duygu, düşünce ve algılamaları ile moral etki ve savaşıma iradesinin de önemli faktörler olarak ön plana çıktığı söylenebilir. Bu kapsamda, elde edilen askerî kazanımlarla birlikte gelişen süreçte Azerbaycan askerleri ve

halkının moral seviyesi ve savaşıma iradesinin daha üstün olduğu görülmektedir. Bu durum, kullanılan strateji ve araçların yanı sıra günümüzde hâlâ moral faktörler ve savaşıma iradesinin de savaşa dönüşen bir sorunda belirleyici olduğu çıkarımını destekler vaziyettir.

Buradan hareketle gelecekteki çatışmalarda da benzer faktörlerin askerî harekât üzerinde etkili olacağını varsaymak yanlış olmayacaktır. Ancak, devletlerin karar alıcıları, verili bir soruna ilişkin olarak gelecekte bir çatışma yerine iş birliğini tercih etseler dahi, muhtemel bir barış sürecine bireylerin ve toplumların da zihnen hazır olup olmayacağı önemli bir problem teşkil etmektedir.

3. Askerî Boyut

Karabağ'da 1994 yılından itibaren ortaya çıkan *de facto* durumda ateşkes çoğu kez ihlal edilmiş, zaman zaman silahlı çatışmalar meydana gelerek aralıklarla devam etmiştir. Kabul edilen ateşkes devam ederken, bu ateşkese yönelik ihlaller, yıllar boyunca çatışmanın tekrarlayan bir özelliği haline dönüşmüştür. 2016 yılının Nisan ayında yine şiddetli çatışmalar yaşanırken, 1994 ateşkesinden bu yana en ciddi şiddet artışına tanık olunmuştur. Yine bu dönemde çatışma durumuyla ilgili en büyük gelişme, 2017 yılında Dağlık Karabağ'da gerçekleştirilen referandum neticesinde bölgenin adının, ayrılıkçı Ermeniler tarafından "Artsakh" Cumhuriyeti olarak değiştirilmesidir. 2018 yılına gelindiğinde ise süregelen çatışmaların görece sakinleştiği söylenebilir (Uppsala Conflict Data Program, 2021).

Son olarak, 2020 yılına gelindiğinde, Ermeni ordusunun savaş hazırlıkları ve bu bağlamda gerçekleştirdiği yeni saldırılar, ikinci bir topyekûn Karabağ Savaşı'nı kaçınılmaz hâle getirmiştir. Ermenistan'a bağlı düzenli askerî birlikler 12 Temmuz 2020 tarihinde Azerbaycan-Ermenistan sınır hattında yer alan Tovuz bölgesine saldırmıştır. Saldırıları ilerleyen günlerde de aralıklarla devam etmiştir. Ermenistan bu bölgede, daha önce de defalarca olduğu gibi, Azerbaycan'ın sivil ve askerî yerleşim yerlerine taciz ateşi açarak ve saldırılarda bulunarak ateşkes rejimini ihlal etmiştir. Tovuz'da meydana gelen silahlı çatışmaların akabinde, Ermenistan'ın Karabağ'a yeni bir saldırı planlandığına dair bilgiler Azerbaycan tarafınca elde edilmiştir. Bu yöndeki bilgiler eylül ayının ortalarına gelindiğinde daha da netlik kazanmıştır (Asker ve Özpinar, 2021: 89). Nitekim, Ermenistan'a bağlı düzenli askerî birlikler 27 Eylül 2020 tarihinden itibaren saldırılara başlamıştır.

Böylelikle, 27 Eylül 2020 tarihinde yoğun silahlı çatışmalar tekrar başlamıştır. Azerbaycan ordusunun Ermenistan'ın saldırılarına karşı düzenlediği askerî harekât yaklaşık altı hafta (toplam 44 gün) sürmüştür. Ermeni ordusu yenilgiye uğramış, Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanan üçlü deklarasyona uygun olarak işgal altındaki Azerbaycan topraklarının bir kısmından çekilmek zorunda kalmıştır. Tarafların 10 Kasım 2020 tarihinde mutabakat imzalaması ile anlaşmaya varılarak tekrar ateşkes kabul edilmiştir. Güncel durumda, taraflar arasındaki uyuşmazlık tamamen çözüme ulaşmamakla birlikte, ateşkes durumu devam etmektedir.

Askerî boyutta; Azerbaycan ve Ermenistan arasında gerçekleşen silahlı çatışmalar, günümüzde modern olarak adlandırılan çatışmaların dinamikleri bağlamında önemli dersler içeren bir örnek vaka niteliğindedir. Silahlı çatışmalar, mevzi muharebeleri; ağır silahlar, çok namlulu roketatarlar ve zırhlı kara araçlarının kullanımı; balistik füze saldırıları ve başta Türkiye yapımı Bayraktar TB2 ve İsrail yapımı Harop dronları olmak üzere etkin İHA kullanımı ile karakterize edilmektedir (The Economist, “*The Azerbaijan-Armenia conflict hints at the future of war*”, 2020). Diğer taraftan, bilgi ortamında propagandanın güncel kullanım örneklerini içermesiyle de dikkat çekmektedir.

Kendisinden önceki çatışmalardan farklı olarak, bu çatışmada, savaşın post-modern özellikleri ve çok alanlı muharebe operasyonlarını gözlemlemek mümkündür. Öyle ki çatışmanın sadece ilk altı gününde Azerbaycan, 250 zırhlı aracı, buna yakın sayıda topçu silahını ve bir Rus S-300 karadan havaya füze sistemi de dâhil olmak üzere 39 hava savunma sistemini imha ettiğini iddia etmiştir (Thomas vd., 2021). İlk bakışta, güçleri simetrik olarak görülen iki hasımdan birisinin bu kadar kısa zamanda elde ettiği bu üstünlük dikkat çekicidir. Dolayısıyla, uygulanan strateji ve kullanılan araçlar ilgi çekmektedir.

Her iki tarafın sahip olduğu silah sistemleri, mühimmat ve teknolojik araçlar “Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü 2020 yılı (*Stockholm International Peace Research Institute/SIPRI Yearbook 2020*)” verileri üzerinden mukayese edildiğinde, Azerbaycan'ın askerî yetenekleri ve kapasitesinin görece daha üstün olduğu anlaşılmaktadır (Shaikh ve Rumbaugh, 2020).

Öncelikle, çatışmalarda İHA ve SİHA'ların önemli bir rol oynadığı söylenebilir. En etkili olanları ise dört adet Lazer Güdümlü Akıllı Mühimmat taşıyan Türkiye yapımı Bayraktar TB2 olmuştur. Bununla birlikte Azerbaycan, İsrail yapımı “intihar” veya “kamikaze” drone (*loitering munition*) olarak da bilinen, Harop ve SkyStriker'ı da içeren etkileyici bir İHA filosu oluşturmuştur.

Bunun aksine Ermenistan'ın İHA filosu, keşif görevlerine odaklanan daha küçük, yerli sistemlerden, genel olarak da Azerbaycan'ın İHA filousundan daha az yetenekli olarak görülenlerden oluşturulmuştur (Thomas vd., 2021). İHA ve kamikaze drone saldırıları, T-72 tankları ve gelişmiş Rus S-300 hava savunma sistemleri dâhil olmak üzere ağır kara birimlerini imha edebilmiştir (Shaikh ve Rumbaugh, 2020).

Diğer taraftan, Ermenistan “İskender” füzelerini Rusya'dan, Azerbaycan ise “LORA” füzelerini İsrail'den satın almıştır. Ancak, her iki tarafın da sınırlı sayıda mühimmata sahip olmasının, çatışmanın daha uzun sürmesi olasılığı göz önünde bulundurularak, balistik füzeleri idareli bir şekilde kullanmaya zorlamıştır. Genel olarak, çatışma sırasında yalnızca sınırlı sayıda balistik füze saldırıları gerçekleştirilmiştir (Shaikh ve Rumbaugh, 2020). Çatışmada bu türden araçların kullanılması, modern savaşlarda füze, insansız hava aracı ve topçu birliklerinin nasıl kullanacağını yanı sıra zırhlı kara araçlarının da kullanım biçimlerine dair önemli veriler ve öngörüler sağlamaktadır.

Dağlık Karabağ'daki çatışmalardan çıkarılacak öncelikli derslerden belki de ilki, kapsamlı bir hava savunma sisteminin kurulmasının önemidir. Hava savunmasının önemi, güncel başka bir örnek olan İsrail-Filistin çatışmasında da gözlemlenmektedir. İsrail'in oluşturduğu “Demir Kubbe” sisteminin 2021 yılının ilk yarısındaki çatışmalarda genel olarak etkili bir savunma gerçekleştirdiği söylenebilir.

Bu çatışmalardan alınan derslerin de etkisiyle; Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve Rusya gibi büyük güçler; kinetik önleyiciler, elektronik sinyal bozucular ve hatta insansız hava araçları dâhil olmak üzere kendi hava savunma sistemlerini geliştirmeye devam etmektedir. Diğer taraftan, tank ve zırhlı araçlar ile diğer ağır kara birimlerinin, özellikle İHA'lara karşı sistemler iyileştirilene ve çoğalana kadar muhtemelen savunmasız kalacağı söylenebilir. Daha iddialı bir yaklaşımla Francis Fukuyama, İHA'ların etkililiği nedeniyle “*dünyadaki son büyük çaplı tank muharebesinin muhtemelen 2003 yılındaki ABD'nin Irak'ı işgali sürecinde yaşandığını*” ifade etmektedir (Fukuyama, 2021). Ancak İHA'lar bu çatışmada büyük rol oynasa da yeteneklerinin ölçümü ve nitelendirilmesi dikkatlice yapılmalıdır. Nitekim bu platformlar, onlara karşı koymak için tasarlanmış hava savunma sistemlerine karşı savunmasız hâle gelebilmektedir. Kaldı ki Ermenistan'ın bu türden hava savunma sistemlerine yeterli sayıda sahip olmadığı bilinmektedir (Shaikh ve Rumbaugh, 2020).

Diğer taraftan, bu yoğun silahlı çatışmaya paralel olarak çeşitli medya organlarında yoğun bir propaganda mücadelesi yaşanmıştır. Daha başlangıçta,

çatışmaları kimin başlattığıyla ilgili olarak iki taraf da birbirini suçlamıştır. Yine her iki taraf da karşılıklı olarak, sivil yerleşim yerlerine yönelik saldırılarda bulunulduğunu iddia etmiştir (BBC News Türkçe, “*Dağlık Karabağ’daki çatışmalarda farklı bir cephe*”, 2020).

Dahası, henüz çatışmalar başlamadan önce, “*Suriye’de Türkiye’nin destek verdiği muhalif gruplardan savaşçıların, Gaziantep’ten Azerbaycan’a gönderilerek Dağlık Karabağ’da savaştıklarına*” dair haberler uluslararası basında yer almıştır. Bu iddiaları doğrulamak amacıyla bölgeden çekildiği iddia edilen videolar da paylaşılmıştır. Hatta, Ermenistan’ın Moskova Büyükelçisi Vardan Toghanyan, Türkiye’nin Suriye’den Azerbaycan’a yaklaşık 4.000 “savaşçı” gönderdiğini iddia etmiştir. Ermenistan ayrıca, Türkiye’nin çatışmalara doğrudan ve dolaylı olarak müdahil olduğunu, Türk ordusuna ait F-16 savaş uçaklarının da Türk pilotlar tarafından bölgede kullanıldığını duyurmuş ancak bu iddialarını kanıtlanamamıştır. (BBC News Türkçe, “*Dağlık Karabağ’daki çatışmalarda farklı bir cephe*”, 2020).

Bu iddialar hem Türkiye hem de Azerbaycan yetkilileri tarafından yalanlanmıştır. Diğer taraftan, “*Suriye’nin kuzeyinde varlık gösteren Halk Savunma Birlikleri (YPG) üyesi bir grubun, Dağlık Karabağ’a giderek Ermeniler tarafında muharebelere dâhil olduğu*” iddia edilmiştir. Azerbaycan ayrıca, Ermenistan’ın sivil yerleşim yerleri ve ekonomik varlıklara karşı silahlı saldırıları neticesinde ölen sivillerin sayısını sıklıkla çeşitli iletişim mecralarında paylaşmıştır (BBC News Türkçe “*Dağlık Karabağ’daki çatışmalarda farklı bir cephe*”, 2020).

Böylelikle, geçmişte meydana gelen birçok çatışmada olduğu gibi bu çatışmada da iki tarafın orduları savaşmış, taraflar askerî yeteneklerini ve teknolojik araçlarını kullanmışlardır. Bununla birlikte, askerî yetenekleri görece daha düşük olan veya askerî başarı ümidi azalan taraf olan Ermenistan’ın “propagandaya” başvurma eğiliminde olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle uluslararası ortamda “haklılık iddia etme ve meşruiyet sağlamaya” yönelik sürdürülen çabalar, genel olarak propaganda vasıtasıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Nitekim uluslararası meşruiyet ve uluslararası hukuka uygun hareket etmek devletler açısından oldukça önemlidir.

4. Hukuksal Boyut

Uyuşmazlığın tarafları arasında meydana gelen silahlı çatışmaların askerî, insani ve toplumsal boyutlarının yanı sıra uyuşmazlıkta hala nihai bir kesin çözüme ulaşılmamış olması, uluslararası hukuk bağlamında da analiz

yapmayı önemli hâle getirmektedir. Çünkü, günümüz savaşlarına güncel bir örnek teşkil eden bu vakada tarafların argümanları ve fiillerine ilişkin hem uluslararası hukukun hem de uluslararası kuruluşların bakış açısını ortaya koymak, silahlı çatışmalara ilişkin hukukun güncel hali açısından da açıklayıcıdır.

Diğer taraftan, BM Antlaşmasının 2 maddesinin 4. fıkrasına (2/4) göre uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanılması yasaktır. Ayrıca, devletler arasında kuvvet kullanımını yasaklayan hukukun uluslararası olması, her ne kadar uyumsuzluk iki devlet arasında olsa da bu yönde yapılacak bir analizi sistem seviyesine odaklamaktadır.

Taraflar arasındaki uyumsuzluklar, mevcut sorun karşısındaki neredeyse birbirine taban tabana zıt yaklaşımlar nedeniyle daha da karmaşık ve çözümü zor bir hâle gelmektedir. Bu iki farklı kutuptaki yaklaşımları kısa ve öz olarak belirtmek mümkündür. Bu çerçevede Ermenistan; “*Dağlık Karabağ’daki Ermeni nüfusunun self determinasyon hakkının bulunduğu, ayrıca Dağlık Karabağ’ın kendi toprakları olduğunu ve bu bölgedeki askerî faaliyetlerinin esasen bir işgal değil topraklarını geri almak maksatlı olduğunu*” ileri sürmektedir. Ancak burada, tek taraflı ayrılma anlamına gelebilecek self determinasyon hakkından bahsedilmesi, uluslararası hukukun temel ilkelerinden birisi olan ülkesel bütünlük nedeniyle mümkün görülmemektedir. Nitekim self-determinasyon hakkının uluslararası hukukta sömürge rejimi altındaki devletlere tanındığı ve Dağlık Karabağ halkının bir sömürge rejimi altında olmadığı açıktır. Uygulanan uluslararası hukuk ve hem BM’nin hem de devletlerin uygulamalarına bakıldığında, self determinasyon taleplerine karşı ülkesel bütünlük ilkesine öncelik verildiği ve bir devletin içindeki etnik azınlıklara ayrılma hakkı tanınamaya yönelik genel bir eğilimin olduğu söylenebilir (Abdullahzade, 2013: 330).

Diğer taraftan, Dağlık Karabağ tarihte hiçbir dönem bağımsız olarak yönetilmemiştir. Dahası, Ermenistan devletinin siyasi egemenliği altında da bulunmamıştır. Bu doğrultuda Ermenistan’ın, uluslararası hukukun öngördüğü hiçbir meşru nedene dayanmadan Azerbaycan’ın iç işlerine müdahalesi ve uluslararası hukuka aykırı biçimde kuvvet kullanarak toprak işgalini gerçekleştirmesi, BM Antlaşması’nın 2/4. maddesinin açık bir ihlali olarak değerlendirilmelidir. Devamında, bir devletin ülkesel bütünlüğü veya siyasi bağımsızlığına yönelik kuvvet kullanılması ve bunun bir sonucu olarak topraklarının bir kısmının işgal edilmesi “uluslararası barış ve güvenliği” tehdit etmektedir. Bu bağlamda da Dağlık Karabağ konusundaki uyumsuzluğun, BM

Güvenlik Konseyi'nin Ermenistan'ın hukuka aykırı fiillerine yönelik gerekli tedbirlerin alması suretiyle çözülmesi gerekmektedir (Abdullahzade, 2013: 330).

Azerbaycan ise “*kendi topraklarına yönelik olarak Ermenistan'ın BM Antlaşması m.2/4'te belirtilen kuvvet kullanma yasağını ihlal ederek kuvvet kullandığını ve bu nedenle meşru müdafaa hakkının mevcut olduğunu*” iddia etmektedir. Bu iddianın temel dayanağı, Dağlık Karabağ bölgesinin esasen Azerbaycan'ın ülkesel bütünlüğünün bir parçası olduğudur. Dağlık Karabağ yönetiminin çözümün taraflarından biri olmasına da karşı çıkmaktadır (Sapmaz ve Sarı, 2012: 7).

Kısaca bahsedilen bu görüş ayrılıkları nedeniyle geçmişten günümüze nihai bir çözüme ulaşılamamakla birlikte, yakın gelecekte de muhtemel bir uzlaşmanın gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı öngörülebilir. Kaldı ki hem uluslararası örgütler hem de bölgesel güç konumundaki devletlerin girişimleri de dâhil olmak üzere, geline nokta tarafların yukarıda belirtilen yaklaşımlarında herhangi bir belirgin bir değişiklik gözlemlenmemektedir.

Nitekim, 1992-1994 yılları arasında Ermenistan tarafından başlatılan silahlı saldırılar ve Azerbaycan topraklarının yaklaşık beşte birinin işgaliyle devam eden süreçte taraflar ateşkesi kabul etmiştir. Ateşkes üzerinden yaklaşık 30 yıl geçmesine rağmen bu topraklar hala işgal altındadır. Bu süre zarfında uluslararası kuruluşların ve çeşitli devletlerin soruna nihai bir çözüm üretemediği de ortadadır. İşgal durumu devam ederken bu *de facto* durum bir *statüko* haline gelmektedir. Barışçıl yöntemlerle bunca yıldır çözülemeyen sorunda, zaman zaman saldırılara maruz kalınması neticesinde, sorunun kuvvet kullanma suretiyle çözülmesi eğilimi ortaya çıkmaktadır. Ancak bu eğilimin uluslararası hukuka uygun olarak gerçekleştirilmesi önemlidir. Uygulanan uluslararası hukuka göre uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanma yasağı *jus cogens* bir kural olarak kabul edilmektedir. Kuvvet kullanma yasağının günümüzde kabul edilebilir tek istisnası, doğal bir hak olarak tanımlanan meşru müdafaa hakkının kullanılmasıdır.

Kuvvet kullanma yasağının istisnası olan meşru müdafaanın doğal olarak belirli koşulları ve sınırları bulunmaktadır. Özetle; bir silahlı saldırının var olması, gereklilik, orantılılık ve zaman bağıntısı koşullarına ilave olarak, bir devlet meşru müdafaa hakkı kapsamında aldığı tüm tedbirleri derhal BM Güvenlik Konseyi'ne bildirmekle de yükümlüdür (Dinstein, 2017: 178). BM Güvenlik Konseyi'nin de gerekli tedbirleri alarak soruna etkili bir çözüm yaratması beklenmektedir. Bu süreçte devletler, BM Güvenlik Konseyi'nin alacağı kararlara uymalıdır (Pazarcı, 2012: 524).

Bununla birlikte, BM Antlaşmasının 51. maddesi gereğince, meşru müdafaa hakkının hem bir devlet tarafından münferit olarak hem de birden fazla devletin bir araya gelmesiyle kolektif olarak kullanılabilmesi mümkündür. Güvenlik Konseyi, mevcut gelişmelere ilişkin gerekli gördüğü kapsamda inceleme ve araştırma yapabilir. Nihayetinde de uluslararası barış ve güvenliği korumak maksadıyla gerekli görülen tedbirlere ilişkin kararların alınması beklenir.

Meşru müdafaa hakkının kullanılması konusundaki ilk husus, kendisine yöneltilen “silahlı saldırının” varlığına ilişkindir. BM Güvenlik Konseyi’nin soruna ilişkin aldığı 822, 853, 874, 884 sayılı kararlarında, saldırgan tarafın kim olduğuna dair açık bir ifade bulunmamaktadır. Ancak, tüm bu kararlarda, sorunun Ermenistan ile Azerbaycan arasında olduğunun vurgulanması, bazı uluslararası belgelerde ve bazı devletlerin açıklamalarında işgalci devletin Ermenistan olmasının açıkça belirtilmesi, Ermenistan yetkililerinin de çeşitli vesilelerle işgali ve Azerbaycan topraklarında hâlen asker bulundurdıklarını kabul etmeleri, Azerbaycan’ın Ermenistan tarafından silahlı saldırıya uğramış olduğunun, yani Ermenistan’ın BM Antlaşması 2/4 maddesini ihlal ettiğinin göstergeleri olarak kabul edilebilir (Aslanlı, 2015: 171).

Ermenistan’ın kendi kabul ettiği ölçüde Azerbaycan’a karşı gerçekleştirdiği fiilleri hukuki olarak savunması, BM Genel Kurulu 3314 sayılı Saldırının Tanımı kararı açısından da uygun görülmemektedir. 3314 sayılı kararın üçüncü maddesinde sayılanlar, Ermenistan’ı açıkça saldırgan devlet durumuna getirmektedir. Ayrıca, AGİT Başkanı’nın Özel Temsilcisi Andrzej Kasprzyk de bölgeyi ziyareti sırasında yaptığı açıklamada işgal altındaki Azerbaycan topraklarında Ermenistan Savunma Bakanlığı’na bağlı birliklerin bulunduğunu, bunu o dönemde Ermenistan Savunma Bakanı olan Serj Sarkisyan’ın da kabul ettiğini ifade etmiştir.

Diğer taraftan, Azerbaycan, meşru müdafaa hakkını gerçekleştirmek için, BM Güvenlik Konseyi’ne bildirimde bulunmalıdır. Gerçi, daha önce BM Güvenlik Konseyi’nin konuya ilişkin kararlar almış olduğu ve bu nedenle de Azerbaycan’ın meşru müdafaa hakkının artık ortadan kalkmış olduğu ileri sürülebilir. Fakat BM Antlaşması’nın 51. maddesine göre, Azerbaycan’ın meşru müdafaa hakkı, “Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek” geçerli olmaktadır. Yani, meşru müdafaa hakkına son verecek önlemlerin, bu hakkın amaçlarını etkili olarak gerçekleştirecek nitelikte olması gerekmektedir. Soruna ilişkin mevcut durum açısından da böyle bir durumun söz konusu olmadığı görülmektedir. Azerbaycan

topraklarının bir kısmı hâlen Ermenistan işgali altındadır. İşgalin sona erdirilmesi için belirli bir plan mevcut olmamakla birlikte, zaman Azerbaycan'ın aleyhine işlemektedir. Dolayısıyla, Azerbaycan, BM Güvenlik Konseyi'ne bilgi vermek suretiyle meşru müdafaa hakkı doğrultusunda, saldırıları savuşturmak amacıyla ve bunun neticesinde topraklarını işgalden kurtarmak için kuvvet kullanma yoluna gidebilir (Aslanlı, 2015: 174).

Meşru müdafaa hakkı doğrultusunda kuvvet kullanma yoluna başvururken, “orantılılık” ilkesine de dikkat etmek gerekmektedir. Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkı, Ermenistan'ın haksız fiiline dayandığına göre, Azerbaycan'ın kuvvet kullanmadaki amacı, bu haksız fiili savuşturmak olmalıdır. Bu amacın bir neticesi olarak, sadece işgal altındaki topraklarını kurtarmaya kadar devam edilebileceği söylenebilir. Eğer, Azerbaycan günümüz Ermenistan Cumhuriyeti topraklarının kendi tarihî toprakları olduğunu ileri sürerek, Ermenistan'ın topraklarına yönelik kuvvet kullanma yoluna giderse, günümüzde Ermenistan'ın konumuna, yani saldırgan taraf, durumuna düşmüş olur (Aslanlı, 2015: 174). Ayrıca, kendisine yöneltilen acil ve ani bir varoluşsal tehdit karşısında bu hakkın kullanımının “gerekli” olması, diğer bir ifadeyle bu saldırıyı savuşturmanın yolunun orantılı bir karşı kuvvet kullanımını “zorunlu” hâle getirmiş olması gerekmektedir.

Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkına sahip olup olmaması bakımından sorgulanacak bir diğer nokta, saldırı ile meşru müdafaa hakkı arasındaki zaman bağlantısıdır. Her ne kadar bu konuda BM Antlaşması'nda bir zorlayıcı hüküm bulunmasa da bazı hususlara açıklık getirmekte fayda vardır. Ermenistan'ın saldırılara başlamasından yaklaşık 30 yıl geçmiştir ve iki ülke arasında uzun süredir devam eden ateşkes hali söz konusudur. Bu nedenle de zaman bağlantısı faktörünün bu konuda Azerbaycan'ın aleyhine olduğu düşünülebilir.

Yine, BM Antlaşmasının 51. Maddesinde belirtilen, devletlerin münferiden kullanabilecekleri meşru müdafaa hakkına dair Güvenlik Konseyi tarafından alınacak gerekli tedbirlerin tek başına yeterli olmayacağı, bu tedbirlerin aynı zamanda etkili sonuç doğurmasının da beklendiği savunulabilir. Bu gerçekleşmediği takdirde de mağdur devletin meşru müdafaa hakkının devam edeceği çıkarımında bulunulabilir. Bu doğrultuda, Ermenistan tarafından 1992-1994 yılları arasında gerçekleştirilen silahlı saldırılar neticesinde Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'sinin işgal edilmesine ilişkin Güvenlik Konseyi tarafından alınan dört adet kararın henüz etkili bir sonuç doğurmadığı değerlendirildiğinde Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkının sürdüğü iddia

edilebilir (Aral, 1999: 36-37). Ancak bu iki görüş de meşru müdafaanın koşul ve sınırları göz önünde bulundurulduğunda, tartışmalıdır.

Sonuçta, ilk saldırılardan sonra aradan geçen zamanın, meşru müdafaanın amacı doğrultusunda oldukça fazla olması, bu yöndeki iddianın savunulabilirliğini azaltmaktadır. Burada belirtilmesi gereken husus ise güncel durumda Ermenistan'ın, 2020 Sonbaharında başlattığı silahlı saldırılarla, saldırgan devlet durumunu tekrardan ortaya koyan birincil fiili gerçekleştirmiş olmasıdır. Dolayısıyla Azerbaycan, BM Güvenlik Konseyi'ne bildirimde bulunmak suretiyle meşru müdafaa hakkı doğrultusunda, saldırıyı savuşturmak için kuvvet kullanma yoluna gidebilir.

Çünkü, meşru müdafaanın hukuki sınırları açısından, bu hakkın kullanılmasının gerekçesinde belirtilen amaç önemli ve belirleyicidir. Amaç, ani ve acil bir saldırıyı savuşturmaktır. Öyle ki, silahlı saldırıyı gerçekleştiren bir devletin davranışı, bu saldırıya maruz kalan devletin aynı zamanda egemen yetkilerini ihlal ettiğinden meşru müdafaa hakkına başvuran devlet hukuksal bir zorlama tedbiri almış olmaktadır (Aral, 1999: 30).

Bu konuya ilişkin bir örnek 1967 tarihli Arap-İsrail Savaşı sürecindeki gelişmelerdir. Burada Güvenlik Konseyi, 242 sayılı kararında; “*savaş yoluyla toprak kazanmanın kabul edilemezliğini*” vurgulamıştır. Aynı kararda, “*İsrail silahlı kuvvetlerinin son çatışmada işgal edilen topraklardan geri çekilmesi*” de teyit edilmiştir (Birleşmiş Milletler, 2021). Ancak yine aynı kararda, mevcut sorunun nasıl çözüleceğine dair somut bir mekanizma yer almamış ve İsrail zaman içerisinde bu topraklar üzerindeki işgal durumunu devam ettirmiştir (Aral, 1999: 31). Hatta zaman geçtikçe de işgal durumunu bir statüko olarak koruyup, topraklar üzerinde egemenlik iddia etmiştir.

Diğer taraftan, daha önce bahsedildiği üzere, 1974 tarih ve 3314 sayılı Saldırının Tanımına İlişkin BM kararında; “*bir başka devletin ülkesinin ya da ülkesinin bir kısmının kuvvet kullanımı yoluyla ilhak edilmesi*”, bir çeşit saldırı olarak kabul edilmektedir. Buna rağmen İsrail'in işgalinden kaynaklanan sorunların günümüzde de çözülmemiş olması Güvenlik Konseyi'nin bu konudaki yaklaşımını da kısmen ortaya koymaktadır.

Ancak buradaki işgal durumunun, kuvvet kullanma yasağına aykırı bir fiilin “neticesi” olarak meydana geldiği hatırlanmalıdır. Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkını kullanmaması, Ermenistan'ın işgalci durumunu değiştirmemektedir. Bununla birlikte, devletlerin işgal ve benzeri türden

durumlara karşı farklı yaklaşımlara sahip olması da dikkat çekicidir. Nitekim Schachter'e göre, bu farklı yaklaşımlar neticesinde kuvvet kullanma yasağının kapsamı tartışmalı hâle gelmektedir. Bu nedenle, pek çok devletin, bir devletin kendisinden hukuka aykırı yollardan alınmış olduğu kabul edilen toprakları geri almaya çalıştığı durumlarda, kuvvet kullanma yasağının geçerli olmadığı konusunda hemfikir olacağı söylenemez (Schachter, 1984: 1627-1628).

Bu bağlamda; 2020 sonbaharında Ermenistan'ın uluslararası hukuka aykırı biçimde kuvvet kullanması nedeniyle, Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkı olduğu ve taraflar arasında yeni bir ateşkes ilan edilmiş olsa dahi bu durumun Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkını tamamen ortadan kaldırmayacağı savunulabilir.

Güncel durum göz önünde bulundurulduğunda bu hakkın; silahlı saldırıları savuşturmak amacıyla kullanılması gerekmektedir. Bunun bir sonucu olarak da işgal altındaki bütün toprakların geri alınmasına ve aynı tehdidin yeniden ortaya çıkmasının/yenilenmesinin engellenmesine elverişli fiillerin orantılı ölçüde gerçekleştirilerek etkili sonuç elde edilmesine kadar devam edeceğine söylemek mümkündür.

Sonuç olarak; meşru müdafaa hakkının diğer koşullarıyla birlikte, zaman bağintısı açısından da Azerbaycan'ın bu hakkını kullanmasını durdurabilecek tek hukuki unsur, BM Güvenlik Konseyi'nin gerekli tedbirleri almasının yanı sıra, bu tedbirlerin amaca yönelik etkili sonuçlar doğurması olabilir.

Diğer taraftan, savaşan tarafların her ikisinin de aynı anda meşru müdafaa hakkını iddia etmesi, bu hakkın doğasına ve amacına aykırıdır. Neticede yalnızca bir taraf uluslararası hukuka göre haklı görülebilecek ve fiilleri hukuki kabul edilebilecektir. Günümüzdeki silahlı çatışmalar açısından esas sorunlu alan ise, bu hakkın kullanımıyla birlikte BM Güvenlik Konseyine bildirimde bulunulması ve burada alınacak kararlara uyulmasıdır. Nitekim; BM Güvenlik Konseyinin alacağı karar, bir taraftan uluslararası barış ve güvenliği muhafaza etme amacını taşıırken, diğer taraftan ise mevcut uyuşmazlığın barışçıl yöntemlerle çözülmesine katkıda bulunacak şekilde “etkili” olmalıdır. Azerbaycan ve Ermenistan arasında gerek geçmişte gerekse güncel durumda, BM Güvenlik Konseyi ne saldırgan tarafı belirlemiş ne de saldırgan tarafa karşı etkili bir tedbir uygulamıştır.

Dolayısıyla gelecekte, silahlı çatışmalara evrilen sorunlarda uluslararası hukuka uygun hareket etmek önemli olmakla birlikte uluslararası kuruluşların ve uluslararası hukukun bir çatışmanın çözümünde doğrudan ve hızlıca çözüm

üretebileceğini söylemek pek mümkün görülmemektedir. Böylelikle, bu uyuşmazlığın tarafı olan iki devlet ile soruna doğrudan ya da dolaylı olarak müdâhil olan ya da müdâhil olmaya istekli olan bölge devletlerinin soruna ilişkin politikaları önemli hâle gelmektedir.

5. Politik Boyut

Uluslararası toplumun, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmalarda uluslararası hukuku işletmeye yönelik herhangi bir zorlayıcı eylemde bulunmadığı söylenebilir. Uluslararası toplum; bir BM üyesi devletin egemenliğindeki toprakların bir kısmının başka bir devlet tarafından işgalini, yine bir BM üyesi devletin ülkesel egemenliğinin başka bir devlet tarafından ihlal edilmesini durduramamıştır. Ayrıca, dört adet BM Güvenlik Konseyi kararı alınmış olmasına rağmen bunların nihai ve hukuka uygun bir çözüm için uygulamaya geçirilemediği görülmektedir. Dolayısıyla, uyuşmazlığın askerî yöntemlerle veya diğer yöntemlerle çözülmesi açısından hem uyuşmazlığa taraf devletler hem de uyuşmazlığa dolaylı ya da doğrudan müdâhil olan diğer devletlerin politikalarının belirleyici olduğu söylenebilir.

a. Tarafların Politik Amaçları

Dağlık Karabağ konusunda Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki ihtilaf, daha ziyade bu iki ülkeyi çevreleyen Rusya, Türkiye ve İran'ı büyük ölçüde ilgilendirmektedir. Ayrıca, Avrupa Birliği ve ABD'nin de diplomatik bir rol oynadığı yadsınamaz. Ancak BM'de kullanılan oylar dışında dünyanın geri kalan devletlerinin bu çatışmayı görmezden geldiği söylenebilir (Coyle, 2018: 115).

Clausewitz savaşı; *“hasmı, kendi irademizi kabul etmeye zorlayan bir kuvvet eylemi”* ve *“politikanın diğer yollarla (araçlarla) devam ettirilmesi”* (Clausewitz, 2008: 16) olarak ifade etmektedir. Bu tanımlama; savaş ile politika arasındaki ilişkiyi ortaya koyması açısından yerinde bir tespittir. Bu tespit, uyuşmazlığın taraflarının hangi politik amaçlar doğrultusunda askerî yöntemlere başvurduğunun ortaya koyulmasını da önemli hâle getirmektedir.

Ermenistan devletinin, bu savaşta politik amacının, tarihsel olarak kendisine ait olduğu ileri sürülen, Azerbaycan'ın egemenliği altındaki bir kısım toprakları ilhak etmek olduğu söylenebilir. En azından, mevcut durumda topraklar üzerindeki işgal durumunu kalıcı bir statüko haline getirmeyi amaçladığı düşünülebilir. Ancak, altı hafta süren silahlı çatışmalar neticesinde asker boyutta başarısızlığa uğrayarak bir kısım topraklardan geri çekilmek durumunda kalan Ermenistan hükûmeti, politik amacına ulaşamamakla birlikte, bu başarısızlığın politik sonuçlarıyla yüzleşmek durumunda kalmıştır.

Dahası, silahlı çatışmalarda yenilen Ermenistan ordusu da Başbakan Nikol Paşinyan ve hükûmetin istifa etmesi çağrısında bulunmuştur (BBC News Türkçe, “4 soruda Ermenistan’daki darbe girişimi”, 2021). Bu durum Ermenistan’ın, askerî boyutta aldığı yenilgi neticesinde başlayan politik krizin devamı niteliği taşımaktadır. Kaldı ki, Paşinyan, ordunun istifa çağrısı sonrası Genelkurmay Başkanı’nı görevden almış, ancak Ermenistan Cumhurbaşkanı bu kararı veto etmiştir. Nitekim Paşinyan ve mevcut hükûmet, halk ve ordu başta olmak üzere baskılara daha fazla dayanamayarak istifa etmiştir. Daha önce belirtildiği üzere, Haziran 2021’de yapılan erken seçimi ise yine Paşinyan’ın partisi kazanmıştır.

Azerbaycan’ın bu savaştaki politik amacının ise hukuka aykırı şekilde ve haksız bir fiille işgal edilen toprakların egemenliğini tekrar geri almak olduğu söylenebilir. Ancak varılan ateşkes anlaşması doğrultusunda, işgal altındaki topraklarının yalnızca bir kısmını kurtarabilmiştir. Bu bakımdan, Azerbaycan’ın savaştaki politik amacını hali hazırda tam olarak gerçekleştirememiş olsa da en azından bir kısmını gerçekleştirdiği söylenebilir. Azerbaycan açısından; savaş yoluyla politik amacın tam olarak elde edilememesinin, ilerleyen dönemde bu amacın tümüyle gerçekleştirilmesi maksadıyla çeşitli girişimlerde bulunulması olasılığını artırdığı tahmin edilebilir.

Dolayısıyla bu savaş, her iki devlet açısından da belirli bir politik amaca hizmet etmemektedir. Ancak ne Ermenistan ne de Azerbaycan’ın giriştikleri savaştaki politik amaçlarına tümüyle ulaşamadıkları anlaşılmaktadır. Bu durum savaşın, politikayla ilişkisi doğrularken Clausewitz (2008)’in yukarıda belirtilen varsayımını da destekler vaziyettedir. Clausewitz (2008)’in varsayımı, ilerleyen dönemde tarafların mevcut politik amaçları devam ederse ve bunlar barışçıl yollarla elde edilemezse, muhtemel bir silahlı çatışmanın tekrar ortaya çıkabileceğine ışık tutmaktadır. Nitekim taraflar arasındaki silahlı çatışmalar, çatışmalara taraf olmayan Rusya’nın arabuluculuk faaliyetlerinin de etkisiyle, Azerbaycan tarafı silahlı çatışmalarda üstünlük ve inisiyatifi ele geçirmesine rağmen, ateşkesle büyük ölçüde sonlandırılmıştır.

b. Savaş Alanı Dışındaki Politik Faktörlerin Çatışma Alanına Etkileri

Silahlı çatışmaların tarafı olan devletlerin yanı sıra özellikle savaş alanı dışındaki politik faktörlerin, çatışmaların sürdürülmesi ve sonucun belirlenmesi üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Karabağ Sorunu açısından bunlar iki gruba ayrılabilir. İlk grup, çatışmaların barışçıl yollarla çözümü amacıyla oluşturulan ve 1994 yılından itibaren eş başkanlıklarını Rusya, ABD ve

Fransa'nın yaptığı AGİT Minsk Grubu'dur. Diğeri ise soruna geçmişten beri yakın ilgi gösteren bölgesel aktörler olan Rusya, Türkiye ve İran'dır.

Ancak, savaş alanı dışındaki bu aktörlerden ABD ve İran'ın, son silahlı çatışmalarda politik boyutta önemli bir etkisinin bulunmadığı söylenebilir. AGİT Minsk Grubu ise 1992 yılında, devam eden uyuşmazlığa barışçıl bir çözüm için Azerbaycan ile Ermenistan arasında müzakereleri mümkün kılmak maksadıyla Minsk'te bir konferans hazırlamak üzere kurulmuştur. Tarihsel süreçte bu konferansı gerçekleştirmekte dahi zorlanan AGİT Minsk Grubu, kuruluşundan itibaren Dağlık Karabağ sorununa bir çözüm bulmakla ilgilenen temel siyasi organ olarak görülmüştür. Minsk Grubu tarafından üç temel hedef belirlenmiştir. Bunlardan ilki, çatışma çözümü için uygun bir çerçeve sunmak; ikincisi, ateşkes anlaşmasını ve Minsk Konferansı'nı organize etmek; üçüncüsü, barışı koruma güçlerini konuşlandırarak barış sürecini ilerletmeye çalışmaktır (Klever, 2013: 5).

Ancak Minsk Grubu, geçmişten günümüze çeşitli müzakere ve arabuluculuk faaliyetlerinde bulunmuş olsa da uyuşmazlığın çözümüne ilişkin etkili olamadığı söylenebilir. İkinci Karabağ Savaşı'na yönelik gerçekleştirilen en belirgin faaliyet, 2 Ekim 2020 tarihinde ilan edilen, *“çatışmaların karşılıklı olarak sonlandırılması çağrısı”* olmuştur. Dahası, eş başkanlardan biri olan Fransa senatosu, Dağlık Karabağ'ın devlet olarak tanınmasını öngören tasarıyı 2020 yılının Aralık ayında, yani ateşkesin kabulünden sonra, kabul etmiştir. Bu kararın, Fransa'nın arabuluculuk vasfının ağır bir şekilde zedelenmesine neden olmakla birlikte, sorunun çözümüne ilişkin tarafsızlığını ortadan kaldırdığı ortadadır. Bu duruma Azerbaycan tarafından şiddetle tepki gösterilmiştir. Dolayısıyla, AGİT Minsk Grubu üç eş başkanından biri olan Fransa'nın bu tutumunun, uyuşmazlığın tarafsız bir şekilde çözülmesine olumlu katkı sunmak bir yana, tam tersi bir etki doğurmaya müsait olduğu açıktır.

Türkiye ise Azerbaycan'a hem askerî hem de politik açıdan güçlü şekilde destek olmuştur. Daha Ermenistan'ın, Tovuz bölgesine yönelik saldırıları esnasında Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan *“Türkiye, toprak bütünlüğünü koruma mücadelesinde tüm imkânlarıyla Azerbaycan'ın yanında yer almaya devam edecektir”* açıklaması bu durumu özetlemektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020). Buna benzer açıklamalar Türk yetkililerce sıklıkla tekrarlanmıştır. Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik bu güçlü desteği, Azerbaycan halkının moral ve özgüven durumunu da destekler vaziyettedir. Yine, Türkiye'nin Azerbaycan'a sattığı İHA ve SİHA'ların çatışma ortamını şekillendirmede önemli birer kuvvet çarpanı olması da önemlidir.

Politik açıdan belki de en ön plana çıkan faktör Rusya'nın yaklaşımıdır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, Karabağ Sorununda silahlı çatışmaların temel nedeni toprak uyuşmazlığı olarak belirtilse de tetikleyici nedenlerden belki de en önemlisi Rusya'nın tarihsel olarak Ermeniler lehine yaklaşımındaki kısa süreli kısmi değişimdir. Nitekim, çatışmalar henüz alevlendiği esnada Rusya müdahalede bulunmamı, çatışmalar esnasında askerî açıdan başarısız olmaya başlayan Ermenilerin talepleri büyük ölçüde karşılık bulmamıştır. Tarihsel olarak Rusya'nın Sovyetlerin etki altındaki topraklarda etkinliğini kaybetmemek için nihai çözümleri tercih etmediği, bunun aksine çatışmaları kısmen ve dolaylı olarak teşvik ettiği söylenebilir. Ancak bu teşvikin Rusya'nın istediği oranda gerçekleşmesi -diğer bir ifadeyle Rusya'nın istediği bir güç dengesine ulaşıldığında sona erdirilecek bir teşvik olması daha olası görülmektedir.

Nitekim, Gürcistan'ın Avrupa ile yakın ilişkiler geliştirmeye başladığı esnada Rusya'nın tepkisi malumdur. Benzer durum Ukrayna için de geçerlidir. Benzer şekilde Ermenistan tarafından da girilecek -Rusya'nın istemediği yönde- bir eksen kaymasının olası sonucu, Rusya'nın herhangi bir sorunda Ermenistan'ın lehine kararlar almamasıdır.

Bir diğer husus ise Kafkasya coğrafyasında birden fazla bölgede aynı anda meydana gelebilecek çatışmaların Rusya tarafından tercih edilmemesinin daha yüksek olasılıklı olduğudur. Örneğin, Ermenistan ve Azerbaycan arasında silahlı çatışmaların devam ettiği esnada bir de Ukrayna ile Rusya arasında benzer durumun ortaya çıkmasının tercih edilmemesi daha rasyonel bir yaklaşımdır.

Rusya'nın son çatışmalardaki rolü ise genel olarak, arabuluculuk olarak belirtilebilir. Nitekim, silahlı çatışmalar Azerbaycan lehine gelişmekteyken, 2020 yılının Ekim ayında, Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları Rusya'nın ateşkes çağrısı yapması sonrası Moskova'da bir araya gelmişlerdir. Bu görüşmeye, Rusya Dışişleri Bakanı aracılık etmiştir (BBC News Türkçe, *"Ermenistan ve Azerbaycan dışişleri bakanları Moskova'da bir araya geldi"*, 2020). En nihayetinde de yine Rusya'nın girişimleriyle 10 Kasım 2020 tarihinde ateşkes kabul edilmiştir. Ateşkes ilanı metninde, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan tarafından geri alınmayan bölgelerine ve Laçın bölgesinden Ermenistan'a bağlanan dar bir koridora beş yıl boyunca 2000 kişilik bir Rus barış gücünün konuşlandırılması kararlaştırılmıştır (Conciliation Resources, 2020).

Böylelikle özellikle Rusya'nın, silahlı çatışmalara dönüşen uyuşmazlıktaki diplomatik girişimlerinin, çatışmalar esnasında bir taraf üstünlüğü ve inisiyatifi ele geçirse dahi, çatışmaları görece sonlandırarak kısmen başarılı olduğu görülmektedir. Bu haliyle, günümüz savaşlarına güncel bir örnek

olan İkinci Karabağ Savaşı'nda, uluslararası toplum ve uluslararası kuruluşlardan ziyade güçlü bir bölgesel aktörün yürüttüğü politikaların çatışmaları durdurucu etki yarattığı belirtilmelidir. Gelecek savaşlar açısından yapılacak bir değerlendirmede, bölgesel miiyetteki silahlı çatışmaların nihai çözümünün olmasa bile kısmen sonlandırılmasının, yine bölgesel seviyedeki güçlü aktörlerin girişimleriyle gerçekleştirilmesinin daha olası olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Bu çalışmada, günümüz savaşlarının güncel bir örneği olan İkinci Karabağ Savaşı ışığında Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Karabağ Sorunu, önce parçalara ayrılarak temel nedenlerinin yanı sıra insani, toplumsal, askerî, hukuksal, politik boyutları kapsamında ve birey-devlet-sistem seviyelerinde incelenmiştir. Akabinde ise parçalardan bütüne doğru tümevarımsal bir yaklaşımla analiz yapılmıştır. Örnek vakanın kendine özgü dinamikleri ve farklı boyutlarıyla incelenmesi amaçlanmıştır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki bu savaş, günümüzde devletler arası bir savaştan ziyade devlet-içi bir silahlı çatışmanın gerçekleşmesi ihtimalinin istatistiksel olarak daha yüksek olduğunu iddia eden ampirik çalışmalar açısından bir istisna teşkil etmektedir. Buradan hareketle, geçmişte savaşlar daha çok devletler arasında gerçekleşirken, özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren devlet içi silahlı çatışmaların sayısının arttığına dair yapılan çalışmalardaki bulgulara aykırı bir örnek olduğu söylenebilir.

Buradaki aykırılık durumu, savaşa evirilen uyuşmazlıkların nedenlerine ilişkin ampirik çalışmalarda görülmemektedir. Savaşın temel nedeninin; çeşitli ampirik araştırmaların bulgularıyla örtüştüğü söylenebilir. Bu araştırmalar; bir kara parçasının aidiyeti hakkındaki devletler arası anlaşmazlıkların, diğer türlerdeki sorunlara göre, askerileşme ve bir savaşa yol açma olasılığı daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bitişik devletler olan Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki savaşın temel nedeni, belirli bir toprak parçası üzerindeki egemenlik mücadelesidir. Bu yöndeki varsayımların, Dağlık Karabağ sorununun temel nedenleri özelinde doğru ve geçerli olduğu görülmektedir.

İnsani ve toplumsal boyutun, devletler arası bir uyuşmazlığa etkisi de belirgin şekilde bu örnek vakada izlenmektedir. Bu kapsamda, sorunun tarafları olan birey ve toplumların, birbirleri hakkındaki tarihsel düşmanlık algılamaları, daha önce yaşanan ve karşı taraftan kaynaklanan olumsuzluklara karşı beslenen hasmane duygular, moral durum ve savaşma iradesi ön plana çıkan hususlar olarak gösterilebilir. Dolayısıyla, savaşa evirilen bir uyuşmazlıkta insani ve

toplumsal boyutun, gelecekteki benzer vakalarda da göz önünde bulundurulması gereken bir husus olduğu belirtilebilir.

Altı haftalık silahlı çatışmalar özelinde askerî boyutta; Azerbaycan ve Ermenistan arasında gerçekleşen silahlı çatışmalar, günümüzde modern olarak adlandırılan çatışmaların dinamikleri bağlamında önemli dersler içeren bir örnek vaka niteliğindedir. Silahlı çatışmalar, mevzi muharebeleri; ağır silahlar, çok namlulu roketatarlar ve zırhlı kara araçlarının kullanımı; balistik füze saldırıları ve etkin İHA ve SİHA kullanımı ile karakterize edilmektedir. Ancak, bu savaşta ön plana çıkan İHA ve SİHA'ların etkinliğine atıfta bulunarak tank muharebelerinin artık sona erdiği gibi güçlü varsayımlar yapılabilse de bu araçların yeteneklerinin ölçümü ve nitelendirilmesi dikkatlice yapılmalıdır. Nitekim bu platformlar, onlara karşı koymak için tasarlanmış hava savunma sistemlerine karşı savunmasız hâle gelebilmektedir. Diğer taraftan bilgi ortamında propagandanın güncel kullanım örneklerini içermesiyle de dikkat çekmektedir.

Sorunun hukuki boyutunda ise, uygulanan uluslararası hukukta bir *jus cogens* kural olarak kabul edilen kuvvet kullanma yasağına uyma ve bu yasağın bir istisnası niteliğindeki meşru müdafaanın bir devlet tarafından münferiden kullanımı ön plana çıkmaktadır. Devletler gerek kendi vatandaşları gerekse uluslararası toplum açısından haklı ve meşru bir mücadele içerisinde oldukları algısını yaratma ve uluslararası hukuka uygun hareket etme gerekliliğini yadsınamamaktadırlar.

Yine, uluslararası hukuk bağlamında önemli bir kural olan devletlerin ülkesel bütünlük ilkesi Ermenistan tarafından yaklaşık 30 yıldır ihlal edilmektedir. Ancak çatışmalara neden olan bu ihlal karşısında; uluslararası kuruluşların ve uluslararası hukukun bir çatışmayı sonlandırmada doğrudan ve hızlıca çözüm üretebileceğini söylemek pek mümkün görülmemektedir. Böylelikle, bu uyuşmazlığın tarafı olan iki devlet ile soruna doğrudan ya da dolaylı olarak müdâhil olan ya da müdâhil olmaya istekli olan bölge devletlerinin soruna ilişkin politikaları belirleyici hâle gelmektedir.

Son olarak, politik boyutta, uluslararası toplum ve uluslararası kuruluşlardan ziyade güçlü bir bölgesel aktörün yürüttüğü politikaların çatışmaları durdurucu etki yarattığı belirtilmelidir. Bu bağlamda, bölgesel maiyetteki silahlı çatışmaların nihai çözümü olmasa bile kısmen sonlandırılmasının, yine bölgesel seviyedeki güçlü aktörlerin girişimleriyle gerçekleştirilmesine bir örnek teşkil etmektedir.

Bütüncül bir değerlendirme yapıldığında ise, İkinci Karabağ Savaşı'nın, sorunun tarafı olan iki devlet açısından donmuş çatışmanın sıcak çatışmaya dönüşümünü teşkil ettiği söylenebilir. Savaş sonrası geline son durumda, tarafların politik amaçlarına tam olarak ulaşamadığı ve Karabağ Sorunu'nun tümüyle ortadan kalkmadığından veya çözüme kavuşmadığından hareketle, gelecekte de muhtemel bir sıcak çatışma olasılığının yüksek olduğu öngörülebilir.

KAYNAKÇA

- Abdullahzade, C. (2013). Hukuki Yönleriyle Dağlık Karabağ Sorunu. Adalet Yayınevi.
- Aral, B. (1999). Uluslararası hukukta meşru müdafaa hakkı. Siyasal Kitabevi.
- Asker, A. ve Özpinar, Z. G. (2021). Azerbaycan'ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi. Avrasya İncelemeleri Dergisi, 10(1), 83-106.
- Aslanlı, A. (2015). Karabağ sorunu ve Türkiye-Ermenistan ilişkileri. Berikan Yayınevi.
- BBC News Türkçe (2020). *Dağlık Karabağ'daki çatışmalarda farklı bir cephe: Propaganda savaşı*. Erişim tarihi 23 Mayıs 2021. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54419734>
- BBC News Türkçe (2020). *Ermenistan ve Azerbaycan dışişleri bakanları Moskova'da bir araya geldi, Aliyev "Bu Ermenilerin son şansı" dedi*. Erişim tarihi 04 Haziran 2021. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54473058>
- BBC News Türkçe (2021). *4 soruda Ermenistan'daki "darbe girişimi": Siyasi kriz bu noktaya nasıl geldi?* Erişim tarihi 23 Mayıs 2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56193035>
- Birleşmiş Milletler (1993). *Security Council Resolution 822*. Erişim tarihi: 10 Mayıs 2021. <http://unscr.com/en/resolutions/822>.
- Birleşmiş Milletler (1993). *Security Council Resolution 853*. Erişim tarihi: 10 Mayıs 2021. <http://unscr.com/en/resolutions/853>.
- Birleşmiş Milletler (1993). *Security Council Resolution 874*. Erişim tarihi: 10 Mayıs 2021. <http://unscr.com/en/resolutions/874>.

- Birleşmiş Milletler (1993). *Security Council Resolution 884*. Erişim tarihi: 10 Mayıs 2021. <http://unscr.com/en/resolutions/884>.
- Birleşmiş Milletler (2021). S/RES/242 (1967). Erişim tarihi: 12 Mayıs 2021. <https://unispal.un.org/unispal.nsf/0/7D35E1F729DF491C85256EE700686136>.
- Conciliation Resources (2020). *The Nagorny Karabakh conflict in focus*. Erişim tarihi: 04 Haziran 2021. <https://www.c-r.org/programme/caucasus/nagorny-karabakh-conflict-focus>.
- Connable, B. vd. (2018). *Will to fight: Analyzing, modeling, and simulating the will to fight of military units*. RAND Corp Santa Monica United States.
- Cornell, S. E. (1997). Undeclared War: The Nagorno-Karabakh Conflict Reconsidered. *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 20, 1-23.
- Cornell, S. E. (1999). *The Nagorno-Karabakh Conflict*. Uppsala Universitet.
- Coyle, J. J. (2018). *Russia's Interventions in Ethnic Conflicts*. Springer.
- De Waal, T. (2021). *Black garden*. New York University Press.
- Diehl, P. F. (1992). What are they fighting for? The importance of issues in international conflict research. *Journal of Peace Research*, 29(3), 333-344.
- Dinstein, Y. (2017). *War, aggression and self-defence*. Cambridge University Press.
- Euronews (2020). *Aliyev'den Fransa'ya: Çok istiyorsanız Marsilya'yı Ermenilere verin*. Erişim tarihi; 22 Mayıs 2021. <https://tr.euronews.com/2020/12/01/aliyev-den-fransa-ya-cok-istiyorsan-z-marsilya-y-ermenilere-verin-orada-devlet-kursunlar>.
- Euronews (2020). *Dağlık Karabağ anlaşması: Erivan'da halk parlamentoyu bastı*. Erişim tarihi: 29 Mayıs 2021 <https://tr.euronews.com/2020/11/10/ermen-istan-da-halk-dagl-k-karabag-anlasmis-n-n-ard-ndan-parlamento-binas-n-bast>.
- Fang, S. ve Li, X. (2020). Historical ownership and territorial disputes. *The Journal of Politics*, 82(1), 345-360.
- Fukuyama, F. (2021). Droning on in the Middle East. *American Purpose*. <https://www.americanpurpose.com/blog/fukuyama/droning-on/>

- Hensel, P. R. (2001). Contentious issues and world politics: The management of territorial claims in the Americas, 1816–1992. *International Studies Quarterly*, 45(1), 81-109.
- Hensel, P. R. ve Mitchell, S. M. (2005). Issue indivisibility and territorial claims. *GeoJournal*, 64(4), 275-285.
- Howard, M. (2002). *Clausewitz: A very short introduction*. OUP Oxford.
- Human Rights Watch (1994). *Azerbaijan: Seven years of conflict in Nagorno-Karabakh*. Human Rights Watch, Helsinki.
- Iskandarov, K. ve Gawliczek, P. (2021). The second Karabakh war as a war of new generation. *Journal of Scientific Papers «Social development and Security»*, 11(2), 91-99.
- Jervis, R. (2017). *Perception and misperception in international politics: New edition*. Princeton University Press.
- Kaldor, M. (2013). *New and old wars: Organised violence in a global era*. John Wiley & Sons.
- Kim, N. K. (2020). Territorial disputes and individual willingness to fight. *Journal of Peace Research*, 57(3), 406-421.
- Klever, E. (2013). The Nagorno-Karabakh conflict between Armenia and Azerbaijan: An overview of the current situation. *European Movement International*, 1-27.
- Klosek, K. C. vd. (2020). Frozen conflicts in world politics: A new dataset. *Journal of Peace Research*. <https://doi.org/10.1177/0022343320929726>.
- Krüger, H. (2010). *The Nagorno-Karabakh Conflict: A Legal Analysis*. Springer Science & Business Media.
- Macrotrends (2021). *Armenia Population 1950-2021*. Erişim tarihi 30 Mayıs 2021. <https://www.macrotrends.net/countries/ARM/armenia/population>.
- Macrotrends (2021). *Azerbaijan Population 1950-2021*. Erişim tarihi 30 Mayıs 2021. <https://www.macrotrends.net/countries/AZE/azerbaijan/population>.
- Milliyet (2021). *Son dakika: Aliyev dünyaya ilan etti: Düşmanı kovduk!* Erişim tarihi: 30 Mayıs 2021. <https://www.milliyet.com.tr/galeri/son-dakika-aliev-dunyaya-ilan-etti-dusmani-kovduk-6367648>.

- Pazarcı, H. (2012). *Uluslararası Hukuk, 11. Baskı*. Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Sapmaz, A. ve Sarı, G. (2012). Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi. *Security Strategies Journal*, 15.
- Schachter, O. (1984). The Right of States to Use Armed Force. *Michigan Law Review*, 82(5), 1620-1646.
- Shaikh, S. ve Rumbaugh, W. (2020). The Air and Missile War in Nagorno-Karabakh: Lessons for the Future of Strike and Defense. *Center for Strategic and International Studies*.
- Smetana, M. ve Ludvík, J. (2019). *Between war and peace: A dynamic reconceptualization of "frozen conflicts"*. Springer.
- Sputniknews (2021). *Sarkisyan: "Dağlık Karabağ Ermeni toprağı"*. Erişim tarihi: 30 Mayıs 2021. <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201509271017989902/>.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2020). T.C. Dışişleri Bakanlığı'ndan. Erişim tarihi: 04 Haziran 2021. https://www.mfa.gov.tr/no_-149_-azerbaycan-a-yonelik-ermeni-saldirisi-hk.tr.mfa.
- The Economist (2020). *The Azerbaijan-Armenia conflict hints at the future of war*. <https://www.economist.com/europe/2020/10/08/the-azerbaijan-armenia-conflict-hints-at-the-future-of-war>.
- Thomas, N. vd. (2021). "What the United States Military Can Learn from the Nagorno-Karabakh War". Erişim tarihi: 23 Mayıs 2021. <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/what-united-states-military-can-learn-nagorno-karabakh-war>. *Small Wars Journal*.
- Tzu, S. (1963). *The Art of War (trans. And with an introduction by Samuel B. Griffith, forward by Liddel Hart)*. Oxford: Clarendon Press.
- Uppsala Conflict Data Program (2021). *Azerbaijan: Artsakh (Nagorno-Karabakh)*. Erişim tarihi: 16 Mayıs 2021. <https://ucdp.uu.se/conflict/388>.
- Uppsala Conflict Data Program (2021). *UCDP Charts, Graphs and Maps*. Erişim tarihi: 22 Mayıs 2021. <https://ucdp.uu.se/downloads/charts/>.
- Vasquez, J. A. (2009). *The war puzzle revisited*. Cambridge University Press.

Von Clausewitz, C. (2008). *On war*. Princeton University Press.

Waltz, K. N. (2009). *İnsan, Devlet ve Savaş. Teorik Bir Analiz*, (E.B. vd. Çev.) Ankara, Asil.

Zinnes, D. A., Zinnes, J. L., ve McClure, R. D. (1967). Hostility in Diplomatic Communications: A Study of the 1914 Crisis. *ETS Research Bulletin Series*, 1967(2), i-43. <https://doi.org/10.1002/j.2333-8504.1967.tb00552.x>.

Suriye Krizi, Vekâlet Savaşları ve Türkiye

İzzet KONCAGÜL*

Giriş

Tunus'ta 2010 sonlarında başlayan Arap Baharı neticesinde meydana gelen siyasî ve askerî karışıklıklar/çatışmalar, kısa süre içinde bölge devletlere sıçramıştır. Bu süreçte Libya'da, Mısır'da, Yemen'de ve Tunus'ta hükümet değişiklikleri yaşanmıştır. 2011 yılının Mart ayında gösteriler ve basit reform talepleri ile başlayan Suriye Krizi, rejimin sert önlemleri, yıllardır yaşanan ekonomik ve sosyal sorunlar, görüş farklılıklarının olması sonucu kısa süre içerisinde bir iç savaşa dönüşmüştür. Özellikle rejimin söz konusu protestoları gerçekleştiren topluluklara ateş açması sonucu şiddet eylemleri artmış ve ülke geneline yayılmıştır. Bu nedenle ülkenin birçok bölgesinde muhalif gruplar, rejime karşı örgütlenmiş ve kriz silahlı çatışma boyutuna evrilmiştir. Bununla beraber bölgesel ve küresel aktörlerin Suriye krizine müdahalesi durumu daha da karmaşık hâle getirmiştir.

Bölgesel ve küresel aktörler Suriye'de yaşanan duruma gerek doğrudan gerekse dolaylı şekilde dâhil olmuşlardır. Dolaylı katılımın daha çok vekâlet savaşları şeklinde olduğu görülmektedir. Suriye krizinde yaşanan vekâlet savaşları iki katmanlı bir yapıya sahip olması nedeniyle oldukça önemlidir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Rusya mücadelesi ilk katmanda, Suudi Arabistan ve İran mücadelesi ise ikinci katmanda yer almaktadır. ABD, PKK/YPG (Kürdistan İşçi Partisi/Halk Koruma Birlikleri) terör örgütünü vekil aktör olarak kullanmakta ve ılımlı muhaliflere destek verirken Rusya ise Beşar Esad rejimini desteklemektedir. Rusya ve ABD arasında yaşanan bu mücadele Suriye odaklı olmasına karşın Doğu Akdeniz ve Ortadoğu bölgesi için yapılan mücadeleyi de oldukça etkilemektedir. Nitekim Rusya'nın Doğu Akdeniz'e çıkış kapısı olarak gördüğü Suriye, Tartus Limanı ile öne çıkmaktadır. Söz konusu liman Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki varlığı için hayati önem taşımaktadır. ABD ise bölgede azalan nüfuz alanını genişletmek ve Rusya'nın ilerleyişini durdurmak

* Araştırma Görevlisi, Milli Savunma Üniversitesi, Alparslan Savunma Bilimleri ve Milli Güvenlik Enstitüsü, Güvenlik Araştırmaları Ana Bilim Dalı, ikoncagul@kho.msu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7018-2968.

istemektedir. İkinci katmanda yer alan Suudi Arabistan ve İran ise Ortadoğu'daki etki alanını genişletmek istemektedir. Bu bağlamda Suudi Arabistan ılımlı muhaliflere destek verirken, İran Esad rejimine hem doğrudan hem de Hizbullah aktörünü kullanarak dolaylı destek sağlamaktadır.

Suriye ile 911 kilometre (km)'lik bir sınıra sahip olan Türkiye ise yaşanan krizden en çok etkilenen ülkelerin başında gelmektedir. Türkiye Suriye'de yaşanan krizden özellikle göç ve terör saldırıları bağlamında etkilenmektedir. Bu bağlamda Türkiye ulusal güvenliğini ve çıkarlarını önceleyerek Suriye'deki krize dâhil olmaktadır. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) üyesi olan ABD'nin PKK/YPG terör örgütünü desteklemesi, krizden faydalanarak bölgeye yerleşen Devletü'l- İslamiyye fi'l Irak ve Şam (DEAŞ)'ın gerçekleştirdiği saldırılar ve ülke içindeki şiddetten kaçmak için Türkiye'ye sığınan Suriyeliler durumu Türkiye için daha da zorlaştırmaktadır. Yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen Türkiye gerçekleştirdiği ve uyguladığı politikalar bağlamında süreci kendi çıkarları bağlamında yönetmeye çalışmaktadır.

Nitel araştırma tekniklerinden doküman incelemesi kullanılan bu çalışmada, Suriye'de yaşanan kriz, bölgesel ve küresel aktörlerin söz konusu krizdeki politikaları ve krizin Türkiye'ye etkileri tartışılacaktır. Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde Suriye'de yaşanan krizin arka planı ele alınacaktır. Müteakiben ABD-Rusya ve İran-Suudi Arabistan arasında yaşanan vekâlet savaşları değerlendirilecektir. Üçüncü bölümde ise Türkiye'nin Suriye Krizi'ne yaklaşımı ve bu süreçten nasıl etkilendiği göç ve terörizm başlıkları altında tartışılacaktır. Çalışma elde edilen bulguların tartışıldığı sonuç ve değerlendirme kısmı ile tamamlanacaktır. Böylelikle söz konusu krizin karmaşık yapısı ortaya çıkarılmaya ve tarafların ne kadar değişken olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

1.Suriye Krizinin³ Arka Planı ve İç Savaş

Devlet içi savaşlar, devletler arası savaşlardan her zaman fazla olmakla beraber özellikle iç savaşın devletler arası savaşlara göre sıklığı 1945 yılından sonra artmıştır. Levy ve Thompson'a göre iç savaşlar, devletler arası savaştan 4 kat daha uzun sürmekte ve iç savaş yaşayan devletlerin 4'te 3'ü tekrar bir iç savaş daha yaşamaktadır (Levy ve Thompson, 2010:186). İç savaş, bir ülkenin sınırları içinde devlet ile organize olmuş bir veya daha fazla devlet dışı aktör arasında gerçekleşen çatışma şeklinde tanımlanabilmektedir (<https://www.britannica.com/topic/civil-war>). İç savaşın nedenleri hakkında yapılan çalışmalar ise daha çok açgözlülük, şikâyet ve reform talepleri, fırsat gibi faktörler üzerinde durmaktadır (Levy ve Thompson, 2010: 187). Nitekim Arap Baharı' sürecinde gerçekleşen iç savaşların nedenleri arasında reform istekleri ve şikâyetler yer almaktadır.

2010 yılının Aralık ayında Tunuslu bir sokak satıcısı olan Muhammed Ebu Azizi, belediye binası önünde kendini ateşe vermiş ve bu ateş kısa sürede hem ülkeyi hem de tüm bölgeyi etkisi altına alacak protestoların başlangıcı olmuştur (Ayhan, 2012:21). Tunus'ta başlayan protestolar kısa sürede komşu ülkelere sıçramıştır. Tunus'ta Zeynel Abidin, Libya'da Kaddafi, Mısır'da Hüsnü Mübarek ve Yemen'de ise Ali Abdullah Salih iktidarlari devrilmiştir.

Suriye'de Esad rejimine yönelik protestolar ise Tunus'taki devrimin gerçekleşmesinden sonra başlamıştır. Barışçıl gösterilere karşı güvenlik güçlerinin sert tepkisi ve Dera kentinde iki gencin duvar yazıları nedeniyle tutuklanması olayların büyümesine sebebiyet vermiştir. 26 Ocak 2011 tarihinde Hasan Ali Akle adında bir genç, Muhammed Ebu Azizi'yi örnek alarak kendini ateşe vermiştir. Benzer şekilde eylemler Mısır, Cezayir, Ürdün ve Suudi Arabistan'da da görülmüştür (Pinto, 2014: 316). Suriye'de etkisini göstermeye başlayan Arap Baharı'nın, Ortadoğu'yu ve ülkesini etkilemeyeceğini belirten Beşar Esad, bu durumu 2011 yılında Wall Street Journal'a verdiği röportajda dile getirmiştir. Esad röportajında bölgede görülen huzursuzluğu mikroba benzetmiş

³ Suriye'de yaşanan durumun (devlet, devlet dışı, küresel ve bölgesel aktörlerin çokluğu nedeniyle) Suriye İç Savaşı yerine Suriye Krizi olarak ele alınması daha uygun görülmüştür. Suriye'de bugün uluslararası savaş ve iç savaş olmak üzere iki tür savaş yaşanmaktadır. Buna ek olarak taraflar terörizmle de mücadele etmektedir.

ve Suriye’de istikrarın devam ettiğini ve devam edeceğini belirtmiştir (Pinto, 2014: 279). Esad, başlamakta olan Arap Baharı’nı ilk süreçte hafife almış ve ülkesinin bu durumdan etkilenmeyeceğini düşünmüştür.

Suriye’deki iç savaş yolsuzluğa, ekonomik durgunluğa ve baskıya karşı protestolardan doğmuştur. Mart 2011’de protestoların şiddet seviyesine varmadığı bir dönemde, protestocular Mısır ve Tunus’ta olduğu gibi benzer şekilde barış dolu bir sonuç almayı ummuşlardır (Miller, 2014:2). Beşar Esad’ın protestolara yaklaşımı ise babası Hafız Esad’dan farksız olmamıştır. Beşar Esad askerî ve sert yöntemlerle protestoları durdurmayı amaçlamıştır.

Protestolar süreç içerisinde giderek artmış ayaklanmaya ve iç savaşa dönüşmüştür. Bir tarafta Suriye hükümeti ve silahlı kuvvetleri yer alırken diğer tarafta ise 2011 yılının Ağustos ayında Suriye Ulusal Konseyi (*Syrian National Council*) olarak örgütlenen farklı ve parçalanmış bir muhâlefet yer almıştır. Kasım 2012’de ise muhalifler tarafından Suriye Devrimci ve Muhâlefet Güçleri Ulusal Konseyi (*National Coalition for Syrian Revolution and Opposition Forces*) ve Suriye Koalisyonu (*Syrian Coalition/SK*) oluşturulmuştur. ABD, Suriye Koalisyonu’nu Suriye halkının meşru temsilcisi olarak tanımış ve Arap Ligi’nde desteklemiştir. (Miller, 2014, 2).

Suriye’de gerçekleşen kriz reform talepleri ile başlamasına rağmen kısa süre içerisinde ülkenin sosyal ve politik yapısı nedeniyle mezhepsel bir savaş hâlini almıştır. Rejim mezhepçilik politikası üzerinden destek almaya çalışmış ve kendini Sünni çoğunluğa karşı koruyucu olarak ilan etmiştir. Beşar Esad rejiminin uyguladığı bu politika bazı kesimlerin Beşar Esad’ı desteklemesini sağlamıştır. Rejimin, muhalif grupları terörist olarak adlandırması ve dış faktörlerin (devlet dışı aktörler ve terör örgütlerinin) dâhil olması ile söz konusu kriz daha da karmaşık bir hâle dönüşmüştür (Malantowicz, 2013: 56).

Sünni kesim, azınlık Şii grubun egemen olduğu bir rejimi protesto etmektedir. Sünni muhaliflerin özellikle Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri tarafından ve Beşar Esad’ın ise İran tarafından desteklenmesi krizi bölgesel boyuta taşımıştır. Suriye’nin, 1980-1988 yılları arasında gerçekleşen savaşta İran’ı desteklemesi ve Lübnan Hizbullah’ı ile kara bağlantısı için oldukça önem arz etmesi, İran’ın Suriye’yi destekleme nedenleri arasında yer almaktadır. Daha da rahatsız edici bir şekilde bölgedeki otorite eksikliğinden faydalanan terör

örgütlerinin bu bölgeye yerleşmesi ve Türkiye başta olmak üzere komşu devletlerde terör eylemleri gerçekleştirmeleri yaşanan krize bir katmanın daha eklenmesine neden olmuştur. Bu nedenle Suriye krizi, hükümet-muhafifler, Sünni-Şii, Suudi Arabistan-İran, Radikal terör örgütleri-herkes hâlini almıştır. İlerleyen süreçte çalışmanın devamında ele alınacağı gibi ABD ve Rusya'nın da doğrudan ve dolaylı olarak katılmasıyla kriz uluslararası bir boyut kazanacaktır.

Aktörlerin çokluğu Suriye krizini diğer krizlerden farklı kılmaktadır. Devlet ve devlet dışı aktörlerin, paramiliter yapılanmaların, terör örgütlerinin yer aldığı kriz topyekûn bir savaş hâline dönüşmüştür. Suriye İnsan Hakları Gözlemevi, Aralık 2020'ye kadar 116.911'i sivil olmak üzere toplam 387.118 insanın hayatını kaybettiğini ve 205,300 insanın kayıp olduğunu belirtmektedir. (<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-35806229>). Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (*United Nations Refugee Agency*)'ne göre 13,4 milyon insan, insani ve koruma yardımına muhtaçtır. Ülke içerisinde yerinden edilen insan sayısı 6,7 milyon iken 6,6 milyon insan dünya çapında mülteci konumundadır. 6,6 milyonun 5,6 milyonu ise komşu devletlere sığınmış durumdadır (<https://www.unhcr.org/syria-emergency.html>). Türkiye'de ise yaklaşık olarak 3,7 milyon Suriyeli bulunmaktadır(<https://www.unhcr.org/tr/unhcr-turkiye-istatistikleri>).

Akademisyen ve araştırmacılar yakın bir gelecekte müzakere gerçekleşme ihtimalini düşük görmektedir. Laub ve Master, muhafiflerin Beşar Esad'sız bir gelecek istediğini ancak Beşar Esad'ın gitmeye niyetinin olmadığını vurgulamaktadır (Laub ve Jonathan, 2013). Biddle ise iki tarafında birbirinin isteklerini yerine getirmeyeceğini ve barış ihtimalinin çok düşük olduğunu dile getirmektedir (Bibble, 2013). Uluslararası Kriz Grubu ise Suriye'de yaşanan baskı, işkence, toplu katliam ve tecavüz olayları nedeniyle iş birliğinin mümkün olmadığını savunmaktadır (Internatioal Crisis Group, 2013).

ABD ve Rusya açısından bakıldığında Suriye, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da etki alanı oluşturmak için kilit bir öneme sahiptir. Rusya, Suriye'de başlayan ayaklanmaların ilk günlerinden beri Beşar Esad rejiminin yanında yer almıştır. Yapılan ilk destekler diplomatik seviyede olmuş ve sonrasında teçhizat desteği ile devam etmiştir. Ancak DAES (Devletü'l- Irak ve Şam)'in bölgede güç kazanması ve muhafiflerin artan etkinliği Rusya tarafından tehdit olarak

algılanmış ve doğrudan müdahaleye ihtiyaç duymuştur. Rusya'nın 2015 yılının Eylül ayında gerçekleştirdiği doğrudan müdahale ise DEAŞ yani terör örgütleri ile mücadele bağlamında değerlendirilmektedir. ABD ise ilk başlarda doğrudan müdahaleden kaçınmış ve ılımlı muhalifleri desteklemiştir. Mumford ve Rauto'ya göre ABD 500 milyon doları vekil aktörleri eğitmek için harcamakta ve yerde asker yok (*no boots on the ground*) politikası izlemektedir (Rauto ve Mumford, 2015: 109). ABD devam eden süreçte vekil aktörleri kullanarak krizde olan etkinliğini artırmaya ve Rusya'nın direncini kırmaya çalışmıştır. Süreç ilerledikçe taraflar arasındaki uçurumun arttığı ve iş birliğinin azaldığı görülmektedir.

Türkiye açısından bakıldığında ise Suriye Krizi, göç ve terörizm başlıkları altında ulusal güvenliği tehdit etmektedir. Bölgede başta DAES ve YPG/PKK olmak üzere birçok terör örgütünün yerleşmesi ve faaliyet göstermesi Türkiye'nin güvenliği için oldukça önemlidir. Türkiye Suriye kaynaklı güvenlik sorunları nedeniyle ilk kez NATO'yu 2013 yılında antlaşmanın 4.maddesi çerçevesinde toplantıya davet etmiştir (Güney, 2018: 61). Bununla beraber yukarıda belirtildiği gibi kriz nedeniyle yerinden edilen insanların büyük bir kısmı Türkiye'ye sığınmıştır. Göç açısından bakıldığında ise göç dalgası içerisinde terör örgütü üyelerinin bulunması, Türkiye'de bulunan Suriyelilerin neden olduğu sosyal ve ekonomik yük gibi birtakım sorunlar karşımıza çıkmaktadır. Türkiye hem terörizmle hem de göç sorunuyla oldukça rasyonel politikalar üreterek ve ulusal güvenliğini önceleyerek yaklaşmaktadır.

Suriye'de yaşanan krizin daha iyi anlaşılabilmesi için ABD-Rusya ve Suudi Arabistan-İran arasında gerçekleşen vekâlet savaşlarının ve Türkiye'nin uyguladığı politikaların değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmanın devamında Suriye'de gerçekleşen vekâlet savaşları ele alınacaktır.

2.Suriye'de Gerçekleşen İki Katmanlı Vekâlet Savaşları

Vekâlet savaşları savaşın kendisi kadar eski olmasına rağmen literatürde özellikle 2.Dünya Savaşı sonrasında ele alınmaya başlanmıştır. Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD ve SSCB'nin çevreleme politikasının bir parçası hâline gelen vekâlet savaşları gerek ideolojik gerek stratejik amaçlar için kullanılan yöntemlerin başında gelmektedir. Bu dönemde nükleer silahların yarattığı yıkıcı etki tarafların karşı karşıya gelmesini engellemiş ve vekâlet savaşları yürütmesine

neden olmuştur. Vekâlet savaşlarının örneklerini tarih boyunca görmek mümkün olmakla beraber 20. Yüzyılda büyük güçler savaşa doğrudan dâhil olmadan büyük ölçüde sağladıkları finans, silah ve eğitim yardımları ile vekâlet savaşları yürütmüşlerdir. Mumford, vekâlet savaşlarının tarih boyunca görülebileceğini belirtmekte ve bu tür savaşların özellikle 1945 yılından sonra yaygın hâle geldiğini savunmaktadır (Mumford, 2013: 41). Vekil aktörler, sponsorlara hem kaynak hem de toprak imkânı vermektedir. Bunun yanında vekil aktörlerin sahayı ve bölgeyi daha iyi tanımları sponsor aktöre sağladıkları faydaların başında gelmektedir.

Vekâlet savaşlarının tanımı konusunda literatürde iki farklı yaklaşımın olduğu gözlemlenmektedir. Bunlardan ilki vekilin devlet olamayacağını savunurken, ikincisi devletlerinde birer vekil aktör olabileceğini belirtmektedir. Çalışmada ise devlet merkezli yaklaşıma karşı çıkan tanımlar kullanılmaktadır.

Vekâlet savaşını, doğrudan veya dolaylı olarak desteklenen üçüncü parti yoluyla, devletin anayasal düzenin dışında kaldığı bir çatışmaya girme durumu olarak açıklayan Rondeaux ve Sterman, vekâlet savaşının avantajlarını şu şekilde sıralamaktadır:

- Vekil aktör, sponsor devleti yüksek maliyet ve risklerden izole edilmektedir,
- Sponsor ve vekil ilişkisi inkâr edilebilir ve sponsor devlete uluslararası sorumluluktan kaçma imkânı tanır,
- Sponsor devlet, vekil aktör sayesinde yerel halktan destek alabilir veya tarafsız kalmalarını sağlayabilir (Rondeaux ve Sterman, 2019: 25).

Vekâlet savaşını, sponsor devletin nüfuz alanını arttırmak için kendi yerine vekil aktörü kullanması şeklinde ele alan Ptaff, bu ilişkinin iki şekilde oluştuğunu savunmaktadır. İlk ilişki vekil aktörün, sponsor devletin savaşında ve savaştığı yerde ve bölgede savaşması şeklinde görülürken, ikinci ilişki sponsor devletin vekil aktörün olduğu bölgede çıkarların kesişmesi sonucu vekil aktörü kullanımı şeklinde görülmektedir. Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'nin Bosno'da Sırp Cumhuriyet Ordusu'nu kullanması ilk ilişki için, ABD'nin Vietnam'da Güneyi, Afganistan'da Mücahitleri kullanması ikinci ilişki için örnek gösterilebilir (Ptaff,

2017: 310-311). Ptaff'ın tanımına baktığımızda vekil ile sponsor arasındaki ilişkiyi sahaya ve amaca göre ayırmakta ve devlet merkezli yaklaşıma karşı çıkmaktadır.

Vekâlet savaşlarını, çatışmalara veya savaşımlara dolaylı olarak stratejik bir amaç gerçekleştirmek için 3.partiler yoluyla katılım olarak tanımlayan Mumford, bu tür savaşların tarihte uzun bir süredir var olduğuna ancak 20.yüzyılda verimli bir şekilde kullanılmaya başladığını belirtmektedir. Çalışmasında Deutsch'ın vekâlet savaş tanımını devlet merkezli olduğu için eleştirmekte ve devlet dışı aktörlerinde vekâlet savaşlarında kullanabileceğine değinmektedir (Mumford, 2013: 11-13).

1984 yılında yaptığı bir çalışmada vekâlet savaşlarını, süper güçler arasındaki doğrudan yüzleşmenin bölgesel devletler arasındaki bir ikamesi olarak ele alan Siman Tov, nükleer silahlar yüzünden büyük güçlerin doğrudan karşılaşmaktan çekindiğini ve bu nedenle vekâlet savaşlarına yöneldiğini belirtmektedir. Çalışmasında aşağıdaki sorular ile vekâlet savaşlarına netlik kazandırmaya çalışmıştır:

- Doğrudan bir müdahale vekâlet savaş olarak tanımlanabilir mi?
- Yerel bir savaştaki iki küçük devlet vekil aktör olmak zorunda mıdır?
- Bir savaş, bir taraf için vekâlet iken diğer taraf için böyle olmak zorunda mıdır?
- Vekâlet savaşı için taraflardan birinin bunu böyle görmesi yeter mi yoksa iki tarafın onayı mı gerekmektedir?
- Vekil ile ittifak ilişkileri nasıl ayırt edilmektedir?
- Büyük bir devlet küçük bir devletin vekili olabilir mi?
- Vekâlet savaşı sadece devletler arası ilişkileri mi tanımlamaktadır (Tov, 1984: 264-265)?

İlk olarak Mumford'un çalışmasında belirttiği gibi vekâlet savaşlarının en önemli hususu dolaylı olarak gerçekleşmesidir. Doğrudan bir müdahale

vekâlet savaşı tanımının dışına çıkmaktadır. İkinci olarak iki küçük devlet vekil aktör olmak zorunda değildir. Bu tür bir yaklaşım çalışmaları sınırlandırmaktadır. Üçüncü olarak bir savaş bir taraf için vekâlet bir taraf için normal savaş formunda gerçekleşebilir. Bu tarafların savaşa katılım yoluna göre değişmektedir. Aynı savaş iki farklı değerlendirmeye tabi tutulabilir. Örneğin Kore Savaşı, ABD için doğrudan katılım yoluyla gerçekleşmişken, SSCB için vekil aktör şekline bürünmüştür. Dördüncü olarak taraflar vekâlet savaşına girdiklerini belirtmekten kaçınmaktadır bu nedenle vekâlet savaşının gerçekleşmesi için tarafların onayına veya kabul etmesine ihtiyaç duyulmamaktadır. Beşinci olarak hem Mumford hem de Siman Tov, ittifakı ortak amaçta aynı bedeli ödemeye hazır anlaşmaya bağlı durum şeklinde tanımlarken, vekâlet savaşında ödenecek bedelin paylaşımı hususu farklılık göstermektedir (Mumford, 2013: 16; Tov, 1984: 269). Vekâlet savaşı daha fırsatçı bir durumu izah etmek için kullanılmaktadır. Altıncı olarak büyük devletin küçük bir devletin teorik olarak vekil aktörü olması mümkündür ancak büyük devletlerin küçük devletler için savaşmak istemediği belirtilmektedir. Son olarak vekâlet savaşı sadece devletler arası ilişkileri değil devlet ile devlet dışı aktörler arasındaki ilişkileri de içermektedir. Devlet merkezli bir yaklaşım vekâlet savaşlarını daraltmakta ve günümüzde gerçekleşen birçok vekâlet savaşını açıklamada yetersiz kalmaktadır (Mumford, 2013: 16-17).

Siman Tov'a göre sponsor devlet, vekil aktörden hem ekonomik hem de askerî açıdan daha güçlü olması gerekmektedir. Siman Tov, vekâlet savaşını aleyhinde hareket etmeye zorlanan ve gönüllü olarak hareket etmeyi kabul eden vekil aktör olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Ancak vekil-sponsor ilişkisinin ne şekilde gerçekleştiğinin belirlenmesi oldukça zordur. Savunulan bu görüşe göre sponsor devletler 5 nedenden dolayı vekil aktör kullanmak istemektedirler. Söz konusu beş neden şu şekilde sıralanmaktadır:

- Doğrudan müdahaleyi haklı çıkaracak bir hayati çıkarın olmayışı,
- Hayati çıkarlar söz konusu olsa bile doğrudan bir müdahalenin oldukça riskli ve maliyetli olması,
- Vekil aktör kullanmanın kriz durumunu yönetebilecek olması ve doğrudan müdahaleye gerek kalmaması,

- Doğrudan müdahale için iç ve dış meşruiyetin olmaması,
- Askerî seçeneklerin az olması ve siyasi maliyetten kaçınma (Tov, 1984: 267).

Buna ek olarak Simot Tov, sponsor ile vekil aktör arasındaki ilişkinin özel bir patron-müşteri ilişkisi olduğunu vurgulamaktadır. Bu ilişkiyi ise şu şekilde özetlemektedir:

- Araçsaldır ve eşit olmayan güç ve statüdeki aktörler arasındaki koşullu ilişkileri içerir,
- Üstün bir aktörün kaynaklarını (ekonomik, askerî vb.) özel bir hizmet karşılığında (askerî olarak hizmet etmek) kullanmasına dayanır,
- Etkileşim ve değişim iki tarafça karşılıklı olarak değerlendirilir,
- Ortakların karşılıklı yükümlülükler ve menfaatler tanımlaması iki aktör arasındaki ilişkiyi doğrulamaktadır,
- Çoğu zaman sponsor devletin lehine ilişkide dengesizlik vardır,
- İlişkiler saf zorlama ve saf gönüllülük arasındadır (Tov, 1984, 269).

Özetle Siman Tov, vekâlet savaşlarının tanımından ziyade aktörler arasındaki ilişkiye, bunun nasıl oluştuğuna, nasıl geliştiğine odaklanmakta ve aktörler arası güç dengesini göz önünde bulundurmaktadır.

Bu çalışmada ise Mumford tarafından yapılmış olan tanım referans alınacaktır. Bu noktada dolaylı katılım unsurunun önemi ortaya çıkmaktadır. Çünkü günümüzdeki savaşların değişen özelliği nedeniyle bir çatışma bir taraf için dolaylı katılım, bir taraf için doğrudan katılım şeklini alabilmektedir. Örnek vermek gerekirse İspanya iç savaşında Almanya, İtalya ve SSCB'nin doğrudan ve dolaylı katılımını görmek mümkündür. Nitekim Suriye'de yaşanan krizde Türkiye doğrudan katılım sağlarken, ABD, Rusya, Suudi Arabistan ve İran vekil aktörlerle beraber hem dolaylı hem de doğrudan katılım sağlamaktadır.

Şekil 1. MENA (Ortadoğu ve Kuzey Afrika), Avrupa ve Asya Bölgelerinde Gerçekleşen Vekâlet Savaşları

(Kaynak: Cancade Rondeaux ve David Serman, Twentiy-First Century Proxy Warfare, New America, 2019: 6.)

Şekil 1’de görüleceği gibi, bugün iç karışıklık yaşayan devletlerin birçoğunda vekâlet savaşları görülmektedir. Ucuz ve etkili bir yöntem olması nedeniyle tercih edilen vekâlet savaşları, 10 yıldır devam eden ve bir çözüme ulaşılamayan Suriye krizinde taraflar tarafından oldukça etkili ve yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.

3.İlk Katman: ABD

Suriye’de başlayan krize doğrudan ve dolaylı olarak müdahale de bulunan ABD ve Rusya, bölgedeki çatışmanın kaderinde belirleyici roller üstlenmekte ve kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için vekil aktörler kullanmaktadırlar. ABD bölgedeki nüfuz alanını arttırmak için işgal ve müdahale yerine vekâlet savaşı yöntemine başvurmuştur. Rusya ise gerek jeopolitik gerekse ekonomik çıkarları için oldukça önemli gördüğü Beşar Esad rejimini ayakta tutmaya çalışmaktadır (Teifukova ve Erol, 2017: 52).

ABD’nin Suriye’de yaşanan krize doğrudan müdahale etmekten kaçındığı görülmekle beraber ılımlı muhalifleri destekleyerek İran ve Rusya’nın karşısında yer almaktadır. Mumford ve Rauto’ya göre ABD 500 milyon doları vekil aktörleri eğitmek için harcamakta ve **yerde asker yok** (*no boots on the ground*) politikası izlemektedir (Rauto ve Mumford, 2017: 109; Korte, 2015). DEAŞ’ın bölgede yükselmesi ve Musul’u ele geçirmesiyle beraber ABD’nin vekâlet savaşı politikası da değişiklik yaşamıştır. 2013 yılında Beşar Esad’ın muhaliflere karşı kimyasal silah kullanması, ABD tarafından kırmızı çizgi olarak değerlendirilmiştir. Bunun üzerine araya Rusya’nın girmesiyle Beşar Esad rejimi muhaliflerle mücadele etmeye devam etmesine rağmen kimyasal silah kullanmayı bırakmıştır. Aynı sürecin Rusya için de geçerli olduğu görülmektedir. Suriye krizinin başlarında Rusya, Beşar Esad rejimini siyasi, askeri ve ekonomik olarak desteklemiştir. Yapılan destekler dışında Rusya, Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi’nde Rusya’ya karşı bir karar çıkmasını veto hakkı sayesinde engellemiştir. Nitekim veto etmesinin temel sebeplerinden birinin Libya’da yaşanan süreç olduğu gösterilebilmektedir. Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, “*Tanrı, Libya ve Irak deneyiminin ardından Suriye’de maceralı her şeyin yapılmasını yasaklar*” sözleriyle durumu açıklamaktadır (Staff, 2018).

ABD, ılımlı muhalifleri desteklerken Rusya ise Beşar Esad rejimini desteklemektedir. Daha açıklayıcı bir ifadeyle ABD, devlet dışı bir aktörü bir devlete karşı amaçlarını gerçekleştirmek için kullanmaktadır. Ancak zaman içinde otorite yokluğundan faydalanarak güçlenen terör örgütleri bu ilişkileri oldukça etkilemiştir.

DAEŞ'in bölgede etkinliğinin artması bölge güvenliği kadar vekil aktörler arasındaki ilişkileri de etkilemiştir. Krizin başlarında ilk amacı Beşar Esad rejiminin devrilmesi olan ABD, DAEŞ'in yükselmesinden sonra hedef değişikliğine gitmiş ve Beşar Esad yerine DAEŞ'in bitirilmesini ilk amaç olarak belirlemiştir (Ekşi, 2017: 114). DAEŞ'e karşı mücadelede PKK/YPG (Kürdistan İşçi Partisi/Halk Koruma Birlikleri) terör örgütünü vekil aktör olarak kullanmaya başlayan ABD, NATO müttefiki olan Türkiye ile ilişkilerinin gerilemesine sebebiyet vermiştir (Oğuz ve Çelik, 2018: 54). Özellikle Trump döneminde ABD'nin YPG'ye olan desteği giderek artmış ve Trump, YPG'ye ağır silah desteği vereceğini kamuoyuna duyurmuştur (Atmaca, 2016: 110.). YPG'nin bu süreçte en büyük destekçisi ABD olmuştur.

YPG'yi DAEŞ'a karşı vekil aktör olarak kullanan ABD, krizin başında devirmeyi planladığı Beşar Esad rejimi ile yakın ilişki içinde olmuştur. Beşar Esad ile DAEŞ'i bitirmek için gerçekleştirilen bu ilişki sayesinde rejim kuvvetleri, YPG'nin bulunduğu bölgeleri hedef almamıştır. ABD'nin Beşar Esad ve özellikle YPG terör örgütü ile kurduğu yakın ilişki Türkiye ile ilişkilerinin bozulmasına, Türkiye'nin Rusya ve İran'a yakınlaşmasına ve kendi askerî kuvvetleri ile harekâtlar gerçekleştirmesine neden olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler ittifakları ve çatışmanın dinamiğini oldukça etkilemiştir. ABD ve Rusya, Suriye krizinde farklı taraflarda yer almalarına rağmen DAEŞ'i ilk hedef olarak belirlemiştir. Ancak iki tarafın nihai amacı farklılık göstermektedir. Daha açıklayıcı bir ifadeyle ABD ve Rusya vekâlet savaşları bağlamında aynı hedefe karşı farklı niyetlerle savaşmaktadır (Oğuz ve Çelik, 2018: 56).

Tıpkı ABD'de görüldüğü gibi Rusya 'da süreç içerisinde vekil aktörlerini değiştirme politikasını izlemiştir. Rusya her ne kadar Beşar Esad rejimini ve İran'ı vekil aktör kullansa da YPG/PKK ile yakın ilişkiler kurmaktan çekinmemiştir. 2015 yılının Nisan ayında Rusya ve YPG/PKK terör örgütü ile diyalog görüşmeleri başlamıştır ([https://www.globalresearch.ca/russian-brokered-high-level-syria-saudi-arabia-di](https://www.globalresearch.ca/russian-brokered-high-level-syria-saudi-arabia-discussions-al-assads-security-adviser-ali-mamlouk-meets-saudi-deputy-crown-prince-mohamad-bin-salman/5466149) scussions-al-assads-security-adviser-ali-mamlouk-meets-saudi-deputy-crown-prince-mohamad-bin-salman/5466149). Böylece Rusya, bölgede yer alan yerel aktörler ile ilişki kurarak, bu grupları çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışmaktadır. Bu durum bir diğer karışıklığı ortaya çıkarmaktadır. Türkiye, ABD'nin YPG/PKK terör örgütü

ile ilişkisi yüzünden Rusya-İran ittifakına yakınlaşmıştır. Ancak Rusya'nın da YPG/PKK terör örgütü ile ilişkiler kurması Türkiye'yi rahatsız etmektedir. Yaşanan krizin ilk katmanında ilişkilerin ne kadar yoğun, derin ve karmaşık olduğu rahatça gözlemlenebilmektedir. ABD'nin sahip olduğu politika ve amaçların değişiklik göstermesi, bölgede yer alan aktörler arasındaki ilişkileri hızlı ve karmaşık bir şekilde etkilemektedir. ABD'nin YPG/PKK terör örgütüne yaklaşması Türkiye ile, DAESH'e karşı mücadelesi ise Rusya ve Beşar Esad rejimi ile ilişkilerini etkilemektedir.

4.İkinci Katman: Suudi Arabistan ve İran

İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabet, Arap halifelerin İran'ı fethettiği ve iktidardaki hanedanı kovduğu 7.yüzyıla kadar dayanmaktadır. Ancak iki ülke arasındaki ilişkilerin temel kırılma noktası 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi ile olmuştur. Devrimden sonraki yıllarda her iki ülkede bölgesel güç mücadelesi içine girmiş ve İslami liderliğe sahip olmaya çalışmıştır. Söz konusu mücadele arttıkça iki ülke arasındaki ilişkiler kötüleşmiştir. Özellikle İran'ın İslami söylemleri ve devrim ihracı politikası, Suudi Arabistan tarafından tehdit olarak algılanmıştır. İki ülke arasındaki rekabet din, ekonomi, siyaset ve milliyetçilik unsurları içeren çatışmalar yaratmıştır (Lydell, 2017).

Komşu ülkelerdeki Sünni-Şii çatışmalarının Suudi Arabistan ve İran tarafından desteklenmesi bölgedeki tansiyonu ve şiddeti arttırmaktadır. İran ve Suudi Arabistan, aralarında yaşanan mücadeleyi sıfır toplamı bir oyun olarak görmektedir. Bir ülkenin elde edeceği kazanç diğer ülkenin kaybı olacaktır. Bu nedenle komşu ülkelerde yaşanan mücadelenin kazanılması oldukça önemlidir. Dinî kimlikler, iki ülke tarafından Ortadoğu'da nüfuz elde etmek için kullanılmaktadır (Crepy, 2019: 25).

Suriye'de yaşanan kriz hem İran hem de Suudi Arabistan için oldukça önemlidir. İran açısından bakılacak olursa, Suriye en önemli müttefiklerden biridir. 1980-88 yılları arasında yaşanan Irak-İran savaşında, Suriye İran'ın yanında yer almıştır. Bununla beraber Suriye, Lübnan Hizbullah'ına doğrudan bir yol sağlamaktadır. Bu, İran'ın Hizbullah'a Suriye üzerinden kolaylıkla silah tedarik edebileceği anlamına gelmektedir (Levitt, 2013). Suudi Arabistan ise İran gibi bir ikinci devlet istememekte ve İran'ın etki alanının artmasını engellemeye

çalışmaktadır. Bu nedenle Suriye krizinde muhalifleri destekleyerek Beşar Esad karşıtı bir duruş sergilemektedir. Suudi Arabistan Suriye krizi ile önüne çıkan fırsatı değerlendirmek ve İran'ın etkisini kırmak istemektedir.

Suudi Arabistan, isyancılara askerî teçhizat ve mali yardım yapmanın yanı sıra Beşar Esad'a yönelik siyasi muhâlefetin özellikle Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonuna statülerini ve yeteneklerini arttırmak için teklifte bulunmuştur (Berti ve Guzansky, 2014: 28). İran ise İran Kudüs Gücü (*Iranian Quds Force*)'nden askeri danışmanlar, Hizbullah, Iraklı milisler gibi Şii vekil birimlerinden askerler göndererek rejimi desteklemektedir (Boghani, 2018).

İran, rejiminin devrilmesini önlemek için, silah, eğitim, danışman ve istihbarat paylaşımı dâhil olmak üzere kapsamlı bir şekilde rejimi desteklemektedir. İran bölgeye İran Devrim Muhafızları Ordusu'nu ve 50.000 kişiden oluşan ve Suriyeli paramiliter bir grup olan Haşdi Şabi (al-Shabi)'yi konuşlandırmıştır (Crepy, 2019: 32). İran, yerel güçlerle bağ kurarak ve onları finansman açısından destekleyerek politikalarını uygulamaya çalışmaktadır. İran'ın sağladığı destek, Beşar Esad rejiminin hayatta kalabilmesi için oldukça önemlidir. 2013 yılında İran, Suriye ile 1 milyar dolar tutarında kredi anlaşması imzalamıştır. Bundan aylar sonra İran, Suriye'deki petrol alımını finanse etmek için rejime 3,6 milyar dolar daha maddi destek sağlamıştır (Sadjadpour, 2013). İran yaptığı antlaşmalarla ve askerî yollarla Beşar Esad rejimini oldukça etkili bir şekilde desteklemekte ve rejiminin ayakta kalmasında büyük bir önem teşkil etmektedir. Böylelikle İran, rejimi ayakta tutarak kendi çıkarlarını gerçekleştirmekte ve etki alanını genişletmektedir.

Suriye'de yaşanan krizin Sünni-Şii çatışmasına dönüşmesi ve mezhepsel bir hâl alması, Suudi Arabistan önderliğindeki körfez ülkelerinin muhaliflere destek vermesine neden olmaktadır. Büyüyen mezhepleşme Körfez ülkelerinin Sünni grupları, İran'ın ise Şii milisleri desteklemesine imkân vermiştir. İran, Hizbullah ve rejimin dışında bölgedeki Kürt yapılanmalarla da iş birliği içinde olmuştur. Suudi Arabistan başlangıçta Özgür Suriye Ordusu (ÖSO)'na ve Müslüman Kardeşler 'den uzak diğer isyancı gruplara destek vermiştir (Gause, 2014: 4). Suudi Arabistan, ABD ile beraber Timber Sycamore adı altında isyancılara eğitim verme programı da hazırlamış ve isyancıların eğitimine destek

olmuştur (Lydell, 2017). Beşar Esad rejimi dışında DEAŞ ile de mücadele eden Suudi Arabistan, bu kapsamda karşı birçok askerî uçuş gerçekleştirmiştir.

Görüleceği üzere Suudi Arabistan daha çok dolaylı yollardan krize müdahalede bulunurken, İran ise hem doğrudan hem de vekil aktörleri kullanarak dolaylı yoldan krize dâhil olmaktadır. İran'ın bu derece destek vermesinin arkasındaki temel sebepler bölgedeki etkisini arttırmak, Hizbullah ile kara bağlantısını kurmak ve bölgedeki belki de tek müttefikini kaybetmemek şeklinde sıralanabilmektedir. Suudi Arabistan ise isyancıları dolaylı yoldan desteklemekte ve Beşar Esad rejiminin zayıflamasını istemektedir. Böylelikle İran'ın bölgedeki etki alanı azalacak ve bir müttefik kaybetmiş olacaktır. İki tarafta krizdeki aktörlere gizlice yardım etmektedir. Bu yardımlar, insan gücü, silah, para yardımı şeklinde gerçekleşmektedir.

Suriye Krizi, sadece İran ve Suudi Arabistan'ı değil, aynı dava adına mücadele eden Hamas ve Hizbullah'ın da farklı taraflarda yer almasına neden olmuştur. Bilindiği gibi söz konusu devlet dışı aktörlerin temel amaçları arasında emperyalizmle mücadele ve İsrail işgalini durdurma yer almaktadır. Hizbullah'ın 2013 yılında Suriye Krizi'ne dâhil olduğu belirtilmesine rağmen, 2011 yılında Suriye'de boy göstermiştir. Hizbullah'ın lideri 2011 yılında Suriye'de olmadıklarını söylemesine rağmen aynı yıl örgütün üst düzey yöneticilerinden biri Suriye'de öldürülmüştür (Levanoni, 2020: 173). 2011 yılında bölgeye giriş yapan Hizbullah, 2013 yılında daha aktif bir politika izlemiş ve katılımı arttırmıştır. Filistin meselesinde aynı tarafta yer alan Hamas ve Hizbullah, Suriye Krizinde farklı taraflarda yer almaktadır. Hamas Sünni yani isyancıların yanında Hizbullah ise rejimin yanında savaşmaktadır. İsrail'e karşı Filistin meselesi için aynı tarafta yer alan iki örgüt, Suriye'de farklı tarafların birer vekil aktörü olmuştur (Levanoni, 2020: 179).

Yaşanan vekâlet savaşları çok aktörlü ve sürekli değişen bir yapıya sahiptir. Bu noktada Türkiye bölgesel bir güç olarak ve krize doğrudan dâhil olarak ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin süreçteki politikası ve tutumu yaşanan vekâlet savaşları bağlamında oldukça önemlidir. Türkiye her iki katmanda ve her iki taraf için kaybedilmemesi gereken bir aktör konumundadır.

5.Suriye İç Savaşı ve Türkiye

Yaşanan krizden belki de en çok etkilenen ülkelerin başında gelen Türkiye'nin Suriye geçmişe dayanan bir ilişkisi bulunmaktadır. Söz konusu ilişkiler inişli ve çıkışlı bir yapıya sahiptir. Su sorunu, PKK terör örgütü ve Hatay meselesi yaşanan sorunların başında gelmektedir. Tüm bunlara rağmen Türkiye ile Suriye'nin 1998-2011 yılına kadar ilişkilerinin iyi olduğunu söylemek mümkündür. 2011 yılında yaşanan Arap Baharı süreci ile ilişkiler bozulmuş ve Türkiye, Beşar Esad rejiminin karşısında yer almıştır. Türkiye, Suriye'de yaşanan olaylara tepki göstermiş ve uluslararası hukukun önemini vurgulamıştır.

Türkiye'nin 2011 Arap Baharı sonrasında Suriye politikasını şekillendiren parametreler şu şekilde sıralanmıştır:

1. Ortaya çıkan insani krizi yönetmek,
2. DAESH tehdidini ortadan kaldırmak,
3. YPG/PKK terör örgütünün hâkimiyet alanı kurmasını engellemek,
4. Suriye'de Beşar Esad'sız bir barış ortamı sağlamak (Ataman ve Özdemir, 2018: 18).

Türkiye'nin Suriye politikasını şekillendiren yukarıdaki unsurlar sabit kalmasına rağmen zaman içinde öncelik bakımından değişiklik göstermiştir. Türkiye'nin bu süreçteki politikalarını iki döneme ayırmak mümkündür. 2011-2016 yıllarını kapsayan ilk dönemde Türkiye, soruna daha çok diplomasi ve yumuşak güç unsurlarını kullanarak yaklaşmıştır. İnsancıl krize odaklanmış, Suriye'den göç eden insanlara sosyal ve ekonomik yardımlarda bulunmuştur. 2016'dan günümüze ise Türkiye yaşanan krize gerektiğinde meşru müdafaa bağlamında kuvvet kullanarak ve terör tehdidini önceleyerek yaklaşmıştır. 2016 yılında başlatılan Fırat Kalkanı Harekâtı, ikinci dönemin başlangıcını oluşturmaktadır. Daha açık bir ifadeyle Türkiye'nin Suriye politikasını şekillendiren unsurlar sabit kalmış ancak öncelikleri değişmiştir. Yaşanan değişimin en önemli nedenleri arasında ABD'nin YPG/PKK terör örgütünü vekil aktörü olarak kullanması ve destek vermesi, DAESH terör örgütünün bölgedeki otorite eksikliğinden faydalanarak Türkiye'de eylemler gerçekleştirmesi sayılabilmektedir (Hâle, 2019: 29).

ABD'nin, PKK/YPG terör örgütüne verdiği destek, Türkiye'nin Rusya ve İran ile yakınlaşmasına neden olmuştur. PKK/YPG'nin hem ABD hem de Rusya tarafından DAESH'e karşı mücadele için kullanılması örgütün güçlenmesine ve Suriye'nin kuzeyindeki etkisinin artmasına neden olmuştur. 2016 yılından itibaren Türkiye, insancıl kriz ve Beşar Esad'sız bir barış unsurlarını ikinci plana, YPG/PKK ve DAESH terör örgütünü ilk plana koyarak operasyonlar gerçekleştirmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi kimin kimle kime karşı savaştığının belirlenmesinin oldukça zorlaştığı Suriye krizinde, Türkiye ulusal güvenliğini ve çıkarlarını önceleyerek şartların değişimine göre ittifaklar kurmuş ve politikalar yürütmüştür. 2011-2016 yılları arasında daha çok batı yönünde politikalar yürüten Türkiye, 2016 yılından sonra İran ve Rusya ile yakınlaşmıştır.

2016 yılında başlayan Astana süreci, Rusya, İran ve Türkiye'nin aynı masaya oturmasını sağlamıştır. Astana süreci boyunca birtakım toplantılar gerçekleştiren taraflar, 6. toplantı sonrasında çatışmaların en yoğun yaşandığı yerlerde “çatışmasızlık bölgeleri” oluşturmuştur. İdlib ise bu bölgelerin en önemlileri arasında yer almaktadır (<https://ilkha.com/analiz/idlib-in-golgesinde-astana-anlasmasi-ve-soci-mutabakati-115557>). Ancak devam eden süreçte, Suriye ve Rusya'nın bu bölgelere terörizmle mücadele adı altında gerçekleştirdikleri operasyonlar Türkiye ile ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur. Rusya ve Suriye, terörizmle mücadele konseptini yaptıkları operasyonlara meşruiyet katmak için kullanmaktadır. Yaşanan gelişmeler sonrasında Rusya ve Türkiye arasında 2018 yılının Eylül ayında Soçi Mutabakatı gerçekleştirilmiştir. Yapılan mutabakata göre, İdlib gerginliği azaltma bölgesi korunacak, Türkiye'nin gözlem noktaları güçlendirilecek, silahsızlandırma bölgesi oluşturulacak, tüm terörist gruplar silahsızlandırma bölgelerinden çıkartılacak, Türkiye ve Rusya arasındaki koordinasyon geliştirilecektir. Ancak önceki bölümlerde anlattığımız Türkiye-Suriye-Rusya ilişkilerindeki son duruma bakıldığında Astana ve Soçi süreçlerine tarafların (Rusya ve Suriye) uymadığı, terörizmle mücadele adına yapılan anlaşmaları ihlal ettiği görülmektedir.

Tüm yaşanan karmaşık ve değişken ilişkilere rağmen Türkiye 2016 yılından beri meşru müdafaa bağlamında kuvvet kullanarak sınırları etrafındaki terör örgütlerini etkisiz hâle getirmeye çalışmaktadır. Türkiye'nin gerçekleştirdiği operasyonlar, operasyonların yeri, hedefi ve tarihleri Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1. Türkiye'nin 2016 Yılından Sonra Suriye'de Gerçekleştirdiği Operasyonlar (Kaynak: Ünsal, 2021, 257; Yeşiltaş, 2018, 1)

Operasyon	Yer	Hedef	Başlangıç	Bitiş
Fırat Kalkanı Harekâtı	Cerablus, El Bab	DAEŞ YPG/PKK	24 Ağustos 2016	29 Mart 2017
İdlib Operasyonu	İdlib	Göçü Engellemek	8 Ekim 2017	27 Şubat 2020
Zeytin Dalı Harekâtı	Afrin, Hâlep	PKK/YPG	20 Ocak 2018	24 Mart 2018
Barış Pınarı Harekâtı	Rasulayn, Tel Abyad	PKK/YPG	9 Ekim 2019	18 Ekim 2019
Bahar Kalkanı Harekâtı	İdlib	Göçü Engellemek	27 Şubat 2020	6 Mart 2020

Türkiye'nin gerçekleştirdiği operasyonların daha çok terör örgütlerine karşı gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu bağlamda, Türkiye terörizme karşı mücadele stratejisini sürdürmekte ve sınırlarının güvenliğini önceleemektedir. Peki Türkiye, kime karşı kiminle savaşmaktadır? 2011 yılında ABD ve Batı ile beraber Beşar Esad'a karşı tarafta yer alan Türkiye, sürecin başlarında muhaliflere destek vermiş ve insancıl kriz öncelikli Suriye Krizi'ne yaklaşmıştır. Ancak zamanla ABD'nin YPG/PKK terör örgütünü kara unsuru ve vekil aktörü olarak kullanması ve DAEŞ'in bölgedeki otorite yoksunluğundan faydalanarak güçlenmesi, Türkiye'nin Suriye Krizi yaklaşımında önceliklerin değişmesine neden olmuştur (Yorulmaz, 2016: 474). 2016 sonrası süreçte Rusya ve İran ile yakınlaşan Türkiye'nin, nihai amaç bağlamında farklı düşünmesi ilişkilerin önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır (Hâle, 2019: 31). Bununla beraber Rusya'nın, YPG/PKK terör örgütü ile ilişkiler kurması bu ilişkiyi etkileyen unsurlardan birini oluşturmaktadır.

Özetle, Suriye Krizi Türkiye için oldukça karmaşık ve değişken ilişkilerin olduğu bir çatışma alanıdır. Büyük ve bölgesel güçlerin dolaylı ve doğrudan girişikleri mücadele ve kullandıkları vekil aktörlerin çokluğu ve değişkenliği, Türkiye'nin Suriye politikasını etkilemektedir. Tüm bunlara rağmen Türkiye, Suriye Krizi'ni şekillendiren aktörlerin başında gelmektedir. Hem Rusya hem de ABD için oldukça önemli bir pozisyona sahip olan Türkiye, gerektiği durumlarda iki tarafla da ilişkilerini ilerletmiş ve operasyonlar gerçekleştirmiştir. Türkiye gerçekleştirdiği hamleler ve operasyonlar ile Suriye Krizi'nin çözümünde yer alacağını göstermiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Savaşın özellikle Soğuk Savaş sonrası küreselleşme ve gelişen teknoloji ile beraber değişime uğraması akademisyen ve araştırmacıların bu alana ilgisinin artmasına neden olmuştur. Bu nedenle yeni dönemdeki savaşları anlamlandırmak ve önlemek için birçok savaş teorisi ortaya konmuştur. Ortaya çıkan teoriler, yeni savaş konseptini açıklamada çok da başarılı olamamıştır. Bu dönemde ortaya atılan vekâlet savaşları, her ne kadar Soğuk Savaş döneminde yazında detaylı bir şekilde incelenirse de günümüz çatışma ve savaşlarını açıklamada yararlanılan temel argümanların başında gelmektedir.

Vekâlet savaşlarının sunduğu imkânlar, bölgesel ve küresel güçlere çekici gelmektedir. Vekâlet savaşları, maliyeti azaltmakta, başarısız olması durumunda imaj kaybına neden olmamakta, asker kaybının önüne geçmekte, ulusal tepkileri önlemekte, uluslararası hukuktan sıyrılma imkânı tanımakta ve sorumluluğun reddi imkânı sunmaktadır. Bu nedenlerden dolayı günümüzde birçok devlet bu yöntemi kullanmaktadır.

2010 yılında başlayan Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçraması sonucunda bölgesel ve küresel aktörlerin mücadele alanına dönüşen bu bölgede birçok vekil-sponsor ilişkisi görülmektedir. Suriye, ABD-Rusya, Suudi Arabistan-İran, Türkiye, İsrail ve birçok devlet için bir satranç tahtası durumuna dönüşmüştür. Buna ek olarak bölgede güçlenen terör örgütleri ise yaşanan mücadeleyi daha da karmaşık hâle getirmektedir.

ABD, vekâlet savaşlarının sunduğu imkânları değerlendirerek Suriye'de vekâlet savaşı yöntemini uygulamaktadır. Böylece maddi ve askeri kaybını azaltmakta, uluslararası sorumluluktan kaçmakta, ulusal tepkiyi azaltmakta ve

Beşar Esad rejimini devirmeyi planlamaktadır. İran ise Beşar Esad'ı hem dolaylı hem de doğrudan desteklemekte, vekil güçlerini bölgeye yerleştirmektedir. Böylece Suudi Arabistan ve ABD'nin önünü kesmeye çalışmaktadır. Ancak ortaya çıkan terörizm tehdidi, yaşanan vekil-sponsor ilişkilerinin oldukça kırılgan ve değişken bir yapıya bürünmesine neden olmuştur. Bölgede artan devlet ve devlet dışı aktör sayısı, Suriye Krizi'ni karmaşık bir çatışma ve savaş örneğine dönüştürmüştür. Ortaya çıkan güvenlik sorunlarına dayalı olarak taraflar arasındaki vekil ilişkilerinde yaşanan değişim, örtülü ve kirli ilişkiler, sponsor-vekil aktör ilişkisinin muğlaklaşması Suriye Krizi'nin içinden çıkılmaz bir hâl almasına neden olmuştur.

Türkiye açısından bakıldığında, Suriye politikasını şekillendiren parametrelerin sabit kalmasına karşın zaman içinde öncelik bakımından değişiklikler olduğu görülmektedir. Krizin başlangıcında daha çok yumuşak güç ve diplomasiyi kullanan Türkiye, insancıl krize odaklanmış, göç eden insanlara ekonomik ve sosyal yardımlarda bulunmuştur. Ancak süreç içerisinde bölgedeki otorite yoksunluğundan faydalanarak güçlenen DAESH terör örgütü ve ABD'nin desteğini arkasına alan YPG/PKK terör örgütü, Türkiye'nin Suriye politikasındaki parametrelerin öncelik bakımından değişmesine sebebiyet vermiştir. Türkiye özellikle 2016 yılından itibaren meşru müdafaa bağlamında kuvvet kullanarak terör örgütlerine karşı operasyonlar gerçekleştirmiş, sınırlarını ve ulusal çıkarlarını korumuştur.

Sonuç olarak çok sayıda bölgesel ve küresel gücün ve devlet dışı aktörlerin yer aldığı, tümü değişen dengeler ve stratejik bölgesel çıkarlarla iç içe geçen karmaşık ve siyasi ortama sahip Suriye Krizi, içinde ikiden fazla tarafın bulunduğu bir satranç tahtası halini almıştır. Suriye Krizi'ni farklı kılan unsur, aynı ve farklı tarafta görünen aktörlerin değişen süreç ile beraber iş birliği veya rekabet yoluna gitmesidir. Tüm bunlara ek olarak oyuna sonradan katılan terör örgütlerinin bölgede güçlenmesi bitmeyen bir oyunun başlamasına neden olmuştur. Konjoktürel şartlardan dolayı ihtiyaçlarda yaşanan değişim vekil-sponsor ilişkisini kırılgan ve değişken yapmaktadır. Vekâlet savaşları hedeflerin, tarafların, aktörlerin ve vekillerin sıkça değiştiği Suriye Krizi'ni anlamamıza yardımcı olsa da bu krizin yakın zamanda bitmesinin mümkün olmadığını ve sunduğu imkânlar nedeniyle taraflar tarafından kullanılmaya devam edeceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Ataman, M. Özdemir, Ç. (2018). Turkey's Syria Policy: Constant Objectives, Shifting Priorities. *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 5(2), 13-35.
- Atmaca, A.Ö. (2016). Olay İncelemesi: ABD'nin Hakikat Ötesi Başkanı: Donald Trump. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 47, 105-111.
- Ayhan, V. (2012). *Arap Baharı, İsyenlar, Devrimler ve Değişim*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Berti, B. Guzansky, Y. (2014). Saudi Arabia's Foreign Policy on Iran and the Proxy War in Syria: Toward a New Chapter. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 8(3), 25-34.
- Crepuy, P. (2019). Proxy Warfare's Impact on Sectarianization: The Case of Saudi-Iranian Rivalry. *Flux: International Relations Review*, 9(1), 23-55.
- Ekşi, M. (2017). The Syrian Crisis As a Proxy War and The Return of The Realist Great Power Politics. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 106-129.
- Güney, N.A., (2018). Türkiye'nin Suriye'den Kaynaklanan Güvenlik Sorunları ve NATO'nun Rolü. *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*. ed. Hasan Basri Yalçın, Burhanettin Duran. İstanbul:SETA, ss.60-82.
- Hâle, W. (2019). Turkey, the U.S., Russia and Syrian Civil War. *Insight Turkey*, 21(4), 25-40.
- Levanon, M. (2020). Proxy War in Syria: Exploitation of Palestinian Issue in the Syrian Crisis, *The Syrian War Between Justice and Political Reality* ed. Hily Moodrick and Even Khen. Cambridge: Cambridge University Press.
- Levy, J.S. Thompson (2010). W.R. *Causes of War*, Chichester: Wiley-Blackwell
- Maantowicz, A. (2013), Civil War in Syria and the New Wars Debate, *Amsterdam Law Forum*, 5(3), 52-60.

- Miller, P.D. (2014). *Getting to Negotiations in Syria The Shadow of the Future and the Syrian Civil War*. RAND Corporation.
- Mumford, A. (2013). *Proxy Warfare*. Cambridge, Policy Press.
- Oğuz, Ş. Çelik, K.E. (2018). Conflict in Syria: Is it Proxy Warfare? *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2(2): 44-69.
- Pinto, P.G.H. (2014), Suriye, *Arap Baharından Kesitler*. ed. Paul Amar ve Vijay Prashad. çev. Ömer Can Furtun, Seyit Ümmetoğlu ve Yankı Deniz Tan. İstanbul: İntifada Yayınları, ss. 279-326.
- Ptaff, C.A. (2017). Proxy War Ethics, *Journal of National Security Law and Policy*, 9(2), 305-353.
- Rauta, V. Ve Mumford, A. (2017). Proxy Warfare and Contemporary Security Environment. *The Palgrave Handbook of Security*. ss. 99-115.
- Teifukova, R., Erol, M.S. (2017). Russian Hybrid War: From Theory to Practise. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırma Dergisi*, 1(2), 33-67.
- Tov, Y.B.S. (1984). The Strategy of Proxy War by Proxy, *Cooperation and Conflict*. 19, 263-273.
- Ünsal, Z.E., (2021). PKK'nın Son On Yılı: DAESH Terörü, Suriye İç Savaşı, PYD/YPG ve Ötesi. *Teoriden Uygulamaya Güvenlik ve Terörizm Çalışmaları* ed. Serkan Yenal. Ankara: Nobel, 233-263.
- Yeşiltaş, M. (2018). Turkey's Strategic Reasoning Behind Operation Olive Branch, SETA.
- Yorulmaz, M. (2016). Suriye Krizinin Türkiye'nin Değişen Güvenlik Algısına Etkisi. *Uluslararası Politikada Suriye Krizi* ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım. İstanbul: BETA, 459-475.

İnternet Kaynakları

Why has the Syrian war lasted 10 years? (2021). 5 Mart 2021'de <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-35806229> adresinden alınmıştır.

Syria Emergency. (2021). 5 Mart 2021'de <https://www.unhcr.org/syria-emergency.html> adresinden alınmıştır.

UNHCR Türkiye İstatistikleri (2021). 5 Mart 2021'de <https://www.unhcr.org/tr/unhcr-turkiye-istatistikleri> adresinden alınmıştır.

Laub Z. And Masters J. (2013). Syria's Crisis and the Global Response. 6 Mart 2021 tarihinde <https://www.cfr.org/background/syrias-crisis-and-global-response> adresinden alınmıştır.

Biddle, S. (2013). Assessing the Case for Striking Syria. 6 Mart 2021 tarihinde <https://www.cfr.org/report/assessing-case-striking-syria> adresinden alınmıştır.

Korte, G. 16 Times Obama Said there would be no boots on the ground in Syria 18 Nisan 2021 tarihinde <https://www.usatoday.com/story/news/politics/onpolitics/2015/10/30/16-times-obama-said-there-would-no-boots-ground-syria/74869884> adresinden alınmıştır.

Staff, R. Russia's Lavrov: God forbid any Libya Style Adventure in Syria 18 Nisan 2021 tarihinde <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-russia/russias-lavrov-god-forbid-any-libya-style-adventure-in-syria-idUSKBN1HK1C7> adresinden alınmıştır.

Kadi.G. Russian Brokered High Level Syria-Saudi Arabia Discussions: Al Assad's Security Adviser meets Saudi Deputy Crown Prince. 11 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.globalresearch.ca/russian-brokered-high-level-syria-saudi-arabia-discussions-al-assads-security-adviser-ali>

mamlouk-meets-saudi-deputy-crown-prince-mohamad-bin-salman/5466149 adresinden alınmıştır.

Rydell, M. Syria: Iran's and Saudi Arabia's New Playground 11 Mayıs 2021 tarihinde <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=8909212&fileId=8910952> adresinden alınmıştır.

Levitt, M. The Hesbollah Connection in Syria and Iran. 11 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.cfr.org/interview/hezbollah-connection-syria-and-iran> adresinden alınmıştır.

Boghani, P. The Ricaltr Behind Three Wars Saudi Arabia and Iran Fueled Conflicts in Syria, Iran and Yemen. 11 Mayıs 2021 tarihinde <http://apps.frontline.org/bitter-rivals-maps/> adresinden alınmıştır.

Sadjadpur, K. Iran's Unwavering Support to Assad's Syria. 11 Mayıs 2021 tarihinde <https://carnegieendowment.org/2013/08/27/iran-s-unwavering-support-to-assad-s-syria-pub-52779> adresinden alınmıştır.

İdlib'in gölgesinde Astana Antlaşması ve Soçi Mutabakatı 23 Mayıs 2021 tarihinde <https://ilkha.com/analiz/idlib-in-golgesinde-astana-anlasmasi-ve-soci-mutabakati-115557> adresinden alınmıştır.

“Civil War” 20 Haziran 2021 tarihinde <https://www.britannica.com/topic/civil-war> adresinden alınmıştır.

Raporlar

Gause, F.G. (2014). Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War, Brooking Doha Center Analysis Paper. Washington.

International Crisis Group. (2013). Syria's Metastasizing Conflicts. Middle East Report. No: 143.

Rondeaux, C. Ve Sterman, D. (2019). Twenty First Century Proxy Warfare. New America.

Göçün “Güvenlikleştirilmesi”: Afganistan Örneği

Fikret BAYKALI*

*“Evsizlik, dünyanın kaderi olmaya doğru gidiyor.”
(Martin Heidegger)*

Giriş

Göç mantığında dramatik bir yön bulunur. Beyin göçü gibi yaşam standartlarını yükseltmek için bir karar vermekten iş bulmak için aynı ülke içinde farklı bir şehre, gurbete gitmeye karar vermeye kadar her yer değiştirmede dramatik bir yan bulmak pekâlâ mümkündür. Başta politik, ekonomik, toplumsal sıkıntılar olmak üzere göç etmeyi etkileyen pek çok faktörün sonucunda yer değiştirmeye başlanıldığında, göç etmeye karar veren birey ya da grubun göç ettiği yerde kendisini ne beklediği ise meçhuldür. Bu bakımdan, bilinmeze yapılan bu yolculuk, korku ve endişe ile umudun bir arada yer aldığı tarifi güç bir süreçtir. Öte yandan kavramsal olarak güvenlik ise günümüzde “askerî olmayan güvenlik” bağlamında yeni bir hüviyet kazanmıştır. Güvenliğin bu yeni yüzü, geleneksel güvenlik yaklaşımlarıyla kendi metodolojisi arasında kavramsal bir mesafe oluşmasına da neden olmuştur. Bunda eleştirel güvenlik çalışmalarının sonucu ortaya çıkan *güvenlikleştirme* kavramının da etkisi büyüktür. Göç ve güvenlik konularının biraradalığı hem göç veren yerler için hem de göç alan yerler için analize muhtaç pek çok problemin yanında, *güvenlikleştirme* özelinde de yeni problemlerin tespit edilmesine ihtiyaç duyar. Her ne kadar Kopenhag Ekolünün bir icadı olan *güvenlikleştirme* kavramı, güvenlik çalışmaları içerisinde önemli bir yer etmiş olsa da kavramın kullanılışı ile ilgili itirazlar da literatürde önemli karşılıklar bulmuştur.

Göçle ilgili güvenlik teorileri, özellikle birey ya da grup düzeyinde bakıldığında, *tehdidin yokluğu* üzerinden kavramsallaştırılmıştır, ancak eleştirel

* Öğretim Görevlisi, Millî Savunma Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-7518-8851, fbaykali@kho.msu.edu.tr

güvenlik çalışmalarının da etkisiyle “insani güvenlik” kavramı literatürde daha çok yer aldıkça, göç edenler için başvuru alan güvenlik analizleri de insanların sağlığı, eğitimi, refahı gibi konularla birlikte daha geniş bir kapsamda ele alınmaya başlamıştır. Günümüzde modern göç hareketleri devletler için; yönetilmesi ve kontrol edilmesi, sınır güvenliği başta olmak üzere ulusal ve uluslararası güvenliğin tesis edilmesi, toplumsal refahın korunması ve uluslararası kalkınma ile barışı inşa etmek için çeşitli politika araçlarını kullanmayı zaruri kılan bir güvenlik politikası hâline gelmiştir (Skeldon, 2008; De Haas, 2010). Engrasyonu sağlayan başarılı göç hareketleri özellikle AB kalkınma programları içerisinde örnek olarak gösterilse de göç-kalkınma-barış inşası bir arada düşünüldüğünde başarısız örnek sayısı dünya üzerinde çok daha fazladır (Skeldon, 2008: 10). Üstelik bu, Ortadoğu özelinde düşünüldüğünde, örneklem içerisinde başarısız örneklerin sayısının başarılı olanlardan kat be kat fazla olduğu görülmektedir. Afganistan’ın yeniden inşası programı bu örnekler arasında sayılabilir.

Soğuk Savaş ve sonrasında 11 Eylül 2001 saldırıları ile birlikte Afganistan’da göç esasen tarihsel bir olgu olarak yerleşmiştir. Günümüzde de ABD’nin Afganistan’dan çekilmesiyle birlikte konu tekrardan uluslararası boyutta yeni krizlerle birlikte ön plana taşınmıştır. Medyanın ve uluslararası politikada karar alıcıların tepkileri kısa süreli ve anlık olsa da Afganistan’da kalıcı bir barış ve *geri dönüş* politikasının ortaya konulabilmesini güvenlik politikaları üzerine düşünmeden değerlendirmek oldukça güçtür. Göç çalışmalarının geneline bakıldığında ise *geri dönme* kavramı, barışın inşası ve kalkınma ile birlikte ele alınsa da göç edilen yerden geri dönmeye ilişkin motivasyonu gösteren temel mefhumun aidiyet olduğunu gözlemleriz. Aidiyet mefhumuyla aslında, göç edenin yurduna duyduğu aidiyet dile getirilmek istendiği gibi, göç alan ülkelerin ideolojik ve politik aidiyetlerine olan uyum ve üstünlük de işaret edilmektedir. Nitekim tarihsel olarak baktığımızda da Soğuk Savaşın uluslararası alanda insan hareketliliğine etkilerinden biri de bir hegemonun diğerine ideolojik ve politik üstünlük kurma hedefi dolayısıyla insan hareketliliğini sınırlaması olmuştur. Soğuk Savaş göç çalışmaları içerisinde ayrı kılan, çift kutuplu dünyanın sahip olduğu ideolojik kampaşmanın bir sonucu olarak güç dengesi üzerinden bireyleri ya da grupları kendi duvarlarının arkasında yerleşik bırakmasıdır. Öte yandan mültecileri kabul etmenin politik üstünlüğü de

iki büyük hegemonun rekabetinde kamu diplomasisi işlevini görmüştür. Berlin duvarı yıkılıp Soğuk Savaş bittiğinde, mültecileri kabul etmenin ideolojik ve hatta jeopolitik üstünlüğü de eski değerini yitirmiştir (Van Houte, 2016: 3).

11 Eylül 2001 saldırılarının ardından artan İslamofobi ile birlikte Batı dünyasında göçmen karşıtlığı, Soğuk Savaş döneminin aksine giderek daha da farklılaşan bir göç olgusunu karşımıza çıkarmıştır. Zaman içerisinde mültecilere yönelik yasalar değiştirilerek mülteci statüsünü almak zorlaştırılmış, sınır dışı etmeler sıklaşmış ve pek çok ülkede geri dönüşü sağlamak için kalıcı statü yerine “geçici koruma” yasaları çıkartılmıştır (De Haas ve diğerleri, 2019: 226). Giderek *güvenlikleştirilen* göç olgusu, ulusal güvenlik kadar uluslararası sistemin güvenliğine ilişkin de bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışma içerisinde ise *güvenlikleştirme* mefhumu, Afganistan’daki tarihsel göç olgusu ile birlikte ele alınmaktadır. Ancak *güvenlikleştirmenin* mantığı, başlıktan anlaşılacağı üzere, eleştirel bir perspektiften ve güvenlik teorileri içerisindeki yerinin tartışmalı oluşundan başlanarak irdelenecektir.

Kavramsal Olarak *Güvenlikleştirme*

Temel anlamıyla *güvenlikleştirme*, bir tehdit kurgusuna ve bu kurguya dayandırılan bulguları analize-anlamlandırmaya-inşaya ve en nihayetinde de bu analiz çerçevesinde ele alınan tedbirlerin kullanılmasına dayanan bir kavramdır (Buzan ve diğerleri, 1998). Basitçe ve bir başka deyişle, politika araçlarıyla bir meseleyi güvenlik konusu hâline getirmektir (Balzacq, 2002: 9). Bu öncüller ışığında *güvenlikleştirme*; söz edimi (speech act), referans nesnesi (referant object) ve güvenlikleştiren aktörler (securitising actors) kavramlarına dayandırılır. Kavramın hareket noktası, *güvenlikleştirilen* ve “normal politika” içinde ele alınamayacak konu ya da konuların aciliyet vurgusuyla ele alındığını öne sürmesidir. Aciliyet vurgusunun yanı sıra, politika araçlarının hitap ettiği dinleyici kitlesi de (audience) önem arz eder. Bunlara ek olarak “dramatize etme kapasitesi”ne dayanan *güvenlikleştirme*, devlet organlarını ve bürokrasisini de öncelikleri arasına alır (Buzan ve diğerleri, 1998: 121).

Genel olarak *güvenlikleştirme*, eleştirel güvenlik çalışmaları içerisindeki özgün konumu dolayısıyla Kopenhag Ekolünün inşa etmiş olduğu kavramsal bir

araçtır. Kavramın kullanılışı, Ekolün sektörel güvenlik yaklaşımı ile birlikte işlevselleşmiştir. Buzan'ın sonradan Uluslararası Güvenlik Çalışmalarının Evrimi (The Evolution of International Security Studies) çalışmasında güvenliğin, siyasal bilimlerden ayrı ve askerî statüsünden ayrıştırılmış, farklı bir çalışma sahası olarak ortaya koyulduğunu göstermesi de Wæver ve Wilde ile birlikte kavramlarının inşası sırasında politika araçlarına eğilmesi de belirli bir mantığa dayanmaktadır. Politikanın özel bir çeşidi yahut marjinal politikanın bir enstrümanı olarak baktıkları *güvenlikleştirme* kavramıyla da güvenliğin objektif olmayan yanlarını ortaya koymak istemişlerdir (Buzan, 2009, 13). Böylelikle güvenlik-dışılaştırma (de-securitization) kavramına ulaşmışlardır. Ancak özellikle Buzan'ın güvenliği sektörel bir bakışla ele alması akabinde teorik tartışmalar içerisinde farklı eleştiriler de dile getirilmiştir. Nitekim Buzan'ın sektörel güvenlik yaklaşımı (güvenliği; askerî, çevresel, ekonomik, toplumsal, siyasi güvenlik olarak beş ayrı sektöre ayırması), bir yandan da sözünü ettiği sektörlerle nedensel bir güç vermekle, güvenliğin referans nesnelerinin belirleyiciliğini ön plana çıkarmıştır (Booth, 2012: 201). Dolayısıyla Kopenhag Ekolünün siyasi güce dayandığı *güvenlikleştirme* vurgusu ve güvenliğin özneler arası bir kavram olarak anlaşılması eleştirel güvenlik çalışmaları içerisinde amprik manada önemli bir yer edinmiş olsa da tartışmaya açık konulardır.

Bu tartışmalardan ilki, *güvenlikleştirme* teorisyenlerinin Avrupa-merkezci bakış açılarıdır. Küresel bir analiz ortaya koymak istendiğinde güvenlikleştirmenin metodolojisinin işlerliğini yitirdiği örnekler söz konusudur ya da politika ve güvenlik arasındaki tasnif de muğlak bir tanıma dayanır ve güvenliği amprik bir temelde ele almaya çalışırken, politikanın sınırlarını da genişletmiş olur. Tartışmalardan bir diğeri; söylem odaklı inşacı yapıya ilişkindir. Politikada söylemin yeri her ne kadar çok önemli olsa da “dinleyici kitlesi”ni bu denli etkisiz ve hatta edilgen kabul etmek de demokrasinin geleneksel ilkeleri ile çatışır gözükmektedir. Bu manada ekolün, eleştirdiği politik karar alıcılardan ya da askerlerden daha elitist bir bakış açısıyla güvenlik kavramına yaklaştığı görülmektedir.

Özü itibariyle *güvenlikleştirme*, “normal politika”nın istisnai olaylar karşısında olağanüstü tedbirler/kararlar alabilmesine bağlıdır. Hukuksal

düzlemde; “egemenin istisnai hâle karar vermesinin” (Schmitt, 2005: 13) koşulu da tehditlerin sürekliliğine bağlıdır. Dolayısıyla siyasal bilimler içerisinde tanımlanan *istisna hâlinin* topolojisi, eleştirel güvenlik çalışmaları içerisinde tanımlanan *güvenlikleştirme* politikalarının topolojisine benzerdir. Günümüzde küresel olarak *güvenlikleştirilen* konular; küresel iklim krizi, göç, kıtlık, pandemi vb. problemler de istisna hâle birer örnek olarak, sürekli tehditlerdir. Öte yandan küresel problemlerin acil çözümü, yönetim perspektifinde çok aktörlü bir sürecin işletilmesini zaruri kılarken, küresel olarak tüm insanlığı etkileyen tehditlerin sürekliliği inşa edilen *güvenlikleştirme* politikalarını istisna olmaktan çıkarır. Problemlerin aktörler için sıradanlaşması *güvenlikleştirmeyi* de anlamsız kılar. Böylelikle Schmittyen dost-düşman dikotomisi göç-güvenlik üzerinden yeniden kurgulanır. Sonuçta krizlerin sürekliliği ve çözümsüzlüğü bir şekilde bir mobius şeridine dönüşür ve göç-insan hareketliliği konuları da buna bir örnektir. Nitekim Avrupa’ya yönelen “yasadışı göç”, “kaçak göç”, “mülteci akını” da Avrupalı politika yapımcıların *güvenlikleştirme* politikalarını kullanabilmek için sürekli tehdit olarak başvurdukları tanıdık bir imaja dayanır: “düşman” imgesine.

Öte yandan *güvenlikleştirilen* konuların güvenlik-dışlaştırılmasına yönelik hedefler öncelikli güvenlik konularının da ikincil plana atılmasına neden olabilir. Bu durum, özellikle aşırı sağ siyasetin yükseldiği Avrupa’da gerçek tehdit unsurları yerine kimlik siyaseti üzerinden *güvenlikleştirme* siyaseti yapılmasını ve bunun popülaritesini açıklar niteliktedir. (Kimi örnekler; Avusturya Özgürlük Partisi, Macaristan Fidesz Partisi, Almanya için Alternatif, Fransa’da Marine Le Pen’in liderliğindeki Ulusal Cephe vb.) Gerçek ulusal tehdit ve tehlike budur.

Güvenlikleştirmenin “devlet merkezci” perspektifi (Jones, 1999: 104) ve güvenliğe olan “muhafazakâr” bakışı (Wæver, 1993: 56) esasen “öteki” üzerinden güvenlik tehditlerine odaklanır. Ancak bu durum, pratikte bir “güvenlisizleştirme süreci”ne (insecuritization process) yol açar. Güvenliği bir “öteki” üzerinden ve “tehdinin yokluğu” üzerinden (Booth, 1991: 317) tanımlamak (Aberystwyth ekolündeki özgürleşme teorisinde dile getirildiği gibi) gerçek tehditlerin ve/veya gerçek tehdit kapasitesine (nükleer silahlar vb. gibi örneğin) sahip aktörlerin rolünün yapısal manada reddiyesi anlamına da gelebilecektir. Aberystwyth (Galler) ekolüne getirilebilecek bu şerh, askeri

güvenliğe ilişkin konularda tutarlı olmasına karşın, söz konusu “göçün güvenikleştirilmesi” olduğunda ise daha realist değerlendirilebilir. Öte yandan güvenliği mikro ve makro düzeylerde farklı bir biçimde ele almak tutarlı gözükse de farklı analiz düzeylerinden bakmak, bütüncül bir güvenlik felsefesinin inşasını güç kılmaktadır. Dolayısıyla *güvenikleştirmeye* ilişkin çalışmalara, farklı bir açıdan ve eleştirel bir bakış ile yaklaşmak için “güvenlik rasyonalitesi”ni inşa edecek yeni bir perspektifin de ortaya konulması önem arz etmektedir (Huysmans s, 2006: 147).

Göçün “Güvenikleştirilmesi”

Soğuk Savaş sonrası dünyadaki “jeopolitik alt-üst” oluş, göç-güvenlik ilişkisini uluslararası ilişkiler disiplininde önemli bir konu haline getirmiştir (Huysmans ve Squire, 2016: 168). Öte yandan güvenlik, bir “söz edimi” (Buzan ve diğerleri, 1998: 26) olsa da *güvenikleştirilen* pek çok konu, siyasi bir söyleme ya da programa dayanmadan çok daha önce güvenlik meselesi olarak zaten var olagelmıştır. Göç de bu konular arasında önemli bir noktadadır. Bu konuyu açmak adına, Ken Booth’un küresel ısınma konusunda verdiği örnek, güzel bir alıştırma: “*Küresel ısınmanın alçak yüzeydeki adalar için yarattığı tehlike; çevre güvenliği söylemi, savunucuları tarafından icat edilmeden ve izleyici kitleleri tarafından duyulmadan çok önce fiziksel bir süreçti*” (Booth, 2012: 203). Küresel ısınma tehdidinde dair verilen bu örnek, *güvenikleştirme* mantığına yöneltmiş bir eleştiri olarak, konu göç olduğunda da geçerli olacaktır. Söz gelimi, tarihsel olarak Kavimler Göçünden bu yana göç alan bir kıta olan Avrupa için günümüzdeki “mülteci akını” da bu anlamda yeni bir olgu ya da bir *güvenikleştirme* meselesi değildir. Koşulların ya da göç etme imkânlarının, teknolojinin vb. unsurların yardımıyla değişip dönüşmesi de karşı taraftan sınır güvenliğinin ya da entegrasyon tartışmalarının gelişimiyle neredeyse paralel bir seyir izlemiştir. Kaldı ki Avrupa için “göç ve güvenlik bağlantısı” merkez-çevre dikotomisi üzerinden Soğuk Savaş öncesinde de kavramsallaştırılmış ve referans nesnesi olarak kabul edilmiş bir olgudur (Geddes ve Scholten, 2016: 41). Öte yandan bu durumun aksini düşünen kimi araştırmacılara göre Soğuk Savaş sonrası Batı için yeni güvenlik problemlerinin eskinin jeopolitik “düşmanlarından” değil; uyuşturucu, terör, kaçakçılık ve kaçak göçmenlere dair meselelerden kaynaklanacağı değerlendirilmiş ve güvenliğe dair politik hedefler

de bunun üzerine kurulmuştur (Walters, 2010: 218). Nitekim Avrupadaki terör saldırıları sonrası “dinleyici kitlesini” (audience) ikna eden *güvenlikleştirme* politikaları da 2000’lerden itibaren popülerleşmiştir.

Nihayetinde akademik alanda “göçün güvenlikleştirilmesi” tartışması tarihsel olarak bir milat belirlemek istenirse, *güvenlikleştirme* kavramının inşasıyla beraber işlenmeye başlamıştır demek tutarlı ve rasyonel bir varsayım olacaktır. Nitekim Dünya üzerinde sömürgecilik sonrası dönemde yaşanan göçler, literatürde siyasi baskıların olması yönünden ya da kısaca özgürleşen ülkelerdeki yaşanan şiddet ve iç çatışmalar üzerinden değerlendirilmekteyken, 1970’leri sonu, 1980’lere gelindiğinde ise Avrupa’ya yönelen göçler Batı’nın ideolojik ve siyasal üstünlüğünün bir kabulü olarak değerlendirilmeye başlamıştır. Bu dönemden itibaren göç alan ülkelerdeki entegrasyon meselesinin ön plana çıkması da bir bakımdan bu üstünlük hipotezinin doğrulanması anlamını taşımaktadır. Bu dönemi, kalkınma çalışmalarına hız vererek sürdürülebilir ekonomilerin kurulmasına fırsat tanıyacak gelişmelerin hazırlanması izlemiştir. 1990’lara gelindiğinde ise Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte göçmen/mülteci/sığınmacı problemi bir ulusal güvenlik problemi olarak tekrardan *güvenlikleştirilmeye* başlamıştır. Buna bir örnek olarak; Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) 1990 yılını mültecilerin ülkelerine geri dönüş on yılı ilan etmesi verilebilir (Van Hear, 2005). Geri dönüşlerin başarısız olmasının akabinde ise ülke içi yerinden edilme konuları göç araştırmaları arasında popülerleşmiştir.

Başta Avrupa’da olmak üzere mülteci çalışmalarına ilişkin araştırmalar, 1970’lerden başlayarak 90’lı yıllara gelindiğinde ülke içinde yerinden edilmişleri de çalışma alanının içerisine dâhil ettikten sonra, *mülteci çalışmaları* zorunlu göç kavramı ile zaman içerisinde yer değiştirmiştir (Malkki, 1995: 495). *Mülteci çalışmaları* yerine *zorunlu göç* dediğimizde ise, determinist bir analiz düzeyi karşımıza çıkmaktadır zira artık göçün nedenlerinin sonuca yol açtığı döngüsel bir varsayıma gidilmektedir. Günümüzde ise küresel yönetişimin de etkisiyle göç çalışmalarının politika oluşturmaya olan bağımlılığı, yerinden edilme dinamiklerinin daha geniş bir şekilde ele alınmasını engellemektedir (Harpviken 2009: 4). Yerinden edilmişler; aidiyetsizlikleri, topraksız ya da mülksüz kalmaları gibi entitelerden ziyade oluşturacakları tehdit üzerinden *öteki* olarak

tanımlandıkları için güvenlik politikalarının bir ürünü haline gelmektedirler. Nitekim “*güvenlik politikası, aidiyete aracılık etmenin özel bir politikasıdır*” (Huysmans 2000: 757). Bir başka deyişle *güvenlikleştirme*, biz ve onlar ayrımını kimliğin rafine bir biçimde politize edilmesi ile başarmaktadır. Nitekim “disiplin toplumundan denetim toplumuna” (Foucault’dan Deleuze’e) inşa edilegelmiş *duvarlar* Avrupayı gelen göçmenlerden koruyamamış ve yerleşikler ile göçmenler arasında kimlik üzerinden kurulan bu ayrım, oryantalist güvenlikleştirmecilerce de bir güvenlik politikası olarak tekerrür hâlinde yeniden üretilmiştir.

Tarihsel olarak baktığımızda, ulusal ve uluslararası güvenliğin birleştirilerek sınır güvenliği üzerinden göçün bir güvenlik tehdidi olarak ele alınması 1990’lardan itibaren popülerleşmiş bir olgudur (Bigo, 2001: 68). İç ve dış güvenliğin bulanıklaşması öte yandan egemen için ve kitle toplumu için yaratıcı ve bütünleştiricidir de (Agamben ve Emcke, 2001). Ancak güvencesiz küresel dolaşım, ulus devletler için onların egemenliklerine karşı bir tehdit olacağından (Duffield, 2006: 78) bunun kontrol edilmesi de zaruridir. Bu bakımdan, göçün güvenlikleştirilmesi sürecinde, göçmenleri radikalize etme; suça teşvik ya da yasa-dışı kılma vb. hususlar da araçsal bir mekanizmadır (Huysmans, 2006: 61).

Öte yandan *güvenlikleştirmeye* karşı, edimsel olarak *güvensizlikleştirme* (insecuritization) ile *güvenliksizleştirmenin/güvenlik-dışılaştırmanın* arasında da farklar bulunmaktadır. Bir başka deyişle, güvenlik alanındaki teamüller ve genel kabul görmüş prensipler göç gibi konularda yeni eleştirel çalışmalarla birlikte değişip dönüşmekte ve bu durum *güvenlikleştirmenin* mantığını da parsimonize ederek aşmaktadır. Örneğin, söz konusu olan, bir ülke için yasa dışı göçü azaltmak maksadıyla sınır güvenliğini maksimize etmek ise bu durum, göçü kısıtlayacak mıdır? Yoksa aksine bu, yasa dışı göçü artıracak mıdır? Bu *güvenlik ikilemi*, politik karar alıcılar ile güvenlik profesyonellerinin birlikte değerlendirmesi gereken bir problemdir (Huysmans, 2006: 125-126). Düzensiz göçü güvenlik alanının dışına çıkarmak mümkün değildir zira olgusal olarak göç, güvenliğe içkindir. Ekonomi-politik güvenlik açısından da sosyo-kültürel farklar bakımından da bunu okumak mümkündür. Ancak göç, varoluşsal bir tehdit olarak ele alındığı takdirde, *güvenlikleştirmenin* mantığı doğrudan devreye girmektedir.

Göçmenlerin güvensizlikler ya da güvenlik tehlikeleri karşısında daha “güvenli” buldukları Avrupa vb. yerlere göç etmesindeki temel saik, neticede Avrupa’yı daha “güvenli” bulmalarıdır. Bu argümanın içerdiği temel göç-güvenlik dilemması, güvensizliğin güvenliğe doğru taşınmasına dayanır (Bilgic, 2013: 157). Böylelikle her iki yerde de güvensizliğin tekrardan inşa edileceği öngörülmektedir. Her iki yerdeki güvensizliği tesis eden şey ise esasen post-kolonyalizmle beraber daha “güvenli” Avrupa’nın istikrarsız bölgelerdeki (Afganistan gibi yahut Afrika gibi vb. ülkeler ve coğrafyalarda) az gelişmişliği ya da iç savaşları ortadan kaldıramamasıdır. Küresel bir dünyada barış ve güvenlik yalnızca Avrupa için değil, tüm ülkeler ve bireyler için bütüncül ele alınmalıdır.

Geneli itibariyle göçe ilişkin etütlerde göç ve demografi üzerinden ulusal güvenlik meselesine bakan yazarlar (Choucri 2002; Heisbourg 1991) veya iş gücü tehdidi üzerinden bakan yazarlar (Rudolph 2006; Constant ve Zimmerman 2005) göç hareketliliğinin güvenlik politikalarıyla olan sınırlarına odaklanmaktadır. Oysa güvenliği bir değer ya da koşul üzerinden sınırlandırmak, bütüncül bir güvenlik perspektifinin konmasının önünde bir engel teşkil etmektedir.

2019 yılında başlayan Covid-19 pandemisi dolayısıyla ülkelerin uçuşları yasaklaması, sınırlarını kapatması gibi gelişmeler Dünya üzerindeki insan hareketliliğini sınırlandırsa da salgının küresel etkisi yasa-dışı göçü azaltmamıştır (IOM, 2021). Uluslararası Göç Örgütü’nün raporuna göre; Dünya genelinde 26 milyondan fazla sığınmacı ve 55 milyondan fazla ülke içinde yerinden edilmiş insan bulunmaktadır. Doğdukları ülkeden başka bir ülkede yaşayanların sayısı 2019 yılında 272 milyon insana, 2020 yılında ise 281 milyon insana çıkmıştır. Dünya genelinde yerinden edilen insanların yaklaşık %74’ü yalnızca 10 ülkede yaşamaktadır. Bu sayı (yerinden edilenlerin sayısı) yine 2020 verilerine göre Afganistan’da da 3 buçuk milyona tekabül etmektedir. Bunun yanı sıra Afganistan, 2020 verilerine göre 2 milyon 600 bin mülteci ile dünyanın en büyük ikinci menşe ülkesi durumundadır. Söz konusu rapora göre eğer Covid-19 pandemisi olmasa idi yapılan projeksiyonlara göre doğdukları ülke dışında yaşayanların sayısının yaklaşık 283 milyon olacağı tahmin edilmiştir. Öte yandan raporda (IOM, 2021) çatışmalar, savaşlar ya da pandemi kadar teknolojik

gelişmelerin ve yapay zekâ uygulamalarının da emek gücü piyasasını daraltacağı öngörüsünden hareketle insan hareketliliğine tesir edeceğini değerlendirmektedir. Öngörülen bu koşullar gerçekleştiği takdirde, ilerleyen süreçte teknolojilerin gelişimiyle birlikte göçün tekrardan güvenlikleştirilmesinin önü açıktır.

Nihayetinde insan hareketliliğinin denetlenmesi ve kontrolü eski ve kadim bir güvenlik meselesidir. Bu bakımdan güvenliği anlamlandırmada, tarihsel bir perspektif kazandırmada, maliyet ve faydalarını değerlendirme biçimlerimizde, arkaik olarak sömürge ve sömürge sonrası güç ilişkileri sürdürülmeye devam etmektedir (Walters, 2010: 225). Avrupa değerleri (kimlik özelinde) hiyerarşik olarak Batının üstünlüğünü dile getirdiği ölçüde post-kolonyalizmi de beraberinde üretmektedir. *“Avrupanın yasadışı göçle mücadelesinde yakalanmamak için umutsuz girişimlerde bulunarak Akdeniz ve Atlantik’te boğulan binlerce göçmenin başına gelen ölümün anonimliği”* 11 Eylül’de hayatlarını kaybeden binlerce Amerikalının ölümüyle eş değer önemdedir ve “olayların milliyetçi bir şekilde sahiplenilmesi”ne karşı yeni bir güvenlik perspektifini üretmeyi mecburi kılmaktadır (Walters, 2010: 225-226).

Afganistan’da Tarihsel Bir Olgu Olarak Göç

Afganistan’daki göçlerin ayrı bir tarihçesinden söz etmek yerine, tarihsel bir olgu olarak göç ifadesini kullanmak çok da sıradışı olmayacaktır. Nitekim Afganistan, 19’uncu yüzyıldan itibaren “Büyük Oyun”un bir parçası olarak uzun bir dönem boyunca iki imparatorluk (Britanya ve Rus İmparatorlukları) arasında tampon bölge olarak görülmüştür. 1919 yılındaki bağımsızlığın ilanından sonra 1973 yılına kadar monarşi ile yönetilen Afganistan, cumhuriyetin ilanından sonra 1978’de Marksist rejimin kurulmasıyla birlikte Sovyetlerin hegemonyasında bir devlet haline gelmiş ve bu dönemde Afganistan’dan ilk toplu göçler başlamıştır. Sovyetlerin müdahalesiyle birlikte göç hareketliliği hızlanmış ve ABD’nin müdahalesine kadar geçen sürede bu sayı neredeyse toplamda milyonları bulmuştur (Jazayery, 2002: 232-233). Taliban yönetimi altında yüzbinlerce insan yine bu dönemde gerek ülke içinde farklı bölgelere (Örneğin Kuzey İttifakı’na) gerekse de (İran ve Pakistan başta olmak üzere) ülke dışına göçlerle ülkede yaşanan iç savaşın acı sonuçlarını tecrübe ederek yer değiştirmiştir.

1978'deki Sovyetlerle olan savaştan başlayarak günümüze kadar gerek Afganistan içerisinde yerinden edilenler gerekse de başta komşu ülkeler Pakistan, İran olmak üzere Türkiye'ye ve Avrupa ülkelerine göç edenler, büyük bir insan hareketliliğinin dönem dönem farklı sayılarda olsa da daimi olarak oluştuğunu göstermektedir. Örneğin, Sovyetlerle Afgan mücahitlerin ve Taliban'ın mücadelesi sırasında özellikle Pakistan'da kurulan mülteci kamplarının ise insan hareketliliğinde önemli sonuçları olmuştur. 1994 yılından itibaren Taliban, Pakistan'da yer alan Afgan mülteci topluluklarının arasında popülerleşmiş ve göçe zorlananlar, savaşın ardından geri dönenlerden bir ordu oluşturarak, savaş süresince Afganistan'da yer alan diğer savaş destekçilerini göç etmeye zorlamış ve yerinden edilmenin politik mantığı bir kez daha üretilmiştir (Harpviken, 2009: 8). Göç içerisinde farklı göçlere sahne olan bu dönemin ardından 1990'lara gelindiğinde ise yalnızca Afganistan içinde yerinden edilenlerin sayısının 2 milyon insanı geçtiği tahmin edilmektedir. ABD'nin Afganistan'a müdahalesi sonrası ise Taliban'ın 2001 yılında etkinliğini geçici olarak yitirmesiyle birlikte 1978'deki savaştan bu yana ilk kez Afganistan'a sivil (özellikle komşu Pakistan ve İran'dan olmak üzere) geri dönüşler başlamıştır (Kronenfeld, 2008: 44).

Tarihsel olarak bakıldığında, işgal ve iç savaşlar Afganistan tarihinin kaçınılmaz bir parçası olarak gözükmektedir. Düzenli iç savaş mefhumuyla dile getirebileceğimiz bu dönemde, ilk kırılma noktasının Sovyet birliklerinin Afganistan'a girişidir. Başta ABD'nin ve sonrasında diğer Avrupa ülkelerinin Sovyet yayılmacılığına karşı Soğuk Savaş dönemi güvenlik projeksiyonlarında Afganistan da önemli bir yer edinmekte ve dolayısıyla askerî ve ekonomik yardımların arttığı 1980'ler ve 1990'larda Afgan mücahitlerin ülke içerisindeki ve diaspora olarak yurt dışındaki rolü giderek artmıştır. ABD, bir yılda yaklaşık 600 milyon ABD doları değerinde askerî ve insani yardım göndererek mücahitleri desteklerken, Sovyetlere karşı direnişi örgütlemenin yanında ülkede önemli bir silah stoğunun oluşmasına da katkı vermiştir (Girardet ve Walter, 1998: 117). Envanterdeki bu silah stoğunun 1992 yılından itibaren iç savaş sırasında kullanıldığı da bilinmektedir. Batılıların Sovyetlere karşı Afganlara yapmış olduğu insani yardımların pek azı gerçek sahiplerine ulaşmıştır. Bu durum, ülke içerisinde büyük savaş lordlarının kontrolünde farklı bölgeler oluşmasına neden olmuştur.

Nitekim ABD'nin Afganistan'ın yeniden yapılanması sürecinde güvenliğin insani boyutunu tam olarak kavrayamamış olması göç olgusunu açıklayan hususlardan biridir. Ekonomik koşullara baktığımızda Amerikan operasyonunun genel olarak başarısız olduğu gözlemlenmektedir ki ülkedeki gelişmemişliğin getirdiği göç olgusu da bunun doğal sonucudur. Nitekim Afganistan Yardım Ajansı Koordinasyon Birimi'nin (ACBAR) raporuna göre 2002 ile 2008 yılları arasında uluslararası bağışçılar tarafından söz verilen 20 milyar ABD dolarından 11 milyar ABD doları aktarılmış ve bunun 9 milyar ABD doları hâlâ ödenmemiş, dağıtılan fonların ise yaklaşık % 40'ı danışmanlık ücretlerine, yabancı müteahhitler ve taşeronlar ile BM ve sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerine aktarılmıştır. Amerikan ordusunun harcadığı her 100 milyon ABD dolarına karşılık yalnızca 7 milyon ABD doları yardım Afganistan'a ulaşmıştır (Saikal, 2016: 304).

BM'nin ilk etapta Afganistan için özel olarak teşkil ettiği İnsani ve Ekonomik Yardım Programları Koordinasyon Ofisi'nin (OCHA) kuruluşu sonrası uluslararası yardım sözleri pek çok kez taahhüt edilmiş olmasına karşın, verilen sözlerin çok az bir kısmı gerçek ihtiyaç sahiplerine ulaşmıştır. Bunların yanında ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinin ardından BM ofisinin son raporlarına göre, çıkan çatışmalarda toplamda 677 bin kişi yerinden edilmiş durumdadır (Bknz: Tablo 1). Çatışmalar geri dönüşleri bir yandan engellerken diğer yandan bugüne dek 926 bini İran'dan, 12 bini Pakistan'dan olmak üzere 938 bine yakın kişi de Afganistan'a geri dönüş yapmıştır (OCHA, 2021). Öte yandan göç etme kapasitesi olmayıp göç etme arzusunda olanlara ilişkin rakamlar da önemlidir (Carling, 2002: 12). Ancak bunlara ilişkin veriler yetersizdir.

Türkiye özelinde de baktığımızda, İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı verilerine göre (Bknz: Tablo 2-3 ve 4) 200 binin üzerinde Afgan yalnızca 2019 yılı içinde düzensiz göç etmiştir. 2014'ten 2021'e bu rakam, 530 binin üzerindedir. Benzer şekilde uluslararası koruma başvurusunda bulunanlar arasında da Afgan uyruklular ilk sırada yer almaktadır (T.C. Göç İdaresi Başkanlığı, 2021).

Afganistan'ın özellikle demografik yapısının çeşitliliği siyasal istikrarsızlığın sebeplerinden birini teşkil etmektedir. Nüfusun yaklaşık % 42'sini

Peştunlar oluştururken, % 27'si Tacikler, % 10'u Özbekler, % 9'u Hazaralar, % 4'ü Oymaklar, % 3'ü Türkmenler, % 2'si Beluciler ve % 3'ü de diğer etnisiteden gelenlerden oluşmaktadır (Haşimi ve diğerleri, 2010: 17-20). Bu farklılıklar, kamuda ve devletin üst kademesindeki yöneticiler arasında hizipleşmelerin de sebeplerinden biridir. Bu durum, ülke içi yerinden edilme olgusuna da dolaylı ya da doğrudan etki etmektedir. Coğrafi olarak zorlu, dağlık bir yapıya sahip olması nedeniyle, yerleşim yerleri de birbirinden uzak ve dağınık görünüm sergilemektedir. Şehirler de dâhil olmak üzere ciddi altyapı problemlerinin olduğu ülkede elektrik ve su gibi temel ihtiyaçlar da merkezi idare tarafından eşit bir şekilde dağıtılamamaktadır. Dolayısıyla özellikle Afganistan'ın kırsal alanlarındaki hayat seviyesi, büyük ölçüde az-gelişmiş bir ülke resmini ortaya koymaktadır.

Netice itibariyle, Afganistan'da göçü tarihsel bir olgu olarak ortaya koyan ve ona “başarısız devlet” statüsünü veren koşullar; ülke içindeki etnik ve mezhepsel ayrılıklar, terör, başarısız reform hareketleri, organize suç ve uyuşturucu ticareti, politik yozlaşma ya da devlet-dışı aktörlerin rolü bütüncül bir felsefeyle ortaya konmalıdır. Dolayısıyla insan hareketliliğinin ve göçün (karar alıcıların perspektifinden) “normal politika”nın dışında bir güvenlikleştirme meselesi olarak ele alındığı yönündeki eleştirilerin reel tehditlere yönelik bakışı da bu noktada önem arz etmektedir. Bir başka deyişle, Afganistan'ı “başarısız” ya da bir başka tartışmayla “çökmüş devlet” kılan bu entiteler ne derece “normal politika”nın çözebileceği ya da çözmüş olduğu sorunlar/tehditlerdir? Bu soruya vereceğimiz yanıt, yalnızca ABD müdahalesi sonrası Afganistan'ın yeniden inşasında yaşanan problemlere ilişkin değildir. Buradaki esas tartışma politik kavrayışla da ilgilidir. Dolayısıyla normal politikanın dışında tanımladığımız alana dair, olağanüstü rejimlerin olağanüstü kararlar alma kapasitesini anlatan alanın siyasal bilimlerdeki kadim bir tartışmadır bu. (Taliban ve sonrasında) oluşan iktidar boşluğunda, “normal politika” mümkün müdür ya da böylesi bir durumda, her politika hayati öneme haiz yüksek politika (high policy) olarak görülerek güvenlikleştirilmemekte midir? Bu ikilem, her ne kadar aşılabilir gibi gözükse de güvenlikleştirme mantığından çıkıldığında, böylesi bir diyalekteğe başvurmaya da gerek kalmayacaktır. Kategorik olarak bakıldığında, iç politikaya dair hususlar, kitleleri konsolide etmek için güvenlikleştirilebilir, ancak dış politikada güvenlikleştirme gerçek tehditlerin halihazırda buluyor

oluşundan ötürü tekrardan güvenlikleştirilmeye ihtiyaç duymaz. Bu öneri, Kopenhag Ekolüne getirilen eleştirilerin de bir varyantı olarak okunabilecektir.

Düzenli haşhaş ekimi politikasıyla birlikte bir *Narko-devlet* olarak Afganistan'daki Taliban yönetiminin uyuşturucu kaçakçılığından elde ettiği gelirin milyarlarca ABD doları olduğu tahmin edilmektedir ve Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi'ne (UNODC) göre Afganistan, yaklaşık % 80 oranında dünya üzerinde en büyük afyon üreticisi konumunda bulunmaktadır (2014). Afganistan Dışişleri Bakanlığı eski danışmanı Barnett Rubin'e göre "uyuşturucuların Afganistan'ın en büyük endüstrisi" olduğu görülmektedir. UNODC'nin rakamları da bunu doğrular niteliktedir. 2017'de yaklaşık 1,4 milyar yalnızca uyuşturucu gelirinden elde edilmiştir. 2020 yılında ise afyon ekonomisinin 6,6 milyar dolara çıktığı kaydedilmektedir (Euronews, 2021). Nitekim üretilen bu uyuşturucular ise Avrupa'ya dönük yeni tehditlerin ortaya çıkışına imkân vermektedir. Dolayısıyla Afganistan'dan gelen göç ve onun *güvenlikleştirilmesi* kadar, bölgedeki istikrarsızlığın, az-gelişmişliğin, düşük eğitim seviyesinin sonuçlarını ekonomi ve üretim ilişkileriyle de beraber bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmek gerekmektedir.

Sonuç

Göçe ilişkin tartışmalar; göçmenin gönüllü olup olmadığı, iç ve dış göçler arasındaki farklılıklar, göçün ekonomik ve sosyo-kültürel boyutları, sayılan tüm tartışmalar esasen göçün neden ve sonuçları üzerinde deterministik ilişkiyi yeniden üretmelerine bağlıdır. Göçün negatif ya da pozitif etkilerini ölçen yahut göçü kolaylaştırıcı-zorlaştırıcı faktörleri ele alan çalışmalarda ise göçün ontolojik boyutu bireyler ya da gruplar üzerinden ele alınmaktadır. Ancak ontoloji tartışmaları içerisinde *kimlik*, göç çalışmalarının ana unsurlarından biri olmakla birlikte ayrı bir entite olarak ele alınamaz. Zira göç konusunda kimlikler üzerinden bir *öteki* arayışı, esasen kimliği *güvenlikleştiren* temel bir dilsel ayrım üretir. Kimliği güvenlik-dışı kılmak ve bir süreç olarak görmek ise bu dilsel ayrımın neden olduğu ikiliği araştırmacılar açısından temel bir bulgu ya da yasa olarak kabul etmemekle mümkün olacaktır.

Günümüzde, küreselleşme ile birlikte göçmenlere dair entegrasyon politikaları da değişip dönüşmüştür. Bunda çeşitli kültür gruplarının varlığı rol oynamış olsa da değişip dönüşen politika farklılıkları temelinde, bir *öteki*ye izin vermeyen bütünleşmeci küreselliğin etkinliği de söz konusu olmuştur. Böylelikle kimlikler de hibrid hâle gelmiş ve taşınacak/aktarılacak göçebe bir kültür de kalmamıştır. Balibar ve Wallerstein'ın (1991) "ırksız ırkçılık" ya da "kültürel ırkçılık" dedikleri kavram da nitekim bunu açıklar niteliktedir.

Afganistan özelinde baktığımızda, söz gelimi Peştun kültürü ile Özbek kültürü arasındaki var olan ayrım da Taliban yönetimi altında bütüncül ele alınmakla esasen göçün kültürel-ekonomik mantığı yeniden üretilmektedir. Afganistan'da yaşayan pek çok topluluğun birer mâdun (subaltern) olarak sesleri yoktur ya da bu sesler uluslararası kamuoyunda duyulmamaktadır. Örneğin, 2021 yılı sonu itibarıyla 40 milyonluk nüfus içinde 8,7 milyon insan Afganistan'da kıtlık sorunu ile karşı karşıyadır (Bknz: Tablo-5) ancak Taliban yönetimi dolayısıyla bu insanlara sağlıklı bir şekilde ulaşım sağlanamamaktadır (BM Dünya Gıda Programı Raporu, 2021). ABD'nin Afganistan'dan ayrılmasından sonra başlayan problemler; kadın hakları konusundaki eylemler ("*Dünya neden sessizce ölmemizi izliyor?*", France24, 2021), ekonomi, eğitim ve çocukların geleceği konusundaki sorunlar ("*Afganistan'da yoksul aileler, geçinebilmek için çocuklarını satıyor*" Dailymail, 2021) ve başlıca sığınmacı krizi ("*Afganistan'daki ekonomik durum Türkiye ve Avrupa'daki sığınmacı krizini tetikleyebilir*" Sputniknews, 2021) Afganistan'ın meşru, medeni bir ülke olarak yeniden inşasının giderek zorlaşacağını göstermektedir.

Benzer şekilde, siyasal meşruiyet yahut aidiyet üzerinden kimlik değerlendirildiğinde; Afganistan'daki göç olgusunun kısıtlı bir alanda değerlendirildiği gözlemlenmektedir. Bu ayrım, kültürel ürünlerin ekonomisine ve bunun dolaylı mantığına işaret eder (Bourdieu, 1984: 1). Göçün ekonomik sebeplerinin yanında, göçü *güvenlikleştiren* konulardan biri de göçün bu kültürel ürünlerinin ekonomisidir. Bir başka deyişle onun ekonomik girdi-çıkıtları ve kültürel entiteleridir. Göçü *habitus* üzerinden değerlendirmek; göçün sebepleri ve sonuçlarının karşılıklı inşasına dayandırılmasına odaklanmayı ifade etmektir. Bu değerlendirmeye dair öncüller dikkate alındığı takdirde Taliban yönetiminin

Afganistan'daki kültürel ürünlerin ekonomisi üzerine olan tahakkümü ile Afganistan dışına yapılan göçleri farklı bir perspektifte ve bir arada değerlendirmek mümkün olabilecektir. Öncesinde Sovyetler ardından ABD'ye olan direnişi mücahitlerin de-organize olması sonucu bütünleştiren Taliban yönetiminin modern kültür-karşıtlığında nihilist bir yan yoktur. ABD, Afganistan'dan çekildikten sonra Taliban yönetimi için en önemli sınavın tanınma temelinde olması da ülke dışına çıkmak isteyenlere de Kabil'deki havaalanını kapatmaları da esasen aynı ekonomi-kültür mantığının ürünüdür.

Afganistan'da gerek iç politikada farklı grupların uzlaşısının sağlanabileceği gerekse de dış politikada uluslararası toplum ile müzakere edebileceği bir temel yapının ve statünün ortaya konmasının gerekliliği, uluslararası güvenliğin inşası ve bölgesel güvenlik açısından da önemlidir (Saikal, 2016: 306). Bu mekanizmalar işletilmediği takdirde Afganistan'daki tarihsel göç olgusu tekrarlamaya devam edecektir. Göç ve kalkınmayı bir arada düşündüğümüzde göçün küresel etkileri bakımından güvenlikleştirdiği konulardan ilkinin ulusal ekonomiler olduğunu düşünürüz. Oysa insan hareketliliği temelde uluslararası ticaretin de yönlendirdiği bir girişimdir. Göçle gelen ucuz iş gücü gelişmiş ülkeler için önemli bir kaynak olacağı gibi merkez-çevre dikotomisi içinde ülkeler arası sömürüyü de süregelenleştirmektedir. Bu bakımdan göç, tek tek devletler açısından ulusal ekonomik tehdit olarak güvenlikleştirilebilirken, uluslararası ticaret açısından tercih edilebilir bir olgu olarak da üretilebilmektedir. Bir başka açıdan, geri dönüşün maliyeti, entegrasyonun maliyetinden de fazla olabilir. Bu göreceli ihtimal, göçten kaynaklanan problemlerin çözümünde uluslararası toplumun isteksizliğinin sebeplerinden biri olarak da görülebilecektir.

Sonuç olarak, Afganistan'daki istikrarsızlığın (küresel olarak) üretilmiş bir istikrarsızlık olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir. Uygulanmaya çalışılan güvenlik politikaları da başarısızlıkları dolayısıyla göçü ve yerinden edilmeyi sistemik olarak tekrar tekrar üretmiştir. Güvenliğin tesisi kapsamında ele alınan "4R politikası" da (Repatriation, Reintegration, Rehabilitation, Reconstruction; Geri Dönüş, Yeniden Entegrasyon, Rehabilitasyon, Yeniden İnşa) Afganistan'da uygulanmadığı için (Özerdem ve Abdul Hai, 2006: 79) Avrupa'ya yönelen göç mevcut politikaların anti-tezi olarak *güvenlikleştirilmektedir*. 4R'nin uygulanamayışında pek çok neden sıralanabilir.

Afganistan'daki feodal yapının bunda büyük bir etkisi vardır. Ulusal bir ordunun kurulamayışının yine benzer bir biçimde etkisi vardır. Avrupa değerler sisteminin olduğu gibi uygulanmaya çalışılmasının sosyokültürel etkisi vardır. Ekonomik olarak sanayi altyapısının olmayışının, tarımın narko-terör lordların kontrolünde olmasının etkileri vardır. Saydığımız tüm bu nedenler, ulusal bir mesele olarak gözükmese de göçün yarattığı sonuçlar dolayısıyla esasen küresel etkiler olarak geri dönmektedir.

Dolayısıyla Afganistan'da göçün en önemli sebeplerinden biri yaşam kaygısı ve güvensizliktir. *Güvenlikleştirmeye* bakmadan önce güvensizlikleri gidermek de önemli bir küresel güvenlik politikası olmalıdır. Bu manada göç ve güvenlik bağlantısını bir bütün olarak ele alarak devletlerin çıkar çatışmalarından öte küresel bir yönetimle değerlendirmek gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Nitekim *güvenlikleştirmenin* mantığında devlet merkezci bir yaklaşım hâlen söz konusudur. Bu nedenle “başarısız bir devlet” olarak Afganistan'da da ABD'nin çekilmesi sürecinde yaşanan kaosa ilişkin değerlendirmeler, *güvenlikleştirmenin* yine yeniden üretildiği akademik bir kısır döngüye dönüşmüştür çünkü ortada uluslararası manada –henüz (!)- meşru bir hükümet bulunmamaktadır. Elbette meşruiyeti şüpheli ve uygulamaları şiddete dayalı Taliban'ın Afganistan'da göçe neden olduğu bir realitedir ancak bu göç kapasitesi, *güvenlikleştirilmeden* önce de tarihsel bir olgu olarak Afganistan'ın tarihinde bulunmaktadır. Bunda; az gelişmişlik, Büyük Oyun döneminde tampon bölge oluş, Soğuk Savaş'ta ayrı bir cepheye dönüşme, El-Kaide ve Bin Ladin'in 11 Eylül 2001 sonrası Afganistan'daki etkinliği vb. pek çok faktör ilişkisel bir şekilde rol oynamış ve etkili olmuştur. *Güvenlikleştirme* çalışmalarının “izleyici kitlesi” önünde acil, olağanüstü ve liderler düzeyinde gündem oluşturma gücü, “elitist” yaklaşımı (Booth, 2012: 205) itibarıyla maddunun önemini de yadsımaktadır. Oysa Afganistan'da temel ve öncelikli problem, dünden bugüne insani meselelerdir. Son tahlilde “göç kontrolünün küreselleşmesi” (Düvell, 2005) ve akabinde “çevrelemenin küreselleşmesi” (Coward, 2005) konuları göç ve güvenlik konularında yakın gelecekte daha nitelikli çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Balibar, E. ve Wallerstein, I. (1991) *Race, Nation, Class; Ambiguous Identities*, London: Verso.
- Balzacq, T. (Eds.) (2002). Constructivism and Securitization Studies, (*Handbook of Security Studies* içinde), Routledge.
- Bigo, D. (2001). The Möbius Ribbon of Internal and External Security(ies). Mathias, A., Jacobson, D. ve Lapid, Y (Der.), (*Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory* içinde). University of Minneapolis Press, 91–116.
- Bilgic, A. (2013). *Rethinking Security in The Age of Migration: Trust and Emancipation in Europe*. Routledge.
- Booth, K. (2012). *Dünya Güvenliği Kuramı*, (Çev. Çağdaş Üngör), Küre Yayınları.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press.
- Buzan, B., Wæver, O. ve De Wilde, J. (1998). *Security: a New Framework for Analysis*. Lynne Rienner Publishers.
- De Haas, H., Castles, S. ve Miller, M. J. (2019). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Red Globe Press.
- Düvell, F. (2005). *Globalization of Migration Control. Crossing Over: Comparing Recent Migration in the United States and Europe*. Lexington Books.
- Geddes, A. ve Scholten, P. (2016). *The Politics of Migration and Immigration in Europe*. Sage.

- Girardet, E. ve Walter. J. (1998). *The Crosslines Essential Field Guides to Humanitarian and Conflict Zones: Afghanistan*, Crosslines Global Report and Media Action International, Geneva.
- Haşimi, S. M., Beşerdost, A. ve Şerifi, Ş. (2010). *Tarihiyle, Kültürüyle ve Güncel Gelişmeleriyle Afganistan*. Sebat Ofset.
- Harpviken, K. (2009). *Social Networks and Migration in Wartime Afghanistan*. Springer.
- Heidegger, M. (1977). *Letter On Humanism*, New York: Harper & Row.
- Huysmans J ve Squire V. (2016). Migration and Security, Cavelty, M. D., ve M. Victor (Der.), (*Routledge Handbook of Security Studies içinde*), Routledge.
- Huysmans, J. (2006). *The Politics of Insecurity: Fear, Migration and Asylum in the EU*. Routledge.
- Jones, R. W. (1999). *Security, Strategy, and Critical Theory*. Lynne Rienner Publishers.
- Rudolph, C. (2006). *National Security and Immigrations*, Stanford: Stanford University Press.
- Saikal, A. (2016). Afghanistan: A State in Crisis, Cavelty, M. D., ve M. Victor (Der.), (*Routledge Handbook of Security Studies içinde*). Routledge.
- Schmitt, C. (2005). *Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*, (Çev. Emre Zeybekoğlu), Dost, Ankara.
- Van Hear, N. (2005). *New Diasporas*. Routledge.
- Van Houte, M. (2016). *Return Migration to Afghanistan*. London, Palgrave Macmillan.
- Wæver, O. (1993). *Securitization and Desecuritization*. Copenhagen: Centre for Peace and Conflict Research.
- Walters, W. (2010). “Migration and Security”, J. Peter Burgess (Der.), (*The Routledge Handbook of New Security Studies içinde*), Routledge.

Makaleler

- Agamben, G. ve Emcke, C. (2001). Security and Terror. *Theory & Event*, 5(4).
- Booth, K. (1991). Security and Emancipation, *Review of International Studies*, Cilt 17, No 4.
- Carling, J. (2002). Migration in the Age of Involuntary Immobility: Theoretical Reflections and Cape Verdean Experiences. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 28(1): 5–42.
- Choucri, N. (2002). Migration and Security: Some Key Linkages, *Journal of International Affairs* 56, 1: 97-122.
- Constant, A. ve Zimmerman, K.F. (2005). Immigrant Performance and Selective Immigration Policy: European Perspective, *National Institute Economic Review*, 194, 1: 94-105.
- Coward, M. (2005) The Globalisation of Enclosure: Interrogating the Geopolitics of Empire, *Third World Quarterly*, 26(6): 105–34.
- De Haas, H. (2010). Migration and Development: A Theoretical Perspective, *International Migration Review*, 44(1): 227–264.
- Duffield, M. (2006). Racism, Migration and Development: the Foundations of Planetary Order, *Progress in Development Studies* 6(1): 68–79.
- Heisbourg, F. (1991). Population Movements in Post-Cold War Europe, *Survival*, 33, 1: 31-43.
- Huysmans, J. (2000) The European Union and the Securitization of Migration, *Journal of Common Market Studies*, 38(5): 751–777.
- Jazayery, L. (2002). The Migration–Development Nexus: Afghanistan Case Study. *International Migration*, 40(5), 231-254.
- Kronenfeld, D. A. (2008). Afghan Refugees in Pakistan: Not All Refugees, Not Always in Pakistan, Not Necessarily Afghan?, *Journal of Refugee Studies*, 21: 43–63.

- Malkki, L. (1995). Refugees and Exile: From “Refugee Studies to the National Order of Things, *Annual Review of Anthropology* 24: 495–523.
- Özerdem, A. ve Abdul Hai S. (2006). Sustainable Reintegration to Returning Refugees in Post-Taliban Afghanistan: Land-Related Challenges. *Conflict, Security & Development*, 6(1): 75–100.
- Skeldon, R. (2008). International Migration as a Tool in Development Policy: A Passing Phase?, *Population and Development Review*, 34(1): 1–18.

Raporlar ve İnternet Kaynakları

- Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Programı Raporu. (2021). *Afghanistan's Food Crisis*, 01 Kasım 2021 tarihinde <https://www.wfp.org/stories/afghanistan-climate-crisis-drought-wfp-hunger-cop26-ipc-un> ve http://www.ipcinfo.org/fileadmin/user_upload/ipcinfo/docs/IPC_AfghanistanAcuteFoodInsec_2021Oct2022Mar_report.pdf adresinden alınmıştır.
- Birleşmiş Milletler İnsani ve Ekonomik Yardım Programları Koordinasyon Ofisi Verisi (OCHA), (2021). *Afghanistan: Snapshot of Population Movements, January - September 2021*, 07 Kasım 2021 tarihinde <https://reliefweb.int/report/afghanistan/afghanistan-snapshot-population-movements-january-september-2021-22-oct-2021> adresinden alınmıştır.
- Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi Verisi (UN ODC) (2014). 01 Kasım 2021 tarihinde <https://www.unodc.org/unodc/en/frontpage/2014/June/unodc-chief-tells-security-council-afghan-challenges.html> adresinden alınmıştır.
- Dailymail, (2021). “*Afghanistan'da yoksul aileler, geçinebilmek için çocuklarını satıyor*” 07 Kasım 2021 tarihinde <https://www.dailymail.co.uk/news/article-10101305/Destitute-Afghan-families-selling-CHILDREN-make-ends-meet-amid-collapsing->

economy.html?ito=social-twitter_mailonline (Haber Tarihi: 17.10.2021) adresinden alınmıştır.

Euronews, (2021). “*Uyusturucu, Afganistan'da Taliban'in En Büyük Gelir Kaynaklarından Biri Olmaya Devam Ediyor*”. 11 Kasım 2021 tarihinde <https://tr.euronews.com/2021/08/16/uyusturucu-afganistan-da-taliban-n-en-buyuk-gelir-kaynaklar-ndan-biri-olmaya-devam-ediyor> adresinden alınmıştır.

France24, (2021). “*Dünya neden sessizce ölmemizi izliyor?*” 07 Kasım 2021 tarihinde <https://www.france24.com/en/live-news/20211026-women-protest-the-world-s-silence-over-crisis-in-afghanistan> (Haber Tarihi: 26.10.2021) adresinden alınmıştır.

IOM. (2021). Mcauliffe, M ve Triandafyllidou, A. (Eds.) World Migration Report 2022. International Organization For Migration (IOM), Geneva.

Sputniknews, (2021). “*Afganistan'daki ekonomik durum Türkiye ve Avrupa'daki sığınmacı krizini tetikleyebilir*” 07 Kasım 2021 tarihinde <https://tr.sputniknews.com/20211019/imf-afganistandaki-ekonomik-durum-turkiye-ve-avrupadaki-siginmaci-krizini-tetikleyebilir-1049969038.html> (Haber Tarihi: 19.10.2021) adresinden alınmıştır.

T.C. Göç İdaresi Başkanlığı Raporu. (2021). *Uluslararası Koruma Başvurusu*, 19 Kasım 2021 tarihinde <https://www.goc.gov.tr/uluslararasi-koruma-istatistikler> adresinden alınmıştır.

Tablolar

Tablo 1- Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisinin (OCHA) Verisi, <https://www.humanitarianresponse.info/en/operations/afghanistan/idps> adresinden alınmıştır. (Erişim Tarihi: 07.11.2021)

Tablo 2- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı Verisi, <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler> adresinden alınmıştır. (Erişim Tarihi: 19.11.2021)

- Tablo 3- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı Verisi, <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler> adresinden alınmıştır. (Erişim Tarihi: 19.11.2021)
- Tablo 4- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı Verisi, <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler> adresinden alınmıştır. (Erişim Tarihi: 19.11.2021)
- Tablo 5- Afghanistan IPC Acute Food Insecurity Analysis, <https://reliefweb.int/report/afghanistan/afghanistan-ipc-acute-food-insecurity-analysis> adresinden alınmıştır. (Erişim Tarihi: 19.11.2021)

-Tablo 1-BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisinin (OCHA) yalnızca 1 Ocak 2021 ile 18 Ekim 2021 tarihleri arasında Afganistan içinde yerinden edilenlere dair hazırladığı infografik: <https://www.humanitarianresponse.info/en/operations/afghanistan/idps> (Erişim Tarihi: 07.11.2021)

From 1 January 2021 to 18 October 2021, 682,891 individuals fled their homes due to conflict. A total of 33 out of 34 provinces had recorded some level of forced displacement. Constrained humanitarian access hinders assessments, thus preventing verification of the full extent of displacement and undermining the provision of assistance and services. Displacement affects all individuals differently with needs, vulnerabilities and protection risks evolving over time due to exhaustion of coping mechanisms and only basic emergency assistance provided following initial displacement. Inadequate shelter, food insecurity, insufficient access to sanitation and health facilities, as well as a lack of protection, often result in precarious living conditions that jeopardises the well-being and dignity of affected families.

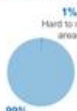
Time period

1 January 2021 to 3 November 2021

Key figures

	People displaced	682,891
	Families displaced	100,927
	Adult male	21%
	Adult female	21%
	Children under 18	59%

Percentage of IDPs displaced to hard to reach areas

Locations with displacements

33 out of 34 provinces
217 out of 401 districts

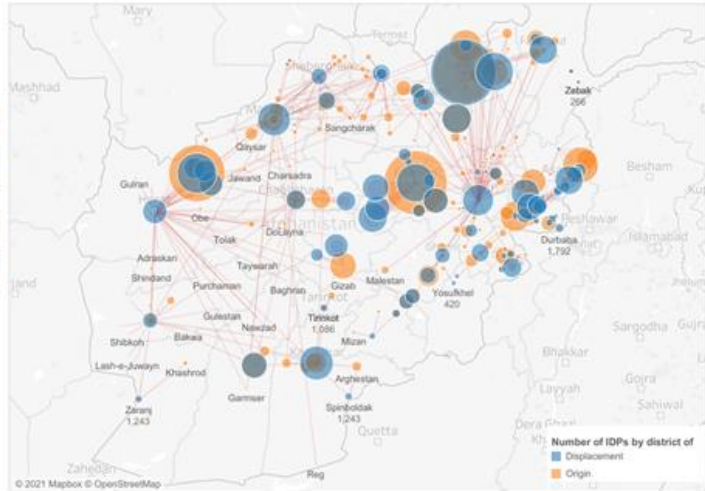
Locations hosting IDPs

34 out of 34 provinces
90 out of 401 districts

Organisations involved in assessments

48 organisations

OTHER ACTIONAID AWSOC AWEC ANDMIA ANCC ANF ACTED ARAA CARE CORDAID CONCERN OHA CTG DACAAR DRC DORR DORRR DOWA WHH FGA HI HAPA IDSH IOM IRC JEN JACK MEDAIR MRDR ME NCRO NAC NRC ORD OHW PIN RF NPORRAA SCI SERVE SHOPOUL UNICEF UNHCR WSTA WAW WFP WVI

Province of origin

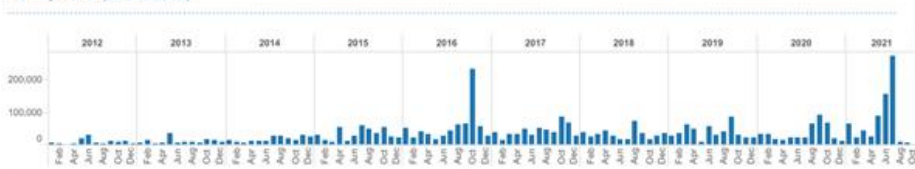
Province of displacement

Regional overview (click on the maps below to filter by region)

Monthly trends (2012 to 2021)

Notes: Newly displaced population due to conflict (as of 7 Nov 2021) compiled by OCHA sub-offices based on inter-agency assessments. Assessments are ongoing in the field and these numbers are expected to change as new information becomes available. IDPs data for 2015 and earlier from IDP Task Force / UNHCR Population Movement Tracking System (PMT). Datasets used to create this dashboard can be downloaded from the Humanitarian Data Exchange (HDX) website <https://bit.ly/2XKwOC8>. If you are viewing a PDF version of this dashboard, the latest interactive version can be found at <https://goo.gl/4b6r66>. Feedback: ocha-afg@un.org Website: <http://afg.humanitarianresponse.info>

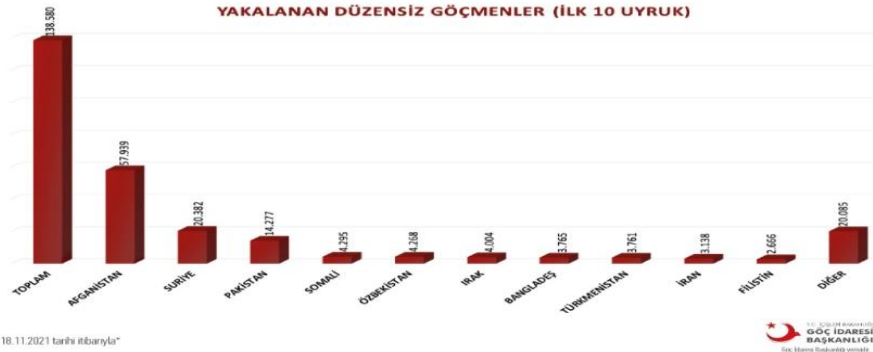
-Tablo 2-

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı Verisi, 2005 ile 18 Ekim 2021 tarihleri arasında yakalanan düzensiz göçmen sayısını gösterir infografik: <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler> (Erişim Tarihi: 19.11.2021)

-Tablo 3-

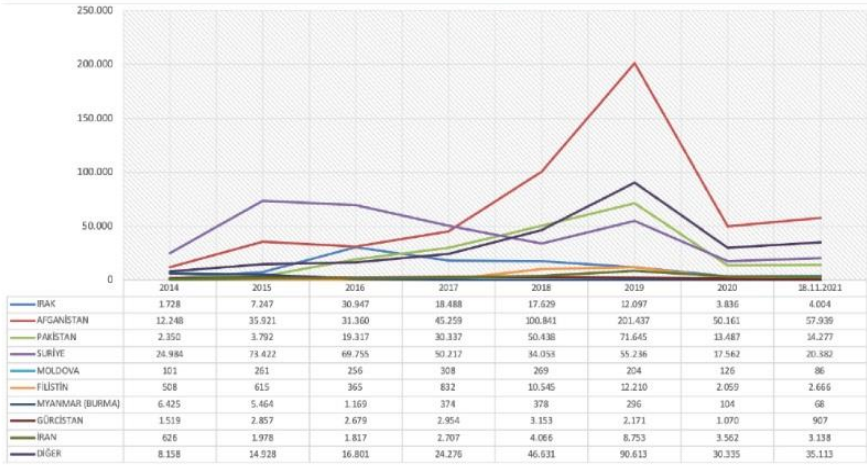
T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı Verisi, 2021 yılında düzensiz göçmenler arası uyrukları gösterir infografik: <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler> (Erişim Tarihi: 19.11.2021)

-Tablo -4

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı Verisi, 2014 ile 18 Ekim 2021 tarihleri arasında yakalanan düzensiz göçmenler arası uyruk dağılımını gösterir infografik: <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler> (Erişim Tarihi: 19.11.2021)

YILLARA GÖRE YAKALANAN DÜZENSİZ GÖÇMENLERİN UYRUK DAĞILIMI

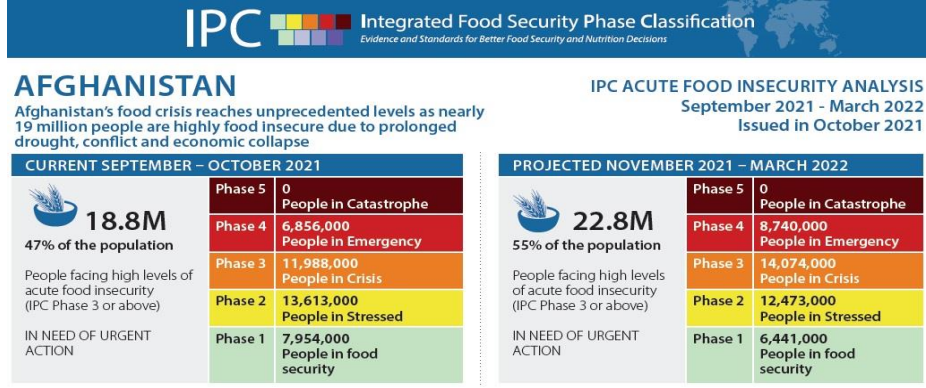

18.11.2021 tarihi itibarıyla*

Tablo 5-

IPC (Sınıflandırmasına) Göre Afganistan'da Gıda Krizi Analizi ve Projeksiyonu: <https://reliefweb.int/report/afghanistan/afghanistan-ipc-acute-food-insecurity-analysis> (Erişim Tarihi: 19.11.2021)

Clausewitz'in Perspektifinden ABD'nin 2003 Yılı Irak Operasyonu'nu Anlamak

Hasan ARSLAN*

Güvenlik yazını savaşın nedenleri, süreci ve sonuçları bağlamında oldukça zengin bir çalışma alanı olarak belirlemektedir. Tarihi süreçte devletlerin ve toplumların kaderini belirleyen savaşın önemi, birçok entelektüel ve düşünürü bu sosyal fenomeni incelemeye sevk etmiştir. Tukudides'in Atina ve Sparta arasında geçen Peloponez Savaşı'nı incelediği eserle birlikte tarih, siyaset bilimi, ekonomi, sosyoloji, hukuk, psikoloji teoloji ve antropoloji gibi birçok farklı disiplin savaş olgusu üzerine incelemelerde bulunmuştur. Nitekim bu çabaların sonucu olarak 20. yüzyılın başında temel odak noktası, savaş anlamak ve barışı mümkün kılacak faktörler olan uluslararası ilişkiler disiplini ortaya çıkmıştır.

Savaş çalışmaları içerisinde, Napolyon Savaşları hem Avrupa'daki güç dengesini değiştirdiği için hem de sistematik savaş kuramlarının başlangıcı olduğu için oldukça önemlidir. Savaşa Prusya ve Rusya cephelerinde katılan Carl von Clausewitz (1780-1831) elde ettiği tecrübelerle savaş kuramını sistematik olarak ele alan ilk yazar olmuştur. Prusyalı askere göre, fiziksel ve manevi güçlerin diyalektiği olan savaş, politik amacı elde etmek için kullanılan bir araçtır. Teorik boyutta sınırsız şiddet içeren savaş başta politika olmak üzere birtakım kısıtlamalarla pratikte sınırlı bir biçimde yürütülmektedir. Clausewitz'in savaş anlayışı 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak yoğun bir biçimde incelenmiştir. Zaman içerisinde yazarın ortaya koyduğu ilke ve prensipler savaş anlamak üzere kullanılan analitik bir araç haline dönüşmüştür.

Soğuk savaşın bitmesi ile birlikte küresel güç dengesindeki değişim, uluslararası güvenlik literatüründe savaşa yönelik farklı ontolojik yaklaşımları ortaya çıkarmıştır. Kimi yazarlara göre, güvenliğin üzerindeki devlet tekelinin kalktığı ve devlet dışı aktörlerin ön plana çıktığı bu dönemde, savaşın sadece karakteri değil aynı zamanda doğası da değişim göstermektedir. Bu bağlamda Clausewitz'in savaş politikası çerçevesinde analiz ettiği yaklaşım anlamını yitirmiştir. Savaşta paradigmatic değişim olduğunu savunan yazarlardan Martin van Creveld'a göre, etnik ve dini ideolojilerin ön plana çıktığı yeni dönemde, devletlerarası savaşların yerini gruplar arası asimetrik savaşlar almıştır. Bu nedenle Clausewitz'in konvansiyonel mantığı savaşları anlamak için modası geçmiş bir çerçeve sunmaktadır (Creveld, 1991). John Keagan, Creveld'e paralel olarak günümüzdeki savaşlarda devletler arası politikanın değil kültürel

* Milli Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri ve Milli Güvenlik Enstitüsü, Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Doktora Adayı. hasanarslan34@gmail.com.

faktörlerin etkili olduğunu savunmuştur (Keagan, 1993). Mary Kaldor' da savaştaki değişimin karakteri ile sınırlı kalmadığını, doğasının da değiştiğini savunan bir başka yazardır. Bununla birlikte Kaldor, savaşın doğasındaki değişimi, yine Clausewitz'in perspektifinden incelemektedir. Yazara göre günümüzde savaşlar, üzerindeki kısıtlamaların kalktığı sınırsız şiddet sarmalında yürütülmektedir. Bir diğer ifadeyle Clausewitz'in teorik boyutta ele aldığı savaş, zincirlerinden kurtulan şiddet çerçevesinde pratikte icra edilmeye başlanmıştır (Kaldor, 2012).

Diğer taraftan Clausewitz'in savaş anlayışının hâlen geçerli olduğunu savunan yazarlar da mevcuttur. Bu gruba göre, kısmen eserin orijinal dili olan Almanca tercümesinden, kısmen de eserin politika gibi bazı soyut kavramların eksik yorumlanmasından dolayı Clausewitz'in savaş yaklaşımı yanlış anlaşılmaktadır. Ayrıca Savaş Üzerine (*Von Krieg*) isimli eserin El-Kaide hücrelerinde bulunması, asimetrisinin ön planda olduğu günümüzde yazarın savaş anlayışının demode olduğu görüşünü çürütmektedir (Strachan ve Rothe, 2007:1-13).

11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin başlattığı operasyonlar, literatürde Clausewitz'in etkisi üzerine ortaya konan farklı argümanları sorgulamak adına doğal bir laboratuvar imkânı sağlamıştır. Bu çalışmanın amacı, Clausewitz'in savaş yaklaşımının günümüzdeki geçerliliğini değerlendirmektir. Bu kapsamda ABD'nin 2003 yılında Irak'ta başlattığı operasyon, Clausewitz'in üçleme kavramı çerçevesinde analiz edilecektir. ABD ordusu Clausewitz tarafından iki yüzyıl önce belirlenen savaşın temel paradigmasını göz ardı ederek, Irak'ta başarısız bir operasyon gerçekleştirmiştir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden örnek olay incelemesi tekniği kullanılmıştır. Bu bağlamda öncelikle ilk bölümde, nedenleri ile birlikte savaş kavramı ve Clausewitz'in üçleme yaklaşımı ele alınacaktır. İkinci bölümde, 11 Eylül saldırılarının ardından, ABD'nin 2003 yılında gerçekleştirdiği Irak Operasyonu tarihsel perspektifte incelenecektir. Son bölümde ise Clausewitz'in üçleme kavramı üzerinden Irak Operasyonu analiz edilecektir.

SAVAŞI ANLAMAK

Savaşın nedenlerine dair yapılan çalışmaların bir kısmı olguyu insan doğasından kaynaklanan doğal bir süreç olarak görürken, diğer bir yaklaşım ise toplumların gelişmesiyle ortaya çıkan bazı etkenlerin savaşa neden olduğunu savunur. İngiliz düşünür Thomas Hobbes (1588-1679), 16. yüzyılda kaleme aldığı eserinde, insanın doğasında var olan şiddete işaret ederek insan yaşamını

“sefil ve kısa” olarak tanımlamıştır (Hobbes, 1992: 92). Daha sonra *realizm* olarak adlandırılacak kurama göre, insan tabiatındaki şiddet dürtüsü güvensizlik ortamına neden olmaktadır. Bu ortamda, kaçınılmaz olan güç mücadelesi ise savaflara yol açmaktadır. 18. yüzyılda İskoçyalı bilim insanı Adam Ferguson, ilk kez etnografik verileri kullanarak ilkel dönemde yaşanan savaşın izlerini araştırmıştır. Ferguson’a göre insan, en küçük ve ilkel birliğinden başlamak üzere daima düşmanlık duyguları içerisinde bulunan bir varlıktır (Dawson, 1996: 4).

Aynı şekilde Clausewitz de savaşın temelinde insan doğasından kaynaklanan sınırsız ve aşırı şiddet dürtüsünün yattığını savunmuştur. Bu nedenle teknolojik imkânlar ya da örf-âdet ve hukuk kurallarının kullanılan kuvveti zayıflatması mümkün değildir. Clausewitz’e göre barbar uluslarda duygu, medeni uluslarda ise akıl niyetlere yön vermektedir (Clausewitz, 2019: 30-31).

Savaşın insan doğasından kaynaklandığını öne süren argümanlara karşı çıkanlar, tarihi süreçteki toplumsal gelişmelere odaklanmaktadır. Marksizm, realistler tarafından öne sürülen, evrensel insan doğası fikrine karşı çıkmaktadır. İnsan doğasına dair kötümser yorumlar, geçmişte ve günümüzdeki sömürge düzeni ve ona bağlı kötülükleri meşrulaştırmak için ortaya atılmıştır (Geras, 2002: 13,14) Marksizme göre, avcı ve toplayıcı dönemden tarım toplumuna geçişle birlikte ortaya çıkan refah, daha fazla toprak ve çalışacak işgücüne, dolayısıyla toplumlar arası çatışmalara neden olmuştur. (Ongur ve Yavcan, 2019: 293-327)

Liberalizm ise bu argümanı reddederek tarım toplumuna geçişle birlikte, toplum içi dayanışmanın ön plana çıktığını savunmaktadır. Tarımla birlikte ortaya çıkan ihtiyaçlarını yardımlaşma usulü gören toplumlar, artan ticaretle birlikte uyumlu bir ekosistem oluşturmuştur. Liberalizmin şiddet ve savaş bağlamındaki temel önermesi ise toplum içi gönüllü birliktelik sonucu ortaya çıkan siyasi örgütlenmelerin zaman içerisinde baskın bir hâle gelmesine dayanmaktadır. Diğer teorilerin aksine liberalizm, savaş olgusunu siyasi örgütlenmelerin onu kuran bireylerle olan ilişkisi üzerinden açıklar (Özpek, 2019: 127-165). 18. yüzyılda yaşamış İsviçreli filozof Jean-Jaques Rousseau, savaşın insan doğasından kaynaklanan bir olgu olduğu argümanına karşı çıkmıştır. Düşünüre göre savaş iç dayanışma duygusunu kuvvetlendirmek ve güç dengesi için devletler tarafından çıkarılmaktadır (Dawson,1996: 1).

Paleolitik ve Neolitik Dönemlerdeki toplum gelişimine paralel olarak savaşı açıklamaya çalışanlar, olgunun kısıtlanabilir bir şiddet eylemi olduğunu öne sürmektedir (Gat, 2017). Bu bağlamda Marksizm, insan ve üretim ilişkisi üzerinden savaşı engellemek adına bazı argümanlar getirmiştir. (Polanyi, 2020) Liberalizm ise politik, ekonomik ve sosyolojik boyutta bazı değişkenlerin savaşı

kısıtlayabileceğini savunmaktadır.⁴ Literatürde realizm ile liberalizm arasında konumlandırılabilir olacak İngiliz Okulu düşünürleri de, uluslararası toplumun ortaya koyacağı normatif düzenlemelerle şiddeti sınırlandırabileceğini savunmaktadır (Dunne, 2013). Şiddet ve anarşi durumunu sınırlandırmak için, tarihi süreçte başta semavi dinler olmak üzere ahlaki ve hukuki farklı boyutlarda kısıtlamalar getirilmeye çalışılmıştır.⁵

Savaşın nedenine yönelik ortaya çıkan farklı argümanlar kavramın İngilizcesi “war” ve Latincesi “bellum”un semantik bağlamına da yansımıştır. İngilizce “war” kelimesi Almanca “werra” kökeninden gelmektedir. “Werra”nın anlamı ise “karmaşa ve düzensizlik”tir. Bu aynı zamanda insan doğasından kaynaklanan şiddet olgusuna işaret eder. Diğer taraftan Latin kökenli “bellum” ise haklar için şiddetli mücadele anlamı taşımaktadır (Kleemeir, 2007:108). Burada hak, kanunlarla ilintilidir ve dolayısıyla şiddetin sonradan ortaya çıktığı için kısıtlanabileceği argümanına yaklaşmaktadır.

Savaşın neden ortaya çıktığına dair farklı argümanlar bizi bir sonraki safhaya, yani olgunun kendisini anlamaya götürür. Bu noktada savaşın doğası ve karakteri ön plana çıkmaktadır. Savaşın ne olduğunu anlatan doğası değişmez, genelgeçer kurallar içeren ve zaman üstü niteliğe sahiptir. Savaşın nasıl icra edildiğini tanımlayan karakteri ise birtakım değişkenlere bağlı olarak farklı şekiller alabilmektedir.

Napolyon Dönemi savaşlarını tecrübe eden Clausewitz ve İsviçreli asker Antoine Henri de Jomini(1779-1869), savaşa dair iki farklı geleneğin (sanat/bilim) temsilcisi olmuştur. Clausewitz, birçok belirsizliği, olasılık ve rastlantıyı içerisinde barındıran savaş ortamında, genel-geçer kurallar koyan stratejilerin imkânsızlığını savunmuştur. Yazara göre, mekaniğin ötesinde manevi güçlerin belirleyici olduğu süreçte savaş bir sanattır ve deha ona şekil verir (Howard ve Paret, 1976: 127-133).

⁴Karşılıklı bağımlılığa odaklanan ekonomik liberalizm, toplumlar arası etkileşime odaklanan sosyolojik liberalizm, rejim şekillerine odaklanan cumhuriyetçi liberalizm ve uluslararası hukuk ve örgütlere odaklanan kurumsal liberalizm savaşa neden olan faktörleri ortadan kaldırmak üzerine argümanlar üretmektedir.

⁵Yahudiliğin savaşı kısıtlamaya dair argümanları için bkz. Michael Walzer, “The Ethics of Warfare in the Jewish Tradition”, *Philosophia*, C. 40, (2012): 633-641. Hristiyanlığın savaşı kısıtlamaya dair argümanları için bkz. Daniel R.Brunstetter ve Cian O’Driscoll, *Just War Thinkers*, , (New York: Routledge, 2018), İslamiyetin savaşı kısıtlamaya dair argümanları için bkz. Sezai Özçelik, “İslam’da Savaş ve Cihat Kavramları ve Haklı Savaş (Jus ad Bellum/Jus in Bello) Doktrini”, *Yeni Türkiye*, C. 23, S.98 (2017): 458-469.

Diğer taraftan çağdaşı Jomini, savaşın değişmez doğasını kabul etmekle birlikte karakteri bağlamında farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Jomini'ye göre, savaş içerisinde zaferi getirecek askeri stratejilerin, matematiksel yöntemlerle belirlenmesi mümkündür. Savaşın karar verme kuralları ve harekât sonuçlarına dair sabit ilkeler belirlemeye çalışan Jomini, olgunun sanattan ziyade bilimsel olarak ele alınabileceğine işaret etmiştir. Entelektüel açıdan İngiliz General Henry Lloyd'dan etkilenen İsviçreli asker, sahada tecrübe ettiği Napolyon'un uygulamaları üzerinden savaşa dair temel ilke ve prensipler belirlemeye çalışmıştır (Shy, 2015).

Savaş ve Üçleme

Clausewitz, Savaş Üzerine (Vom Kriege) isimli eserinde olguyu, üçleme (trinity) kavramı ile üç farklı boyutta ele almıştır. Savaşın doğasında var olan **şiddet**, **kin** ve **nefretin** kaynağı olan **ulus**; savaştaki sis ve sürtünmeden kaynaklanan **olasılıklar** içerisinde zaferi arayan **ordu**; ve son olarak savaşın teorideki sınırsız doğasını politik amaçlar ve **rasyonalite** ile kısıtlayan **hükümet**. Savaş, bu üç aktörün birbirleri ile sürekli etkileşimi sonucu şekillenen dinamik bir süreçtir.

İnsan ve Şiddet:

Savaş insan doğasında var olan düşmanca niyet ve içgüdüsel kinin birleşmesiyle ortaya çıkan aşırı güç kullanımına dayanmaktadır. Yazara göre teorik boyutta var olan mutlak savaş (*absolute war*) sınırsız şiddet sarmalı içerisinde yürütülmektedir (Clausewitz, 2019: 49-53). Pratik boyutta ise mutlak savaşı sınırlandıran bazı kısıtlamalar bulunmaktadır. Böylece savaş mutlak halinde değil gerçek savaş (*real war*) boyutunda icra edilir. Yazar, ulusal savunma savaşları için ne kadar çok insan ve tutku savaşa dâhil olursa, sürecin o denli sınırsız ve aşırı olacağına dikkat çekmiştir. Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan kitlesel ordusuyla Napolyon, savaşlarını sınırsız şiddet sarmalı içerisinde yürütmüştür (Strachan, 2007: 21).

Eğer savaşta, insan doğasından kaynaklanan sınırsız şiddet dürtüsü temel belirleyici faktör ise amaç da düşman iradesinin kırılması olmalıdır. Bu amaç doğrultusunda sıklet merkezi, asıl gücün yoğunlaştırılacağı yeri tanımlamaktadır. Belirlenen yer ve zamanda üstün muharebe kuvvetlerine sahip olmak savaşta zaferi getirecek ana unsurdur. Clausewitz, incelediği Napolyon Savaşları'nda sıklet merkezlerini düşman silahlı kuvvetleri ve ülkesinin ele geçirilmesi olarak belirlemiştir. İrade güçlerinin savaşı olarak görülebilecek süreç içerisinde öncelikle düşman silahlı kuvvetlerinin imhası ve ardından ülkenin zapt edilmesi büyük önem arz eder. Böylece düşmanın iradesi kırılacak ve savaşamayacağı

konuma itilerek barışa zorlanacaktır. Düşman silahlı kuvvetlerinin imha edilmeden ülkesinin zapt edilmeye çalışılması ise muzaffer taraf için tam bir baş belasıdır (Clausewitz, 2019: 49-53).

Diğer taraftan barışı sağlayacak uzun dönemli bir zafer için sadece fiziksel faktörler değil psikolojik boyut da önemlidir. Düşman toplumunun zihni ve kalbine hitap edecek yaklaşımlarla, savaşıma iradesinin bilişsel boyutta da kırılması sağlanmalıdır (Heuser, 2007: 162).

Clausewitz, savaşı insanlar arasındaki kavgaya benzetmiştir. Devletler arasındaki savaş, hiçbir zaman bir anda ortaya çıkan soyutlanmış bir eylem değildir. Savaş öncesi dönemde düşman taraflardan her biri, karşı tarafın ne yaptığına bağlı olarak konum almaktadır. Kümülatif bir biçimde değişim gösteren sürecin sonucunda ise savaş ortaya çıkmaktadır (Clausewitz, 2019: 34).

Ordu ve Olasılık:

Clausewitz, yaşadığı dönemin etkisiyle savaşı diyalektik düşünce yöntemi çerçevesinde ele almıştır. Teorik boyutta sınırsız şiddet sarmalı içerisinde icra edilen mutlak savaş, pratikte hem muharebe içerisinde hem de muharebe dışındaki birtakım faktörler tarafından kısıtlanmaktadır. (Howard ve Paret, 1976: 579) Muharebe içerisindeki faktörlerin başında sis (*fog*) ve sürtünmeden (*friction*) kaynaklanan belirsizlik hali gelir. Muharebeye hâkim sis ortamında ordular zaferi getirecek askeri stratejileri belirlerken, düşman hakkında kesin olmayan bilgilere göre hareket ederler. Bu nedenle planlama için yapacakları muhakeme kendi durumlarına göre şekillenir ve savaş rastlantılardan ibaret bir hal alır. Clausewitz'e göre bu haliyle savaş, tam bir kumardır (Clausewitz, 2019: 43). Bununla birlikte yazar savaşı, rastgele sonuçların belirlediği rulet ya da zar oyunu ile değil zamanla rakibin karakteri ve kişiliğinin öğrenilebileceği kağıt oyunu metaforu ile özdeşleştirmiştir (Beyerchen, 2007: 53).

Plan ile uygulama arasındaki gerilimden kaynaklanan sürtünme ise savaşta oldukça basit gibi görünen eylemleri zorlaştıran faktördür. Orduları askeri makineye benzeten Clausewitz, düşman arasındaki sürtünmenin makinenin etkin bir biçimde çalışmasını kısıtlayacağını ifade etmiştir. Bir taraftan ihmalkarlık, yorgunluk, açlık ve hata gibi insan faktöründen, diğer taraftan hava gibi doğal koşullardan kaynaklanan sürtünme, savaşı kitaplarda okunan teorik boyutundan ayırmaktadır. Sürtünme, kısacası öngörülemeyen faktörlerin, kararlar ve moral üzerindeki etkisine ve kuvvet kullanımı etkinliğinin kısıtlanması anlamına gelmektedir (Paret, 2015: 233).

Sis ve sürtünme, muharebe alanında her askerin düşmanı olan kaos ve karmaşıa ortamı oluşturur. Clausewitz'ten önceki stratejisyenler tarafından psikolojik faktörlere yönelik birçok düşünce ortaya konmuştur. Bununla birlikte, ilk kez Clausewitz bu faktörleri savaş teorisinin temel belirleyici özelliklerinden biri olarak tanımlamıştır (Howard ve Paret, 1976: 16). Yazara göre komutanın elinde sis ve sürtünmeye karşı koyabilmek için en etkili silah manevi kuvvetlerdir. Bu noktada komutanın yetenekleri, ordunun savaşçılığı ve ulusal duygular oldukça önemlidir.

Sis ve sürtünmeden kaynaklı olasılık ve rastlantının hâkim olduğu muharebe alanında, gerçeği ince ve derin bir zekâ ile ortaya çıkaracak dehaya ihtiyaç bulunmaktadır. Tüm kuvvetlerin toplanacağı sıklet merkezinin belirlenmesinde ve gerçek taarruz noktasının seçilmesinde deha zaferi belirleyen faktördür. Deha genel olarak normal aklın göremeyeceği ya da çok uzun incelemelerden sonra bulabileceği olayları bir bakışta kavrama yeteneğine sahiptir (Clausewitz, 2019: 68). Clausewitz eserinde, dehaya yol gösterecek ve beyin fırtınasında yardımcı olacak bir takım ilke ve prensipleri ortaya koymaya çalışmıştır.

Clausewitz, askeri strateji bağlamında genel olarak konvansiyonel savaşlarla birlikte anılır. Bununla birlikte Prusyalı asker, kendi dönemi için yeni bir yaklaşım olan ve Iberya' da 1808-1814 yılları arasında gerçekleşen savaşta mümtaz örnekleri görülen gerilla savaşının da önemini vurgulamıştır (Howard ve Paret, 1976: 680). Clausewitz, dönemin kimi askeri stratejisyenleri tarafından ülkedeki genel düzeni bozabileceği nedeniyle karşı çıkılan gerilla savaşının askeri değeri ile ilgilenmiş ve Napolyon ordusu karşısında görece zayıf olan Prusya ordusunun gerilla savaşına başvurması gerektiğini savunmuştur. Clausewitz'e göre, Prusya ordusunun yetersiz konvansiyonel kuvvetleri ancak düzensiz unsurlarla desteklendiği takdirde Napolyon'a karşı direnme şansına sahiptir (Sumida, 2007: 180).

Asimetrik unsurlar düzensiz savaşta küçük çaplı saldırılarla lojistik hatları ve iletişim kanallarını yıpratmaya yardımcı olmalıdır. Yerli halk tarafından yürütülen düzensiz savaşlar kaybedilmediği müddetçe stratejik etki oluşturabilir. Diğer taraftan düzenli orduları ile savaşan devletler, bu unsurlara karşı kazanamadığı müddetçe stratejik güçlerini kaybetmektedir (Daase, 2007: 190). Uçurumun kısıyına gelen toplumların hayatta kalabilmek için her türlü aracı kullanabileceği tarihte bir gerçektir. Bu bağlamda düşman her ne kadar küçük ya da zayıf olursa olsun, düzenli ve/veya düzensiz unsurları ile varoluşsal bir şiddete başvuracaktır (Moran, 2007: 104). Clausewitz gerilla savaşının etkili olabilmesi için beş ana faktörü ön plana çıkarmıştır.

1. Savaş lke sınırları içerisinde icra edilmeli,
2. Tek bir saldırı çerçevesinde planlama yapılmamalı,
3. Operasyon sahası geniş olmalı,
4. Ulusal karakter genel bir karşı koymaya uygun olmalı,
5. lke doğal arazi arızaları ile ulaşılması zor/ulaşılamaz olmalı (Howard ve Paret, 1976: 480).

Hükümet ve Rasyonallite:

Mutlak savaşı muharebe dışında kısıtlandıran faktör ise rasyonallite çerçevesinde hareket eden hükümettir. Uygur uluslarda toplumsal örf ve âdet hukuk kuralları vasıtasıyla, dışmanca niyet akılla sınırlandırılmıştır. (Clausewitz, 2019: 31) Ayrıca savaşın içeriğini belirleyen politik amaç ve kamuoyunun tutumu, savaşın sınırlılığını belirleyen diğer önemli faktörler olarak belirlemektedir (Clausewitz, 2019: 37). Clausewitz, Napolyon'un yenilgisinde politik amaçla sınırlanmayan ve dışmanı mağlup etmekten ziyade sınırsız şiddetle imha etmeyi amaçlayan stratejinin etkili olduğunu savunmuştur (Strachan, 2007: 5-36).

Rasyonallite, dışman iradesinin kırılmasında belirleyeceği farklı yaklaşımlarla savaşı sınırlandırma imknına sahiptir. Belirlenen politik amaç doğrultusunda dışman ittifaklarını etkisiz hâle getiren ya da bizim ittifaklarımızı kuvvetlendiren her türlü girişim kıymetlidir (Clausewitz, 2019: 53). Savaş bu haliyle süreçten bağımsız olarak tek başına analiz edilebilecek bir olgu değildir. Bu nedenle mutlaka büyük stratejinin bir parçası olarak sivil karar alıcılarla birlikte planlanmalıdır. Clausewitz'e göre, savaşı dış politika aracı olarak kullanmayan ve kendini muhtemel müttefiklerinden soyutlayan Prusya hükümetinin yaklaşımı Napolyon Savaşları'ndaki yenilgide etkili olmuştur (Paret, 2015: 221).

Savaşın politik yönüne olan vurgu, aynı zamanda sürecin mutlaka siyasi liderliğin denetimi altında yürütülmesini gerektirir. Bu yaklaşım, askeri harektların planlanmasında, sivillerin askerlerin yerini alması anlamını taşıyamaz. Aksine genel politikanın belirlenmesinde askerler de sürecin içerisinde tutulmalı ve askerden imkânsız olan istenmemelidir (Paret, 2015: 231). Askeri hedefler böylece bir taraftan dışmanın imkân ve kabiliyetlerine diğer taraftan politik amaca göre şekillenir. Clausewitz'in savaş felsefesinin temelinde bu amaç-araç ilişkisi yatmaktadır.

Clausewitz, savaşı politikanın aracı olarak gören ilk dışınr değildir (Heuser, 2015). ağdaşı Jomini gibi birçok asker savaşı politikanın devamı olarak grmştir. Bununla birlikte Clausewitz, politikanın savaş üzerindeki

etkisine büyük önem atfetmiştir. Prusyalı askere göre, politika savaşta içeriği belirler. Bu nedenle stratejik boyuttaki hata operasyonel ya da taktik boyuttaki başarılarla giderilemez.

ABD’NİN 2003 YILI IRAK OPERASYONU’NUN TARİHİ SÜRECİ

El-Kaide tarafından gerçekleştirilen 11 Eylül saldırılarının ardından ABD, küresel çapta başlattığı terörizmle savaş döneminde 2003 yılında Irak’a müdahale etmiştir. Irak’ta operasyonla birlikte istihbarat raporlarında var olduğu öne sürülen kitle imha silahlarının imha edilmesi, El-Kaide ile bağlantılı olduğu iddiasıyla Saddam Hüseyin iktidarının değiştirilmesi ve demokratik düzene geçişle bölgede yeni bir müttefik kazanımı amaçlanmıştır (Danchev ve Macmillan, 2005; Mearsheimer, 2018; Walt, 2018; CFR, 2021).

ABD ordusu liderliğindeki koalisyon kuvvetleri, 21 Mart 2003 tarihinde başlayan operasyonun ilk safhasında, kısa bir süre içerisinde Irak ordusunun konvansiyonel kuvvetlerini mağlup etmiştir. Yaklaşık iki hafta sonra, 9 Nisan 2003 tarihinde ise ülkenin başkenti Bağdat’ta kontrol sağlanarak savaş öncesi belirlenen askerî hedefler ele geçirilmiştir.(CNN, 2003)

Irak’ta kurulan geçici otorite tarafından yapılan ilk icraatlardan biri, 23 Mayıs 2003 tarihinde Irak ordusu ve istihbarat örgütünü lağvetmek olmuştur. Böylece yüz binlerce eğitimli ve silahlı kişi sokaklara salınarak ülkenin kaosa doğru sürüklenmesinin önü açılmıştır (CFR, 2021). İşgalin başlamasından sekiz ay sonra, 14 Aralık 2003 tarihinde Saddam Hüseyin’in yakalanması ile operasyonun bir diğer önemli amacı gerçekleştirilmiştir (Guardian, 2003).

Irak’ta rejimin devrilmesi ile ortaya çıkan güç boşluğu, beraberinde uzun yıllar sürecek ayaklanma ve iç savaş doğurmuştur. 19 Ağustos 2003 tarihinde BM merkezine düzenlenen intihar saldırısında, özel temsilcinin de aralarında bulunduğu yirmi iki personelin öldürülmesi tüm dünyada yankı bulmuştur.(CFR, 2020) 4 Nisan 2004 tarihinde ise Bağdat’ın hemen dışındaki Sadr bölgesinde ABD ordusuna düzenlenen saldırıda sekiz asker öldürülmüştür. Daha sonra “Kara Pazar” olarak adlandırılacak bu saldırı ayaklanmanın önemli sembollerinden biri olmuştur (ABC News, 2004).

Bölgedeki güvenlik ortamının hızla bozulmaya başladığı dönemde gerçekleşen iki olay, ABD’nin savaş öncesi elde ettiği manevi üstünlüğü ortadan kaldırmıştır. 24 Ocak 2004 tarihinde ABD yönetimi, işgalin en önemli meşruiyet dayanaklarından biri olan kitlesel imha silahlarının bulunamadığını açıklamıştır.

Bu gelişme, başta koalisyonun en önemli ortaklarından İngiltere olmak üzere uluslararası kamuoyunda savaşın meşruiyetinin tartışılmasına neden olmuştur (Guardian, 2004). 28 Nisan 2004 tarihinde kapısında “ABD tüm Iraklıların dostudur” yazan Ebu-Garib hapishanesindeki mahkumlara yönelik işkence görüntüleri uluslararası kamuoyunun tepkisini çekmiştir (BBC, 2018). Bu tarihten sonra başta El-Kaide ve DAEŞ olmak üzere terörist örgütler, birçok kez infaz ettiği kişilerin görüntülerini yayarak stratejik amaçları doğrultusunda propaganda faaliyetlerine hız kazandırmıştır.

Operasyonun ilk safhasında etkili olan askerî strateji ayaklanma ve iç savaş aşamasında başarılı olamamıştır. 2007 yılına kadar stratejik körlüğe yakalanan ABD yönetimi, belirlediği yeni strateji çerçevesinde 10 Ocak’ta, 20.000 kişilik takviye birlik gönderilmesine karar vermiştir. Yayılma (Surge) adı verilen süreçte, asimetrik karaktere bürünen savaşta ihtiyaç duyulan daha fazla askerin sahada olması ve böylece güvenliğin sağlanması amaçlanmıştır. Yeni yaklaşımın bir parçası olarak Irak El-Kaidesi’ne karşı “Anbar Uyanışı” ile yerel Sünni unsurlar devreye sokulmuştur (Patreus,2013).

Ülkede görece siyasi ve askerî istikrarın sağlanmasının ardından 30 Haziran 2009 tarihinde başlayan geri çekilme ile yaklaşık 150 askeri üs kapatılmıştır. Irak’ta kurtarıcı olarak karşılanacağı beklentisi ile işgale başlayan ABD’nin bölgeden ayrılması ülkede resmi tatil ilan edilerek kutlanmıştır (CFR, 2020). 18 Aralık 2011 tarihinde son ABD askeri de bölgeden çekilerek Irak Operasyonu sona erdirilmiştir. Irak müdahalesi ardında; operasyon sahasında görev yapan yaklaşık bir milyon asker, harcanan 800 milyar dolar para ve ölen 4500 ABD’li ile 100.000 Irak’lı bırakmıştır.(CFR, 2020)

ABD’NİN 2003 YILI IRAK OPERASYONU’NUN CLAUSEWİTZ PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ

İnsan ve Şiddet:

Operasyon öncesi bölge halkı tarafından kurtarıcı olarak karşılanacağı beklentisi, ABD’nin planlamasını etkilemiştir. Bu çerçevede öncelikle, kısa ve kesin sürecek muharebenin ardından Irak kuvvetlerinin mağlup edilmesi ve rejimin değiştirilmesi planlanmıştır. Ardından yerel hükümetin oluşturularak sorumluluğun devredilmesi ve terörizmle mücadelede yeni bir müttefik kazanılması amaçlanmıştır (Barry, 2020: 415). Uygulamada ise savaşın ülkede daha önceden var olan gelişmelerden soyutlanarak planlanması, ABD’nin stratejik yaklaşımındaki en büyük hata olmuştur. 2003 yılında gerçekleşen savaş

anlamak için 1. Körfez Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan gelişmelere kısaca bakmak gerekir.

1. Körfez Savaşı'nda Irak kuvvetleri Kuveyt'ten çıkarılmış fakat Irak ülkesi işgal edilerek rejim değişikliği amaçlanmamıştır. İktidarını koruyan Saddam Hüseyin, savaşın ardından rejimine karşı var olan temel tehdidin dışarıdan değil, savaştaki ayaklanmaların gösterdiği üzere ülkesinin içinden geldiği çıkarımında bulunmuştur. Böylece 1980'lerde bölgede büyük ordusu ve Cumhuriyet Muhafızları ile tanınan Irak, iç tehdit tanımlı önemli bir değişim geçirmiştir. Yeni tehdit analizi kapsamında askeri kabiliyet, iç tehdit ve İran'a karşı ayakta kalmak üzerine inşa edilmeye başlanmış ve Baas Partisi ile ilişkili paramiliter gruplar kurulmuştur (Rayburn ve Sobchak, 2019: 11). 1. Körfez Savaşı sonrası başlayan uluslararası ambargolarla hali hazırda ekonomik sıkıntı yaşanan ülkede, değişen güvenlik ortamına bağlı olarak kaynaklar düzenli ordudan ziyade paramiliter unsurlara aktarılmıştır (Rayburn ve Sobchak, 2019: 13). Bu gruplar arasından Saddam Hüseyin'in oğlu Uday tarafından komuta edilen ve yaklaşık 40.000 milisin bulunduğu Saddamın Fedaileri, gönüllü kadın ve erkeklerden oluşan Kudüs Tugayı ile 12-17 yaş arası çocuklardan oluşan Genç Sivil Savunma Kuvvetleri ön plana çıkmıştır (New York Times, 2003).

Askeri alanda gerçekleştirilen değişim aynı zamanda politik alana da taşınmıştır. Daha önce laik Pan-Arap ideolojisini benimseyen ve mezhepsel ayrımları baskılayan Saddam yönetimi, meşruiyetini dini alanda sağlamlaştırmaya çalışarak selevi bir çizgi benimsemiştir. Bu gelişme toplum içerisinde hali hazırda toplumla var olan ayrışmanın yanı sıra dinî temelli yeni bölünmeler meydana getirmiştir. Etnik ya da dini kimlik arayışı içerisindeki toplulukların silahlanma çabası ise ülkedeki asimetrik unsurların çoğalmasına neden olmuştur (Rayburn ve Sobchak, 2019: 13).

Irak'ta güvenlik ortamı temelinden değişirken ABD, operasyon öncesi ülkedeki sosyo-kültürel ortamı doğru bir biçimde analiz edememiştir. Irak'ta operasyon çevresinin yanlış tanımlanmasında başlıca sorumlu olan kurum ise istihbarat örgütüdür.

1. Körfez Harekâtı'nın ardından savaşın karakteri üzerine tartışmalara Askeri İşlerde Devrim (Revolution in Military Affairs-RMA) damgasını vurmuştur. RMA taraftarlarına göre, teknolojinin muharebe ortamını değiştirmesiyle, ABD gibi yüksek teknolojik imkânlarla sahip devletler rakipleri karşısında kesin bir avantaja sahip olacaktır (Rayburn ve Sobchak, 2019: 4,9,10). Bu yaklaşımın etkisiyle 9/11 saldırıları öncesi istihbarat çabalarının çoğu konvansiyonel askeri hedeflere ve donanımına yönelmiştir. Böylece Irak Operasyonu'nda ihtiyaç duyulan sosyo-kültürel boyut ikinci planda kalmıştır.

Toplum içerisindeki karmaşık siyasi ve askeri ilişkileri göz ardı eden istihbarat, askeri stratejinin ilk dönemdeki başarısızlığının temel nedenlerinden biri olmuştur (Barry,2020;425).

Savaşın ilk safhasında Irak ordusunun yenilmesi zamanın ABD Başkanı George Bush tarafından zafer olarak görülmüş ve ülkedeki büyük operasyonların sona erdiği ilan edilmiştir (White House, 2003). Yukarıda anlatılan gelişmeler ise ülkede savaş öncesi var olan ortamdan dolayı ayaklanma ve iç savaşın kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Irak'ta operasyonla birlikte konvansiyonel kuvvetleri yenilen ve devrilen sadece Saddam rejimi olmuştur. Saddam'ın tüm ülkeyi temsil etmediği ve ideolojik bölünmeler göz önünde bulundurulduğunda, ayaklanma safhasında politik ve ideolojik kimlikleri için savaşan gruplar daha anlaşılır bir hal alır. Savaşa ülkede var olan bölünmeler nedeniyle daha fazla insanın ve tutkunun müdahil olması ile yoğun şiddet içeren mutlak savaş dönemi başlamıştır. Bu gelişmede 1. Körfez Savaşı'nın ardından artış gösteren paramilitar örgütlerin yanı sıra İran desteğinde faaliyet gösteren grupların da önemli katkısı olmuştur.

Irak Operasyonu'nda savaşın mutlak savaş boyutuna geçişinde bir başka etkili olan faktör ise ABD'nin manevi üstünlüğü yitirmesi olmuştur. Savaşın içerisinde sınırsız şiddet içeren doğasının sınırlandırılmasında, uygar toplumların belirledikleri kuralların uygulanması ve rasyonel akıl etkili olmaktadır. ABD, 9/11 saldırıları ile verdiği sivil kayıplarla, Afganistan ve Irak operasyonlarına tartışmalı da olsa manevi bir üstünlükle girmiştir. Bununla birlikte kitle imha silahlarına ait iddiaların doğrulanamaması ve Ebu-Garib skandalı⁶ başta olmak üzere süreç içerisinde meydana gelen olaylar, ABD'nin üstünlüğünü yitirmesine neden olmuştur. Savaşın içerisinde başta terörist unsurlar olmak üzere devlet dışı aktörlerin uluslararası örf ve âdet kuralları ile bağdaşık olmadığı düşünüldüğünde, bu kayıp sınırsız şiddetin, işkence ile adam öldürmenin önünü açmıştır. Böylece şiddet zincirlerinden boşanarak savaş ortamına hâkim olmuş ve savaş sınırlandırılmamış, mutlak formuna dönmüştür.

Savaşı düşman iradesinin kırılması olarak gören Clausewitz, bu gerçekleşmediği ve silahlı kuvvetleri yenilmediği takdirde bir ülkeyi işgal etmenin en kötü plan olduğunu savunmuştur. ABD savaşın ilk aşamasında Irak ordusunu yenmekle birlikte farklı silahlı grupların savaşıma azmini kıramamıştır. Düşmanın savaşıma azim ve kararlılığını kırmak sadece fiziksel işgalle

⁶Ebu-Garib Skandalı: ABD ordusu tarafından 2003 ile 2006 yılları arasında gözaltı merkezi olarak kullanılan Ebu-Garib cezaevindeki gardiyanların, gözaltındaki tutuklulara yaptıkları ağır işkencelere ait fotoğrafların ortaya çıkması ile başlayan süreçtir. 11 ABD askeri olayla ilgili çeşitli cezalara çarptırılmıştır (CNN, 2013).

gerçekleşmeyecek kadar büyük bir amaçtır. Uzun vadeli planlamalar gerektiren süreçte aynı zamanda kalplere ve zihinlere hitap edilmesi gereken mekanizmaların devreye girmesi gerekir. Irak'ta ise savaşın konvansiyonel başlayan ilk aşaması daha sonra değişim gösterek asimetrik bir hal almış ve savaşa iradesi devam eden aktörler istikrarsızlık/güvensizlik sürecini günümüze kadar devam ettirmiştir. ABD, Irak işgalinin yanlış bir stratejik hamle olduğunu ise aradan geçen uzun süreçte verdiği zayıflar ve harcanan büyük meblağlı bütçelerle öğrenmiştir.

Ordu ve Olasılık

ABD'nin Irak Operasyonu'nda askerî strateji bağlamında temel olarak beliren hata, ortaya konan amaç ile eldeki araçlar arasındaki uyumsuzluk olmuştur. Strateji planlama sürecinde en önemli aşama politik amaçların askeri alanda nasıl elde edileceğidir. Dinamik bir karakterde sahadaki her türlü değişime cevap verebilecek esneklikte kurgulanması gereken süreç içerisinde amaç, yöntem ve araç ön plana çıkmaktadır. Colin Gray'e göre askeri strateji bu haliyle amaç ile araç arasındaki köprüdür (Gray, 2009).

Irak Operasyonu, kuvvet yapılanması yenilenen ABD ordusunun test edildiği alan olmuştur. Uzun vadeli planlamaların ardından RMA yaklaşımının etkisiyle yüksek teknolojiye sahip, daha mobil ve küçük birliklerden müteşekkil bir yapılanmaya gidilmiştir. Böylece ABD ordusu, 10 günde istenilen bölgeye intikal edebilen, 30 günde düşmanı mağlup eden ve diğer 30 günde ilave çatışmalar için hazır hâle gelebilecek imkân ve kabiliyete kavuşmuştur (Londsdale, 2007: 232). Konvansiyonel aşamada işe yarayan yeni kuvvet yapısı, savaşın asimetrik karaktere bürünmesiyle etkinliğini yitirmiştir. ABD yönetimi ise uzun süre sahada ihtiyaç duyulan daha fazla asker talebini göz ardı etmiştir. Askerî strateji, politik karar alıcı mekanizma ile kesintisiz devam eden dinamik bir süreç sonucu belirlenmektedir. Bu bağlamda ABD'li karar alıcıların değişen stratejik ortama ayak uydurmakta zorlandığı görülmüştür. Nihayetinde amaç-arac gerginliği operasyon sahasında arzu edilen stratejik etkinin ortaya çıkmasını engellemiştir.

Clausewitz tarafından döneminin yeni bir savaşa biçimi olmasına rağmen gerilla savaşının başarılı olmasına dair belirlenen temel çerçeve, Irak örneğinde bir kez daha test edilmiştir. Saddam tarafından 1. Körfez Savaşı sonrası dönemde kaynakları artırılan milisler ve Saddam rejimi sonrası yeni dönemde kimlikleri için savaşımaya başlayan diğer devlet dışı aktörler gerilla savaşına uygun bir demografik yapıyı sağlamıştır. Diğer taraftan görece geniş bir coğrafyaya sahip ülke içerisinde, tek ve kesin sonuç alıcı muharebeden öte

yıpratmaya dayalı yürütülen mücadele zaman içerisinde ABD ordusunun yıpranmasına ve nihayetinde strateji değişikliğine neden olmuştur.

2007 yılında başlayan “Yayıma” dönemi ile stratejisinde değişikliğe giden ABD yönetimi, asimetrik karaktere bürünen savaşın esas aktörü olan toplumu korumak üzere sahaya daha fazla asker göndermiştir. Böylece güvenlik ortamının sağlanması ve sivil hükümetin kurulmasına geçiş sürecinin başlatılması hedeflenmiştir.

İstikrar sürecine geçişte, değişen stratejinin yanı sıra yerel unsurların muharebelere katılması etkili olmuştur. Böylece zamanla operasyon çevresi daha iyi tanınmış ve yerli halkın dinamikleri istenilen doğrultuda harekete geçirilmeye başlanmıştır. Yerel unsurların varlığının halk üzerindeki olumlu etkisi operasyonun hemen sonrasında gerçekleştirilen yol tamiri, kıyafet yardımı, oyuncak dağıtım gibi sivil-asker iş birliği operasyonları ile desteklenmiştir (Burton ve Nagl, 2006). Yerel unsurların güvenliğinin inşasında sistematik bir biçimde kullanılması ise uzun zaman almıştır. Operasyonun başlamasından altı yıl sonra kurulan Danışma ve Yardım Tugayları Irak’ta askeri kuvvetlerin kurulmasında yardım ve danışmanlık vazifesi üstlenmiştir. Bu zamana kadar geçen süreçte ise yerel kuvvetlerin özellikle ayaklanma ve iç savaş aşamasındaki katkıları taktik seviyede kalmış ve stratejik seviyede sonuç alınamamıştır (Rayburn ve Sobchak, 2019b: 618, 625). ABD ordusu gelecek savaşlarda yerel unsurların daha hızlı kurulmasına yardımcı olmak üzere 2018 yılında Güvenlik Kuvveti Destek Tugayı (Security Force Assistance Brigade-SFAB)’ nı ihdas etmiştir. Kadrosunda 565 danışman ve 832 asker bulunduran birlik, yabancı güvenlik kuvvetlerinin imkân ve kabiliyetlerini geliştirmekten sorumludur (Association of United States Army, 2018).

Irak Operasyonu’nda bir taraftan muharebe alanındaki aktör sayısındaki artış diğer taraftan muharebelerin şehirlerde icra edilmesi, sis ve sürtünmeyi artıran iki temel faktör olarak belirlemiştir. Karmaşanın arttığı ve her geçen gün daha kompleks bir hal alan muharebe sahasında olasılık ve rastlantı da doğal olarak artmaktadır. Soğuk Savaş sonrası, savaşın değişen karakteri ile birlikte güvenlik üzerinde devlet tekeli kalkmış ve muharebe alanında asker dışı aktörler çoğalmaya başlamıştır. Irak Operasyonu’nda asimetrik unsurların yanı sıra organize suç örgütleri ile politik ve dinî radikal grupların faaliyetleri sivil-asker ayrımının muğlaklığına ve dolayısıyla muharebe alanındaki sisin artmasına neden olmuştur.

Bu ortamda icra edilen şehir savaşları boyutunda piyadenin merkezde olduğu küçük birlik harekâtları ön plana çıkmıştır. Bu doğrultuda Irak’taki taktik birliklerin imkân ve kabiliyetleri hem teçhizat hem de istihbarat boyutunda

artırılmıştır. Teçhizat boyutunda, kişisel koruyucu ekipmanın daha dayanıklı ve hafif olması ile zırhlı taşıyıcıların etkinliğine yönelik iyileştirmeler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca sabit/döner kanatlı, insanlı ve insansız hava araçlarının kara operasyonlara taktiksel entegrasyonu sağlanmıştır. 2009 yılına gelindiğinde bazı tabur komutanlarının emrindeki İHA ve istihbarat araçlarının sayısı, 2003 yılında 5. Kolordu komutanına tahsis edilmiş olandan çok daha fazla bir miktara erişmiştir. İstihbarat boyutunda ise geleneksel olarak detaylı planlamalar ve görev onayı için hazırlanan birden çok brifingin ardından oluşan yukarıdan aşağıya istihbarat modeli değişim göstermiştir. Taktik birliklerin operasyonel etkinliği artırılmak üzere istihbarat varlıkları ve analistleri, tugay ve hatta bazen tabur seviyesine kadar indirilerek istihbarat çarkı hızlandırılmaya çalışmıştır. Böylece düşman ağlarının tespiti ve etkisiz hâle getirilmesi mümkün hâle gelmiş aynı zamanda operasyonel tempo artırılmıştır (Rayburn ve Sobchak, 2019b; 638).

Savaştaki sisin arttığı ortamda taktik birliklerin önemini gösteren bir diğer gelişme ise özel kuvvet unsurlarının konvansiyonel unsurlara eklenerek operasyon icra etmesinde yaşanmıştır. ABD askeri doktrinine göre farklı operasyon alanlarında faaliyet gösteren unsurlar, 2005 yılında kurumsallaşan yeni yöntemle senkronize bir biçimde aynı operasyon sahasında faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu değişim özellikle Irak'ta yerleşik El-Kaide unsurları ile mücadelede önemli başarı göstermiştir (Rayburn ve Sobchak, 2019b: 633).

Clausewitz'in makine metaforu ile betimlediği sürtünme, koalisyon kuvvetleri arasındaki kültürel farklılıklar ve özel askerî şirketler boyutunda ön plana çıkmıştır. Koalisyonu oluşturan devletlerin farklı askerî kültürleri ve iç kamuoyu dinamikleri savaşın icra edilmesine yönelik farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum savaşma etkinliğini azaltan sürtünmenin çoğalmasına neden olarak, Irak'ta faaliyet gösteren koalisyon kuvvetlerinin bir makine gibi tek vücut hareket etmesini engellemiştir. Gelecek savaşlarda operasyonel faydası sınırlı müttefik kuvvetlerinin etkinliğini artırmak için, ABD karargâhı altında faaliyet icra edecek çok uluslu görev kuvvetinin daha yararlı olduğu değerlendirilmiştir (Rayburn ve Sobchak, 2019b: 617).

Sürtünmenin bir diğer emaresi ise değişen savaş ortamında daha sık kullanılmaya başlanan özel askerî şirket boyutunda yaşanmıştır. Son yıllarda muharebe sahalarında sıklıkla kullanılmaya başlanan özel askerî şirketler sağladıkları faydanın yanı sıra birçok dezavantajı da içerisinde barındırmaktadır (Arslan, 2021: 54, 56). Operasyon süresince lojistik, eğitim ve üs güvenliğinin sağlanması gibi boyutlarda kritik roller üstlenen şirketler, koordinasyonda yaşanan sorunlar nedeniyle kimi zaman askeri operasyonların aksamasına neden

olmuştur. Bu noktada operasyonel komutanlık tarafından şirketlerin faaliyetlerini ve konumlarını takip edecek sistemin bulunmaması başlıca problem sahası olarak belirmiştir. Ayrıca Irak Ulusal Polis eğitimini üstlenen şirketin aradan geçen üç yıllık süreçte etkin bir rol üstlenememesi ve aynı görevin İtalyan Carabinieri personeli tarafından altı ayda gerçekleştirilmesi, şirketlerin etkinliğinin sorgulanması noktasında da bazı soru işaretleri oluşturmuştur (Rayburn ve Sobchak, 2019b: 635).

Sis ile sürtünmeden kaynaklanan ve savaşı kısıtlayan faktörleri azaltmak için muharebe alanında birçok yeni imkân ve kabiliyet kullanılmaya başlanmıştır. Bu noktada taktik seviyede Ağ Merkezli Savaş (Network Centric Warfare) doktrini ön plana çıkmıştır. Doktrin çerçevesinde; geniş bir alanda hızlı bir biçimde yayılan taktik unsurların sahip oldukları yüksek irtibat imkânı, gerçek zamanlı genel operasyonel resim, yeni sensör kabiliyetleri ile daha derine nüfuz edebilen silah sistemleri ve özel kuvvet unsurlarının konvansiyonel kuvvetlerle entegrasyonu, Irak Operasyonu'nu diğer savaşlardan ayırt eden yenilikler olmuştur (Tisserand, 2003: 5).

Clausewitz'e göre savaş olgusunu bilimden ziyade sanat haline getiren, olasılık ve rastlantının ön planda olduğu ortamda dehanın vereceği kararlardır. Bu bağlamda Irak Operasyonu incelendiğinde, operasyonel boyutta ön plana çıkan askerî karar alıcılar olmakla birlikte stratejik boyutta kurumsal bir dehadan bahsetmek mümkün değildir.

Savaş öncesi planlamalarda ABD Savunma Bakanlığı operasyonun sıklet merkezini Saddam rejimi olarak belirlemiştir. Operasyon çevresinin tanımlanamamasının etkilerinden birisi olarak Irak ordusunun değeri abartılmış ve konvansiyonel unsurları yenerek başkenti ele geçirmenin zaferi getireceği düşünülmüştür (Dennison, 2006: 22, 23). Diğer taraftan retro-perspektiften süreç incelendiğinde konvansiyonel safhadan sonra asıl mücadelenin asimetrik boyutta yaşandığı görülmektedir. Asimetrik savaşta ise sıklet merkezi olan halkın zaferi getirecek ana unsur olduğu görülmektedir. Sıklet merkezini yanlış belirlemenin etkisi uygulanan askerî stratejiye de yansımış ve ayaklanmanın başladığı dönemde izlenen strateji, zihin ve kalpleri kazanmadan ziyade baskı ve zorlama olmuştur (Dennison, 2006: 26). Bu durum bir taraftan ABD ordusunun askerî stratejisinin etkinliğini azaltmış, diğer taraftan ayaklanmaya başvuran gruplara eleman temininde kolaylık sağlayarak stratejik fayda sağlamıştır.

Operasyonel boyutta ise General David Petraeus ve General Raymond T.Odierno gibi ABD'li askerlerin güvenlik ortamında iyileştirme sağlayan 2007 yılındaki askerî strateji değişiminde etkili olduğu görülmektedir (Rayburn ve Sobchak, 2019b: 125-133).

Petraeus, 2007 ile 2008 yılları arasında Irak Çok Uluslu Güç (Multi National Force-I/MNF-I) komutasını devralmıştır. Irak'ta uzun vadeli istikrarın askeri operasyonların ötesinde yönetim, ekonomik kalkınma ve hukukun üstünlüğü gibi birçok farklı alandan geçtiği gören Petraeus, ABD büyükelçisi Ryan C.Crocker ile birlikte kapsamlı bir faaliyet planı hazırlamıştır. Geçici bir şekilde örgütlenen ve ABD doktrinlerinde yer almayan Stratejik Değerlendirme Ekibi ile kurumlararası işbirliğinde etkinlik ve güvenlik ortamının iyileştirilmesi amaçlanmıştır (Rayburn ve Sobchak,2019b; 125-128). Bu çabaların başta Anbar Uyanışı olmak üzere ihtiyaç duyulan stratejik etkinin oluşturulmasında oldukça kıymetli katkıları olmuştur. Kısacası Patreaus, 2006 yılında yayımlanan ve önsözünü yazdığı ayaklanmaya karşı koyma talimnamesini başarılı bir biçimde uygulama fırsatına sahip olmuştur (US Army, 2006).

Odierno ise 2006 yılında Irak'ta komutan yardımcısı olarak göreve başlamıştır. Odierno, Patreaus'un stratejik boyutta başlattığı değişimi operasyonel boyuta taşımıştır. Odierno, Patreaus ile birlikte kimi zaman Washington'daki hiyerarşik zinciri zorlayarak konvansiyonel savaşa göre planlanan komuta yapısının etkisiz kaldığını ve değiştirilmesi gerektiğini savunmuştur (Rickes, 2009). Odierno'nun katkıda bulunduğu süreçte daha önce genellikle şehir dışında konuşlanan ABD askerleri ayaklanmaya karşı koyma stratejisi çerçevesinde sabit üslerinden çıkarak toplum merkezli güvenlik faaliyetlerine yönelmiştir.

Hükümet ve Rasyonalite:

Terörizmi iki ülkeye düzenlediği operasyonlarla bitirme amacı ile yola çıkan ABD'nin politik stratejik amacındaki muğlaklık, Irak Operasyonu'ndaki başarısızlığın temel sebebi olmuştur. ABD, terörizme karşı başlattığı operasyonlara karşın kendi topraklarında gerçekleşecek taktik bir saldırının stratejik yenilgi getireceğini göz ardı ederek fayda-maliyet dengesini aşan bir çabaya girişmiştir. Psikolojik baskı oluşturarak politikanın istenilen doğrultuda değiştirilmesini amaçlayan terörizm, böylece arzu ettiği sonuca ulaşmıştır. ABD, Irak'ta politik amacı belli olmayan bir savaş yürütmüştür. Bu yaklaşımın en belirgin örneği ise konvansiyonel savaşın bitişi ile başlayan süreçte ulus inşasına yönelik ortada somut bir stratejinin bulunmamasıdır. Stratejik seviyede yaşanan muğlaklık karmaşa ve sistemsizliğin bulunduğu bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Irak Operasyonu'ndaki politik stratejideki belirsizliğin diplomatik çabalara da yansdığı görülmektedir. Bir taraftan başta Körfez ülkeleri olmak üzere kendi müttefiklerini savaşın argümanına yönelik ikna edemeyen ABD, diğer taraftan asimetrik unsurlara yardımcı olan devletlerin de önüne geçememiştir. (Rayburn ve Sobchak, 2019b: 620) Düşman iradesini kırmaya

yönelik başarılı dolaylı stratejilerin oluşturulamamasının etkisi ise politikanın sadece savaştan ibaret olmasını getirmiştir. Bu durum geçmişte Napolyon'un 1812 Rusya seferinde görüldüğü üzere, politik amaçla sınırlanmayan askeri operasyonlarda başarı ihtimalinin bulunmadığını bir kez daha teyit etmiştir.

Operasyonun asimetrik safhasında verilen sivil ve askeri zayıatlar ABD kamuoyunda, Vietnam sendromunu ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucu olarak politik karar verici mekanizmalar üzerindeki savaşı sona erdirmeye baskısı süreç uzadıkça artmıştır. Baskı sonucu ABD yönetimi çıkış stratejisini belirleyerek, 2011 yılında Irak Operasyonu'nu bitirmeye karar vermiştir. Savaşın kamuoyu baskısı ile sınırlanması sadece ABD'nin stratejisini değil aynı zamanda koalisyon devletlerinin kararlılığını da etkilemiştir. Bu duruma örnek olarak, 2007 yılında ABD'nin operasyon sahasındaki asker sayısında artış getiren stratejik kararını, koalisyonun diğer ülkelerinin benimsememesi gösterilebilir. Ayrıca İspanya ve Danimarka gibi süreç içerisinde askerlerini çeken koalisyon üyelerinin kararlarında kamuoyu desteğindeki azalma etkili olmuştur (BBC, 2007). ABD, Clausewitz'in yaklaşımı ile savaşın asimetrik boyutunda kazanamadığı her gün stratejik gücünü kaybetmiştir. Genel olarak koalisyon ülkelerinin operasyonel etkinliğe katkısı ise diplomatik değer ile ölçülemeyecek kadar sınırlı olmuştur (Rayburn ve Sobchak, 2019b: 616).

ABD'nin Soğuk Savaş sonrası savaşa dair isteksiz ve sınırlı yaklaşımını, SSCB'nin dağılmasıyla küresel hegemonyanın gerçekleştirilmesi ve nükleer savaş tehdidinin ortadan kalkması değiştirmiştir. Değişen konjonktürel ortam ABD'ye sınırsız kuvvet kullanma imkânı sağlamıştır. Güç dengesinde meydana gelen değişim, küresel hegemonun icra ettiği savaşı da değiştirmiştir. ABD için Irak Operasyonu, hem meşruiyeti hem de amaç-araç ilişkisi bakımından politik amaçlar çerçevesinde rasyonel sınırlılıkla icra edilen savaşın dışında kalmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

ABD' nin 11 Eylül saldırısına cevaben başlattığı terörle savaş döneminde gerçekleştirdiği Irak Operasyonu, Clausewitz'in diyalektik mücadele anlayışı çerçevesinde tarafların karşılıklı hamleleri ile zaman içerisinde önemli bir değişim geçirmiştir. ABD ordusu ile Irak ordusu arasındaki konvansiyonel savaşla şekillenen ilk dönemi Irak tarafında asimetrik unsurların ön plana çıktığı ikinci bir dönem izlemiş ve ABD ordusu zaman içerisinde geliştirdiği yeni stratejilerle bu değişime karşılık vermeye çalışmıştır.

Diğer taraftan İsrail Savunma Kuvvetleri İstihbarat Başkanı Aharon Ze'evi Farkash, terörizmle savaşta amacın kesin bir zafer kazanmak değil onu

çevrelemek olduğunu dile getirmiştir. Aharon'a göre terörizme karşı zafer daha çok teröristin ortaya çıkmasına neden olacaktır (Rothe, 2007: 299). ABD, Irak'ta Afganistan Operasyonu ile birlikte terörizme karşı kesin bir zafer elde etmek için önemli kayıpları göze almıştır.

Savaş olgusunu politik amaç doğrultusunda araç olarak ele alan Clausewitz'in perspektifinden Irak Operasyonu incelendiğinde, savaşın içeriğini belirleyen politik amacın önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. ABD yönetimi terörizmle savaş konsepti altında terörizme karşı kesin bir zafer elde etmeyi amaçlamıştır. Bir diğer ifadeyle felsefi olarak apayrı iki kavram olan savaş ve terörizmi bir araya getirerek, askeri kuvvetlerinden imkânsız olanı istemiştir. Bir diğer politik amaç olan Irak'ın demokratikleştirilmesi ise realist perspektiften liberal bir illüzyondan ibarettir. Liberal müdahalecilik çerçevesinde bölgedeki sosyo-kültürel ortam yeterince analiz edilmeden belirlenen bu politik amaç, sonsuz savaş dönemini başlatmıştır. Politik amaçtaki muğlaklık, askerî stratejinin başarısını da etkilemiş ve ülke günümüze kadar devam eden karmaşa ortamına sürüklenmiştir.

Terörizmi çevrelemek baş döndüren yüksek teknolojiye sahip silah ve teçhizattan ziyade sosyo-kültürel operasyon çevresini bilmekten geçmektedir. Yerel halkın dinamikleri, toplum içerisindeki güç odakları, ideolojik ve dinî ayrımlar gibi faktörlerle birlikte halkın zihni ve kalbini kazanacak politikalar; terörizmin finansmanı ve dış desteğini kesecek girişimler; son olarak fiziki boyutta devam ettirilecek mücadele bu süreç içerisindeki temel parametreler olarak belirmektedir.

Askerî strateji bağlamında, savaşın ülkede devam eden süreçten ayrı soyut bir olgu olarak ele alınması başarısızlıkta etkili olan bir diğer faktör olmuştur. Savaşın ilk günlerinde Irak ordusunun konvansiyonel kuvvetlerini mağlup eden ABD, zafer ilan ederek büyük operasyonların sona erdiğini deklare etmiştir. 1. Körfez Savaşı'nın ardından Irak'ta yaşanan politik ve askeri değişim ise Irak Operasyonu'nda asimetrik savaşın kaçınılmaz olduğunu göstermiştir. ABD'nin savaşın asimetrik safhasına hazırlıksız yakalanmasında, bölgedeki sosyo-kültürel ortamın yeterince analiz edilmemesi etkili olmuştur. Bu noktada istihbaratın yetersizliği ön plana çıkmıştır. Operasyon öncesi RMA çerçevesinde şekillenen askerî stratejiye paralel olarak, istihbarat gayreti konvansiyonel imkân ve kabiliyetlere odaklanmıştır. Bunun sonucu olarak ayaklanma ve iç savaş boyutunda sahadaki askerin toplumun dinamiklerine yönelik bilgi ihtiyacına cevap verilememiştir. Clausewitz'in perspektifinden düşman taraf hakkındaki eksik bilgi ve kendimize göre yaptığımız muhakemeden kaynaklanan sis, ABD'nin savaşma etkinliğini azaltmıştır.

Clausewitz, savaşta galibiyet için düşman iradesinin kırılması gerektiğini dile getirmiştir. Irak'ın demografik yapısı, birçok farklı etnik ve dini grubu içerisinde barındırmaktadır. Saddam rejiminin değişmesi bu sosyolojik gerçekliği ortadan kaldırmamış ve asimetrik safhada her grup kendi politik kimlik savaşına başlamıştır. Bir diğer ifadeyle ABD, düşmanın savaşma iradesini konvansiyonel boyuttaki zaferine rağmen kıramamıştır.

Savaşın irade güçlerinin düellosu olduğu yaklaşımı, sadece düşman iradesini değil aynı zamanda kendi irademizin de önemli olduğuna işaret etmektedir. ABD kamuoyunda Irak Operasyonu'na dair olumsuz algının süreç içerisinde artan eğilimi, Obama yönetimi zamanında başlanan çekilme stratejisinde etkili olmuştur. Ayrıca kamuoyu baskısı müttefik ülkelerin operasyonel katkısını da sınırlandırmıştır.

Vietnam Savaşı'nın ardından ABD askeri literatüründe Clausewitz'in savaş kuramı üzerine yapılan incelemelerin arttığı görülmektedir. Bununla birlikte Irak Operasyonu, ABD ordusunun stratejik kültüründe, Jomini'nin savaşı matematiksel hesaplamalarla kazanılabileceği yaklaşımının hâlen etkisini devam ettirdiğini göstermiştir. Irak Operasyonu'nda gelişmiş teknolojik imkân ve kabiliyetleri ile zafer kazanabileceğini düşünen ABD ordusu, savaşın doğasına dair Clausewitz'in belirlediği esasları göz ardı eden bir yaklaşım sergilemiştir.

Sonuç olarak literatürde savaşın doğası ve karakteri üzerinden gerçekleştirilen tartışmalar her ne kadar Clausewitz'in geçerliliğini sorgulasa dahi savaş hâlen doğasında insandan kaynaklanan şiddetin bulunduğu; gelişen teknoloji imkân ve kabiliyetlere rağmen olasılık, şans ve rastlantının hâkim olduğu ve politik amacın içeriği belirlediği bir olgu olarak varlığını sürdürmektedir.

Savaşın tarafların devlet ya da devlet dışı aktörler olması veya kültürel, ideolojik ve dini argümanların ön plana çıkması Clausewitz'in ortaya koyduğu soyut kavramları geçersiz hâle getirmemiştir. Devlet dışı aktörlerde, şiddet kaynaklı askeri çatışmalarda olasılık ve rastlantının hâkim olduğu bir muharebe alanında savaşmaktadır. Ayrıca Irak'ta farklı dinî gruplar ve terörist örgütler dinî motivasyon ön planda bir direniş sergilemekle birlikte; kültür, din ve ideoloji gibi saikleri politikanın dışında düşünmek mümkün değildir. Özcesi, Clausewitz tarafından savaşın doğasına dair yaklaşık iki yüz yıl önce ortaya konan esaslar analitik çerçevede savaşı incelemek için günümüzde hâlen geçerliliğini korumaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Alan Beyerchen. (2007). "Clausewitz and the Non-Linear Nature of Warfare", *Clausewitz in the Twenty First Century*, ed. Hew Strachan ve Andreas Herberg Rothe, Oxford: Oxford University Press, 45-57.
- Alex Danchev ve John Macmillan, (2005). *The Iraq War and Democratic Politics*, Londra: Routledge.
- Azar Gat. (2017). *The Causes of War and The Spread of Peace*, Oxford: Oxford University Press.
- Beatrice Heuser. (2007). "Clausewitz's Ideas of Strategy and Victory", *Clausewitz in the Twenty First Century*, ed. Hew Strachan ve Andreas Herberg Rothe Oxford: Oxford University Press, 138-163.
- _____. (2010). *The Strategy Makers*, California: Praeger.
- Ben Barry. (2020). *Blood, Metal and Dust*, Oxford: Osprey Publishing.
- Burak Bilgehan Özpek. (2019). "Liberalizm ve Uluslar arası İlişkiler", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, ed. Ramazan Gözen İstanbul: İletişim Yayıncılık, 127-165.
- Carl von Clausewitz. (2019). *Savaş Üzerine*, İstanbul: Doruk Yayınları.
- Christopher Daase. (2007). "Clausewitz and Small Wars", *Clausewitz in the Twenty First Century*, ed. Hew Strachan ve Andreas Herberg Rothe Oxford: Oxford University Press, 182-196.
- Colin Gray. (2009). *The Strategy Bridge: Theory for Practice*, Oxford: Oxford University Press.
- Daniel Moran. (2007). "The Instrument: Clausewitz on Aims and Objectives in War", *Clausewitz in the Twenty First Century*, ed. Hew Strachan ve Andreas Herberg Rothe. Oxford: Oxford University Press. 91-107.
- Daniel R. Brunstetter ve Cian O'Driscoll. (2018). *Just War Thinkers*, New York: Routledge.
- David Lonsdale. (2007). "Clausewitz and Information Warfare", *Clausewitz in the Twenty First Century*, ed. Hew Strachan ve Andreas Herberg Rothe Oxford: Oxford University Press. 231-251.

- Hakan Övünç Ongur ve Başak Yavçan. (2019). “Uluslararası İlişkilerde Marksist Yaklaşımlar”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, ed. Ramazan Gözen İstanbul: İletişim Yayıncılık, 293-327.
- Hasan Arslan. (2021) *Hibrit Savaş: Rusya'nın 2014 Ukrayna Müdahalesi*, İstanbul: Efe Akademi.
- Herberg Rothe. (2007). “Clausewitz and New Containment”, *Clausewitz in the Twenty First Century*, ed. Hew Strachan ve Andreas Herberg Rothe, Oxford: Oxford University Press, 283-308.
- Hew Strachan ve Herberg Rothe. (2007). “Clausewitz and New Containment”, *Clausewitz in the Twenty First Century*, ed. Hew Strachan ve Andreas Herberg Rothe, Oxford: Oxford University Press, 1-13.
- Joel Rayburn ve Frank K.Sobchak. (2019a). *The US Army in the Iraq War: Volume 1*, Pennsylvania: US Army War College Press.
- Joel Rayburn ve Frank K.Sobchak (2019b). *The US Army in the Iraq War: Volume 2*, Pennsylvania: US Army War College Press.
- John J. Mearsheimer. (2010). *The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities*, New Heaven: Yale University Press.
- John Keagan. (1993) *History of Warfare*, Londra: Random House
- John Shy. (2015) “Jomini”, *Modern Strateji: Machiavelli'den Nükleer Çağa*, ed. Peter Paret, İstanbul: Doruk Yayınları, 165-215.
- John Tisserand. (2003). *Network Centric Warfare Case Study*, Pennsylvania: US Army War College.
- Jon Sumida. (2007) “On Defence a the Stronger Form of War”, *Clausewitz in the Twenty First Century*, ed. Hew Strachan ve Andreas Herberg Rothe Oxford: Oxford University Press, 163-182.
- Karl Polanyi. (2020) *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, İstanbul: İletişim yayınları. çev.Ayşe Buğra
- Martin Van Creveld. (1991). *The Transformation of War*, New York: The Free Press.
- Mary Kaldor. (2012). *New Wars*, Cambridge: Polity Press.
- Michael Howard ve Peter Paret. (1976). *On War*, New Jersey: Princeton University Press.
- Norman Geras. (2002) *Marx ve İnsan Doğası*, İstanbul: Birikim Yayınları.

- Peter Paret. (2015). "Clausewitz", *Modern Strateji: Machiavelli'den Nükleer Çağa*, ed. Peter Paret, İstanbul: Doruk Yayınları, 215-249.
- Stephen M.Walt. (2018). *The Hell of Good Intentions*, New York: Just World Books.
- Steven Metz. (2010). *Decisionmaking in Operation Iraqi Freedom: Removing Saddam Hussein by Force*, Carlisle: US Army War College.
- Thomas E. Ricks. (2009). *The Gamble: General Petraeus and the Untold Story of the American Surge in Iraq, 2006-8*, Londra: Allen Lane.
- Thomas Hobbes. (1992). *Leviathan*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tim Dunne. (2013). "English School", *International Relations Theories*, ed. Tim Dunne Milja Kurki ve Steve Smith, Oxford: Oxford University Press, 107-122.
- Ulrike Kleemeier. (2007). "Moral Forces in War", *Clausewitz in the Twenty First Century*, ed. Hew Strachan ve Andreas Herberg Rothe, Oxford: Oxford University Press, 107-122.
- US Army. (2006). *Counterinsurgency Field Manual 3-24 (FM 3-24)*, Washington: Marine Corps Warfighting Publication

Makaleler

- Brian Burton, ve John Nagl. (2006). Learning As We Go: The US Army Adapts to Counterinsurgency in Iraq, *Small Wars & Insurgencies*, 19(3). 303-327
- Clayton Dennison, (2006/07). Operation Iraqi Freedom: What Went Wrong? , *Journal of military and Strategic Studies*, 9(3).
- David Patreus. (2013) How We Won Iraq, *Foreign Policy*.
- Doyne Dawson. (1996) The Origins of War: Biological and Antropological Theories, *History and Theory*, 35(1).1-28.
- Michael Walzer. (2012). The Ethics of Warfare in the Jewish Tradition, *Philosophia*, 40(1) 633-641.
- Sezai Özçelik. (2017). İslam'da Savaş ve Cihat Kavramları ve Haklı Savaş (Jus ad Bellum/Jus in Bello) Doktrini. *Yeni Türkiye*, 23(98). 458-469.

İnternet Siteleri

- ABC News. (2017). “Inside the Ambush Known as Black Sunday”, <https://abcnews.go.com/US/inside-ambush-black-sunday/story?id=50962302> [Erişim Tarihi: 10.06.2021].
- Association of United States Army. (2018). “TCM-Security Force Assistance Brigade”, https://fortbenningausa.org/wpcontent/uploads/2018/04/TCM_SFAB_2018.pdf, [Erişim Tarihi: 15.05.2021].
- BBC, (2007). “Denmark to pull troops from Iraq”, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/6382675.stm [Erişim Tarihi: 10.06.2021].
- BBC, (2018). “I Hated Myself for Abu Ghraib Abuse”, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/6382675.stm [Erişim Tarihi: 10.06.2021].
- CFR, (2020). “The Iraq War: Iraqi Army Disbanded”, <https://www.cfr.org/timeline/iraq-war>. [Erişim Tarihi: 11.06.2021].
- CNN, (2003). “Saddam Regime in Ruins”, <http://edition.cnn.com/2003/world/meast/04/09/sprj.irq.int.war.main/> [Erişim Tarihi: 11.06.2021].
- CNN, (2013). “Iraq Prison Abuse Scandal Fast Facts”, <http://edition.cnn.com/2013/world/meast/iraq-prison-abuse-scandal-fast-facts/index.html/> [Erişim Tarihi: 07.09.2021].
- Guardian, (2003). “Saddam Hussein Captured”, <https://www.theguardian.com/world/2003/dec/14/iraq.iraq1>, [Erişim Tarihi: 11.06.2021].
- Guardian, (2004) “WMD: How It Went Wrong”, <https://www.theguardian.com/world/2004/feb/01/iraq.davidkelly>, [Erişim Tarihi: 11.06.2021].
- New York Times, (2003) “Q&A: What is the Fedayeen Saddam?”, <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/cfr/international/backgroundiraq2032503.html>, [Erişim Tarihi: 07.09.2021].
- White House, “President Bush Announces Major Combat Operations in Iraq Have Ended”, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/05/20030501-15.html>, [Erişim Tarihi: 09.06.2021].

3.BÖLÜM: EGE VE DOĞU AKDENİZ

Türkiye'nin Ege Denizi'nde Deniz Güvenliği ve Gayri Askerî Statüdeki Ege Adalarının Güvenlik Tehdidi

Can KIZILKAN*

Giriş

İnsanoğlu 20. yüzyılda karalar üzerindeki hâkimiyetler sonrası 21.yüzyılda iki önemli alanda ilerlemeyi öngörmektedir. Bunlardan ilki denizleri keşfetme ve denizlerden azami miktarda fayda sağlamak. Diğeri ise uzayı keşfetme ve uzaydan azami miktarda yarar sağlamaktır.

21.yüzyılın en önemli konularından birisi denizlerdir. Denizlerde artan güvenlik ve savunma durumları devletlerin stratejilerini yenilemelerine neden olmaktadır. Deniz gücünün göstergesi olan filolar, donanmalar modernizasyonlara girmekte veya yeni donanmalar güce ve savunmaya katılmaktadır. Denizlerin açık sularda egemenliğinin hiçbir devlete ait olmaması belirlenmemiş bir geniş doğasının olması denizleri daha da önemli hâle getirmektedir.

Deniz sorunları veya denizlerden azami ölçüde yararlanmak İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkmış görünmektedir. Bununla birlikte, denizin, geleneksel olarak denize erişimlerini ve etki alanlarını genişletmek için bir araç olarak iç sularını geçme kabiliyetini kullandıkları için devletler adına önemli olduğu açıktır. Böylece, ekonomi, politika, güvenlik ve stratejik çıkarlar denizde birleşmekte ve deniz güvenliğinin yüzlerce yıllık bir geçmişe sahip olması gibi, birbiriyle bağlantılı olan bu çıkarlar, deniz güvenliğinin yeni yeni ortaya çıkan disiplini ancak daha yakın zamanda ortaya çıkarmaktadır. İnsanoğlu dünya savaşı öncesinde de tabii denizleri kullanmış fakat denizlerin güvenliği, serbest dolaşım ve ticaretin denizler üzerinden serbestçe yapılabilmesi iki savaş arası

* Öğr. Gör., Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Yabancı Diller Bölümü, ckizilkan@kho.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5137-2627.

dönemde donuk olan bir konudur. Ayrıca toplumlar, denizlerden faydalanmak adına yüksek teknolojileri geliştirmeyi uzun süre sonra hayata geçirmiştir. Artık devletler, karaların uzantısı olarak denizlerde egemenlik sahaları belirlenmeye başlamış ve bunlarla alakalı çeşitli deniz ve okyanuslarda sorunlar meydana gelmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ve bu bahsedilen konularla beraber 1945 yılında dönemin ABD Başkanı Truman'ın yayınlamış olduğu bir bildiri ile bu konular gündemdeki yerini almıştır. Bu bildiride geçen konu başlıca ABD, kıyılarının bitişik denizlerinde deniz yatağı ve toprak altında bulunan doğal zenginlikleri arama ve işletmede özel (münhasır) yetkiye sahip olup, bitişik deniz yatağının ve deniz altında bulunan tüm canlıların ülkesine ait olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bu noktada da bir sınır belirleniyor. Sabit bir sınır koymaktansa, derinliğin esas alınarak bir limiti söz ediliyor. Bu ise 200 metrelik denizin derinliğine kadar olan bir alanda bu yetkiyi saklı tutuyor (Gönlübol, 1986: 4). Bununla birlikte görülmektedir ki kıyıların bitişik alanlarında bulunan deniz yatağı ve toprak altındaki tüm zenginlikleri kapsamaktadır. Bu da bunu gerçekleştiren devletin ülkesinin genişlemesi anlamına gelmektedir. Bununla beraberde devletler egemenlik alanları olarak gördükleri sınırlarını genişletirken burada güvenliğe daha da dikkat kesilmiştir. Akdeniz, Karadeniz ve Ege Denizi'nde sahip olduğu kıyı şeridi uzunluğu ile Türkiye adına denizlerinin güvenliği ve denizlerdeki egemenlik alanları hayati önem taşımaktadır.

Türk dış politikası İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra önemli olaylarla karşı karşıya kalmıştır. Bu olaylardan ilki Kıbrıs meselesi, diğeri ise Ege sorunlarıdır. Bu iki konuda günümüz dâhilinde güncelliğini hâlen korumaktadır. Bu çalışmada bu önemli iki konudan Ege sorunları bağlamında, Ege Denizi'nin güvenliği ve Gayri Askeri Statüdeki Ege Adaları'nın güvenliği konuları ele alınacaktır. Ege ile ilgili tüm sorunlar iki kıyıdaş devlet olan Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunları teşkil etmektedir. Uluslararası antlaşmalarla çözülmüş fakat bu uluslararası antlaşmaların yorumlanması iki devlet adına farklılıklar göstermiştir. Bu yorumlar Türkiye adına "Egemenlik Meselesi" oluşturan önemli konular içermektedir. Özellikle iki konu vardır. Bunlardan birincisi, egemenliği antlaşmalarla Yunanistan'a devredilmemiş ada, adacık ve kayalıklar, ikincisi ise gayri askeri statüdeki Doğu Ege Adaları'nın Yunanistan tarafından silahlandırılmış ve silahlandırılıyor olmasıdır.

Çalışmanın varsayımı ise Yunanistan'ın uluslararası hukuku ihlal ederek Doğu Ege Adaları'nı silahlandırıyor olması Ege Denizi'nde Türkiye üzerine güvenlik tehdidi yaratmaktadır. Türkiye'nin deniz güvenliğinde Ege Denizi hayati önem arz etmektedir. Dış tehditlere karşı kıyılarını bilhassa Anadolu'nun güvenliği buradaki olaylara bağlıdır. Türkiye her daim Ege Denizi'nde "Deniz Güvenliği" stratejisini geliştirmek ve egemenlik alanlarını korumak adına Doğu Ege Adalarındaki ihlal edilen hukuki durumu göz ardı etmemelidir. Bu çalışmanın esas problemini oluşturan ise Türkiye'ye karşı Ege Denizi üzerinden güvenlik tehdidi var mıdır? Türkiye'nin Ege Denizi'nde Deniz Güvenliği nedir? Yunanistan'ın Doğu Ege Adaları'nı silahlandırmasının ana sebebi nedir? Bu sorulara çalışmada yanıt bulunmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmanın yöntemi olarak belge incelemesi kullanılmıştır. Öncelikle yunanca kaynaklara yer verilecek olup ulaşılabilir olan Yunan Bakanlıklarının söylem, demeç ve ifadeleri de yer alacak ve analiz edilecektir. Çalışmanın amacı, Türkiye'nin Ege Denizi'ndeki güvenliğinin önemine işaret edebilmek ve karşı kıyı devleti Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı adalar üzerinden güvenlik tehdit algısı oluşturmak istediğini gösterebilmektir.

Çalışmanın önemi ise hem Yunanca hem İngilizce hem de Türkçe kaynaklar kullanılarak çalışmada esas sorulara cevap vermeyi amaçlamasıdır. Ayrıca literatür taramasında birçok Türkçe kaynak metinler olmasına rağmen Türkiye'nin Deniz Güvenliğinde Ege Denizi üzerine yeterli çalışma olmaması da üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Buna ek olarak bu çalışmada Yunanca kaynaklar da kullanılacaktır.

Türkiye üç tarafı denizlerle kaplı ve coğrafi bakımdan özel bir statüye sahip devlet özelliği taşımaktadır. Bu özel jeopolitik konumu Türkiye açısından hem kapsamlı hem de savunulması gereken bir ülke konumunda olmasını sağlamaktadır. Güvenliğin başlıca durumu bir devletin değerleridir: değerler, bir devlet adına ülkesel bütünlük, toprak bütünlüğü, halkı, coğrafyası, bayrağı, millî marşı, gelenek ve görenekleri, toplumun aidiyeti ve yapısı gibi durumlar olabilmektedir.

Güvenliğin alt konu başlıklarından bir tanesini ise deniz güvenliği oluşturmaktadır. Deniz güvenliğinin sağlanması için öncelikle kara bölgesinin

güvenliğinin sağlanması lazımdır. Karasal bir güvenliği sağlam olmayan devletin deniz güvenliğinde beklentisi pek de yüksek olmamaktadır.

Türkiye adına deniz güvenliği ilk olarak sorunlu bir görüntü çizen Ege Denizi oluşturmaktadır. Akdeniz ve Karadeniz bölgesel ve ülkesel olarak güvenlikleri ve belirliliği çizilmiş, sınırları bir nebze de olsa sınırlandırılmış denizler olarak göze çarpmaktadır. Oysa Ege Denizi, iki kıyı ülkesi olan Türkiye ve Yunanistan'ın sorunlar yaşadığı uzun süredir uyuşmazlıkların olduğu bir deniz olarak ifade edilmektedir.

Ege Denizi'nin kıyı şeridi bakımından ve kendine özgü coğrafi yapısı ele alındığında Batı Anadolu kıyısının uzantısı olarak görülen birbirinden farklı oluşumdaki ada, adacık ve kaya, kayacıklar bulunmaktadır. Bu adalar başlıca Ege Denizi'nde sorun oluşturan konudur. Ege'de bulunan sorunlar kara suları genişletilmesi, kıta sahanlığı durumu ve bunlara bağlı şekilde açık deniz alanların kısıtlanması, egemenliği belli olmayan ada ve adacıkların durumu, gayri askerî statüde olması gereken ada ve adacıkların Yunanistan tarafından silahlandırılması ve arama kurtarma alanları olarak sıralanabilir. Denizlerde güvenliği sağlamak adına ikili anlaşmaya dayalı bir yöntem izlemek önem arz etmektedir. Ege denizi gibi kendine özgü özellikleri olan yarı kapalı denizlerde kıyı devletlerinin birlikte yapacakları antlaşmalar belirleyici olmalıdır.

Bu çalışmada antlaşmalarla Yunanistan'a devredilmiş olan adalar üzerinde Yunanistan'ın uluslararası antlaşmaları ihlal ederek askerî tesisler, füzeler ve ağır silahlar konuşlandığı Doğu Ege Adaları'nın Türkiye üzerine, özellikle Anadolu kıyıları etrafında yaratmış olduğu güvenlik sorunu üzerinde durulacaktır.

1. Literatür İncelemesi

"Güvenlik" terimi, modern politika oluşturmada her alanda yaygın hâle gelmiştir. Bu, son çeyrek yüzyılda büyüyen bir trend olmuş ancak Soğuk Savaş'ın bitimiyle beraber önemli boyutlarda terimin kullanımı artmıştır. Geleneksel askerî tehditlerin, özellikle de büyük güçler arasındaki savaşın ve nükleer çatışmanın göze çarpması, birçok analist ve politika yapıcının zihninde azalmıştır. Stratejistlerin geleneksel kaygıları, 1990'larda geleneksel savaş dışındaki her türlü "güvenlik" sorununu vurgulama eğiliminde olan ulusal ve

uluslararası güvenlik ile ilgili yeniden canlandırılmış bir düşünce dalgası görülmektedir (Rahman, 2009).

a. Deniz Güvenliği literatür İncelemesi

Denizler, son zamanlarda, geleneksel olarak deniz gücünü elinde tutanların ötesinde, ekonomik kalkınma için yeni bir sınır olarak görülmek üzere devletlerin görüşüne girmiştir. Bu nedenle, en temel akıl yürütme düzeyinde, devletlerin karasularında güvenliği sağlamanın yanı sıra açık denizlerde iyi bir düzene katkıda bulunmaları için bir teşvik olduğu görülebilir. Bununla birlikte, devletler adına da denizin, geleneksel olarak denize erişimlerini ve etki alanlarını genişletmek için bir araç olarak karasularını geçme kabiliyetini kullandıkları için önemli olduğu açıktır. Böylece, ekonomi, politika, güvenlik ve stratejik çıkarlar denizde birleşiyor ve deniz güvenliğinin pratikte yüzlerce yıllık bir geçmişe sahip olması gibi, birbiriyle bağlantılı bu çıkarlar, deniz güvenliğinin yeni yeni ortaya çıkan disiplinini ancak daha yakın zamanda ortaya çıkarmaktadır (Otto, 2020: 1).

Denizler, geleneksel olarak devletlerin güçlerini (askerî, ekonomik ve politik) yansıtmak için kullandıkları bir alan olsa da deniz güvenliğinin politika yapıcılar ve akademisyenler için, özellikle de kilit olayların ardından kilit bir ilgi konusu haline gelmesi ancak son yıllarda görülmektedir. Deniz artık jeopolitik önemi nedeniyle uluslararası güvenlik alanının ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir. Coğrafya ile siyasi süreçler ve zorunluluklar arasındaki kesişimi ifade eden jeopolitik ve jeopolitiğin stratejiye hitap eden alanı olan jeostratejisi devletlerin artık dünyanın okyanuslarını gördüğü önemli merceklerdir (Rooyen, 2011: 6).

En temel perspektiften bakıldığında, dünya ticaretinin büyük çoğunluğunun (yaklaşık %90'ının) denizlerden geçtiği ve 21. yüzyılda devletlerin, denizleri kullanma haklarından giderek daha fazla yararlandığı göz önüne alındığında, ekonomik gelişmeleri için kaynaklarda devletler ticaret yapabilmek için 'deniz özgürlüklerine' güvenmektedirler. Bunların her ikisi de ekonomik zorunlulukları kapsar, ancak elbette devletlerin de bu alanda siyasi zorunlulukları vardır. Siyasi bir bakış açısından, devletler geleneksel olarak etki alanlarını genişletmenin bir yolu olarak denize erişimlerini ve denizin uzunluğunu ve genişliğini dolaşma yeteneklerini kullandılar. Dolayısıyla bu çıkarları korumak için denizlerin güvenliği doğal olarak önem arz etmektedir (Otto, 2020: 2).

Deniz güvenliği kavramı ile alakalı olarak akademik bakış açıları ise şöyledir: Rahman, deniz güvenliğini daha geniş güvenlik kavramları içine yerleştirmeye çalışmaktadır. Deniz güvenliğinin, güvenlik konusunda daha geniş kavramsal tartışmaları yansıttığı görülürken, Güvenlik Çalışmaları literatürünün güvenliğin bağımsız bir boyutu olduğunu doğrulamadığını söylemektedir (Rahman, 2009: 29). Amirell (2016, s. 284–285), Deniz Güvenliği çalışmalarının kendisine adanmış az sayıda akademik kurumu olduğunu, özel dergileri olmadığını ve bir çalışma alanı olarak kurumsallaşmadığını savunarak benzer bir gözlem yapar. Rahman, birçok yerleşik güvenlik kavramının denizcilik unsurlarına sahip olabileceği sonucuna varmaktadır: denizcilikte çevre güvenliği, deniz sınırı koruması, kapsamlı deniz güvenliği vb. (Rahman 2009: 29).

Uluslararası kuruluşlar ve gayri resmi yapılan diplomasi forumları da dâhil olmak üzere hem akademik hem de politika yapıcı çevrelerde, yeni güvenlik gündem (ler) ini zamanımızın algılanan uluslararası koşullarına göre görüntülemek ve uygulamak için kavramsal bir prizma geliştirmek için önemli çaba gösterildi. Eski kolektif güvenlik fikrine ortak, kapsamlı ve işbirliğine dayalı güvenlik kavramları eklendi. Bu çeşitli kavramlar genellikle denizcilik alanına uygulanmış, bazen açıkça ve diğerlerinde sadece ima edilmiş olsa da deniz güvenliği fikrinin kendisini keşfetmeye yönelik çok az sayıda genişletilmiş girişim olmuştur. "Deniz güvenliği" politika çevrelerinde giderek daha fazla kullanılan bir terim olduğundan, bu oldukça önemlidir ancak bu terimi sıklıkla kullananların bunu farklı metinlerden yaptığı açıktır. Terim farklı şeyleri veya koşulları tanımlamak için kullanılıyorsa, kafa karışıklığı da devam edecektir. Cevap, deniz güvenliğinin tam olarak ne olduğu sorusunda saklıdır (Rahman, 2009: 3).

"Deniz güvenliği" terimi, örgütsel çıkarlarına veya hatta siyasi veya ideolojik önyargılarına bağlı olarak farklı kişi ve kuruluşlara farklı anlamlar getirebilir. Tipik olarak, terim kaygısız ve gelişmemiş bir şekilde kullanılmıştır. Geoffrey Till, 1990'ların ortasında, "gelecekteki deniz güvenliği ve refahı için neyin gerekli olduğu konusunda net olmaya ihtiyaç olduğunu" yazmıştır. Bununla birlikte, "'Deniz güvenliği' ifadesi çok şey anlattığından, bu kolay bir iş olmaktan uzaktır." Bir yandan, deniz güvenliğinin, güvenlik konusundaki daha geniş kavramsal tartışmayı yansıttığı görülebiliyordu. Dolayısıyla, güvenlik çalışmaları literatürü bunu yansıtmasa da basitçe güvenliğin başka bir boyutu olarak

görülebılır: belki de şaşırtıcı bir şekilde, deniz güvenliği hiçbir zaman bağımsız bir konu sektörü olarak tanımlanmamıştır. Öte yandan, daha önce tartışılan her bir güvenlik boyutu da olabilir. Her biri muhtemelen denizcilik unsurlarına sahip olan denizcilik ortamına uygulanmalıdır. Benzer şekilde, sunulan alternatif güvenlik sistemi "kavramlarının" her biri denizcilik alanına da uygulanabilir. Bu nedenle, örneğin "deniz çevre güvenliği", "kapsamlı deniz güvenliği" veya "işbirliğine dayalı deniz güvenliği" ve benzerlerinden söz etmek mümkündür (Rahman, 2009: 29).

Ayrıca “Deniz Güvenliği” Türkiye literatür incelemesinde “YÖKTEZ” tez aramasında doktora ve yüksek lisans tezi bulunmamaktadır. Fakat makale olarak “ULAKBİM” den yapılan aramada ise deniz güvenliği bölümü ayrıca yazılmamış başka konularla birlikte ele alındığı görülmüştür. Toplam 11 adet makale olduğu görülmüştür. “Google Scholar” dan yapılan aramada ise toplam 11 çalışma bulunmuştur, bunların 2 tanesi Tezsiz Yüksek Lisans proje çalışmalarıdır.

Ege Denizi üzerine aramada 221 adet tez, Türk-Yunan ilişkileri doğrultusunda ise 108 adet, Ege Denizi üzerine Türk-Yunan ilişkileri konu başlığı altında 10 adet bulunmaktadır. Deniz Yetki Alanları konusunda ise bu sayı 13 adettir. Ege üzerine deniz yetki alanları konu başlığında 9 adettir. Türk-Yunan İlişkileri konuları üzerine 996 adet kitap, makale çalışmaları bulunmakta, Ege Denizi üzerine 1104 adet Türkçe çalışma bulunmaktadır. Bunların dışındaki konular genellikle “Enerji Güvenliği, Deniz Haydutluğu, Deniz Yetki Alanları Sınırlandırılması” gibi konular vardır.

b. Deniz Güvenliğinin Kısa Tarihi

Deniz güvenliğinin ve deniz jeostratejisinin nasıl şekillendiğini anlamak adına iyi bir başlangıç noktası, bunların tarihsel kökenlerini kısaca ele almaktır (Amirell, 2016: 276). Amirell, deniz güvenliği çalışmaları ve politika oluşturmaının tarihsel gelişiminin dört aşaması olarak tanımladığı bir genel bakış sunuyor. İlk aşama 1450'den 1600'e kadar sürüyor; bu dönemde Bull Romanus Pontifex - Papa V. Nicholas tarafından 1455'te yayınlanan bir belgede - Portekiz'in esasen Gine'nin fethedilen topraklarının güneyindeki tüm denizler üzerinde egemenliğine sahip olduğuna hükmetti. Denizlerde yelken açmak, ticaret yapmak ve balık tutmak, bir haraç ödemenin yanı sıra Portekiz kralından bir lisans gerektiriyordu. (Amirell, 2016: 278) Amirell “doğal kaynakları kullanma hakkı ve uzak sularda yelken ve ticaret hakkı, farklı egemenlik

iddialarının ahlaki ve hukuki temeli konusunda anlaşmazlık olsa da, deniz güvenliğiyle ilgili müteakip antlaşmalar ve yazıların denizde hukuk ve düzen sağlama ihtiyacı konusunda hemfikir olduğunu belirtiyor”. Bunu, Atlantik üzerinden bir sınır çizgisi çizerek Portekiz’in yanı sıra İspanya’ya denizcilik güçleri ve egemenlik hakları veren Tordesillas Antlaşması izledi (Otto, 2020: 3).

İkinci aşamada -1600-1850 Dönemi- Portekiz ve İspanya’nın deniz gücündeki düşüş ve ticaret şirketlerinin yükselişi ve artan önemi, deniz güvenliği rejimini tanımlamaktadır. Bu bağlamda, özellikle Hollanda, Doğu Hindistan Şirketi aracılığıyla Hollanda ticaretinin genişlemesiyle birlikte, Hugo Grotius 1609’da Mare Liberum’u (Denizlerin Serbestisi Hugo Grotius tarafından yazılan kitap: Hugo Grotius Mare Liberum’da⁷, dünya denizlerinin uluslararası sular olduğunu ve tüm dünya devletlerinin denizlerde serbestçe ticaret yapabilmesi gerektiğini savunmuştur. Grotius, denizlerin herkes için serbest olduğunu ve kimsenin erişimine engel olamayacağını belirtir. Bununla birlikte, denizler, karadan ziyade havaya benzer ve hava gibi herkesin ortak malı olmalıdırlar düşüncesini benimser. Havanın, iki nedenden dolayı insanların ve devletlerin ortak malı olduğunu söyler. Birincisi, işgalden etkilenmez ve ikinci olarak kullanımı tüm insanlara yöneliktir. Aynı sebeplerden ötürü denizler de herkes için ortak olmalıdır. Çünkü birinin malı olamayacak kadar sınırsızdır. Bu metin, devlet temelli denizler üzerinde egemenlik ve yargı iddialarını reddetmekte, denizcilik özgürlüğü kavramını ve herkes için denizler boyunca yelken, ticaret ve balık tutma haklarını geliştirmektedir. Bu argüman "modern zamanlara kadar büyük ölçüde hâkim oldu ve sonunda uluslararası deniz hukukunun temel taşı haline geldi" (Amirell, 2016: 278-279).

1850-1990 döneminde, üçüncü aşama, Amirell, artan koruma maliyetinin ardından ticaret şirketleri azalırken gücün nasıl değiştiğini ve sorumluluğun devletlere nasıl geri döndüğünü açıklar (Amirell, 2016: 279-281). Bunun yanı sıra, Avrupa’daki emperyalist devletler yükseliştir ve Büyük Britanya “egemen küresel deniz gücü” haline gelirken, Fransa, Hollanda ve ABD gibi diğerleri giderek daha önemli roller oynamaya başlamıştır. Bu özellikle, Avrupa emperyal güçlerinin Afrika ve Asya’daki kolonilerine daha kolay erişimini sağlayan Süveyş Kanalı’nın açılmasının ardından böyleydi (Rogers 2010, 4). Amirell,

⁷ https://tr.wikipedia.org/wiki/Denizlerin_Serbestisi

Avrupalıların ve Kuzey Amerikalıların kendilerini “medeniyetin” habercileri olarak gördüklerini ve “deniz güvenliğinin sağlanmasını küresel medeniyet projesinin kilit bir yönü olduğunu” kabul etmektedir (Amirell, 2016: 279-281). Korsanlıkla mücadele ve köle ticaretine karşı operasyonlar yürütmek, denizleri koruma projesinin temel unsurlarıydı. Bu arada, küresel bir deniz güvenliği rejiminin var olmasına ve kapasiteli donanmalar tarafından desteklenmesine izin veren önemli teknolojik ilerlemeler kaydedildi. Dolayısıyla, yirminci yüzyılda emperyalistlerin ekonomik ve politik çıkarlarına yönelik deniz temelli çok az tehdit vardı. Deniz güvenliğindeki bu gelişmeler, “güvenliğin deniz yolculuğunun genel koşulu olduğu” fikrine yol açtı (Otto, 2020: 3).

Amirell'in (Amirell, 2016: 281) tanımladığı dördüncü aşama olan Soğuk Savaş sonrası dönemde, üç ana gelişme deniz güvenliği koşullarını değiştirmiştir. Birincisi, Soğuk Savaş'ın sonunda, deniz kapasitesinin azalmasına ve deniz gücünün gözle görülür bir şekilde varlığına neden olan uluslararası detanttı. İkinci olarak, devletler, bu deniz alanlarının sorumluluğunu kıyı devletine veren, karasuları taban hattından 200 deniz mili uzanan bir alan olan Münhasır Ekonomik Bölgelerin (MEB'ler) kabul edilmesiyle kıyı şeritlerinin genişletildiğini gördüler. Son olarak, devletler yine özel aktörlere göre güçlerinin azaldığını gördüler ve bu özel aktörler, güvenlik de dâhil olmak üzere genellikle devletin görev alanına giren kamu mallarının sağlanmasında daha büyük bir rol üstlenmeye başladılar. Somali'deki korsanlık gibi tehditlere yönelik donanmalar yetersiz görüldü (Otto, 2020: 3). Rogers (Rogers, 2010: 4) bu dönemde, ABD donanmasının çok daha büyük bir önem kazandığını, özellikle de Sovyetler Birliği'nin düşmanlığını savuşturmak adına ve ülkenin kendisini hedefleyen hızlı bir güç projeksiyonunu kolaylaştıran deniz donanmaları inşa ederek küresel bir süper güç olarak gelişmesine izin verdiğini iddia etmektedir.

Amirell, bu gelişmelerin deniz güvenliği alanında daha fazla özel sorumluluk ile karakterize edilen bir sonraki aşamayı mı önerdiğinden veya Çin'in Doğu ve Güney Çin'deki artan varlığından emin olmadığından, belirsiz bir notla sonuca varmaktadır (Amirell, 2016: 281-282). "Daha iddialı bir konumun" yanında denizler, devlet iktidarının genişlemeye devam ettiğini göstermektedir. Nitekim Çin, 1960'lardan beri, Khurana'nın 2008'deki çalışmasında “etki düğümleri” olarak tanımladığı Asya ve Orta Doğu kara kütlelerini çevreleyen denizlerde kendi 'İnci Tanesi'ni' yaratmak için çalışmaktadır (Otto, 2020: 4). Donanma güçlü

bir bileşen oluşturduğu aşıkardır, burada dikkate alınması gereken bir başka nokta da ABD'nin dünya daha çok kutuplu hâle geldikçe diğer güçlere yer bırakmasına rağmen, etki ve ilgi alanları boyunca dağılmış 500'den fazla askeri tesisle önemli bir deniz varlığını sürdürmeye devam etmesidir (Rogers, 2010: 4). Birleşik Krallık'ta (UK) ayrıca Kıbrıs, Falkland Adaları, Diego Garcia, Singapur ve Bahreyn dâhil olmak üzere dünya çapında çok sayıda deniz üssü bulunmaktadır (Otto, 2020: 4).

Bu tarihsel bakış ile Denizler, gücün öne sürülebileceği ve yansıtılabileceği bir alan olarak görülmüş ve şimdi kabul edilen denizlerle ilgili temel yasaların ve kavramların nasıl bu hâle geldiğine ilişkin bağlam sağlamaktadır.

Türkiye'nin Deniz Güvenliğinde Ege Denizi

Dünyanın %80'ini kaplayan denizler ve okyanuslar, nehirler, akarsular ve bunlara ek olarak var olan su kanalları ulaştırma imkânları, sundukları verimli besin kaynakları, petrol ve doğalgaz kaynakları ve diğer sahip olunan yapay olmayan kaynaklarla enerji kaynakları ile insanların hayatlarının büyük bir parçası ve ekonomik alanını oluşturmaktadır (Kurumahmut :1).

Ege Denizi'nin karmaşık bir siyasi ve deniz bölgesi oluşturduğu aslında abartılı bir değerlendirme olmayacaktır. Yunanistan ve Türkiye arasında paylaşıldığı şekliyle, jeopolitik olarak daha geniş küresel ve bölgesel süreçlerin bir parçasını oluşturmaktadır. Asya'nın Avrupa ile buluştuğu bir kavşaktır. Ayrıca Yunanistan ve Türkiye bu yakınsama ve uzaklaşma noktasını temsil eder. Ege, yine her iki tarafta Yunanistan ve Türkiye ile Avrupa Birliği'nin bugünkü doğu sınırı ve sınırıdır. Aynı zamanda, tarihsel olarak Ege Denizi ve Ege devletleri, Balkanlar'daki siyasi süreçlerde önemli bir rol oynadılar ve oynamaya devam ediyorlar, bu da süregiden bir 'Doğu Sorunu'nun bir parçası olan Batı meselesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki ülke arasındaki ilişki, birçok yönden, Akdeniz'de Doğu ve Batı arasındaki sürekliliği temsil etmektedir. İki ülke arasında çok önemli coğrafi, politik, ekonomik ve kültürel farklılıklar vardır (Chircop, Gerolymatos ve Iatrides, 2000: 1).

1980'lerdeki ve 1990'ların başındaki çeşitli gelişmeler, küresel deniz güvenliği koşullarında bir değişikliğe ve küresel deniz güvenliğinin sürdürülmesi için devletlerin sorumluluklarında bir düşüşe katkıda bulundu. Soğuk Savaş'ın

sona ermesinden sonraki ilk- ve muhtemelen en önemlisi- uluslararası detant, dünyanın dört bir yanındaki süper güçlerin deniz kapasitesinin ve küresel varlığının azalması anlamına geliyordu. 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konvansiyonu ile belirlenen Münhasır Ekonomik Bölgeler, tek tek ülkelerin deniz güvenliğine bölgesel veya küresel değil, kendi sularında öncelik verme eğiliminde oldukları anlamına geliyordu. Endonezya, Filipinler ve Somali gibi geniş deniz bölgelerine sahip birçok üçüncü dünya ülkesi, karasularında etkin deniz güvenliği rejimlerini sürdürmek için kaynaklardan yoksundu ve Münhasır Ekonomik Bölgeler, deniz güvenlik güçlerinin bir kısmının aşırı gerilmesine yol açtı. Üçüncüsü, devletlerin özel aktörlere karşı ekonomik ve politik gücündeki görece düşüş, özel aktörleri deniz güvenliği için daha büyük bir sorumluluk üstlenmeye teşvik etmek için neo-liberal kamu yönetimi fikirleriyle birleştiğinde- örnek olarak dramatik bir şekilde 1990'lardan itibaren özel deniz güvenliği şirketlerinde artışların meydana gelmesi- 2005 ile 2012 yılları arasında Somalili korsanların korsan saldırıları artarken, ticaret gemileri bir kez daha silah taşımaya veya koruma için silahlı güvenlik görevlileri tutmaya başladı, bunun nedeni görünüşe göre dünyanın en güçlü donanmalarının deniz yollarının güvenliğini sağlamaya yönelik ortak çabalarıdır (Amirell, 2016: 281).

Birlikte ele alındığında, bu gelişmeler şu anda daha az devlet ve deniz güvenliği için daha fazla özel sorumluluğun damgasını vurduğu yeni bir çağın başlangıcında olabileceğimizi gösteriyor. Örneğin, Çin'in son yıllarda deniz ve diğer denizcilik güvenlik güçlerinin güçlendirilmesi de dâhil olmak üzere bölgesel ve küresel denizcilik meselelerindeki daha iddialı konumu, Doğu ve Güney Çin Denizlerinde yükselen uluslararası gerilimler ve anlaşmazlıklar ile birleştiğinde, son yirmi yılda deniz güvenliğinin daha fazla önemsendiğini göstermektedir.

Bir yandan, entelektüel araştırma ve politika oluşturma alanı olarak deniz güvenliğinin uzun tarihi ve diğer yandan kısa kavramsal geçmişi göz önüne alındığında, deniz güvenliği çalışmaları alanı bugün nerede durmaktadır? Mevcut amaçlar doğrultusunda, deniz güvenliği çalışmaları üç şeyden biri veya birkaçı olabilir: jeopolitik politika oluşturma alanı; disiplinler arası bir araştırma alanı veya akademik bir ön disiplin, yani yapım aşamasında bir akademik disiplin (veya alt disiplin). Bunlardan ilki ile ilgili olarak, deniz güvenliğinin şu anda büyük bir politika ilgi alanı olduğu açıktır. Deniz bölgeleri üzerindeki tartışmalı

egemenlik, gemilere karşı korsanlık ve silahlı soygun, denizcilik terörizmi tehditleri, balık stoklarının ve diğer deniz kaynaklarının tükenmesi dâhil olmak üzere, denizcilik alanında 1990'lardan beri hem geleneksel hem de geleneksel olmayan güvenlik konularının artan önemi ve İnsan kaçakçılığının yanı sıra deniz yoluyla kaçakçılık- hem askeri analistleri hem de dünyanın dört bir yanındaki sivil politika yapıcılarını konuya büyük ilgi göstermeye yöneltti (Amirell, 2016: 284).

Türkiye'nin deniz güvenliği adına Ege Denizi asıl olarak Anadolu'nun güvenliğini sağlamaktır. Bu da Ege Denizi üzerinde bulunan adalardan geçmekte ve bu adaların kıyı devletine karşı bir güvenlik tehdidi barındırmaması gerektirmektedir. Komşu devlet olan Yunanistan'ın adalarda barındırdığı askerî unsurlar her daim Anadolu kıyısı için güvensizlik ve barışçıl ortamdan uzak bir sahne olarak belirecektir.

Esasen Türkiye için, Ege Denizi'nde deniz serbestliği hayati önem arz etmektedir. Bu konuda, askeri bakımdan çok önemli olan zararsız geçiş ile ilgili hükümler bulunmaktadır. Örnek vermek gerekirse bir Türk donanmasına ait fırkateyn, Yunan karasuları içerisinde bulunursa gerekli hareketi yapamaz, uzun menzillerde devriye, akın ve irtibat görevlerini yerine getiremez. Böyle olunca Türkiye'nin askeri olarak Deniz Kuvvetleri Ege'de kullanabileceği deniz serbestisi, kıyı devletinin mevzuatıyla ve bu bahsedilen haklarıyla tamamıyla kısıtlanmış olmaktadır (Yolga, 1986: 29). Karasuları devletin ülkesinin bir parçası olmasından dolayı mevcut genişleme ve genişlemeyi ileriye taşıması Yunanistan'ın arazi ilhak etmesi anlamına gelmektedir.

Ege Denizi

Ege Denizi'nin karmaşık bir siyasi ve deniz bölgesi oluşturduğu aslında abartılı bir değerlendirme olmayacaktır. Yunanistan ve Türkiye arasında paylaşıldığı şekliyle, jeopolitik olarak daha geniş küresel ve bölgesel süreçlerin bir parçasını oluşturmaktadır. Asya'nın Avrupa ile buluştuğu bir kavşaktır. Karadeniz ve Akdeniz'i birbirine tamamlayan bir su geçiş yoludur. Ayrıca Yunanistan ve Türkiye bu yakınsama ve uzaklaşma noktasını temsil eder. Aynı zamanda, tarihsel olarak Ege Denizi ve Ege devletleri, Balkanlar'daki siyasi süreçlerde önemli bir rol oynamışlardır ve oynamaya da devam etmektedirler. Bu iki ülke arasındaki ilişki, birçok yönden, Akdeniz'de Doğu ve Batı arasındaki

sürekliliği temsil etmektedir. İki ülke arasında çok önemli coğrafi, politik, ekonomik ve kültürel farklılıklar vardır (Chircop, Gerolymatos ve Iatrides, 2000: 1).

a. Ege Denizi ve Ege Adaları Tarihi

Ege Denizi, Doğu Akdeniz'in belirli farklarla ayırt edilen beş havzasından biri niteliği taşımaktadır ve Balkan yarımadasının doğu kısmı ile Anadolu arasında bulunmaktadır. Doğu ve batısındaki yüksek karaların aksine, burası yerkabuğunun alçaldığı ve jeolojik geçmişi Akdeniz ile bağlantılı bir alana işaret etmektedir (Erinç ve Yücel, 1988: 6).

Ege Denizi, Türkiye ve Yunanistan ana kıtaları itibaren ve Mora Yarımadası'ndan güneybatı Anadolu'ya uzanan, Ege'nin doğal dış sınırını oluşturan adalardan Çuha, Küçük Çuha, Girit, Kaşot, Kerpe ve Rodos adalarının güneyden çevrelediği ve 35-41 derece kuzey enlemleri ile 23-28 derece doğu boylamları arasında yer alan bir deniz olarak tanımlanabilmektedir⁸.

Bir iç deniz olan Ege'de Yunanistan hâkimiyetinde olan çok sayıda ada ve adacığın Türkiye kara sınırları yakınında ve hatta karasuları içerisinde olmasının ve Anadolu'yu kuzeyden güneye bir zincir halinde kapatması, bununla beraber çok sayıda adanın da anlaşmazlık durumunda ada statüsünde bulunması, Ege Denizi'ni diğer denizler arasında özel bir öneme sahip deniz konumuna getirmiştir (Kurumahmut, 1998: 1). Ege'nin coğrafi gerçeklerini bilip bölgenin Türk ve Yunan devletlerinin uluslararası antlaşmalarla belirlenmiş olan konuları analiz etme ve değerlendirme gerektirmektedir.

Bu kadar çok adanın varlığı Ege'yi eşsiz bir deniz yapmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde buraya Adalar Denizi denmesi tesadüf değildir. Ege adaları ve özellikle Kiklad Adaları (Çember Adaları), Yunanistan anakarası ile Anadolu kıyıları arasında coğrafi bir köprü oluşturarak tarih öncesi çağlardan beri deniz yolculuğunun gelişmesi için uygun koşulları yaratmıştır (Konstantakopoulos, 2018: 2).

⁸ Bkz. T.C. Dz. K.K. Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı'nın 20-A numaralı seyir haritası, İstanbul, 1994, ölçek 1: 750 000.

Ege adalarında tarihsel bakımdan Helen dönemi, Yunan Şehir Devletleri dönemi, Pers İmparatorluğu dönemi, İskender İmparatorluğu dönemi, Roma İmparatorluğu dönemi, Osmanlı İmparatorluğu dönemi altında yaşamış olduğu görülmektedir.

Arkaik dönemdeki Ege adalarının şehirleri vardı- büyük güç ve zenginliğe sahip devletlerdi: örneğin antic Naxos (Nakşa Adası) Adası zengindi (Herodot burayı "mutluluk adası" olarak adlandırır) ve Samos (Sisam Adası) Adası, Hera'da zenginliği ve geniş bir etki alanını yansıtan etkileyici buluntuların altını çizmiştir. Ancak beşinci yüzyılda adalar ve adalılar yoksulluk ve zayıflıkla eşanlımlı hâle geldi. 5. yüzyıl ve sonrasının edebi kaynaklarında adaların yoksulluk ve güçsüzlükle özdeşleştirilmesi, adalıların gerçek hayatta kalma koşullarıyla ilgili değildi. Başka bir deyişle, adalardaki yaşam anakaradakinden daha fakir veya daha zor değildi. Aradaki fark, 5. yüzyılda adaların Atina hegemonyası altına girmesi ve bu şehrin Ege bölgesi üzerindeki hâkimiyetinin ana eksenini oluşturmada yatmaktadır (Konstantakopoulos, 2018: 4).

5. yüzyılın Atina hegemonyası deniz hâkimiyetiydi ve donanmaya dayanıyordu. Antik çağın önemli ikmal istasyonları olan Ege adaları, Atina hegemonyasının ayrılmaz bir parçası haline geldi. Başka bir deyişle, Atina'nın gücü, esas olarak donanmaya ve Ege bölgesindeki deniz üslerinin kontrolüne dayanıyordu (Konstantakopoulos, 2018: 6). Adaların kontrolü bölgesel olarak da bir üstünlüğe işaret ettiği antik dönemden de anlaşılmaktadır. Adalar birer ikmal istasyonu, deniz üsleri görevi rolündedir.

Bu adalar bir "karasal yıldızlı gökyüzü" dür. 150 deniz mili genişliğinde (280 km) ve uzunluk 350 deniz mili (650 km.), Ege yaklaşık 240.000 km²'lik bir alanı kaplamaktadır (Loumakis 1998, 337). Yaklaşık 8500 ada, adacık ve adacık vardır ve bunların %90'ı 10 km²'den az alana sahiptir (Surigos 2020). Ege Adaları tarihsel süreç içerisinde de sınıflandırılmış ve isimler verilerek birbirinden ayrılmıştır. Boğazönü, Saruhan, Menteşe, Kuzey Sporad (Dağınık), Kiklad (Çember) Adaları olarak 5 grupta sınıflandırılmıştır.

Adaların tarihsel süreçteki önemli kavşaklarından biri ise şudur; Bizans İmparatorluğu'nun 1453'teki yenilgisi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişi Adaların yaşamlarında bir değişimi temsil ediyordu, ancak bu, ikamet edenlerin geçim kaynaklarını veya kimliğini etkilemedi. Osmanlılara gönüllü olarak teslim

olan adalılara, bir imparatorluk kararnamesiyle padişahın koruması ve Sultanlığına yıllık bir haraç karşılığında bir dereceye kadar siyasi özerklik verildi (Papadimas, 2000: 7).

Osmanlı İmparatorluğu'nun II. Selim döneminde ekonomik gerilemesinden sonra, adalılar İmparatorluk içinde ekonomik ve siyasi statü kaybına uğradı. 1800'lerin başlarına gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesinin etkileri, Yunan milliyetçiliğinin yükseliş i ile birlikte, Yunan isyanına öncülük etti. Ege adalıları, Yunan isyancıları büyük bir çoğunlukla para ve insan gücüyle desteklediler (Clogg, 1976: 49). Ancak, modern Yunan devletinin 1831'de kurulması Ege'nin çoğu adasını içermiyordu. Sonuç olarak, adalıların bir bölümü, Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm eski Yunan topraklarının birleşik bir Yunan devleti altında birleştirilmesini isteyen bir politika olan Megali (Büyük) Fikri kavramını desteklediler (Papadimas, 2000: 8).

b. Ege Denizi Önemi

Ege Denizi, Karadeniz ile Akdeniz ve Karadeniz gibi büyük önem taşıyan açık denizleri arasında Türk Boğazlarından sonra gelen mühim bir su yolu oluşturmaktadır. Ege Denizi'nin önemi Türkiye, Yunanistan ve Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler bakımından önem arz etmekte ve farklı bir bakış ile değ erlendirilebilmektedir.

Ege Denizi, Türkiye'nin kuzeyden Karadeniz ve Marmara denizleri ile Akdeniz'i bir araya getirmektedir. Buna paralel olarak Türkiye'nin en önemli sanayi bölgesi olan Marmara Bölgesi'ni Türkiye'nin öteki denizlerine doğru ve Akdeniz'e doğru açık denizlere ulaştırmaktadır. Türkiye'nin Ege, Marmara ve Karadeniz limanlarına yönelen deniz ticaretinin yaklaşık olarak %75'inin geçtiği bir denizdir (Kurumahmut, 1998: 22). Türkiye'deki artan petrol kullanımı ve geliş en petrol ihtiyacı, büyük oranda ithalatla karşılanmaktadır. Ekonominin sürdürülebilir olması için bu ithalatın aralıksız ve verimli bir şekilde devam etmesi önem arz etmektedir. Türkiye'nin gereksinim duyduğu petrolün %75'i Ege Denizi'nden geçmekte ve her gün 180 dolayında gemi Ege Denizi üzerinden Türkiye'de liman yapmaktadır (Baş eren, 2006: 2).

Ege Denizi, bulunduğu yer neticesiyle ticaretinin büyük bir kısmını Ege Denizi'nden yapan Yunanistan için ve ayrıca da Boğ azlar ve Ege Denizi

zincirinde yapan Rusya Federasyonu ve Karadeniz'e kıyısı olan diğer devletler için de dikkate değer bir yerdir. Ege'nin Türkiye için önemi sadece denizyolu ulaşımı olmayıp bunun yanı sıra havayolu ulaşımı, askeri, siyasi, iktisadi, jeopolitik ve jeostratejik açıdan da çok önemlidir (Başeren, 2006: 3).

Ege Denizi Adaları

Ege Denizi'ndeki ada, adacık ve kayalık sayısı hakkında Yunanca kaynaklarda yaklaşık olarak 8.500 civarı olduğu belirtilmiş (Surigos, 2020), bu adaların %90'ı 10 km²'den daha az alan sahiptir. Toplam adalar Ege'de 240.000 km²'lik bir alanı kaplamaktadır (Kalogeropoulos, 2020: 44).

Ege Denizi'ndeki uluslararası antlaşmalar ile jeopolitik önemleri hesaba katılarak beş grupta sınıflandırılabilir (Kurumahmut, 1998: 4).

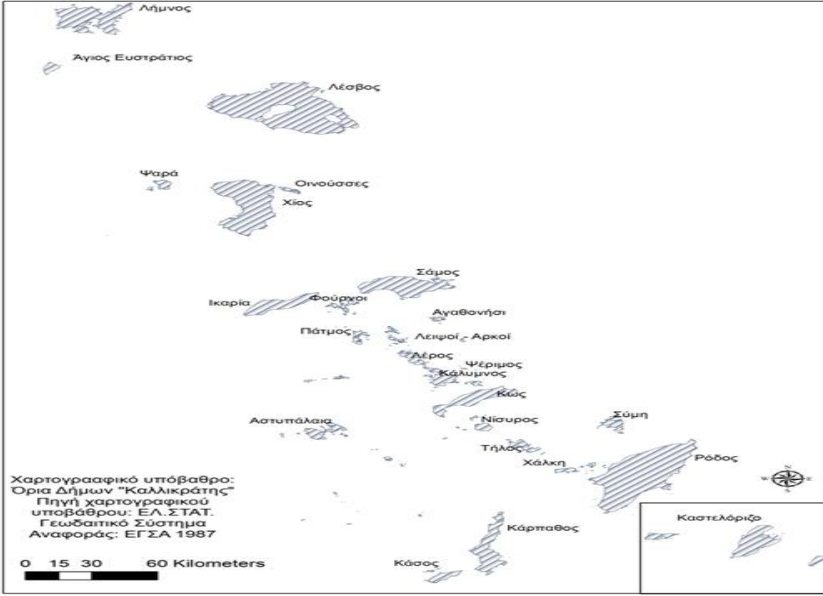
- Trakya ve Boğazönü Adaları (Kuzey Ege),
- Saruhan Adaları,
- Menteşe Adaları,
- Kuzey Sporad Adaları
- Kiklat Adaları

Şekil 2: Ege Denizi Adalar Grubu, Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Ege_Adalar%C4%B1#/media/Dosya:TurkishGrayZoneIslands.svg

Boğazönü bir diğer adı Kuzey Ege Adaları ve Trakya Adalar grubu, Ege Denizi'nin en kuzeyinde yer almaktadır. Taşoz ve Semadirek adaları, Trakya Adaları olarak isimlendirilmektedir. Öteki kuzeydeki adalar ise Boğazönü Adaları olarak bilinmektedir. Taşoz Adası dışındaki adalar Çanakkale Boğazı'na yakın olmaları açısından stratejik bir konumdadırlar. Taşoz, Semadirek, Zürafa, Limni, Gökçeada, Bozcaada ve Bozbaba adaları ile Tavşan adalarını da içine alan grup adalardır. Türkiye'nin Ege Denizi bağlamında ve de Türk Boğazları bağlamında güvenliği açısından büyük öneme sahip olan bu adalardan Çanakkale Boğazı'nın tam karşısında bulunan Limni başta olmak üzere, bir kısmı Yunanistan'ın egemenliği altındadır (Ertürk, 2007: 34).

Τα ακριτικά νησιά του Αιγαίου (περιοχή μελέτης).

Şekil 2. Kuzey Ege Adaları Kaynak: <http://www.e-demography.gr/> "Eyalet dışı istatistikler" terimi ile Tesalya Üniversitesi Demografik ve Sosyal Analiz Laboratuvarından aldığımız nüfus verileri.

Ege Denizi'nde Türkiye, Yunanistan'a kaptırmış olduğu adalarla kuşatılmış bulunuyor. Alanları toplu olarak 2602 kilometre kare, nüfusları Doğu Ege Bölgesi Adalarının 100 km² den büyük olanlarını göstermek gerekirse; Tablodaki çalışma alanı Ege Adalarının bir bölümünü içermektedir özellikle Türkiye kıyılarına yakın olan adalardır (yani büyüklük sırasına göre Midilli (Lesvos), Sakız (Chios), Sisam (Samos), Limni (Lemnos), Ahikerya (Ikaria), Forno (Fourni), Koyun (Oinousses), İpsara (Psara) ve Bozbaba (Agios Efstratios) ve On İki Adalar (Dodecanese) Rodos, Kerpe (Karpathos), Asyp, Kelemez (Kalimnos), Çoban (Kasos), İlyaka (Tilos), Sömbeki (Symi), İleryoz (Leros), İncirli (Nisyros), Batnoz (Patmos), Herke (Halki), Küçük Kerpe (Saria), İlipsi (Lipsi), Pserimos, Eşek (Agathonisi), Meis (Kastelorizo), Nergizcik (Arkoi), Telendos, Sakarcılar (Gyalı) ve Bulamac (Farmakonisi) Adaları. Ayrıca aşağıdaki tabloda bu çalışma alanındaki 2011 nüfus sayımında iskan edilmiş bulunan adalara atıfta

bulunmaktadır. Çalışma alanındaki tüm adalar yukarıdaki haritada gösterilmektedir.

Γεωγραφική περιοχή Coğrafi Bölge	1971	1981	1991	2001	2011	Μεταβολή (%) Değişim 1971 - 2011
B. Αιγαίο Kuzey Ege Bölgesi	218.734	195.004	199.231	206.121	198.894	-9,1
Δωδεκάνησα On İki Adalar	121.017	145.071	163.476	190.071	242.270	100,2
Σύνολο περιοχής ς Μελέτης ς Tüm Bölge Çalışması	339.751	340.075	362.707	396.192	441.164	29,8
Ελλάδα Yunanistan	8.768.641	9.740.417	10.259.900	10.964.020	10.939.727	24,8

Şekil 3. Kuzey Ege Adaları ve On İki Adalar Nüfus İstatistikleri, Kaynak: <http://www.e-demography.gr/> , Teselya Üniversitesi

Tablodaki çalışma ile alanındaki nüfus yoğunluğu 2011 yılında kilometrekare başına 67,4 kişiydi. Çalışma alanı bir bütün olarak Yunanistan'ın tamamına göre daha seyrek nüfusludur, ancak beklendiği gibi, kırsal ve kentsel alanlar arasında yoğunluk açısından büyük bir heterojenlik göstermektedir. Harita 2, 2011 yılında Belediye Birimleri düzeyinde nüfusun eşitsiz dağılımını ortaya koymaktadır. Çalışma alanının en büyük kentsel merkezi olan Rodos şehri, kilometrekare başına 2.599 kişi ile adaların en yoğun nüfuslu Belediye Birimidir. Bunu, kilometrekare başına 1.176 nüfuslu Sakız Adası Belediye Birimi ve ardından kilometre kare başına 280'den fazla nüfuslu Ialyssos, Midilli ve Kos Belediye Birimleri izlemektedir (Gavalas ve Pavlogeormatos, 2016: 57). Şu da görülmektedir ki Yunanistan bilinçli ve hiç şüphesiz hedefli bir şekilde adadaki nüfusu arttırmakta ve eşit dağılımı amaçlamaktadır.

Doğu Ege Adalarının Sahip Olduğu Hukuksal Statü

Ege Denizi ile alakalı Türkiye ve Yunanistan'ın hukuksal görüşleri özellikle iki konuda açıklığa kavuşmuştur; a) kıta sahanlığı sınırlandırması ile ilgili, b) karasularının genişletilmesi ve sınırlandırması ile ilgili. Bu iki sorun Ege Denizi üzerindeki adaların en önemli hukuksal boyutunu gösterir niteliktedir. Ayrıca adalar rejiminin hukuksal yorumlanması bu konuda üzerinde durulmaktadır çünkü bir adanın tanımlanması yapılması ve bu ada kavramının hukuki açıklaması ile bakılması önem arz etmektedir. Adaların hukuki boyutu etrafında asıl mesele olan Yunanistan tarafından bilinçli bir şekilde adaların silahlandırılması hem adalar rejimi hukuki alt yapısına hem de anlaşmalarla imzalanmış şekline doğrudan ihlal niteliği taşımaktadır.

Günümüzde uygulanmakta olan hukuk belgelerine dayanarak ada tanımı; çevresi sularla kaplı olan, su seviyesinin en çok yükseldiği anda su üstünde bulunan, yapay olmadan oluşmuş bir kara parçasıdır. Bir kara parçası olması, yapay olmaması, etrafı sularla kaplı olması ve su seviyesinin en yüksek anında (met zamanı) bile su üstünde bulunması temel öğelerine birlikte sahip olan coğrafi formasyonlar büyüklüklerine ve niteliklerine bakılmaksızın ada olarak tanımlanmıştır (Kurumahmut, 18-19).

Ada tanımlamasının ilk olarak 1930 Lahey Uluslararası Hukuk Kodifikasyonu Konferansı kapsamında II. Komisyona ait olarak II. Alt-Komisyon bildirisinde yer aldığı bilinmektedir. Karasuları konusunu incelemekle görevlendirilen II. Komisyonunun bildirisinin eki olarak sunulan bu açıklamada Konferansta irdelenmemiş, kabul ya da reddedilmemiş, bir belge niteliği taşımaktadır (Pazarcı, 2016: 256).

Şu da belirtilmelidir ki adalar, adacıklar ve kayalıklar arasında bir ayrım gözetilmemiştir. İnsanın yaşamasına elverişli olmayan veya ada üzerinde ekonomik yaşamı bulunmayan kayaların kıta sahanlığı veya münhasır ekonomik bölgeye sahip olamayacağı istisnası dışında; bir adanın karasuları, bitişik bölgesi, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgesinin Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin (BMDHS) kara ülkesine geçerli olacak diğer etkililiklere uygun şekilde belirleneceği karar altına alınmıştır. Adanın her zaman su üstünde oluşu özelliği onu cezir yüksekliklerinden; doğal bir kara parçası oluşu özelliği ise onu deniz üzerinde inşa edilen tesislerden ve yapay ya da suni adalardan ayırmaktadır (Kurumahmut, 19).

1958 Cenevre Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi (madde 10/1), 1930 tanımında iki değişiklik yaparak, şu tanımlı uygun görülmüştür; “Bir ada, suların en yüksek olduğu zaman açıkta kalan, etrafı sularla çevrili bir doğal kara parçasıdır”. Bu tanımlama 1930'daki tanımlamada geçen “sürekli olarak” kavramını uygun bulmayıp kaldırırken, kara parçasının “doğal” olması hükmüne karar kılmıştır. B.M. Deniz Hukuku Sözleşmesi de (madde 121/1) 1958'deki tanımın aynısını kabul etmektedir. Bugünkü geçerli kılınan hukuki belgelerinin ada tanımlamasını dört temel öğeyi temel aldıkları gözlemlenmektedir; a) kara parçası olması, b) doğal olarak oluşmuş bulunması, c) sularla çevrili olmalı, d) su seviyesinin en yüksek anında su yüzünde bulunması olarak belirlenmiştir (Pazarcı, 2016: 257).

Doğu Ege Adaları'nın silahsızlandırılması ile ilgili hukuki boyuta bakılacak olursa üç farklı hukuki zemine oturtulmuş olduğu görülmektedir; i) Lozan Barış Antlaşması ile hukuksal statüleri düzenlenen kuzey-doğu Ege ve özellikle Merkezi Ege adaları, ii) Lozan Barış Antlaşması ve Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile hukuksal statüleri düzenlenen Boğaz-önü adaları, iii) Lozan Barış Antlaşması

ve sonradan 1947 Paris Barış Antlaşması ile hukuksal statüleri düzenlenen ve genellikle On iki Adalar adıyla anılan güney-doğu Ege adaları (Pazarcı, 1986: 7).

Kuzey-doğu Ege adalarının hukuksal statüsünü geçerli kılan Lozan Barış Antlaşmasının 12. maddesi şöyle kaleme alınmıştır (Pazarcı, 1986: 8): "İmroz adası ile Bozcaada ve Tavşan adaları dışında. Doğu Akdeniz adaları ve özellikle Limni, Semadirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları üzerinde Yunan egemenliği konusunda 17-30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşmasının 5 inci ve 1-14 Kasım 1913 tarihli Atina Antlaşmasının 15 inci maddeleri hükümleri uyarınca alınan ve 13 Şubat 1914 tarihinde Yunan Hükümetine bildirilen karar, bu Antlaşmanın İtalya'nın egemenliği altına konulan ve 15 inci maddede belirtilen adalara ilişkin hükümleri saklı kalmak üzere, doğrulanmıştır. İşbu Antlaşmada aykırı bir hüküm bulunmadıkça, Asya kıyısından 3 milden az bir uzaklıkta bulunan adalar, Türk egemenliği altında kalacaktır."

Buna paralel olarak, Lozan Barış Antlaşmasının 13. Maddesi şu hükmü içermektedir: "Barışın sürekli olmasını sağlamak amacıyla, Yunan Hükümeti, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarında, aşağıdaki tedbirlere uymağı yükümlenir (Pazarcı, 1986: 8):

1. Bu adalarda hiçbir deniz üssü kurulmayacak, hiçbir istihkam yapılmayacaktır.

2. Yunan askeri uçaklarının Anadolu kıyısı topraklarının üstünde uçmaları yasak olacaktır. Buna karşılık, Türk Hükümeti de askeri uçaklarının bu adalar üstünde uçmalarını yasaklayacaktır.

3. Bu adalarda Yunan askeri kuvvetleri, askerlik hizmetine çağrılmış ve bulundukları yerde eğitilebilecek normal asker sayısından çok olmayacağı gibi, jandarma ve polis kuvvetleri de bütün Yunan ülkesindeki jandarma ve polis kuvvetlerine orantılı bir sayıda kalacaktır."

Limni ve Semadirek adaları Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarından gayri askeri bakımından farklı bir konumdadır. Buradaki farklılığı ise Lozan'ın maddeleri okunduğunda açıktır ki Lozan'a giden kurulda ve öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda da bu adaların egemenliğinin Türkiye tarafına bırakılması görüşü vardır. Kurul Başkanı İsmet İnönü, Lozan'da bu adaların egemenliği

konusunda ısrar etmiş fakat fark etmiştir ki Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya'nın Türkiye'ye verilmesi oldukça zordur. Bu yüzden yalnız Limni ve Semadirek üzerinde egemenlik hakkı konusunda direktmiştir. Bu konuda da güçlükle karşılaşınca İsmet Paşa'nın kendi ifadesi vardır: "Limni ve Semadirek Türkiye'ye verilsin ve Boğazlarla aynı statüye tabi tutulsun." Yani İsmet Paşa, Limni ve Semadirek'in diğ r adalardan farklı tutulmasını isterken, bunların Türkiye egemenliğinde olmasını istediğı için bu ayrıma rıza göstermiştir (Türmen, 1986: 95).

Bununla birlikte, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde, Boğazlarla beraber Limni ve Semadirek de gayri askeri statüye getirilmiştir. Durum Lozan'da şu şekilde geçmektedir: 12. Madde, Limni ve Semadirek de dâhil olmak üzere bütün adaların silahsızlandırılmasını  n görmektedir. Adaların ne şekilde silahsızlandırılacağı ise Limni ve Semadirek bakımından Boğazlar Sözleşmesi'nde diğ r adalar yönünden de Lozan Antlaşması'nın 13. Maddesi'nde düzenlenmektedir (Türmen, 1986: 96).

Boğaz- n  adalarının statüsünü de içeren ilk antlaşma hükmü Lozan Barış Antlaşmasının 12. maddesi olmaktadır. Hatırlanacağı gibi bu hüküm, "Doğ  Akdeniz adaları ve özellikle Limni, Semadirek üzerinde Yunan egemenliği konusunda 1914 tarihinde Yunan H k metine bildirilen karar doğrulanmıştır" demektir. Öte yandan, yine Lozan Barış Antlaşması ile aynı tarihte imzalanan Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin 4. maddesi de aynen şöyledir: "Aşağıda gösterilen bölgeler ve adalar askerlikten arındırılacaktır (Pazarcı, 1986: 16):

3. Ege Denizi'nde, Semadirek, Limni, İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları."

Boğaz- n  adalarının askerden arındırılması Lozan Barış Antlaşması'nın 12. maddesinde kabul edildikten ve Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin 4. maddesinde teyit edildikten sonra incelenmesi gereken sorun bunun  l s yle ilgili olmaktadır. Bu konudaki temel hüküm Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin 6. maddesi olup, Limni ve Semadirek adalarını ilgilendiren bölümleri aynen şöyle kaleme alınmıştır:

“Adalarda, hiçbir istihkam, sabit topçu tesisleri, ışıldak tesisleri, denizaltında işleyen araçlar, hiçbir askeri havacılık tesisi ve hiçbir deniz üssü bulunmayacaktır. Buralarda asayişin -korunması için gerekli bulunan ve silahları, her türlü topçuluk dışarıda kalmak üzere, tüfek, revolver, kılıç ve her 100 kişiye dört hafif makineli tüfekten oluşacak, polis ve jandarma kuvvetlerinden başka hiçbir silahlı kuvvet bulunmayacaktır. Adaların karasularında, denizaltı gemisinden başka, deniz altında işleyen hiçbir araç bulunmayacaktır” (Pazarcı, 1986: 20).

Güneydoğu Ege'de bugün Yunanistan egemenliği altında bulunan adalar, Oniki Adalar (Dodecanese) adıyla anılan ve aslında 14 adet olan adaları ve onlara bitişik adacıkları içermektedir. Bu adalar şunlardır: Stampalia (Astropolia), Rodos (Rhodes, Rhodos), Kalki (Calki, Khalki), Karpatos (Scarpanto), Kazos (Casos, Casso), Piskopis (Piscopis, Tilos), Miziros (Misiros, Nysiros), Kahmnos (Calminos, Kalymnos), Leros, Patmos, Lipsos (Lipso), Simi (Symi, Lymi), İstanköy (Cos, Kos) ve Meis (Castellorizo).

Güneydoğu Ege adalarının Türkiye'nin egemenliğinden kesin çıkışı ve İtalya'nın egemenliğine bırakılışı Lozan Barış Antlaşmasının 15. maddesi ile gerçekleştirilmiştir. Anılan madde aynen şöyle kaleme alınmıştır:

"Türkiye, aşağıdaki adalar üzerindeki bütün haklarından ve sıfatlarından İtalya yararına vazgeçer. Bugünkü durumda İtalya'nın işgali altında bulunan (adaların adları veriliyor)."

Lozan Barış Antlaşmasının 16. madde 1. fıkrası ise, özel olarak İtalya'ya bırakılan adalarla sınırlı olmamakla birlikte, Türkiye'nin bıraktığı ülkelere ilişkin olarak "Bu toprakların ve adaların geleceği, ilgililerce düzenlenmiştir ya da düzenlenecektir." demektedir. Aynı maddenin 2. fıkrası da aynen şu hükmü içermektedir: "İşbu maddenin hükümleri, Türkiye ile sınırdaş olan ülkeler arasında komşuluk durumları yüzünden kararlaştırılmış ya da kararlaştırılacak olan özel hükümlere hâvel vermez" (Pazarcı, 1986: 22-23).

Gayri Askerî Statüdeki Ege Adalarının Silahlandırılması

1973-1974'ten itibaren Yunanistan, askerden arındırılmış olan bazı Ege adalarını donatmaya başladı. Yunanistan'daki çalışmalarda bu adalar iki

kategoriye ayrılmaktadır: a) İlk olarak, Lozan Antlaşması'nın 13. Maddesi uyarınca kısmen askerden arındırılan Orta Ege'nin dört adasını (Midilli, Sakız, Sisam ve İkarya) bulunmaktadır. Bu rejim deniz üslerini ve ayrıca tesislerin inşasını yasakladı. b) İkinci kategori, 1947 Paris Barış Antlaşması uyarınca daha katı bir askerden arındırma rejimine tabi tutulan Oniki adalardan oluşmaktadır (Oikonomidis, 1989: 27).

Adaların silahsızlandırılması statüsü esasen amaç olarak Ege'de bir denge kurulmasıdır. Çalışmada bahsedilen adalar Türkiye'ye çok yakın mesafelerde bulunan ve Türkiye'nin güvenliğini mühim olarak etkileyen adalardır. Bu sebeple, bahse konu adaların egemenliği Yunanistan'a verilirken, Türkiye'nin güvenlik kaygıları göz önünde tutulmuş ve bu adalar gayri askeri statüde bulundurulmuştur. Bu durum, tüm Doğu Ege'de bulunan adalar için uygulanmıştır. 1914'ten başlayıp 1947'ye kadar adaları Yunanistan'a devreden bütün antlaşmalarda da ön görülmüştür (Türmen, 1986: 94).

1914'te Balkan Savaşı'ndan sonra adalar, Yunanistan'ın işgal ettiği adalar, 6 büyük devlet tarafından Yunanistan'a devredilirken tüm bu Limni, Semadirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya ve Tios adalarının gayri askeri statüde olmaları esas alınmıştır (Türmen, 1986: 95).

Şu da belirtilmelidir ki Çanakkale Boğazı'nın savunulmasında büyük rol oynayan adalardan biri olan Limni, 1915 Çanakkale Savaşları sırasında üs olarak kullanılmış ve Çanakkale Boğazı için potansiyel bir tehdit bölgesi olduğu görülmüştür (Kurumahmut, 1998: 5).

Saruhan Adaları yani Doğu Ege bölgesi adaları ötesinde kuzey-güney ticaret yolunun Ege'ye açılan kapısı önünde, Çanakkale Boğazını at nalı gibi kuşatan Midilli, Limni, Gökçeada ve Bozca adalar yer almaktadır. Karadeniz ile Akdeniz arasında bir geçit yeri olan bu bölge stratejik ve güvenlik değerini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Bu derece önemli bölgede mazide girilmiş bütün teşebbüslerde rol oynamış onu deniz ve havadan kontrol edebilir mevkide bulunan bu adaları "Çanakkale Boğazı Adaları" adı altında toplamak da makul bir tanım olacaktır (Erinç ve Yücel, 1988: 92).

a. Türkiye'ye göre Adaların Silahlandırılması

Yunanistan 1964 yılından beri silahsızlandırılmış olmaları şartıyla kendisine egemenliği devredilmiş olan adaları silahlandırmakta ve de askeri tatbikatlar düzenlemektedir. Bu uygulama; Lozan Barış Antlaşması'nda değinilen 13 Şubat 1914 tarihli karar ile Antlaşma'nın 12 ve 13'üncü maddelerinin ve 1947 Paris Barış Antlaşması'nın 14'üncü maddesinin açıkça ihlalidir (Kurumahmut, 1998: 28).

Yunanistan ve Türkiye arasındaki bu uluslararası antlaşmalar askeri statüleri durumu dolayısı ile Ege'deki adaları ayrı ayrı içermekte ve ayrıca Girit Adası ile Kuzey Sporadlar ve Kiklat Adalarını askeri sınırlamaların tamamen dışında tutmaktadır. Bir başka deyişle askerî sınırlamaya ilişkin yükümlülükler esas olarak Doğu Ege Adaları için geçerli olmakta ve bu adalarla ilgili uluslararası antlaşmalarda da silahsızlandırılma bakımından bazı farklı hükümler yer almaktadır. Bu yönden Doğu Ege Adaları üç farklı kategoride tutulmaktadır (Kurumahmut, 1998: 29). Bunlar ilk olarak Boğazönü Adaları, Saruhan Adaları ve Menteşe adalarıdır.

Menteşe Adaları dışında kalan Doğu Ege Adaları'nın (Boğazönü ve Saruhan Adaları) bugünkü hukuki statüsünü düzenleyen temel belge, Lozan Barış Antlaşması'nın 12'nci maddesi ile ve Altı Büyük Devlet kararında bulunmaktadır. Bu antlaşma ve karara bağlı olarak Semadirek, Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Ahikerya adaları 13 Şubat 1914 tarihinde Yunan işgali altında olan adalar Taşoz, Bozbaba ve İpsara Yunanistan egemenliğini, bahse konu adaların tahkim edilmemeleri ve askeri amaçlarla kullanılmamaları şartıyla Türkiye tarafınca kabul edilmiştir (Kurumahmut, 1998: 29).

Türk tarafı, Montrö'deki Türk adalarına atıfta bulunulduğu anda iki Yunan adasına da referansta bulunulmamasının Lozan rejiminin uygulanmaya devam ettiğini gösterdiğine karşı çıkıyor. Ayrıca Montrö Antlaşması, Türkiye'yi tamamen askerden arındırma değil, güvenliği ve egemenliği zararına kölelikten kurtarmak için yapıldı. İki ülke arasındaki ilişkilerin sıcak olduğu bir dönemde Aras'ın açıklamasını yasal güç olmadan, Yunanistan'a bir iyi niyet jesti olarak görüyor. Bununla birlikte, yeniden askerleştirme rejimi, yalnızca iki ülke arasındaki ilişkiler dostça kaldığı takdirde geçerlidir, ki bu iyi bilindiği gibi, rebus sic stantibus (anlaşmalar yalnızca koşullar kökten değişmediyse geçerlidir) ilkesi

geçerliyen gerçekleşmez. Türkiye ayrıca adaların Antlaşma'dan hemen sonra değil, 1960'larda askerleştirildiği izlenimine sahip görünüyor, bu da Yunanistan'ın düşündüğü herhangi bir hakkı kullanmadığı anlamına geliyor, bu da Türkiye'ye o zaman bunu reddetme şansı vermektedir (Pazarcı, 1986: 58-92).

On İki Ada'nın silahlandırılması hususunda Türk tarafı görüşü ise şöyle ifade edilebilir: Türk tarafı, adalar Türkiye kıyılarına yürüme mesafesinde olduğu için askerden arındırmanın Türkiye güvenliğini hedeflerine dâhil edemeyeceğine ve bunun için bariz sonuçları olacağına karşı çıkıyor. On İki Ada, Akdeniz'e giden deniz yolunun kilit noktasında yer alan önemli bir adalar zinciridir, bu nedenle Paris Antlaşması birkaç devlet niteliğindedir: yalnızca potansiyel olarak herkesi (erga omnes) ve dolayısıyla Türkiye'yi etkileyebilir (Pazarcı, 1986: 94).

b. Yunanistan'a göre Adaların Silahlandırılması

Yunanistan'a göre bu konuda şu görüşler bulunmaktadır bu bölüm tamamen literatür taraması ile ele alınmıştır ve yazarın görüşlerini ifade etmemektedir.

Doğu Ege Adaları antlaşmalar hükmünde üç kategoride ortaya konmuştur. İlk grupta yer alan adalar olarak Limni ve Semadirek ikinci olarak Midilli, Sakız, Sisam ve Ahikerya ve üçüncü olarak da On İki Adalardır (İrakilidis, 2001: 217).

Limni ve Semadirek ve beraberinde Türkiye sınırları içerisinde yer alan Gökçeada, Bozcaada ve Karayer Adalarını içeren ayrıca Lozan Boğazlar Antlaşmasının (1923) 4. maddesi ile Boğazlar bölgesini de kapsayan Lozan Antlaşması ile askersizleştirilmesi ön görülüyordu (İrakilidis, 2001: 218). Fakat devamında Türkiye'nin girişimi ile Montrö Antlaşmasıyla (1936), İngiltere ve Yunanistan istişare halinde idi bu dönem aralığında, Boğazlar konusunda Türkiye'nin silahlandırmasına izin vermeyen askersizleştirilme rejimi değişmişti (Rozakis ve Stagos, 1987: 28).

Montrö Antlaşması göstermektedir ki Boğazlarla alakalı olarak geçmiş antlaşma rejimlerinin yerini almıştır ve açıkça sadece Türk yönetimi altındaki adalara atıfta bulunmaktadır. İki Yunan adasına antlaşmada atıfta bulunulmaması, Türkiye'nin Yunanistan'ın 1969'dan beri dayattığı Limni ve Semadirek'i askerleştirme hakkını sorgulamasına yol açtı (İrakilidis, 2001: 218).

Kuşkusuz, Montrö Antlaşması'nda bu iki ada hakkında bahsedilmemesi, o zamanki Ioannis Metaksas⁹ hükümetinin sorumlu olduğu Yunan delegasyonunun bir ihmali ve hatasıydı. Bununla birlikte, bu davadaki Yunan hukuki argümanları oldukça güçlü görünüyor. Yunanistan, yeni antlaşmanın bir öncekinin yerini aldığını iddia ediyor, bu da Montrö Antlaşması'nda açıkça bahsedilen bir şey. Normalde, aynı konuyla ilgili ve aynı Taraf Devletler tarafından yapılan müteakip bir antlaşma, genel hukuk kuralı *lex posterior derogat priori* temelinde bir öncekinin yerini alır (Rozakis, 1989: 57).

Ankara ile Atina arasındaki konferanstan önce yapılan görüşmelerde Türkiye sözlü ve yazılı olarak hem kendi hem de Yunan adalarının askerden arındırma rejiminden eşzamanlı muafiyetini vurguladı. Konferansta Yunan temsilcisi Profesör Nikolaos Politis'in sözlerinden ve oradaki Türk meslektaşlarının ilgili açıklamalarından da söz konusu irade ortaya çıkıyor (Aleksandris, 1988: 80).

Montrö Antlaşması'nın TBMM'de onaylanması sırasında Türk Dışişleri Bakanı Aras'ın Başbakan İsmet İnönü'nün huzurunda açıkça kabul etmesi nedeniyle bu kabul ve yorum daha da güçlendi. Rum tarafı ayrıca, Antlaşmanın kabul edilmesinden sonra Yunanistan'ın adayı askerî olarak işgal etmeye devam ettiğine, yani Türklerin olumsuz bir tepkisi olmadan haklarını derhal kullandığına dikkat çekiyor (Theodoropoulos, 1988: 294).

Yunanistan'ın bu adalarda askerileşmeme yükümlülüklerini ihlal etmediğini belirten Türkiye'nin ilgili bir protestosunda 1969'da Yunanistan'dan gelen bir yanıt da uygun şekilde kullanıldı. Yani Türkiye, Yunanistan'ın böyle bir yükümlülüğü olduğunu düşünüyor (Oikonomidis 1989, 154). Yunanlı profesör İraklidis şu ifadeleri kullanmıştır: “Son soruda, Yunan cevabı ihmal ya da alçakgönüllülük jestiydi” (İraklidis, 2001: 368).

İkinci ada grubu (Limni, Sakız, Sisam, Ahikerya) ile ilgili olarak, Lozan Antlaşması'nın (1923) kısmi askerden arındırılmasına ilişkin 13. Maddesi normalde bugüne kadar yürürlüktedir. Yunanistan, 1960'ların ortalarında adaları

⁹ İoannis Metaksas (12 Nisan 1871, İthaka - 29 Ocak 1941, Atina, Yunanistan), 1936-1941 arasında ülkesini diktatörlükle yöneten Yunan asker ve devlet adamı. Kaynak: <https://eleftherostypos.gr/istories/137373-poi-os-itan-o-ioannis-metaxas-poy-eipe-to-oxi/>

izin verilen sınırların ötesinde askerileştirerek bu maddeyi ihlal etmeye başladı. Ancak, Türkiye'nin 1969 ve 1970'teki ilgili protestolarında, izin verilen sınırları aşmadığını iddia etti, bu o dönemde Ankara'yı tatmin ediyor gibi görünüyordu (Rozakis, 1989: 54).

Önceki ada örneğinin aksine, buradaki Türk pozisyonu Yunan pozisyonundan oldukça güçlü görünüyor (Oikonomidis, 1989: 166). Yunan tarafı, Kıbrıs harekâtı ve tehdit eden casus belli ve de adaları çevreleyen, tehdit eden 4. Türk Ordusunun (Ege Ordusu), kurulması ile Türkiye'nin vazgeçilmez tutumu göz önüne alındığında meşru müdafaa hakkını kullandığına dair temel bir argümanı işaret etmektedir (Veremis, 1991: 75). Şunu da belirtmek gerekmektedir ki BM. Şartının 51. Maddesi üye devletlere meşru savunma hakkını tanıırken bu hakkı kullanmanın ilk koşulu olarak silahlı bir saldırıya hedef olunması gerektiğini ön görmektedir (Pazarcı, 1986: 64).

Türkiye, askerileştirmenin 4. Ordu'nun kurulmasından önce ilk olarak Yunan tarafından tehditlerin başlatıldığına, Kıbrıs'ın tamamını Yunanistan ile birleştirmek için ve elbette silahlı güç kullanımıyla net bir çaba sarf edildiğini (1955-1958, 1964-1967, 1974) ifade etmektedir. Meşru müdafaa gelince, bu hak, daha önce değil de bir saldırı gerçekleştiğinde geçerlidir (ve gerçekten de uluslararası hukukta nefsi müdafaa böyle tanımlanır) (İraklidis, 2001: 220).

Yunanistan'ın uluslararası hukuk profesörü Oikonomidis'in şu sözleri dikkat çekmektedir: “Bu argümanla Yunan tarafı, bir şekilde tepki verebilmek ve saldırganı püskürtebilmek için gerekli hazırlıkları yapmış olması gerektiğini ifade ediyor. Aksi takdirde bu hakkını bile kullanamayacaktır. Geniş kıyı şeridine ve NATO'daki en büyük ikinci amfibi gemiye sahip Türkiye tarafından saldırıya uğradığında çok geç olacaktır. Ayrıca, bu adaların tüm tahkimatının tamamen savunma amaçlı olduğunu ve saldırgan olmadığını ve her halükârda Yunanistan resmi olarak yasadışı ise, Türk yasadışılığına karşı yasadışı olduğunu vurgulamaktadır (Kıbrıs'ta devam eden işgal, casus belli)” (Oikonomidis, 1989: 169). Görülmektedir ki Yunanistan, Türkiye'yi saldırgan ve tehdit eden bir ülke olarak kendi ulusal güvenliklerine kalıtsal bir iz biçiminde bırakmışlardır. Kendilerinin “Megali İdea” düşünceleri doğrultusunda yürüdüğünü söylersek bu korku onlar için ömür boyu süreceği benzetilmektedir. Oysa Türkiye ikili ilişkileri güven artırıcı ve barış ortamında kurmak istemektedir. Uluslararası antlaşmalar

ile Yunanistan egemenliğindeki adaların rejiminin net bir şekilde çizilmiş olmasına rağmen meşru müdafaa kapsamında diyerek ifade ettikleri tezlerinin yukarıda da bahsedildiği üzere tutarsızlığı bulunması göz önüne alınmalıdır. Yunanistan Anadolu kıyıları ve Ege Denizi'ni Yunan gölü haline getirme emellerini hiçbir zaman bırakmayacak gibi görünüyor. Türk kıyılarına ve karasına karşı komşu ülkeden gelen bu tehdit her daim göz önünde bulundurulmalı ve Yunanistan'ın uluslararası hukuku ihlal ettiği defalarca ifade edilmiş ve edilmesine devam edilmelidir.

Bu çerçevede, Kıbrıs'ta hukuki olarak 1960 Kıbrıs Anayasasında tanımlanmış olarak Türkiye Kıbrıs'ın barış ve güvenliğinde istikrara kavuşmasının adına üç garantör ülkeden biri olarak yer almaktadır. Adada tam bir güven ve barış ortamının olması adına Türkiye haklı sebeplerinden ötürü adaya garantör anlaşması hukukuna dayalı olarak Kıbrıs Türk halkının hak ve çıkarlarını savunmuştur. Koşullar göz önüne alınca görülmektedir ki Yunanistan'ın hiçbir tezi hukuki bir altyapıya sahip değildir. Ayrıca Yunanistan, uluslararası antlaşmaları da ihlal etmiştir ve etmeye devam etmektedir.

Son olarak Yunanistan'ın On İki Adalar üzerine tezi de ifade edilmelidir.

On iki adalar söz konusu olduğunda, askerden arındırma ile ilgili hükümler, mağlup İtalya tarafından on dört adanın Yunanistan'a devredildiği Paris Antlaşması'nda (1947) mevcuttur. Yunanistan ve İtalya dışında, bu Antlaşmanın ana galipleri, İkinci Dünya Savaşı'nın ana galipleri, ancak savaşa katılmadığı için Türkiye değil (Drakidis, 1984: 73). Meşru müdafaa hakkının yanı sıra, Yunan argümanı, anlaşmanın ilgili taraf olarak Türkiye'yi kapsamadığı yönündedir. Bu, Türkiye'ye itiraz veya protesto yapma hakkı vermeyen bir res inter alios acta vakasıdır (başkalarının yalnızca kendileriyle ilgili bir eylemi). Yükümlülükler yalnızca imzalayanlar için ortaya çıkar (pacta tertiis nec nocent prosunt) (Rozakis, 1989: 60). Ayrıca Yunanistan, Sovyetler Birliği'nin bölgede demirleme ve askeri varlık talep edeceği korkusu karşısında, Doğu-Batı çatışması bağlamında bir kaybedene karşı yapılan bir anlaşma olduğunu iddia ediyor (Oikonomidis, 1989: 162).

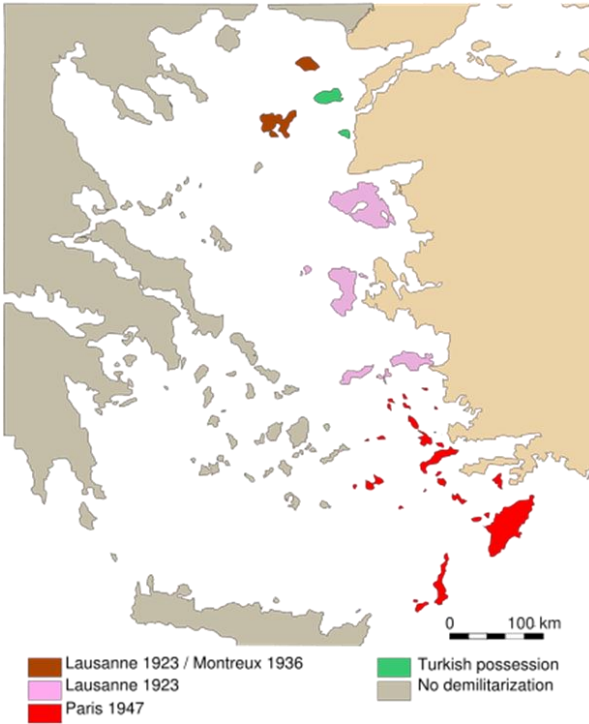
Gayri Askerî Statüdeki Adaların Türkiye'ye Karşı Güvenlik Tehdidi Oluşturması

Gayri askerî statüdeki adaların askerden arındırılmaları sorunu Ege Denizi bağlamında Türk-Yunan uyuşmazlıklarının sadece bir bölümünü oluşturmaktadır. Her ne kadar Yunanistan tarafı sorunların sadece kıta sahanlığı ve adalar konusunda olduğunu ileri sürüyor olsa da uyuşmazlıklar oldukça çoktur.

Yunanistan uluslararası antlaşmaların açık hükümlerine rağmen silahsızlandırılmış olmaları şartıyla egemenliği kendisine devredilen adaları silahlandırmakta ve askerîleştirmektedir.

Bununda ötesinde Yunanistan'ın antlaşmalarla egemenliği kendisine devredilmemiş olan ada ve adacıklarda askerî faaliyetler icra ettiği görülmektedir. Yunanistan'ın bu davranışları ve uluslararası antlaşmaları ihlal ediyor olması Anadolu yarımadası adına Türkiye üzerine bir güvenlik tehdidi oluşturmaktadır. Adalarda sahip olduğu tümen, tugay ve hava üsleri savunma üzerine değil aksine bir hazırlık içerisinde olan kıyıdaş ülkenin emellerini açıkça ifade etmektedir.

NATO savunma sistemi kapsamında konuyu ele alarak, özellikle Yunanistan Limni adası başta olmak üzere diğer Yunanistan'ın egemenliğindeki adaların da NATO savunma planları içerisine alınmasını ve bu şekilde silahlandırma girişimlerine meşruiyet sağlamaya çalışmaktadır. Fiili olarak silahlandırılmış olan adaların NATO savunma planlarına dâhil edilmesi yolundaki Yunanistan çabaları büyük ölçüde bu çabalara siyasal-hukuksal dayanak sağlayabilme endişesine yöneliktir (Aksu, 2001: 85). Günümüzde ise Yunanistan, AB ülkelerini hukuksal boyutun dışında yanına çekerek, bu çabalarına FRONTEX tatbikatları ve AB sınır koruma güvenlik algısıyla meşruiyet kazandırma

Şekil 4. Kaynak: <https://odeth.eu/> Το τουρκικό αίτημα για αποστρατικοποίηση

gayerindedir. Yunanistan'a göre bu durum şu sözlerle ifade ediliyor: "Türkiye'nin Doğu Ege adalarının askerden arındırılması talebi, ülkenin toprak bütünlüğüne doğrudan bir tehdit oluştururken, aynı zamanda Yunanistan'ı uluslararası imajını zedelemek, yoksun bırakmak için uluslararası anlaşmalara uymayan bir ülke olarak teşvik ediyor. Türkiye'nin Ege ve Doğu Akdeniz'deki Yunanistan'ın eylemlerinin yasadışı veya hukuka aykırı doğasını aşağılayan üçüncü taraf desteği de bulunmaktadır. İki NATO

ülkesinin birbiriyle olan bu uyumsuzluğu elbette üye devletlerce sorunun ikili olarak çözülmesini ön görmektedir" (Ephaistos ve Platias, 1992: 22). Fakat, Soğuk Savaş sonrası dönemde Yunanistan'ın güvenlik algılamasında Türkiye tehdit olarak görülüyor; özellikle Trakya, Ege ve Kıbrıs konuları üzerine. İkincil bir faktör, askerî bir stratejist olan Gerolymatos'a göre; "Yunanistan'ın kuzey sınırlarında potansiyel tehdit ile başa çıkmak için yeterli kuvvet bulundurma zorunluluğudur. Arnavutluk gibi krizler de ve barışı koruma misyonlarına katılmak gibi durumlar da bunlara dâhildir. Coğrafi kısıtlamalar ve stratejik derinlik eksikliği nedeniyle, Yunan askerî doktrini ileri savunma kavramına dayanmaktadır" (Gerolymatos, 2000: 50).

Yunan askerî stratejistlere göre; "Bu stratejik ortamda, Yunan silahlı kuvvetleri Yunanistan kıtasının ötesinde konuşlandırılmalı ve Ege adalarını savunma kapasitesine ve anakara ile adalar arasında güvenli iletişim kapasitesine

sahip olmalıdır. Yunan hükümeti bu amaçlar için büyük bir askerî harcama yapmaya karardır. 2007 yılına kadar Yunanistan'ın silahlı kuvvetlerini modernize etmek için 14 milyar dolarlık bir program hazırlanmıştır. Finansmanın yarısının, 2000 yılında en az 50 adet F-16 ve 10 adet Mirage 2000, 3 adet AWACS, 200 adet M1-AZ Abrams tankı, 9 Chinook nakliyesi elde etmek için harcanacağı ifade edilmiş, geriye kalan finanse ile helikopterler, ek savaş gemileri ve yükseltilmiş hava savunma sistemleri harcamalarına ayrılmıştır.” (Gerolymatos, 2000: 52).

Görüldüğü üzere Yunan askerî stratejistler olası bir durum için Trakya ve Ege Adaları üzerinden bir savunma doktrini oluşturduklarını ifade etmişler ve Yunan devletinin beklenen bir vaka üzerine silahlı kuvvetlerini modernizeleştirmeyi hedeflemişlerdir. Şu da unutulmamalıdır ki bunun tek nedeni Türkiye'ye karşı bir güvenlik tehdidi oluşturmaktır.

Yunanistan her daim söylemlerinden Türkiye tarafından tehdit edildiklerini ifade ederlerken tam tersi olarak Ege Adaları üzerinden Türkiye'ye karşı bir güvenlik tehdidi oluşturma girişiminde oldukları gözden kaçmamaktadır. Bu durum Türkiye adına olası bir meşru müdafaa hakkı doğurur mu? Bu sorunun önümüzdeki dönem için önem kazandığını söylemek makul olacaktır.

Türkiye'nin Ege Denizi Bağlamında Ulusal Güvenliği

Ulusal güvenlik, bir ülkenin öncelikle ulusal stratejisinin, ulusal çıkarlarının ve ulusal gücünün birleşimi ile oluşturulmaktadır. Güvenlik farklı bir perspektif ile stratejik gücün, ulusal çıkarlar ile örtüşmesidir. Ulusal çıkarların savunulması ülkenin güvenliğine öncelik verilmesini gerekli kılmaktadır. Öyleyse, öncelikle ulusal stratejiden bahsetmek gerekir.

Ulusal strateji genellikle uzun vadeli bir süreçtir ve stratejik düşünceye sahip olan ülkelerde önemli ölçüde hedeflerine erişene kadar sabit bir çizgide gider ve ondan sonraki adımını yeni hedeflere yönelik biçimde belirler. Bu strateji genelde, o ulusun tarihi gelişimi süreci içinde mevcut bulunmaktadır (Mütercimler, 2000: 47).

Bu açıdan ulusal strateji, oluşturulacak olan strateji piramidinin en tepesinde yer alır. Ulusların tarihî geçmişi, coğrafi konumu, sahip oldukları kültürleri gibi çeşitli faktörler, ulusal stratejilerini oluşturan değerleri farklılıklar gösteriyor olsa

da ulusal bağımsızlık, ulusal birlik, toprak bütünlüğü hususları gibi bütünler değişmez ulusal stratejileri içinde yer almaktadır (Emanet, 2003: 21).

Ulusal çıkar ise, devletin ve ulusun güvenliği ve refahı için ulaşılması ve korunması gereken maddi ve manevi değerlerin tümüdür. Ulusal çıkarlar, duruma ve uluslararası ilişkilerde uluslararası sisteme bağlı olarak değişmez. Ulusal hedefleri kapsamakta, geniş bir perspektifte devamlılık gösterir ve sayısal olarak azdır. Ulusal hedef ve ulusal politikanın ortaya konmasında ana çerçeveyi çizmektedir. Bu ulusal çıkarlar devletin diğer devletler karşısında var olabilmesi, başta sosyal ve ekonomik ihtiyaçları olmak üzere her türlü gereklilikleri başka devletler karşısında en iyisini karşılayabilmesi için ulaşacağı ve güvenliğini sağlayacağı değerleri oluşturmaktadır (Emanet, 2003: 23).

Denizdeki harpte “cepheler” yoktur, bir tarafın işgal edip savunduğu öteki tarafında taarruz ettiği veya kuşattığı hatlar bulunmamaktadır. Suların meydana getirdiği büyük bir alan, karada bölgelerin işgal edildiği anlamda işgal edilemez. Deniz harbinde, savaş devam ettiği sırada, savaşan karşı tarafı saf dışı ederek deniz bölgesi dışına atarak ve bu deniz bölgesinin geniş ölçüde bir açık deniz trafiğine sahip olmasını mümkün kılarak kendi ticaretini sürdürme ve düşmanınıkini durdurma kabiliyetindeki, bu işaret edilen avantaja sahip olana “denizde egemen” olan taraf denir (Brodie, 1958: 106).

Egemenlik, hiçbir zaman, deniz harekât alanında tam ve sınırsız ölçüde bir kontrol olanağı anlamına gelmemektedir. Devletin güvenliği açısından öneme sahip değerlerinin tümünü teşkil eder ve bu düzeyde kara, deniz ve hava güvenlik stratejileri en üst düzeydedir.

Ege Denizi üzerinden Türkiye’nin ulusal güvenliğinin bir bölümünü Türk Boğazları, diğer bölümünü ise Anadolu kıyıları oluşturmaktadır. Türkiye’nin güvenliğinin jeostratejik ve jeopolitik çıkarları ve oluşturduğu değerler adına Türk Boğazları, Ege Denizi üzerine hayati önem taşır. Karadeniz’in bir çıkış yolu olan Boğazlar, Ege Denizi’ne varır ve burada önce güvenliğe Anadolu kıyıları sonra da Ege Adaları eşlik eder. Ege’de sahip olunacak önemli ölçüdeki kıta sahanlığı ve karasularının durumu Türkiye açısından Anadolu’nun güvenliği Boğazların önemini vurgulamaktadır.

a.Ege Denizi Adına Boğazların Güvenliği

ABD’li Amiral Alfred Mahan’ın Deniz Hâkimiyeti Teorisine göre; deniz egemenliği, dünya hâkimiyetinin anahtarıdır. Bu görüş ABD, İngiltere, Almanya,Rusya ve Japonya’nın politikalarında etkili olmuştur. Teoriye göre; “denizlere hâkim olan dünyaya hâkim olur.” Kuramda dünya egemenliği için belli başlı su yollarına hâkim olmak ya da bunları kontrol altında bulundurmak gerektiği vurgulanmaktadır. Türk Boğazları da bu su yollarından bir tanesidir (Emanet, 2003: 37).

Uluslararası düzenlemelerde ve dünyaca kabul görmüş hâliyle Türk Boğazları olarak bilinen bu bölge; “İstanbul Boğazı, Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi’nden gemilerin geçiş alanı ile bu alanı çevreleyen kıyı şerididir.” Bu su yolu kuzeyinde bulunan ve kapalı bir deniz olan Karadeniz’i Akdeniz’e, dolayısıyla açık denizlere bağlayan tek su yoludur (Emanet, 2003: 38). Görülmektedir ki bu bağlantıdaki ara koridor olan yarı kapalı kendine özgü deniz Ege Denizidir. Önemi biraz önce bahsedildiği üzere Karadeniz’i önce Akdeniz’e oradan açık denizlere bağlayan güvenlik duvarı Ege Denizi ve buradaki tek su yolu olan Türk Boğazlarıdır.

Ege Denizi’nin Türkiye için güvenlik durumunda önemli bir mesele ise boğazlardır. Türk Boğazları olarak bu boğazlar İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı’dır. Türk Boğazları 20.07.1936 tarihli Montreux Boğazlar Sözleşmesi uyarınca düzenlenmektedir (Pazarcı, 2016: 276). Ege Denizi’nin güvenliği meselesinde önemli görülen huşu geçiş rejimidir. Özellikle savaş ve barış zamanlarında serbest geçiş ilkesi ve savaş gemilerinin geçişi bölgede oluşacak herhangi bir soruna meal verebileceği düşünülmektedir. Montreux Sözleşmesi ile kabul edilen geçiş rejimi Ege Denizi üzerine hayati bir durum teşkil eden ilke serbestliğidir (mad. 1). Ticaret gemileri barış zamanında ve savaş zamanında, Türkiye tarafsızsa, tam serbest geçiş hakkına sahiptir (mad.2-4).

Savaş gemilerinin barış zamanında geçişleri ise sınıflarına bağlı olarak değişmektedir. Böylece, askeri tankerler kimi silah sınırlarını aşmıyorsa, ön bildirimle gerek kalmadan ve tonajlar hesaba katılmadan tek başlarına geçiş haklarınsa sahiptir (Pazarcı, 2016: 277).

Yunanistan'a göre Türk Boğazlarının önemli bir sorusu da Boğazların önemi neden Doğu Sorunu ile anılıyor diye ifade edilmektedir. Aynı derecede önemli bir soru da, Doğu Sorununun neden esas olarak Çanakkale Boğazı ve komşu Anadolu Yarımadası'na odaklandığıdır (Mpellos, 2019: 27).

Halford Mackinder'e (1942) göre bu bölge, Landland Heartland'in (Rusya'nın baskın gücüdür) Deniz Kuvvetleri İç Hilali ile temas noktasıdır. Her zaman Mackinder'e göre Boğazları kontrol eden kişi, etki ve kontrol alanını genişletir. Deniz Kuvvetleri Karadeniz'e girme kabiliyetine sahip olduğunda, etkileri Kırım yarımadasına kadar uzanır. Benzer şekilde, Kara Kuvvetleri, Boğazları ve Türkiye'yi kontrol ettiğinde, Akdeniz'in ılık sularına önemli ölçüde erişir, böylece kara kuvvetlerini sınırlı tutma ve küresel hâkimiyet talep etme konusunda uzun süredir devam eden çabaları geçersiz kılar. Bu nedenle Çanakkale Boğazı'nın kapısı, neredeyse aynı anda ortaya çıktıkları andan itibaren çatışan gezegen güçlerini kesin olarak ifade etmek için iki farklı "dünyayı" birbirine zıt yönlerle birleştiren / kesintiye uğratan bir koridordur. (Mpellos, 2019: 28).

b. Ege Denizi Limanların Güvenliği

Ege Denizi'nde, Türkiye'ye ait üç liman bulunmaktadır. Bunlardan biri Aliğa limanıdır. Aliğa Limanı, İzmir ili, Aliğa ilçesi sınırlarında Çandarlı Körfezi içinde yer alan limandır. On iki sanayi tesisine ait otuz altı iskele bulunur¹⁰. 2010 yılında Türkiye limanlarında tonaj olarak en fazla yük elleçlemesinde¹¹ en başta İzmit (%17), ikinci olarak Aliğa/İzmir (% 12) olarak gelmektedir¹². Bir diğeri ise Çeşme limanıdır. Çeşme Limanı, Türkiye'nin İzmir ilinde, Çeşme ilçesinin kuzeybatısında yer alan bir yük ve yolcu limanıdır¹³. Üçüncü liman ise İzmir Limanı veya Alsancak Limanıdır. Türkiye'nin İzmir şehrinde, İzmir Körfezi'nin doğusunda yer alan bir yük ve yolcu limanıdır. Ülkenin konteyner hacmi bakımından yedinci, kargo tonajı bakımından on

¹⁰ Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Alia%C4%9Fa_Liman%C4%B1

¹¹ Malzeme elleçleme, (İngilizce Material Handling), doğru malzemeyi, doğru yere, doğru miktarda, doğru koşullarda, doğru sıklıkla, doğru yönlendirerek, doğru zamanda doğru yöntem kullanımı ile doğru maliyette sağlayan bilimdir. Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Malzeme_elle%C3%A7leme

¹² Kaynak: <http://www.ozduy.com/images/BOLGEMIZ%20LIMANLARI.pdf>

¹³ Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87e%C5%9Fme_Liman%C4%B1

üçüncü büyük limanıdır. Kuşadası limanı (Kuşadası Yolcu Limanı) 2003 yılında özelleştirilerek “Ege Liman İşletmeleri A.Ş./Ege Ports - Kuşadası Yolcu ve Feribot Limanı” tarafından işletilmeye başlanmıştır. Kuşadası Limanı bugün, tüm dünyada 300’e yakın liman arasında en çok tercih edilen ilk beş liman arasında yer almaktadır¹⁴. Didim, Ayvalık, Dikili marinaları da bu bölgede yolcu ve az sayıda da olsa yük taşımacılığı yapılan diğer limanlardır.

Ege Denizi’ndeki limanların güvenliği devletin karasularının güvenliği ve içsularının hukuksal rejimi ile de birebir ilişkilidir. İç suların hukuksal statüsü dayanağı kıyı devletinin hâkimiyetidir. Bu sebepten ötürü kıyı devletinin bu sulardaki yetkilerinin ilke olarak tam olduğu kabul edilir (Pazarcı, 2016: 260).

İçsuların kıyı devletinin deniz ülkesinin ayrılmaz bir parçası sayılması sebebiyle, kıyı devletinin söz konusu deniz alanında egemenliği tartışılmaz bir durumdur. Yabancı devlet gemilerinin kıyı devletinin izni olmadan limanlarına girmesi ve iç sularına girmesi yasaktır. Devletlerin, genellikle yabancı devlet ticaret gemilerinin limanlarına girmesine izin vermelerine rağmen bu konuda bir uluslararası örf-adet kuralı oluşturduğunu söylemek mümkün değildir. Bunların birlikte limanlara yabancı devlet gemilerinin arıza yapmaları, tehlike veya zor hava şartları, daha geniş bir açıklama ile mücbir sebep olması nedenleriyle girmelerine engel olunamayacağı yönünde bir uluslararası örf-adet kuralı olduğu söylenebilir (Sur, 2010: 307).

Örf ve adet kuralları, devletlerin kendi çıkarlarını korumaları düşüncesinden hareketle liman ve içsularını yabancı devlet gemilerine kapatabilmelerine izin vermektedir. Bu noktada, devletlerin hangi şartlar altında limanlarına girişe izin verme konusunda sahip olduğu geniş takdir yetkisi kapatma hususunda da geçerlidir (Aksar, 2012: 30).

Kara Bölgesinin Güvenliği

Türkiye adına büyük zafer, ulusal başarı ve tüm dünyaca hatırlanan ve Türkiye’de zaferi kutlanan Çanakkale zaferi, I. Dünya Savaşı’nda 1915-1916 yılları arasında Gelibolu Yarımadası’nda Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf Devletleri arasında yapılan deniz ve kara savaşıdır. Kara bölgesinin güvenliğini

¹⁴ Kaynak: <http://www.ozduy.com/images/BOLGEMIZ%20LIMANLARI.pdf>

bu savaş ile ifade etmek doğru olacaktır. Ege Denizi'nin karasal çevresini savunmak bir güvenlik stratejisine bağlıdır.

Pek çok Devlet, tüm egemen topraklarında kontrol uygulamak için yoğun mücadele etmektedir. Bir Devlet kendi kara bölgesini kontrol edemezse, kendi deniz bölgelerinde olası durumlara karşı kontrol sahibi olması ihtimal dışıdır. Karadaki istikrarsızlık bu nedenle denizde kötü düzene ve istenmeyen durumlara neden olabilir. Denizdeki çeşitli tehditler aslında denizlerden kaynaklı değil, karadan gelen tehlikeleri denizlere taşımaktadır. Tersine de doğrudur- denizde deniz güvenliği tehditlerinin karadaki etkisi karaya da istikrarsızlık sağlamaktadır; balıkçılık bunun bir örneğidir ve kıyı topluluklarının ve lisanslı ve geleneksel balıkçıların geçim kaynaklarını etkiler (Bruwer, 2020: 55). Bunun yanı sıra güvenlik olaylarına da denizlerden gelen bir olası tehlike kara bölgesine karşı yapılmaktadır, yani denizden gelen tehlike karalara, karalarda oluşan tehlike denizlere sıçramaktadır.

İstikrarlı bir bölgede deniz sorunlarının olmadığı buna en iyi örnek olarak gösterilebilir. Bunun tam tersi olarak istikrarsız bir bölgede kara bölgesi bağlantısı ile veya bağlantısız bir şekilde denizlerde sorunların olduğu görülür.

Ege Denizi Adaları bu konuya paralel olarak ulusal ve bölgesel istikrarın karalardan hâkim olmasını haklı çıkaracaktır. Karalardan, örneğin limanlardan gelen güvenlik algısı bu bölgede oluşan ticaret ağına bir zarar vurmayacak hatta bu noktada ekonomik gelişimler hızla büyüyecektir. Büyüyen ekonomi ve çıkar noktasında bölgesel güvenliğin hâkimiyetinin yararı gözle görülür şekilde dikkat çekecektir.

SWOT ANALİZİ

Güçlü Yanları; Yunanistan'ın AB içerisinde oluşumu ve diplomatik girişimleri uluslararası toplumu kendi tarafına çekme girişimleri Yunanistan adına güçlü bir taraf olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin de girişimlerinde bölge ülkeleri üzerine artacak bir diplomatik girişimi bu yönü kendi lehine çevireceği şüphesiz bilinmektedir. Deniz güvenliği konu çatısı altında Türkiye'nin karasal ve deniz bölgesinin güvenliğini sağlamasında Türk Donanmasının etkin, caydırıcı ve amfibi gücünün tutumu Ege'de güveni sağlayan en güçlü noktasıdır.

Zayıf Yanları; Yunanistan'ın strateji üzerine açıkça egemen olduğu adalarda silahlanmaya ve askeri teçhizatlar getirerek kurmaya odaklanmıştır. Yunanistan bu tarz davranışları ile iyi komşuluk stratejisinden uzak ve düşmanca tavırları dolayısıyla Ege'de gelişecek bir barış ortamından uzak bir denklem çizmektedir. Böylelikle bir zayıf tarafı gösterilmektedir. Montreux Sözleşmesi'nin amacı, Türkiye'nin güvenliği bakımından önemli adaların silahlandırılmalarını sağlamak değildir. Bu sözleşmenin amacı, Türkiye'nin güvenliğini sağlamaktır. Lozan Boğazlar Sözleşmesi, bu sözleşme ile kaldırılmış olsa dahi Lozan Antlaşması'nın 12. Madde'ne dokunulmamıştır. 12. Madde bugün de geçerlidir. Limni ve Semadirek adaları Lozan Boğazlar Sözleşmesi yapılmıyaydı hangi statüde olacaktı? Yani Lozan Antlaşması'nın 12. Maddesi uyarınca silahsızlandırılmış statü de kalacaktı, yani günümüzde de bu antlaşma uyarınca silahsızlandırılmış olmaları gerekmektedir. Midilli, Sakız, Sisam, Nikarya adaları hangi statüde ise aynı statüde kalacaklardır. Bu açıklama ile Yunanistan tam tersi bir hareket ile uluslararası hukuku ihlal ederek adaları silahlandırmış ve silahlandırmaya devam etmektedir, bu tutum da Yunanistan adına zayıf bir tarafı oluşturmaktadır.

Fırsatlar; Günümüzde Türk-Yunan diplomatik girişimlerinin artan bir şekilde ivme kazanması, uyuşmazlıklara özellikle egemenlik hakları bakımından ve güvenlik ortamı yaratmak adına bir fırsat olarak görülebilir. Oluşturulacak diplomatik temasların ve Güven Arttırıcı Önlemlerin temelde fırsat olarak görüldüğü ifade edilmelidir. Hukuki bir argümana dayalı Türk tezleri yapılacak müzakereler sonrası iki ülke arasında anlaşılma ihtimali de Türkiye için bir fırsat olacaktır. Böylelikle bölgede güven ortamı yaratılmış olması Türkiye'nin önceliğini Doğu Akdeniz'e çevirmesine fırsat tanıyacaktır.

Tehditler; Yunanistan'ın askeri doktrini Türkiye'ye yönelik Ege'deki duruma karşılık meydan okuma üzerine kurulmaktadır. Yunanistan'ın bu tutumu Ege üzerinden oluşacak sıcak bir temasın olası bir çatışmaya sürüklenmesi anlamına gelmektedir. Bu durum her iki ülke adına da tehdit olarak algılanabilir. Yunanistan bir savunma doktrini olarak, Ege Adaları üzerine hava, kara ve deniz üsleri kurmuş ve bu düzenine yeni ittifaklar katarak arttırma eğilimindedir. Yunanistan'ın bu gelişimi Türkiye adına bir tehdit olarak ifade edilebilir. Yunan askeri ve sivil stratejistlerinin Kıbrıs ve Ege'yi iki bağlamda ele alıyor olmaları ileride yaşanacak bir Ege veyahut bir Kıbrıs sorunun eş zamanlı olarak iki farklı

tarafıta görünebilecek olması Türkiye adına bir tehdit olarak görülebilir. Eş güdümlü iki farklı coğrafi bölgede olası askeri çatışma Türkiye'nin diğer bölgelerinden düşmanları tarafından kullanılabilir görünüyor olması da ayrı bir tehdit olarak ifade edilmelidir. Yunanistan, özellikle Limni adasını NATO içerisinde ortaya atarak projeleriyle tatbikatlar yapıp dâhil etme stratejilerine girmiştir. Bu tutumu Türkiye'ye karşı olası bir duruma karşı Ege'de askeri üstünlük kurmak içindir, bu da bir tehdit tarafıdır. İleride de bu tutum içerisinde olacağı unutulmamalıdır. Günümüzde Yunan adalarını AB'nin sınırı olarak gösteriyor olup farklı ülkelerin gemilerinin Ege Denizi'nde dolaşılıyor olması da bir tehdit olarak dikkat çekmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

1960'lardan beri, Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin Kıbrıs konusu sebebiyle sıcak savaşın eşiğine gelen bir yönelim göstermesi, Türkiye'nin 1974'de Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmak zorunda kalması, iki ülke arasındaki ilişkilerde gerginliği tırmandırırken, diğer taraftan da devam eden sorunlara barışçıl yollardan çözümler bulunulamaması, taraflar arasında toplumlar bakımından olduğu kadar uluslararası toplum da bir Türk Yunan sıcak temasının kaçınılmaz olduğu kanısına kapılmaktadır (Aksu, 2001: 84).

Yunan silahlı kuvvetlerinin örgütlenmesi, ordu, donanma ve hava kuvvetleri arasındaki yakın koordinasyona dayanan entegre bir savaş alanında daha fazla işlev görme becerisi üzerine yoğunlaşmaktadır. Buna göre, Ege Denizi'ndeki Yunanistan'ın egemenliğinde bulunan adalarda Yunan ordusu kuvvetlerini tugay ve tabur büyüklüğünde birimlere dönüştürüyor ve örgütsel komuta birimi olarak çoğu tümeni kaldırıyor. Bu yeni yapının temel amacı, Türkiye'ye karşı önceden bir hazırlıkta bulunmak ve olası durumu kontrol altına almak için Yunan ordusunun hareketliliğini artırmaktır. Yunanistan NATO'nun genel stratejisine katılmaya kararlı olsa da Soğuk Savaş sonrası dönemdeki Yunan askeri doktrini, Yunanistan ve Kıbrıs'a karşı Türkiye üzerine odaklanmıştır (Gerolymatos, 2000: 57).

Şu da belirtmelidir ki, Montreux Sözleşmesi'nin amacı, Türkiye'nin güvenliği bakımından önemli adaların silahlandırılmalarını sağlamak değildir. Bu sözleşmenin amacı, Türkiye'nin güvenliğini sağlamaktır. Lozan Boğazlar Sözleşmesi, bu sözleşme ile kaldırılmış olsa dahi Lozan Antlaşması'nın 12.

Madde'ne dokunulmamıştır. 12. Madde bugün de geçerlidir. Limni ve Semadirek adaları Lozan Boğazlar Sözleşmesi yapılmısaydı hangi statüde olacaktı? Yani Lozan Antlaşması'nın 12. Maddesi uyarınca silahlılandırılmış statü de kalacaktı, yani günümüzde de bu antlaşma uyarınca silahlılandırılmış olmaları gerekmektedir. Midilli, Sakız, Sisam, Nikarya adaları hangi statüde ise aynı statüde kalacaktır.

1947'de Paris Antlaşması'na bakılınca görülmektedir ki 12 ada, Savaş sonrası Paris Antlaşması ile İtalya'dan alınıp Yunanistan'a verilmiştir. Yunanistan'a verilirken bu 12 ada da silahlılandırılmıştır. Türkiye'nin güvenliği görülmektedir ki hem 1936'da imzalanan Sözleşme ile hem de 1947'de imzalanan Antlaşma ile gözetilmektedir.

Türkiye'nin Ege Denizi'ndeki her faaliyeti Yunanistan'ı rahatsız ediyor görülmektedir. Her kullanmayı engellemek için Yunanistan büyük bir çaba gösterdiği, hatta bu çabalara AB ülkelerini çekerek gerçekleştirdiği FRONTEX altındaki tatbikatları göstermek doğru olacaktır.

Ege Denizi'nde güvensizlik ortamı mevcut statükonun sağlam temellere dayanmadığından meydana geldiği görülmektedir. Öncelikle hukuki anlaşmalara riayet etmeyen Yunanistan'ın burada bir güvensizlik ortamına sürüklediği ifade edilmelidir. Türkiye'nin barış ve istikrarı sağlamak adına yaptığı çağrılar Yunan kamuoyu kendilerince tehdit algılamaktadır. Oysaki Türkiye, iki ülke için barış ortamını yaratmak, diğer sorunlara da çözümler bulmak adına öncelikle adaların silahlılandırılmış olma statülerine dönülmesini istemektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Aksar, Yusuf. *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2012.

Aksu, Fuat. *Türk- Yunan İlişkileri ilişkilerin Yönelimini İnceleyen Faktörler üzerine bir İnceleme*. Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, 2001.

- . *Türk-Yunan İlişkileri İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Stratejik Araştırmak ve Etüdler Milli Komitesi, 2001.
- Aleksandris, Aleksis. *To Istoriko Plaisio ton Ellinotoyrkikon Sxeseon, 1923-1955, Oi Ellinotoyrkikes Sxeseis 1923-1987*. Atina: Gnosi, 1988.
- Ayman, Gülден. *Neo-Realist Bir Perspektiften Soğuk Savaş Sonrası Yunan Dış Politikası*. Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, 2001.
- Başeren, Sertaç Hami. *Ege Sorunları* . Ankara: Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları , 2006.
- Brodie, Bernard. *A Guide to Naval Strategy*. New Jersey, USA: Princeton University Press, 1958.
- Bruwer, Carina. «Smuggling and Trafficking of Illicit Goods by Sea.» *Global Challenges in Maritime Security* içinde, yazar Lisa Otto, 49-75. Florida: Springer, 2020.
- Clogg, Richard. *The Movement for Greek Independence 1770-1821*. London: Macmillan Press, 1976.
- Drakidis, Philippe. *Le Statut de Demilitarisation de Certaines iles Grecques* . Defence Nationale, 1984.
- Emanet, Hakan. *Deniz Hâkimiyetinden Dünya Hâkimiyetine Giden Yolda Türk Boğazları*. İstanbul: IQ Kültürsanat Yayıncılık, 2003.
- Ephaistos, Phillipos, ve Andreas Platias. *Elliniki Apotreptiki Strategiki (Greek Deterence Strategy)*. Atina: Papazisis Publishers, 1992.
- Erinç, Sırrı, ve Talip Yücel. *Ege Denizi, Türkiye ile Komşu Ege Adaları*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988.
- Ertürk, Yaşar. *Adalar (Ege) Denizi'nde Türk Yunan Mücadelesi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.
- İraklidis, Aleksis. *H Ellada kai O "Eks Anatolon Kindinos"/ Yunanistan ve Doğudan Gelen Tehlike* . Atina: Ekdosis Polis, 2001.

- Kurumahmut, Ali. «Deniz Hukuku ve Türkiye'nin Yakın Deniz Havzası .» T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı. Ankara: T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, tarih yok.
- . *Ege'de Temel Sorun, Egemenliği Tartışmalı Adalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.
- Loumakis, Spiridon P. *Themata Stratiotikis Geografias/ Stratejik Coğrafi Konular*. Atina: GES/DEKP, 1998.
- Mütercimler, Erol. *21. Yüzyıl ve Türkiye*. İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2000.
- Oikonomidis, Konstantinos P. *To Kathestos Apostatikopisis ton Nison tou Anatolikou Aigaiou*. Atina: Gnosi, 1989.
- Pazarcı, Hüseyin. *Doğu Ege Adalarının Askerden Arındırılmış Statüsü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1986.
- . *Uluslararası Hukuk*. 15. Bası cilt. Ankara: Turhan Kitabevi, 2016.
- Rahman, Chris. *Consept of Maritime Security a stratejic Perspective*. Discussing Paper, New Zealand: University of Wellington, 2009.
- Rozakis, Christos. *Oi Ellinotoyrkikes sxeseis: h nomiki diastasi, Syxroni Elliniki Eksoteriki Politiki: Oi Ellinotoyrkikes sxeseis kai to Kypriako Provlima*. Atina: Ant. N. Sakkoulas, 1989.
- . *To Diethnes Nomiko Kathestos tou Aigaiou*. Atina: Gnosi, 1991.
- Rozakis, Christos, ve Peter Stagos. *The Turkish Straits*. Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1987.
- Theodoropoulos, Viron. *Oi Toyrkoi kai Emeis*. Atina: Fytrakis, 1988.
- Sur, Melda. *Uluslararası Hukukun Esasları*. 4. Basım. İstanbul: Beta, 2010.
- Veremis, Thanos. *Ellinotourkikes Sheseis*. Atina: Ant. N. Sakkoulas, 1991.

Makaleler

- Amirell, Stefan Eklöf. «Global maritime security studies: The rise of a geopolitical area of policy and research.» *Security Journal*, 2016: 276-289.

Gavalas, Vasilis, ve Georgios Pavlogeormatos. «Ο πληθυσμός των ακριτικών νησιών του Αρχιπελάγους: 1971-2011 μια τεσσαρακονταετία δημογραφικής και οικονομικής ανάπτυξης.» *Panepistimio Thessalias*, 2016: 52-82.

Kalogeropulos, Konstantinos. «Eidikes Epixeiriseis Sto Aigeio: Dogma kai Prooptikes Gia To Mellon.» *ΕΙΔΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ: ΔΟΓΜΑ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ*. Thessaloniki : Panepistimio Makedonias, 2020.

Konstantakopoulos, Hristina. «Ta Nisia tou Aigaiou kai H Arhaia İstoria/Ege Adaları ve Antik Dönem.» *H Avgi tis Elladas*, 2018.

Mpellos, Sotirios. «To Ekkremes ton Dardanelion Pos h Siriaki Krisi Sishetizetai Geopolitika me ta Stena/Çanakkale Boğazı Sarkacı Suriye Krizinin Jeopolitik olarak Boğazlarla ilişkisi .» *Foreign Affairs The Hellenic Edition*, 2019.

Rogers, James. «To Rule The Waves: Why a Maritime Geostrategy is Needed to Sustain European Union.» *Security Policy Brief*, Ocak 2010.

Rooyen, Frank Van. *Africa and the Geopolitics of the Indian Ocean*. Johannesburg: South African Institute of International Affair, 2011.

E- kitaplar

Chircop, Aido, Andre Gerolymatos, ve John O. Iatrides. *The Aegean Sea after the Cold War Security and Law of the Sea Issues*. London: Macmillian Press, 2000.

—. *The Aegean Sea after the Cold War Security and Law of the Sea Issues*. London: Macmillian Press, 2000.

Gerolymatos, Andre. «The Military Balance of Power Between Greece and Turkey: Tactical and Strategic Objectives .» *The Aegean Sea After The Cold War* içinde, yazan Aldo Chircop, Anre Gerolymatos ve John O. Iatrides, 47-61. London: Macmillan Press, 2000.

Iatrides, John O. «NATO and Aegean Disputes: The Cold War and After.» *The Aegean Sea After Cold War Security and Law of the Sea Issues* içinde,

yazan Aldo Chircop, Andre Gerolymatos ve John O. Iatrides, 32-47. London: Macmillian Press, 2000.

Otto, Lisa. «Introducing Maritime Security: The Sea as a Geostrategic Space.» *Global Challenges in Maritime Security* içinde, yazar Lisa Otto. Cham: Springer, 2020.

Papadimas, John. «The Dodecanese and the Aegean Issue: Historical Background.» *The Aegean Sea After Cold War* içinde, yazar Aldo Chircop, Andre Gerolymatos ve John O. Iatrides, 7-17. London: Macmillan Press, 2000.

Kongreler

Gönlübol, Mehmet. «Ege'de Deniz Sorunları Semineri.» *Ege'de Deniz Sorunları Semineri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları- Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, 1986. 3-10.

Karaköse, Cengiz. «Ege'deki Deniz Sorunlarında Türk ve Yunan Görüşleri, Jeolojik Açıdan.» *Ege'de Deniz Sorunları* içinde, yazar Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 52-79. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, 1986.

Türmen, Rıza. «Ege'deki Deniz Sorunlarında Türk ve Yunan Görüşleri, Siyasal Açıdan.» *Ege'de Deniz Sorunları* içinde, yazar Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 94-102. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, 1986.

Yolga , Namık. «Ege'deki Başlıca Deniz Sorunları.» *Ege'de Deniz Sorunları* içinde, yazar Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları-Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları- Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, 1986.

Raporlar

Surigos, Angelos. *EllinoTourkikes Sheseis 60 hartes kai alfavitari oron se mia Ekdosi / Türk-Yunan İlişkileri 60 Harita ve bir Yayında Terimler Alfabetesi*. Araştırma, Atina: H Kathimerini, 2020.

Dokos, Thanos. *Elliniki Politiki Ethniki Asfalias Ston 21. aiona/21. yüzyılda Yunanistan Ulusal Güvenlik Politikası*. Araştırma Raporu, Atina: ELİAMEP (Elliniko İdrima Europaikis kai Eksoterikis Politikis), 2007.

Aristidis, Biniyaris. *Yunanistan Dış Politikası ve Uluslararası Örgütler: Türk-Yunan İlişkileri ve Dış Politika Dengeleri*. Araştırma Raporu, Atina: Ethniko Kentro Dimosias Dioikisis kai Autodioikisis (EKDDA), 2018.

Arap Baharı Sonrası Dönemde Libya’da Yaşananlar ve Türkiye-Libya İlişkilerinin Analizi

Alper GÜNEŞ*

Giriş

2010 yılında Arap halklarının özgürlük, demokrasi ve insan hakları talepleri sebebiyle ortaya çıkan, bölgesel, toplumsal bir siyasi-silahlı hareket olarak tanımlanan “Arap Baharı” protestolar, mitingler, gösteriler ve iç çatışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Halklar, özgürlük mücadelesi adını verdikleri eylemlerle birçok ülkenin diktatörlerini devirmişlerdir. Ortadoğu’da ve Afrika’da bulunan Arap ülkelerindeki halkların demokratikleşme, yönetim ve rejim değişikliği talepleriyle ortaya çıkan değişim dalgası, Libya, Suriye, Mısır, Tunus, Cezayir, Ürdün, Bahreyn ve Yemen’de büyük çaplı; Suudi Arabistan, Umman, Moritanya, Lübnan, Irak ve Fas’ta ise küçük çaplı olarak Arap coğrafyasına yayılmıştır.

Gösteriler Tunus ve Mısır’da taleplerin karşılık bulmasıyla sonuçlanırken Libya’da ise rejimin halka karşı güç kullanmasına ve hatta kanlı çatışmaların yaşanmasına sahne olmuştur. Şöyle ki Ocak 2011’de Libya yönetimine karşı daha çok ekonomik temelli ve yaşamsal problemlerin dile getirildiği protestolar kısa süre içerisinde siyasi bir hal almıştır. Muhafızlar tarafından Libya’da rejim karşıtı halk ayaklanmasının da başlangıcı olarak kabul edilen 17 Şubat’taki “Öfke Günü” organize edilmiştir. Bingazi’de reform talepleri ile başlayıp tüm Libya’ya yayılan protesto ve gösterilere güvenlik güçlerince şiddetle karşılık verilmesi ve akabinde çıkan çatışmalar, Libya’daki değişim rüzgârını çok geçmeden iç savaşa dönüştürmüştür (Bölme, Ulutaş, Özhan, Küçükkeleş, 2011: 4).

Mart 2011’de Fransa ve İngiltere’nin girişimi ve yaklaşık 60 ülkenin temsilcisinin katılımıyla düzenlenen uluslararası “Libya Konferansı” Paris’te

* Doktora Öğrencisi, “Milli Savunma Üniversitesi, Alparslan Savunma Bilimleri ve Milli Güvenlik Enstitüsü, Güvenlik Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Doktora Programı”

yapılmıştır. Daha sonra Paris toplantısını organize eden Fransa öncülüğünde Birleşik Krallık, İtalya, Kanada ve ABD'nin müdahil olduğu bir koalisyon gücü eliyle Libya'ya operasyon başlatılmıştır. Neticede uluslararası toplumun Libya'da yaşananlara tepkisi, 17 Mart 2011'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aldığı "1973 sayılı karara" binaen, Libya'ya yönelik yapılan askeri operasyon olmuştur. Başkent Trablus'un 22 Ağustos'ta ele geçirilmesi ve daha sonra Kaddafi'nin 20 Ekim'de öldürülmesi ardından NATO, operasyonlarını 31 Ekim 2011 tarihinde sona erdirmiştir (Bölme, vd., 2011: 4). Libya halkı BM müdahalesi sonrası beklediği huzur ve güven ortamını bulamamış aksine Libya'da iç savaş ve vekâlet savaşları daha da artmıştır.

Çalışmada Arap Baharı sürecinde ve sonrasında Libya'da yaşanan olayların iç savaş ve vekâlet savaşlarına nasıl evrildiği üzerinde durulacak bunun uluslararası siyasete etkisi ve Türkiye açısından önemi analiz edilecektir. Bu kapsamda yapılan çalışmada aşağıdaki yol haritası izlenecektir. Öncelikle yapılan çalışmanın ilk bölümünde Libya'nın Türkiye açısından tarihsel ve stratejik olarak önemine değinilecek akabinde Arap Baharı'nın Libya'da etkisi ve yaşanan gelişmeler üzerinde durulacaktır. İkinci Bölümde ise Arap Baharı Sürecinin Etkisiyle Libya'da Yaşanan İç Savaş - Vekâlet Savaşları ve sebepleri ile birlikte analiz edilecektir. Üçüncü Bölümde BM'nin Libya müdahalesi analiz edilecektir. Sonraki bölümlerde sırasıyla Arap Baharı ve sonrası Türkiye - Libya ilişkileri, Geçici Hükümet - Türkiye ilişkileri ve güncel gelişmeler bağlamında değişen dengeler analiz edilecektir.

Çalışmada mümkün mertebe birincil kaynakların kullanılmasına gayret edilmiş, 2010 sonrası yaşanan olaylar için kitap, makale ve bilimsel yayınlar dikkate alınmış, son dönem yaşanan güncel olayların analizleri için ise çalışmaya konu olan ülke ile ilgili araştırma yazıları, rapor, dergi, gazete ve haber sitelerin çevrimiçi sayfalarından yararlanılmıştır.

1. Tarihsel Arka Plan

1.1. Libya'nın Türkiye Açısından Tarihsel ve Stratejik Önemi

Libya, yüzyıllardır yabancılar tarafından fethedilen, işgal edilen ve yönetilen bir coğrafyada yer alan bağımsızlığını nispeten yeni kazanan bir devlettir. Eski Mısırlılar, Libya'yı batı sınırlarının ötesinde yaşayan bir çöl halkı olarak

adlandırmış ve Antik Yunanlılar bu terimi Mısır sınırının batısında yaşayan tüm Afrikalılar için kullanmıştır (Bruce, 2015: 1). Libya ismi İslâm yazınında kullanılan bir isim değildir. Bölgeyi belirtmek için “Trablus” veya “Bengâzî” isimleri kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesi’ndeki “Trablusu’l-Garb”, “Trablus-i Garb” ve “Trablusgarp” adları ise bölgenin Suriye-Lübnan’daki (Doğu)Trablus’tan ayırmak içindir (Ceviz, 2011: 81). Traslurgap, Sirenayka (Bugün ki Bingazi) ve Fizan isimleri ilk kez Osmanlı döneminde (1551–1911) Libya’da oluşturan üç coğrafi bölgeyi tanımlamak için kullanılmıştır (St. John, 2015: 1).

Şekil 1 - Kaynak: <https://tr.depositphotos.com/vector-images/libya.html>

Yukarıda şekil-1’de ki siyasi haritadan da anlaşılacağı üzere Libya, Afrika kıtasında bulunan ülkeler içinde Sudan, Cezayir ve Kongo’dan sonra, yaklaşık 1.760.000 kilometre kare (büyük oranda çölden oluşur) ile en büyük yüzölçümüne sahip ülkedir. Kara sınırları 4.345 kilometre uzunluğunda ve kıyı şeridi 1.770 kilometre uzunluğundadır. Batısında Cezayir, kuzeybatısında Tunus, doğusunda Mısır, güneyinde Çad ve Nijer, güneydoğusunda ise Sudan ile komşudur (Metz, 1989: 7). Ülkenin Resmi dili Arapçadır. Arap ve Berberi kökenli karışık Arapça konuşan Sünni Müslümanlar, yerli nüfusun yüzde 90’ından fazlasını oluşturmaktadır. Bunun dışında Berberiler, Tuaregler, siyah Afrikalılar, Yunan ve Malta topluluklarından meydana gelmektedir (Metz, 1989: 6).

Kuzey Afrika toprakları 16. yüzyılda Osmanlı idaresi altına girmeden önce 14. yüzyılda küçük Müslüman hükümetlerinin idaresi altındaydı. 14. yüzyılın sonlarında Cezayir'in Tlemsan bölgesinde Beni-Zeyyan devleti, Fas'ta Beni-Merin devleti, Tunus ve Trablus da Beni-Hafs devletinin hâkimiyeti bulunuyordu (Öndeş, 1975: 172). Trablusgarp dönemin en güçlü imparatorluklarından biri olan Osmanlı Devletinin Akdeniz'de güçlü olduğu bir dönemde Kanuni Sultan Süleyman'ın görevlendirdiği Kaptan-ı Derya Sinan Paşa tarafından, Turgut Reis'in gayretleriyle İspanyollardan 15 Ağustos 1551'de feth edilmiştir. 1864'te Teşkil-i Vilâyet Nizamnâmesi ile "Trablusgarp Eyaleti" Osmanlı vilayeti yapılmış, 1877'de çıkarılan bir kanunla da Derne, Bingazi ve çevresi Trablusgarp vilayeti yerine doğrudan doğruya İstanbul'a bağlı bir sancak olmuştur (Kuşoğlu, 2012: 104). Osmanlı devletinin Tunus, Cezayir ve Trablus gibi eyaletler için gelenek olarak kabul ettiği statü diğer eyalet ve vilayetlerinkinden farklı olmuştur. Bu eyaletlerin tamamına "Garp Ocakları" denilmektedir (Doğan ve Durgun, 2012: 63). Osmanlı Devleti Cezayir, Tunus ve Trablus'u birer Garp ocağı saymakta ayrıca burası Türk hâkimiyetine girdikten sonra bölgeye bir miktar yeniçeri, topçu, cebeci ve süvari (sipahi)göndermekte; fakat asıl savunma işinin sağlanmasını oradaki beylerbeylerin dirayetine bırakmaktaydı (Karasapan, 1960: 112-113).

Libya'nın ünlü tarihçisi İbn-i Galbûn'a göre, Türk hâkimiyetiyle beraber bölgeye huzur, güven ve refah ortamı gelmiş, Turgut Reis'in beylerbeyliği (Dayılığı) zamanında (1553-1565) Trablus eyaletinin halkı zenginleşmiş ve nüfusu artmıştır (Ceviz, 2011: 82). Osmanlı döneminde Libya'da birçok olumlu gelişme de yaşanmıştır. Örneklendirilecek olunursa 1800'lerin başlarında ilk matbaa kurulmuş ve ilk gazete yayını başlamıştır. 1899'da Fünun ve Sanayi Mektepleri kurulmuştur. Trablusgarp ve Bingazi'ye borularla su getirilmiş, yeni kıyılar açılmış, İstanbul ile telgraf bağlantısı sağlanmış ve bir ziraat okulu ile birlikte 160 ilkokul açılmıştır. (Ceviz, 2011: 83).

1830'da Fransızların Cezayir'i işgali, sürmekte olan iktidar kavgaları ve yabancı devletlerin Trablusgarp'a gösterdikleri ilgi, Osmanlı Devleti'ni harekete geçirmiştir. Bu maksatla 1835'te Çengeloğlu Tahir Paşa komutasında Trablusgarp'a kuvvet sevk edilmiştir (Kurtcephe, 1995: 4-5). 1878 yılında

Osmanlı'nın Rusya'ya yenilmesi ve akabinde Tunus'un Fransa (1881), Mısır'ın İngiltere (1882) tarafından işgal edilmesi, Afrika'nın paylaşılma pazarlıklarında ön plana çıkan Libya'nın talipleri arasında yeni tartışmalara neden olmuştur. 1870'de siyasi birliğini geç tamamlayan İtalya, 1878-1911 yılları arasında Trablusgarp ve Bingazi'yi ele geçirmek amacıyla buralara yönelik sömürgecilik faaliyetlerini hızlandırmıştır (Çelik, 2018: 281). Sömürge paylaşma yarışına geç dâhil olan İtalya, 1896'da Adve'de (Adwa, Adoua) Etiyopyalılara yenilince yönünü Libya'ya çevirmiştir. İngiltere ve Fransa da Avrupa'daki ittifak blokları dengesinde güçlerini arttırmak amacıyla İtalya'nın Libya üzerindeki sözde hakkını kabul etmişlerdir (Koloğlu, 2021: 181).

Osmanlı'nın Libya'daki ekonomik faaliyetlerini bir savaş sebebi (casus belli) olarak değerlendiren İtalya 26 Eylül 1911'de Osmanlı Sultanına Trablusgarp ve Sirenayka'yı (Bingazi) işgal etme niyetini içeren bir ultimatoma göndermiş, Trablusgarp ve Bingazi'nin derhal boşaltılmasını istemiştir (Vandewalle, 2012: 24). Bu “sözde haklı isteğin” gerekçesini ise şu şekilde ilan etmiştir; Osmanlı Trablusgarp'ı her yönden geri bırakmış, burada yaşayan İtalyanlara kötü muamelede bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin 29 Eylül'de bu ultimatoma karşı verdiği ret kararı, savaşın başlangıç tarihi olmuştur (Şeber, 2011: 238). Savaş zamanında, Mısır'ın İngiltere denetiminde olması ve Akdeniz'de İtalyanların bulunması, Osmanlı'nın bölgeye mühimmat ve asker göndermesine engel olmuştur. Ayrıca İtalya, Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak için On İki Ada ve Rodos'u da işgal etmiştir. Bunun yanında 8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi neticesinde Balkan Savaşı başlamış. Buna karşılık sadrazam “Gazi Ahmet Muhtar Paşa” İtalya ile barış görüşmelerine İtalya'nın taleplerini kabul etmek üzere razı olmuştur (Çelik, 2018: 289).

Sonuçta İtalyan hükümeti iki vilayeti 25 Şubat 1912'de resmi olarak ilhak etmiştir. Uluslararası baskı altında, Ouchy'de (Lozan yakınlarında) Osmanlı Devleti ve İtalya Ekim 1912'de bir barış antlaşması (Uşi Antlaşması) imzaladı. (Vandewalle, 2012: 24). Uşi Antlaşması sonucunda Trablusgarp'taki 360 yıllık Osmanlı hâkimiyeti sona ermiştir. Antlaşmaya göre, Osmanlı askeri gücü bölgeden çekilmiş, Trablusgarp ve Bingazi İtalyanlara verilmiştir. Bölge Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasına rağmen Osmanlı Devleti buraya bir Padişah Naibi

atamaya devam edecek ve böylece Trablusgarp ile hem dini hem de kültürel yönden bağlarını devam ettirebilecekti (Ortaylı, 2015: 44). Neticede Osmanlı Kuzey Afrika'daki son toprakları olan Trablusgarb ve Bingazi'yi İtalyan sömürgeciliğine bırakmak zorunda kalmıştır (Çelebi, 2002: 2).

1918 yılına gelindiğinde yer yer devam eden yerel güçler ve İtalyanlar arasındaki çatışmalar sonucunda İtalyan Hükümeti ve Trabluslu direnişçiler arasında yapılan anlaşmaya göre, Trablusgarp yeni bir Anayasa ile yeniden şekillendirilmek isteniyordu. Bu Anayasaya göre Trablus vatandaşlarına yeni bir meclis, İtalyan vatandaşlığı ve vergi muafiyeti gibi bazı imtiyazlar sağlanıyordu. Kasım 1918'de kurulan Trablus Cumhuriyeti, Arap dünyasında kurulan ilk resmi, cumhuriyetçi bir hükümetti. (St. John, 2015: 23-24). Mussolini'nin Ekim 1922'de iktidara gelmesiyle beraber İtalyanların Libya'ya karşı politikaları daha da sert bir hal almıştır. Buna karşılık Libya'lı mücahitlerin 1932'ye kadar çetecilikle yaptığı mücadele yıpratma ve yıldırma savaşı niteliğinin ötesine geçmemiştir. Fakat 1911'den beri süren bu ulusal mücadelede “Ömer Muhtar” tarihe iz bırakan isim olmuştur (Ceviz, 2011: 83). İtalya'nın Mussolini iktidarından İkinci Dünya savaşı sonuna kadar geçen zamanda İtalyanların Libya'da birçok katliama imza attıkları iddia edilmektedir; şöyle ki sadece 1929-1934 yılları arasında Doğu Libya'da gerçekleşen İtalyan sömürge devletinin gizli tarihi incelendiğinde yapılan soykırım neticesinde nüfusun 225.000'den 142.000'e düştüğü 83.000 Libya vatandaşının kaybıyla sonuçlandığı görülmüştür. Yaklaşık 110.000 sivil, evlerinden sert çöllere sürgüne zorlanmış ve ardından korkunç toplama kamplarında hapsedilmiştir. 60.000 ila 70.000 arasında, çoğunlukla kırsal kesimde yaşayan insanlar (erkekler, kadınlar, yaşlılar ve çocuklar dâhil) ve bunların 600.000 hayvanı açlıktan ve hastalıklardan ölmüştür (Ahmida, 2021: 3). İnsanların ve ülke kültürünün sürgünler, toplama kampları ve toplu katliamlarla yıkımının asıl sebebi, 20 yıllık sömürge karşıtı direnişin bir sonucuydu. İtalyanlar bu yerel direnişi ezmek ve fakir İtalyan köylülerini bu koloniye yerleştirmek için ırkçı bir sömürge planına dayalı soykırımı tüm önlemlerini alarak hayata geçirmiştir (Ahmida, 2021: 3).

İtalya'nın 2. Dünya Savaşı'nda yenilmesi sonucunda Libya bölgesini, İngiltere ve Fransa paylaşmıştır. Böylelikle İtalya 1947'de Libya'daki

haklarından feragat etmiş ve 1951 yılına gelindiğinde Libya bağımsızlığını elde ederek burada bir krallık yönetimi kurulmuştur (Demir, 2020: 160). Libya Birleşik Krallığı 24 Aralık 1951'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Sömürge yönetiminden bağımsızlığını kazanan ilk Afrika devleti ve BM Genel Kurulu tarafından tanınan ilk Afrika devleti olmuştur. Libya Birleşik Krallığı, Aziziyya Kongresi (1912), Trablus Cumhuriyeti (1918) ve Sanusi Amirliği (1920) dâhil olmak üzere yirminci yüzyılın başlarında devlet kurma çabalarından ve ayrıca Libya'nın faaliyetlerinden ve deneyimlerinden oldukça etkilenmiş ve deneyim kazanmıştır. 2. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasındaki Four Power görüşmeleri ve Birleşmiş Milletler 'in gecikmiş rolü de dâhil olmak üzere uluslararası güçler, istikrarsız bir devleti şekillendirmek için iç güçlerle iş birliği yapmıştır (St. John, 2015: 21).

Türkiye Cumhuriyeti ile olan ilişkileri tarihsel olarak ele alındığında ise Türkiye, Libya halkıyla yüzyıllara dayanan köklü ilişkilere, ortak kültürel ve dini mirasa sahiptir. (<https://www.mfa.gov.tr/turkiye-libya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>). Bağımsızlığı sürecinde Libya halkı Türkiye'den destek talebinde bulunmuştur. Türkiye bu süreçte Libya hükümetinin yanında olmuş ve 1952 yılında Birleşik Libya Krallığı'nı resmen tanımıştır. 1969'a gelindiğinde, Libya ordusu subayı olan “Muammer Kaddafi”¹⁵, Kral İdris Senûsi'yi devirerek 42 yıl sürecek Devlet Başkanlığı üstlenmiştir (Demir, 2020: 160).

Libya'nın Kaddafi dönemi Türkiye ile olan ilişkilerine baktığımızda İki ülke arasında ekonomi, ticaret, denizcilik, petrol, alanları başta olmak üzere birçok alanda işbirliğine gidilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin 1974'te icra ettiği “Kıbrıs Barış Harekâtı” sürecinde uluslararası kamuoyunun Türkiye'ye uyguladığı ambargoya rağmen Libya Arap Cumhuriyeti, Türkiye'ye ekonomik, siyasi ve manevi destek sağlamıştır (Demir, 2020: 160). Öyle ki Türkiye'nin icra etmiş olduğu Kıbrıs harekâtını, Müslümanların yürüttüğü bir “cihad” hareketi olarak gören Muammer

“Muammer Muhammed Ebu Münyar el-Kaddafi: (7 Haziran 1942, Sirte - 20 Ekim 2011, Sirte), Eski Libya lideri. 1969 yılında yapmış olduğu darbe sonucu iktidara gelip, 1970'ten 1972'ye kadar Libya başbakanlığı, 1972'den 1979'a kadar ise Libya devlet başkanlığı görevini yürüttü. 1977-2011 yılları arasında, Libya Sosyalist Halk Cemahiriyesi'nin Kardeşçe Lideri ve Bir Eylül Büyük Devriminin Rehberi, unvanını kullanarak, resmî bir görevi olmadan toplam 42 yıl boyunca Libya'yı yönetmiştir.”

Kaddafi, Türkiye'ye daha çok destek vermiştir (Ceviz, 2011: 89). Bu sebeple Türkiye'nin, Libya'da hem devrim sırasında hem de devrimden sonra Libya halkına karşı takındığı tavır her zaman dostane olmuştur. Türkiye, 1970'lerde petrol ve petrole dayalı yan ürün pazarına olan ihtiyacını Libya ile kapatmış buna karşılık Libya'nın devlet yatırımları, konut ve altyapı gibi inşaat alanındaki ihtiyaçlarını karşılamıştır (Yorulmaz ve Akıncı, 2020: 5). Türkiye ve Libya arasındaki ticari ilişkiler, 2000'li yıllara kadar siyasi sebeplerle sekteye uğrasa da bu uzun süreli olmamış ve 2003 yılından itibaren Türkiye'nin Libya'dan ithalatı sürekli artış göstermiştir. Öyle ki, 2006 yılında yaklaşık 2,297 milyar dolar ile 42 yıllık Kaddafi iktidarı boyunca en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Müteahhitlik hizmetlerinin yanı sıra yıldan yıla mal ve hizmet ihracatını da arttıran Libya ve Türkiye, bu süreçte ticaret ve iş birliği antlaşmaları imzalamıştır (Yorulmaz ve Akıncı, 2020: 7). Türkiye'den Libya'ya 2010 yılında yapılan ihracat rakamı, 2 milyar doları görmüştür. İhraç kalemleri ise demir, çelik, çimento, yapı malzemeleri ve ziynet eşyalarıdır (Bölme, vd., 2011: 17).

Libya stratejik konumu sebebiyle büyük devletler tarafından dikkatle takip edilen ve hep kontrol edilmek istenen bir ülke olmuştur. Bahse konu takip ya da kontrol mekanizmasının olması, Libya'nın ekonomik ve politik önemi sebebiyledir. Libya'nın özellikle Avrupa kıtasına yakın konumda bulunması, bunun yanında Avrupa ile Afrika arasında köprü konumunda olması stratejik önemini daha da artırmaktadır. Coğrafi konumu sebebiyle ülke bazı fırsat ve tehditlerle karşı karşıya olmuştur. Libya, zengin petrol yataklarına sahip olan bir ülkedir. Yüksek kalitedeki petrolün daha az maliyetli bir şekilde elde edilmesi Libya'yı önemini artırmakta ve bu bölge petrolünün Batıya sorunsuz bir şekilde transfer edilmesi Batı için yaşamsal önem taşımaktadır (Akbaş ve Düzgün, 2012: 66-67). AB'nin Libya ile ilişkileri ele alındığında enerji güvenliği, ticaret ve göç konusunun daha ön plana çıktığı görülmektedir. Özellikle enerji güvenliği meselesinin AB'nin Libya politikasının şekillenmesinde önemli bir yeri vardır. Kaddafi rejiminin gücünün azaldığı 25 Eylül 2011 tarihinden itibaren yeniden petrol sevkiyatını başlatan Libya, AB'nin ticari ilişkilerindeki dünya sıralamasında ithalatta 25. sırada bulunmaktadır (Alkanat, 2020: 3). Bu bakımdan Batı ülkelerinin Libya'daki gelişmelere hassas bir tutumu vardır. Nitekim Kaddafi dönemi ve Arap Baharı sürecinde yaşanan olaylar karşısındaki

Avrupa'nın hassasiyeti bunu doğrulamaktadır. (Akbaş ve Düzgün, 2012: 67). Bu sebeple devam eden bölümde Libya ve Arap Baharı sürecine değinilecek ve bu süreçte yaşanan olaylar analiz edilecektir.

1.2. Libya ve Arap Baharı

“Arap Baharı”, Arap dünyasındaki otoriter ve baskıcı rejim/yönetimlere karşı meydana gelmiş olan farklı ölçekli halk hareketlerini açıklamak ve süreci olumlu manada bir demokratikleşme dalgası olarak tanımlamak amacıyla kullanılan anonim bir terimdir (Doğan ve Durgun, 2012: 62). Bunun yanında Arap Baharı siyasal, sosyal ve ekonomik neden ve sonuçları olan bir süreçtir. Süreç sonucunda yıllardır iktidarı elinde bulunduran kişiler yönetimden uzaklaştırılmıştır. Ayrıca Arap Baharı'nın geçmişin birikimlerinin bir sonucu olduğu ve grift bir şekilde meydana geldiği de söylenebilir. Libya, Arap Baharı sürecinin rejim değişikliği yaşayan en önemli aktörlerinden biri olmuştur. (Akbaş ve Düzgün, 2012: 67).

2010 yılında başlayan Arap Baharı devrim niteliğinde bir dalga olarak da gösterilmiştir. Kötü yönetim ve toplumsal koşullara karşı çıkan bölge halkları, kitlesel bir başkaldırıyla iktidar ve yönetim şekillerinde değişim talep etmiştir. Bu kitlesel başkaldırının ilk adımı ise Tunus'da atılmıştır. “Muhammed Buazizi” isimli üniversite mezunu bir seyyar satıcının tezgâhına görevliler tarafından el konulması sonucu gerçekleştirdiği kendini yakma eyleminden sonra Tunus'ta isyanlar başlamış ve büyüyen halk hareketleri Tunus'un akabinde Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında bulunan diğer ülkelere kadar yayılmıştır (Koraltan, 2016: 31). Arap baharı sürecinin arka planını başta ekonomik, sosyal ve siyasal olmak üzere birçok neden oluşturmaktadır. Bundan dolayı Arap yarımadasında süregelen istikrarsızlık, işsizlik, enflasyon, özgürlüklerin sınırlı oluşu ve demokrasinin bulunamaması sürecinin fitilini ateşlemiştir. Arap Baharı sürecinde demokratik rejim ve refah isteyen Arap toplumları Facebook ve Twitter gibi sosyal medya unsurları aracılığıyla etkili olmuşlardır. Arap Baharı sürecini tetikleyen ekonomik anlamdaki unsur ise 2008 Dünya Krizi olmuştur. Süreci

etkileyen bir başka durum, bölge insanının eğitim seviyesinin düşük olmasıdır (Çendek ve Örki, 2019: 45).

Arap Baharı'nın, herhangi bir ideoloji yoktur, ayrıca ülkelerin iktidarlarını dönüştürememiş ve ülke yönetimlerindeki kadroları alt-üst edememiş olması nedeniyle, devrim olmamakla birlikte halk hareketleri sonucu ortaya çıkan isyan niteliğindedir. Çünkü devrim ve isyan arasındaki fark; alt-üst olmuş elit kadrolar ve dönüştürülmüş iktidarlardır. Bu sebeple Arap Baharı devrim şeklinde değil tüm Ortadoğu ülkelerinde görülen devrim niteliğinde halk isyanları olabileceği değerlendirilmektedir (Koraltan, 2016: 34).

Kaddafi, Libya'da iktidarda kaldığı 42 yıllık zamanda ülkenin geleneksel güç dengelerine, sosyal ve dini dokusuna yaptığı gizli müdahaleleriyle iktidarını kriz zamanlarına rağmen sürdürmüştür. Kaddafi uyguladığı "Cemahiriye" sistemiyle teoride halkın mutlak güç olduğu bir sistem planını uyguladığını iddia ederken; pratikte kritik devlet kadrolarına yerleştirdiği güvenilir adamları sayesinde yıllarca Libya'nın tek ve mutlak siyaset belirleyicisi olabilmektedir. (Bölme, vd., 2011: 9).

Arap Baharı'nın Tunus ve Mısır'da protestocular açısından başarılı sonuçlanması üzerine Libya'lı muhalifler de benzer bir gelişmeyi Libya'da arzuladılar. Libya güvenlik güçleri tarafından 1996 yılında Abu Salim Hapishanesinde öldürüldüğü iddia edilen 1.000'den fazla mahkumun yakınlarını temsil eden Libya'lı bir avukat ve insan hakları aktivisti Fathi Terbil ve mahkum yakınları Abu Salim Cezaevi katliamının on beşinci yıldönümünde yaşanan olayları protesto etmeyi planlamışlardı. 17 Şubat 2011'de Libya'daki protestolar, protestocuların tarafından, 17 Şubat "öfke günü" olarak anılmıştır. Libya hükümeti, planlanan protestoları önlemek için 15 Şubat'ta Bingazi'de Terbil'i tutuklayarak planlanan protestoları durdurmasını istemiştir. Terbil 15 Şubat 2011'de tutuklandığında, Ebu Salim katliamının kurbanlarının birçoğunun ailesi bu tutuklamayı protesto etmek için Bingazi'de toplandı. Toplanan protestocuları dağıtma girişimleri başarısız oldu ve şehirde kendiliğinden kitlesel bir gösteri patlak verdi. Polisin protestoculara yaptığı sert müdahaleler, yalnızca Bingazi'de değil, Libya'nın büyük şehir ve kasabalarında bir dizi can kayıplarına yol açtı.

Protestolar ve gösteriler, Libya'da Arap Baharı'nın başlangıcı olarak 17 Şubat'a kadar ülke çapında gerçekleşmiştir (Oyeni, 2019: 178-179).

Protestoların başında göstericiler taş ve molotof kokteyli atarak arabalara, çevreye zarar vermeye başlamış ve yolları kapatmıştı. Ayrıca Zawiya ve Zintan'da polis karakollarını ve güvenlik binalarını ateşe vermişlerdi. Zintan, Bingazi, Derna ve Bayda'da ise bazı protestocular ve göstericiler kamusal alanlarda çadır kurmuş ve eylemlerini devam ettirmişlerdi. Trablus'ta ise kamuya açık televizyon ve radyo istasyonları yağmalanmış, güvenlik binaları, Devrim Komitesi ofisleri, İçişleri Bakanlığı binası ve Halk Meclisi ateşe verilmişti. Olaylar üzerine Fracas'ta ve Bingazi'de 10'u güvenlik görevlisi olmak üzere 38 kişi yaralanmıştı. Bunun üzerine Polis, protestocuları dağıtmak için göz yaşartıcı gaz ve cop, tazyikli su ve plastik mermi kullanmıştır. Fakat 16 Şubat'ta protestocular 42 yıldır Libya üzerinde hâkimiyet kuran hükümete son vermek için el bombası ve ağır makineli tüfekler de dâhil olmak üzere ağır silahlar kullanmaya başlayınca, protestoculara karşı hükümet tanksavar silahları, savaş uçaklarını ve helikopterleri kullanmaya başladı. O andan itibaren, Terbil'in tutuklanmasına karşı barışçıl protestolar olarak başlayan eylem, rejim değişikliği için bir halk isyanına dönüşmüştü. Protestolar sırasında binlerce kişi tutuklanırken, diğerleri evlerinden ve işyerlerinden alındı.

17 Şubat 2011 sonrasında Bingazi ve Trablus, Zawiya ve Zliten, Khoms ve Misurata'da toplu tutuklamalar önemli ölçüde arttı. Zawiya ve Misurata'daki tutuklama ve gözaltılar bu bölgelerin isyancı güçlerin eline geçtiği Ağustos 2011'e kadar devam etti. Görgü tanıkları, Kaddafi güçlerinin Zawiya, Misurata ve diğer kentlerdeki merkezi alanların havan topları, roketler ve ağır toplarla bombaladığına şahit olduklarını anlattı. Kentlerdeki merkezi alanlara yönelik bu tür saldırılar yalnızca toplu kayıplar anlamına geliyordu. İç savaş sürerken, yazılı basın ve televizyon, Grad roketleri de dâhil olmak üzere, görünür havan, ağır top mermisi ve roket kalıntıları bulunan evlerin görüntülerini yayınladı. Nafusa Dağları ve Misurata'da keskin nişancıların ayırım gözetmeksizin protestoculara ve göstericilere ateş açtığı iddia edilmektedir (Oyeni, 2019: 178-179).

İnsan Hakları İzleme Örgütleri ve medya, rejimin protestocular üzerinde büyük çapta ölümcül güç kullanıldığını, yüzlerce kişinin ortadan kaybolduğunu,

hükümet karşıtı gösteri yapan göstericilerin toplu katledildiğini ve diğer zulümleri haber vermeye başlamıştı. Tutuklanan binlerce Libyalı arasında 1 Şubat 2011'de tutuklanan Jamal Al-Hajji ve 15 Şubat 2011'de tutuklanan Farag Sharany gibi önemli siyasetçiler ve kanaat önderleri vardı. İç savaş kızıştıkça ve hükümet güçleri daha acımasız hâle geldikçe, farklı türden söylentiler dolaşmaya başladı. Askerler, paralı askerler ve Devrimci Komite üyelerinden oluşan "ölüm mangalarının" bizzat Kaddafi tarafından kurulduğu rivayet ediliyordu. Bunun yanında rejimine karşı çıkan sivilleri sistematik ve ayırım gözetmeksizin baskı altına alan Libya hükümeti, Lahey'deki Uluslararası Ceza Mahkemesine göre, 15-25 Şubat 2011 tarihleri arasında yaklaşık 755 Libyalıyı öldürdü (Oyeni, 2019: 179-181).

2. Arap Baharı Sürecinin Etkisiyle Yaşanan İç Savaş - Vekâlet Savaşları

Öncelikle Arap Baharı etkisiyle ve sonrasında Libya'da gelişen olaylar nedeniyle yaşanan İç Savaş ve Vekâlet Savaşlarını anlamak için kavramsal olarak “Yeni Savaş”, “İç Savaş” ve “Vekâlet Savaşları” kavramlarına değinmemiz gerekecektir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ‘tarihin sonunun’ geldiği, kapitalist sistemin tüm dünyaya yayılıp savaşların biteceği ve ebedi barışın tüm dünyaya hâkim olacağı fikri sadece yanılgı olmuş, asıl sona eren devletlerarası ‘eski’ savaşlar iken savaşın kendisi farklı şekillerde yeniden ortaya çıkmıştır. Ortadoğu’da, Kafkasya’da, Balkanlar’da ve Afrika’da görülen şiddetli çatışmalar ve iç savaşlar da bu görüşü doğrular niteliktedir. Yaşanan çatışmalar savaşın yapısının, araçlarının ve taraflarının belirgin bir dönüşüm geçirdiğinin anlaşılmasını sağlamış ve yeni bir kavramsallaştırma ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Daha sonra birçok yazarın benimseyerek tartıştığı “yeni savaşlar” kavramı ilk olarak Mary Kaldor ve Herfried Münkler gibi isimler tarafından yazına kazandırılmıştır (Eker, 2015: 40).

Mary Kaldor’un 1998 yılında yayımlanan “Old & New Wars” adlı kitabı ve Münkler’in 2002 yılında basılan “Die Neuen Kriege” (Yeni Savaşlar) eseri kavramın literatürde kendine zemin açmasını ve yer tutmasını sağlamıştır. Mary Kaldor’un kavramsal analizinden yola çıktığımızda, ona göre yeni savaşlar, küreselleşmenin yaygınlaşmasıyla değişen ekonomik, sosyo-politik ve kurumsal

yapının ulus devletin mekanizmalarını ve askeri güç kullanma tekelini ortadan kaldırmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu ortamdan faydalanan ve ortaya çıkan devlet-dışı aktörler olarak yerel savaş lordları, terör grupları, suç örgütleri ve organize çeteler yeni savaşların temel aktörleridir. Savaşın devlet dışı aktörler tarafından yürütülür hâle gelmesiyle birlikte artık devletlerarası (inter-state) değil, devlet içi (intra-state) savaşlar ön plana çıkmıştır. Düzenli ordu şeklindeki üniformalı askerlerin yerini alan savaş lordları (Özel Askeri – Güvenlik Şirketleri, Paralı Askerler) asker-sivil ayrımının bulanıklaşmasına sebep olmuştur (Kaldor, 2007). Libya’da ki İç savaş ve Vekâlet Savaşını anlamamızda temel referans noktamız bu yeni savaş kavramı olacaktır.

İç savaş ya da sivil savaş konusuna geldiğimizde, kavram en genel şekliyle; *“bir ülkenin sınırları içinde meydana gelen ve çoğunlukla düzenli ve silahlı kuvvetleri içeren, sürekli, organize ve geniş çaplı olan çatışmalar”* şeklinde tanımlanmıştır. (Özkeçeci, 2019: 1). Savaşan tarafların birinin devlet olduğu öngörülen bu savaşlar yüz yıllar boyunca hem çok sayıda insanın ölümüne hem de önemli kaynakların heba olmasına sebep olmuştur. Her ne kadar “iç savaş” olgusunun nicelik ve nitelik özellikleri mevcut yazında hala tartışılsa da bu konu hakkında en geniş veri tabanına sahip “Correlates of War (Savaş Korelasyonları projesi)” COW projesi¹⁶, iç savaş tanımını iki temel ölçüte bağlamaktadır (Özkeçeci, 2019: 1).

COW projesinin yürütücülerinden olan David J. Singer’a ve Melvin Small’a göre iç savaşları diğer çatışmalardan ayıran bu ölçütler şunlardır;

- “Bir yıl içinde ölen toplam insan sayısı,
- O bölgede savaşmakta olan grupların mücadelenin sürekliliğini sağlayacak örgütsel yapılara sahip olmalarıdır.”

¹⁶ “Savaş Korelasyonları projesi savaş tarihini konu alan akademik çalışmadır. Siyaset bilimci J. David Singer tarafından Michigan Üniversitesi’nde 1963’te başlatıldı. Devletlerarasındaki savaşların ve çatışmaların tarihi hakkında veri toplamakla ilgilenen proje, savaşın nedenlerine dair nicel araştırmaları ileriye götürdü. Correlates of War projesi, uluslararası ilişkilerde doğru ve güvenilir nicel verilerin toplanmasını, yayılmasını ve kullanılmasını kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. Projenin temel ilkeleri, çoğaltma, veri güvenilirliği, dokümantasyon, inceleme ve veri toplama prosedürlerinin şeffaflığına ilişkin standart bilimsel ilkelere bağlılığı içerir.”

Ayrıca, COW projesi, iç savaşı, “yılda en az 1000 ölümle sonuçlanan ve taraflarının örgütlü silahlı kuvvetlerini içeren sürekli mücadele” şeklinde tanımlamaktadır (Singer ve Small, 1972: Singer ve Small, 1982). İç savaşlar elbette yeni değildir, örnek vermek gerekirse İngiliz İç Savaşı (1642-51), Amerikan İç Savaşı (1861 - 65) ve İspanya İç Savaşı (1936 - 39) iyi bilinen vaka örnekleri olarak değerlendirilebilir. 1960'lardan 1980'lere kadar "iç" savaşlara gösterilen analitik ilginin çoğu, genel olarak siyasi şiddeti açıklamayı, gerilla savaşına karşı koymayı veya iç savaşları analiz etme konusu gibi daha çok geleneksel ilgiyi vurgulamıştı. Çoğunlukla iç savaşlarla bağlantılı olan devrimlerden göze çarpanları; Meksika (1910 - 20), Rus (1917 - 21) ve Çin (1920 - 40'lar) vakalarında görülmüştür (Levy ve Thompson, 2010: 186-187). Fakat Ortadoğu'daki sosyal, ekonomik ve politik tabanlı olaylar büyüyerek birer iç savaşa evrilmiş, akabinde bu çatışma ve iç savaşa yabancı güçler doğrudan ya da dolaylı olarak dâhil olmuştur. Buna örnek olarak; “Suriye İç Savaşı; 15 Mart 2011'den bu yana devam etmektedir. Libya, İkinci Libya İç Savaşı; 16 Mayıs 2014'ten beri devam etmektedir. Yemen, İkinci Yemen İç Savaşı; 19 Mart 2015'ten bu yana devam etmektedir. Mali Savaşı; 16 Ocak 2012'den bu yana devam etmektedir.” gösterilebilir.

Vekâlet savaşları kavramı ise kökenleri çok eskiye giden ancak kavramsal olarak Soğuk Savaş döneminde gün yüzüne çıkan bir terimdir. Kavram genellikle SSCB ile ABD'nin doğrudan savaşmak yerine üçüncü bir ülke topraklarında kendi çıkarları doğrultusunda yürüttükleri mücadele için kullanılmaktadır (Marshall, 2016: 185). Vekâlet savaşı kavramına yönelik, Soğuk Savaş Dönemi ve sonrasında, akademik düzeyde sıklıkla kullanılan tanımlardan biri siyaset bilimci Karl Deutsch'a aittir. Deutsch'e göre vekâlet savaşı; “iki dış gücün, üçüncü bir ülkede, bu ülkenin silahlı gücünü ve diğer kaynaklarını, kendi çıkarları, hedefleri ve stratejileri doğrultusunda yürüttükleri uluslararası bir çatışma” şeklinde tanımlanmaktadır (Deutsch, 1964: 102). Mumford ise Deutsch'nin bu tanımının, sadece Soğuk Savaş dönemi ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki siyasi ve ideolojik rekabeti işaret etmesi ayrıca ortaya koyulan vekâlet savaşı tanımının devlet merkezli bir tanım olması sebebiyle eleştirmektedir. Ona göre vekâlet savaşlarının aktörleri olabilecek bölgesel güçlere ve devlet dışı aktörlere yeterince odaklanılmamıştır (Mumford, 2013: 1). Ayrıca Mumford

vekâlet savaşlarının tarihin her döneminde görülebileceği görüşünü ileri sürmektedir (Mumford, 2013: 41).

Vekâlet savaşı ortamı ise; ortak bir hedefe yönelik birlikte hareket eden iki veya daha fazla aktör ile birlikte karakterize edilen bir ortam şeklinde tanımlanmıştır. Bahse konu iki aktör arasındaki ilişki hiyerarşiktir ve asil olan aktör, amacına ulaşmak için başka bir aktör (asil-vekil ilişkisi) vasıtasıyla savaşa dâhil olmaktadır (Fox, 2019: 49). Bu tanımdan hareketle, var olan bir çatışmanın dinamiğinin dışında bir devlet veya devlet dışı aktör silah, eğitim ve finansman kanalı ile seçilmiş vekiller arasındaki ilişkiyi oluştururlar (Mumford, 2013: 11).

3. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin Libya Müdahalesinin Analizi

Arap Baharı sürecinde Libya ile birlikte bir ilk yaşanmış ve sürece Batı ülkelerinin de müdâhil olduğu gözlemlenmiştir. Libya’dan önce Arap Baharı sürecini Ortadoğu Ülkelerinin demokrasi mücadelesi olarak gören ve dâhil olmak istemeyen Batı dünyası, Libya’da iç savaşa evirilen demokratik harekete, bir sonraki bölümde değinilen, çıkarları söz konusu olunca müdâhil olmuşlardır. Bahse konu menfaatlerinin ve bununla büyük oranda bağlantılı olan Libya petrollerinin, Libya’nın istikrarsızlaşması sebebiyle zarar görmesini istemeyen Batı ülkeleri, BM kararları ve NATO Operasyonu ile sürece müdahale etmiştir (Koraltan, 2016: 33).

Libya’daki iç savaş ve hükümet tarafından muhalif gruplara yönelik uygulanan şiddet, Kaddafi’nin “Direnene acımayacağız!”, “Nereye saklanırsanız saklanın sizi bulacağız!” şeklindeki söylemleri ve iddia edilen yüksek sayıdaki sivil kayıp bilançosu, Libya’nın içinde bulunduğu durumun vahametini gözler önüne sermiştir. Bunun üzerine, BM Güvenlik Konseyi, 26 Şubat 2011 tarihinde 18 ülkenin oybirliğiyle 1970 sayılı kararı almıştır. Bahse konu kararda Konsey, Libya’da insan haklarının rejim tarafından bütünsel ve sistematik bir şekilde ihlal edilmesini kınamış ve sivil kayıplardan dolayı duyulan derin endişeyi dile getirmiştir. Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın VII. Bölümüne dayanarak, şiddet eylemlerinin derhal son bulmasını ve rejim tarafından, halkın meşru taleplerinin yerine getirilmesi amacıyla bir dizi adımlar atılması istenmiştir. Ayrıca kararda Konseyin Libya’da ki durumu Uluslararası Ceza Mahkemesi’ne sevk ettiği de

vurgulanmıştır. Bu karar doğrultusunda, Libya'ya yönelik silah-mühimmat ambargosu uygulanmıştır. Kaddafi'nin, yakın çevresinin ve akrabalarının malvarlıklarının dondurulması ve bu kişilere yönelik seyahat yasağı kararları alınmıştır. Alınan bu kararların, Kaddafi'nin sivillere yönelik uyguladığı şiddeti sonlandırmak konusunda yetersiz kalması durumunda ilerleyen zamanda daha sert ve büyük yaptırım kararlarının devreye gireceği de vurgulanmıştır. (Erdal, 2013: 60-61).

Nitekim 1970 sayılı Güvenlik Konseyi kararın alınmasını takip eden süreçte Libya rejiminin sivillere karşı girişilen silahlı saldırıları daha da artırdığı gerekçesiyle, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 17 Mart 2011'de New York'ta toplanmış ve 1973 sayılı yeni karar çerçevesinde Libya hava sahasını sivilleri koruma amacıyla “uçuşa yasak bölge” olarak ilan etmiştir. Bahse konu yeni karar;

“10 üyenin -evet oyuyla kabul edilirken Rusya, Çin, Hindistan, Almanya ve Brezilya oylamada -çekimser kalmışlardır. 1973 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı, Kaddafi güçlerinin etkisiz hâle getirilmesi ve Libya'daki sivillerin korunması amacıyla havadan ve denizden Libya'ya müdahale planını içermektedir. Fakat kara harekâtı konusunda bir karar alınmamıştır. 1973 sayılı kararda, Güvenlik Konsey'nin 26 Şubat'ta aldığı 1970 sayılı karara Libya'yı yetkililer tarafından uyulmadığı, bunun üzerine Libya'daki durumun her geçen gün daha da ağırlaşarak uluslararası barış ve güven ortamını tehdit ettiği vurgulanmış, bu kapsamda BM Şartı'nın 7. bölümü¹⁷ çerçevesinde hareket edildiği belirtilmektedir.” (UN, 2011). Burada Rusya'nın çekimser kalmasının sebebi uluslararası arenada Kaddafi'nin yaptıklarından sorumlu tutulmak istememesidir. Normal şartlar altında Rusya'nın Orta Doğu

¹⁷ “Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemler, başlıklı VII. Bölüm kapsamında alınan **zorlayıcı önlemlerin** uygulanmasında üye ülkelerin yükümlülüğünü tereddütte yer bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır. Üye ülkelerin zorlayıcı önlemlerin uygulanması konusundaki yükümlülüğünü, Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 48. maddesinde vurgulandığı üzere **doğrudan doğruya eylemleriyle** yerine getirmeleri zorunludur. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin, Antlaşmanın VII. Bölümü çerçevesinde alacağı kararlar üye devletler yönünden bağlayıcı nitelik taşımaktadır.”

coğrafyasında kendisi için iyi bir silah pazarı ve önemli bir müttefike karşı böyle bir kararda çekimser kalması beklenemez. Nitekim Rusya Dışışleri Bakanı Sergey Lavrov, Libya’da yapılan hatayı Suriye’de yaptırmayacaklarını da belirtmiştir

19 Mart 2011’de; Avrupa Birliği, Arap Birliği üyesi ülkeler ve ABD, Birleşmiş Milletler’in kendilerine verdiği yetkiye dayanarak Libya’ya yönelik planlanan askeri müdahalenin detaylarını görüşmek üzere Paris’te bir araya geldiler. NATO’nun karar organı Kuzey Atlantik Konseyi ise aynı gün açıklama yaparak NATO’nun Paris’te aldığı karar doğrultusunda bir yol haritası çizeceğini vurgulamıştır (Günday ve Çakır, 2021). BM Güvenlik Konseyi’nin Libya’ya yönelik aldığı askeri müdahale kararı sonucu ilk operasyon 19 Mart 2011’de Türkiye saati ile 18.45’te başlatıldı. Bu operasyon; “bir Fransız uçağının Libya askeri aracını vurmasıyla başlayan “Şafak Yürüyüşü Operasyonu”nun ilk ayağına Fransa’nın yanı sıra, ABD, İngiltere, İtalya ve Kanada da destek vermiştir. Operasyona destek veren diğer ülkeler arasında İspanya, Danimarka, Norveç, Hollanda, İsveç, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Fas ve Ürdün gibi ülkeler de bulunuyordu. Harekât, Almanya’nın Stuttgart kentinde bulunan ve ABD’nin Afrika ülkeleri ile askeri ilişkilerini yönettiği AFRICOM karargâhı tarafından komuta ediliyordu” (UN, 2011).

Arap Baharı cereyan ettiği esnada diğer ülkelerdeki hadiseler karşısında “bekleyelim-görelim” mantığı ile hareket eden hatta neredeyse sesini çıkarmayan uluslararası kamuoyu Libya’da bunun aksine aktif bir tutum sergileyerek, ayaklananların ve protestocuların yanında olmayı tercih etmiştir. Tabi bunda Libya rejiminin temel insan hakları ve insancıl hukuk kurallarını tanımayarak protestocu sivillere gösterdiği silahlı mukabelenin ve Libya’dan uluslararası kamuoyuna yayılan katliam haberler ve görüntülerinin büyük etkisi olduğu açıktı. Daha önce Kaddafi rejimi 1990’lı yıllarda “Lockerbie olayı¹⁸” sonrası benzer bir

¹⁸ “Lockerbie faciası veya Pan Am’in 103 sefer sayılı uçuşu, 21 Aralık 1988 Çarşamba günü, Londra Heathrow Havalimanı’ndan New York John F. Kennedy Uluslararası Havaalanı’na sefer yapan Pan Am Havayolları’na ait Boeing 747-121 tipi uçağın bombalanması olayıdır. Patlayıcı bir aygıtın infilak etmesiyle uçakta bulunan 243 yolcu ve 16 mürettebatın tümü yaşamını yitirdi. Uçağın büyük parçaları İskoçya’nın güneyindeki Lockerbie kasabasına düşünce yerde bulunan 11 kişi daha hayatını kaybetti.

“kıskacıtan” güç bela kurtulmuştu; fakat bu kez uluslararası arenada tüm şartlar olgunlaşmış ve bütün emareler Kaddafi rejimi için yolun sonunun gözüktüğünü işaret etmekteydi. Zira Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi geçmişte Bosna Hersek’te Sırp tarafından yapılan soykırım da dâhil olmak üzere hiçbir uluslararası krizde bu denli hızlı ve kararlı olmamıştı (Çağırın, 2011).

4. Libya Özelinde İç Savaş - Vekâlet Savaşları, Sebepleri ve Sonuçları

İlk olarak Libya iç savaşının aktörlerine değinmemiz yerinde olacaktır. Libya’da yaşanan iç savaşta ordu ve kabileler olmak üzere iki temel aktör bulunmaktadır. Albay Muammer Kaddafi asker geçmişi olmasına rağmen orduya tam anlamıyla güvenmemiştir. Çünkü Libya ordusu içerisindeki gruplar farklı kabilelere mensup kişiler ve kabilelerine sıkı sıkıya bağlıydılar. Ayrıca 1975 yılında bu tür gruplar tarafından organize edilen ve başarısız olan bir darbe girişimi Kaddafi’nin orduya olan güvenini iyice sarsmıştır. Nitekim Libya’da iç savaşın başlamasından kısa bir süre sonra birçok ordu mensubu rejim aleyhine saf değiştirmiştir. İkinci temel aktör kabilelere geldiğimizde; Libya nüfusunun büyük bölümünü oluşturan başta Verfala ve Tureg vb. kabileler önceleri Kaddafi ile iyi ilişkiler içerisinde olsalar bile isyan hareketini destekleyen ve bölgesel ve küresel aktörlerden destek alarak daha da güçlenen belki de en temel öge olduğu söyleyebiliriz (Baygül, 2020: 161). Bununla bağlantılı olarak, Libya iç savaşındaki aktörlerin, bölgesel ve küresel aktörlerle bağlantılarını incelediğimizde şu sonuca varılmaktadır; asil-vekil ilişkisi bağlamında ele alındığında, bazı bölgesel ve küresel aktörlerin siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda, askeri eğitim, mali yardım, silahlanma desteğinden karşılıklı ticarete kadar değişen farklı düzeylerde katılımlarla krizin başlangıcından bu yana çatışmanın bir parçası oldukları görülmektedir.

Şöyle ki Kaddafi dönemi sonrası Hafter ve ona bağlı milislerden oluşan Libya Ulusal Ordusu (LNA) Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır, Suudi Arabistan, Fransa,

İskoçya polisi ve Amerika Birleşik Devletleri Federal Soruşturma Bürosu’nun üç yıl ortaklaşa yürüttüğü soruşturmanın ardından, Kasım 1991’de iki Libya vatandaşı hakkında cinayetten tutuklama emri çıkarıldı. Uzun süren pazarlıklar ve Birleşmiş Milletler yaptırımları sonrasında Libya lideri Albay Muammer Kaddafi, 1999’da iki adamı Camp Zeist, Hollanda’da yargılanmak üzere teslim etti.”

Rusya ve Yunanistan tarafından desteklenirken, Ulusal Mutabakat Hükümeti ve Libya Şafağı Güçleri ise Türkiye ve Katar tarafından desteklenmektedir. Bu aktörlerin hepsi mevcut çatışmada farklı asil-vekil ilişkisi derecesinde aktif olarak yer almaktadırlar. (Gök, 2021: 137). Neticede Libya’da yaşanan vekâlet savaşlarında bölgesel bloğun bir tarafını Suudi Arabistan Mısır ve Birleşik Arap Emirlikleri oluştururken diğer tarafını ise Türkiye ve Katar oluşturmaktadır. Sonuç olarak ülkelerin neden bu vekâlet savaşlarının bir aktörü olduğu konusu ise şu avantajlar dâhilinde açıklanabilir; Vekâlet savaşları, savaşların ekonomik maliyetini düşürmekte, asker kaybına neden olmamakla birlikte hükümetler üzerindeki ulusal kamuoyu baskısını azaltmakta, olası başarısızlık durumunda prestij kaybına neden olmamak ve en önemlisi uluslararası hukuktan kaçarak devletlerin yargılanma olasılığını ortadan kaldırmaktadır. Tüm bu imkân ve avantajlar vekâlet savaşlarının cazibesini ülkeler açısından artırmakta ve bu tür savaşlar daha görünür olmaktadır.

Yapılan kavramsal analiz ve çizilen çerçeveden sonra Libya’da gerçekleşen olaylara baktığımızda Devlet Başkanı Muammer Kaddafi’ye karşı 2011’de yabancı ülkelerin de desteğiyle başlayan rejim karşıtı ayaklanmaları, akademik kaynakların büyük bir kısmı iç savaş olarak değerlendirmiştir. Diğer taraftan Kaddafi ve ona bağlı güçlerinin etkisiz hâle getirilmesi akabinde, 2014’te yeni bir çatışma dönemine girilmiştir. Kaddafi’nin ölümü sonrası iktidar paylaşımı konusunda yaşanan anlaşmazlıklar ve kabileler arasındaki çıkar çatışmaları sonucu uzlaşma ortamının yok olması, tüm bu yaşananlar karşısında ülkede ki kendine yakın grupları destekleyen bölgesel dinamikler ve dış ülkeler farklı bir iç savaşın başlamasına sebep olmuştur (Koraltan, 2016: 33). Bu nedenle Libya’daki vekâlet savaşlarını yaşanan olaylar analiz edilerek ayrıca Kaddafi öncesi ve sonrası olmak üzere iki döneme ayırarak incelememiz yerinde olacaktır.

Kaddafi öncesi dönemi ele aldığımızda; kendisinin devrilmesine yol açan ayaklanmalar başladığında Fransa’nın müdahale amacıyla bir araya gelen NATO kuvvetlerinde ön sırada yer aldığı ve çok istekli olduğu görülmüştür. Fransa öncülüğündeki NATO uçaklarının Libya’daki stratejik yerleri bombardıman altına alması ve bu hevesli tutumu 2007’deki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde

Fransa Devlet başkanı Sarkozy'nin kendi seçim kampanyasında kullanmak üzere Kaddafi'den 50 milyon Avro borç almış olmasına bağlanmaktadır.(Aktaş, 2016: 330). Ayrıca Libya'nın müdahalenin yapıldığı 2011 yılı petrol ve doğalgaz rezervleri verilerine bakıldığında; ülkenin petrolde dünyada 7. sırada, doğalgaz rezervleri bakımından ise 22. sırada yer aldığı bilinmektedir. Bunun yanında Libya'nın sahip olduğu petrol rezervlerinin Afrika'daki kanıtlanmış rezervlerin büyük oranına tekabül ettiği ve bu petrolün düşük sülfür miktarıyla yüksek kaliteli nitelikte olması Batılı aktörlerin Libya konusunda neden bu kadar hassas ve aceleci olduklarını göstermektedir (Babacan, 2020: 64).

Ekonomik olan nedenlere ilaveten Libya ülke olarak stratejik bir konumda yer almaktadır, Avrupa kıtasına yakın olması ve bu kıtaya ulaştırılması gereken enerjinin transferinde kilit rol oynuyor olması da bu ülkedeki vekâlet savaşlarını güçlendiren diğer bir neden olarak kabul edilebilir. ABD Ortadoğu coğrafyasında bulunan enerji kaynaklarının akışını ele alarak hegemonyasını güçlendirmenin peşindeyken Fransa ve İngiltere gibi AB ülkeleri ise giderek artan enerji ihtiyaçlarını ucuz ve güvenli yollardan karışılmanın değişik yollarını aramaktadırlar. Diğer taraftan Avrupa'ya yapılan enerji ve gaz transferinde tedarikçi olarak ilk sırada bulunan Rusya ise bir yandan kendisine alternatif olacak enerji yollarını ortadan kaldırmaya çalışırken diğer yandan Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki enerji trafiği üzerinde de söz sahibi olmayı istemektedir. Libya'da cereyan etmiş ve hala etmekte olan vekâlet savaşları Arap baharı rüzgârının enerji perspektifinden bu şekilde bir tablo ortaya koyduğu düşünülmektedir.(Aktaş, 2016: 334).

Bunun yanında Libya iç bileşenleri açısından Kaddafi öncesi dönemi ele aldığımızda; halk hareketleri, Libya hükümetinin orantısız müdahalesi ve sivil halka karşı girişilen kapsamlı ve sistematik saldırılar, ekonomik problemler ve Muammer Kaddafi'nin de mensubu olduğu “Kadhafa” aşiretinin diğer kabileler/aşiretler üzerindeki tahakkümü sonucu çıkan aşiretler arası çatışmalarda sivil kayıplar meydana gelmiştir. Yaşanılan bu gelişmeler Kaddafi iktidarına olan tepkilerin daha da artmasına neden olmuş ve bu durum muhalifler tarafından Kaddafi iktidarına yönelik yapılacak olası bir operasyona zemin hazırlamıştır

(Babacan, 2020: 63). Bu kapsamda Libya'ya yapılan BM müdahalesi başka bir başlık altında ayrıca analiz edilecektir.

Kaddafi sonrası dönemi incelediğimizde ise Libya halkının devrim ruhu ve coşkusu, Ekim 2011'de Kaddafi'nin ölümünden Temmuz 2012'de yapılan genel seçimlere kadar devam etmiştir. 2012 genel seçimleri, yükselen seçilmiş bir hükümet, basın özgürlüğü ve aktif bir sivil toplumun bir sonucu olarak demokratikleşme ile sembolize edilmişti. Fakat yine de Libya'nın yetersiz kurumsal yapısı ve iç dinamikleri, genel seçimlerle oluşan yeni siyasi yapıyı destekleyemedi. Zira sivil toplum örgütlerin muhâlefet merkezleri haline gelmesinden korkan Kaddafi rejimi, 1969'dan sonra sivil toplumu sistematik olarak yok etmiştir. Libya'da siyasi partiler, bağımsız sendikalar, sivil kulüpler veya eğitim-kültür-sanat örgütleri yoktu. Kaddafi'nin devrilmesi, ortak davası altında toplumun çok çeşitli kesimleri birleşebilse de, yaşayabilir bir demokratik rejim oluşturmak için Kaddafi sonrası siyasi dönüşüm açısından ortak bir zemine sahip olamamışlardır (Erdağ, 2017: 48).

Kaddafi döneminden sonra Libya iç savaşının temelini oluşturan vekâlet savaşı, muhafazakâr Arap ülkeleri tarafından Libya'da bulunan Müslüman Kardeşler ve onun İhvan kollarına karşı başlatılan Arap baharı ayaklanmalarına karşı daha geniş bir karşı-devrimci tepkinin bir parçası olmuştur. Bu çatışmanın herhangi bir Sünni-Şii boyutu yoktur fakat buradaki tehlike, Arap monarşileri tarafından desteklenen esasen yerel tabanlı ve silahlı olan gruplar arasında bir güç ve kaynak mücadelesinin giderek arttığı görünmüştür. Bunun sonucu olarak bu hizipleri kutuplaştıran ve radikalleştiren ayrıca ülkedeki yıkımı derinleştiren ve uzatan daha derin bir ideolojik mücadeleye evirilmiştir (Reeve, 2015: 1-2).

Kaddafi sonrası yaşanan iç karışıklıkları olaylar analiz edilerek açıklamak gerekirse; Öncelikle Kaddafi dönemi mevcut yapısının, Kaddafi sonrası dönemde ortaya çıkan çatışmaları şekillendirdiği söylenebilir. Kaddafi döneminde zaten mevcut olan yüzlerce yerel grup ve kabile arasındaki güç mücadelesi, yaşanan yönetim boşluğu ve çatışmayla birleşmiş, Kaddafi sonrası Libya'nın neye benzemesi gerektiği hususunda anlaşmazlıklar su yüzüne çıkmış, bu anlaşmazlıklar yerel aktörler arasındaki düşmanlığı daha da körüklemiştir (Harchaoui ve Lazib, 2019: 4). Kaddafi sonrası dönemde rejime sadık gruplar

Libya'daki iç savaşta birincil tehdit kaynağı olmaya devam ediyordu. Bunun yanında Kaddafi döneminden geriye kalan hatırı sayılır miktardaki silah ve mühimmatın bir kısmının Kuzey Afrika'daki El Kaide gruplarına ve Darfur'daki isyancılara gönderildiği, geriye kalan miktarın ise Libya'da bulunan militanların eline geçtiği düşünülmektedir. Bu silahlar arasında olan omuzdan atılan füzeler, makineli tüfekler ve çeşitli mühimmatların komşu ülkelere de (Çat, Mali, Nijerya) gitmiş olma olasılığı endişe vericidir. Kaddafi'nin silahlı güçlerinin 20.000 füzesi olduğu dikkate alındığında ve bunların büyük miktarının hala kullanılmadığı değerlendirildiğinde kısa sürede bitmeyecek bir iç savaşın başlaması için koşulların mevcut olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple de NATO'nun Libya'da kuvvet bırakmayı çok riskli bulduğu, mevcut durumun kaosa yani yeni bir iç savaşa gebe olduğu ve Libya'da kabile çatışmaları yanı sıra İslamcı-Laik bölünmesi ve Arap-Berberi bölünmesinin de ön plana çıkacağı değerlendirilmektedir (Yılmaz, 2011).

Ayrıca siyasi gruplar arasındaki güçlü çıkar ayrılıkları ve geçerli bir hükümet otoritesinin sağlanamaması, devrimi siyasi istikrarsızlığa ve güvensizliğe sürükledi. Mayıs 2013'te Kaddafi döneminde 10 yıl süreyle görev yapan üst düzey yetkilileri kamu görevinden uzaklaştıran Siyasi Tecrit Yasası, parlamento tarafından çıkarıldı. Bu yasa yeni bir tartışmaya ve siyasi gerilime neden oldu çünkü sadece bazı önemli siyasi figürleri siyasi yaşamdan dışlamakla kalmadı, aynı zamanda yeni Libya'da binlerce uzmanlaşmış kamu görevlisi ve yetkilinin devlet görevinden tasfiye edilmesini de beraberinde getirdi. General National Congress (GNC) Başkanı Muhammed Yusuf el-Magariaf (Kaddafi yönetimi altında Libya'nın Hindistan büyükelçisi olarak görev yaptı) yeni yasanın kabul edilmesinin ardından istifasını açıkladı. İstifasının ardından Berberi kökenli Nuri Ali Ebu Sahmain 25 Haziran 2013'te hükümetin yeni GNC başkanı seçildi. Başbakan Ali Zeidan'ın Ekim 2013'te bir milis grubu tarafından kaçırılması, sözde devlet güvenliğine entegre edilmesi, rakip siyasi ve milis gruplar arasındaki siyasi gerginliği tırmandırdı ve ülkenin geleceği ve güvenliği ile ilgili endişelerin artmasına neden oldu. Devamında Şubat 2014'te silahlı grupların parlamento binasına düzenlediği saldırılar siyasi krizi derinleştirmiş ve silahlı gruplar arasındaki rekabeti de hızlandırmıştır (Erdağ, 2017: 48-49).

Başbakan Ali Zeidan, Emekli General Hafter'in¹⁹ GNC'yi dağıtmayı öngören “yol haritası” çağrısını da reddetti. Geçici hükümetteki görüş çeşitliliği, Libya'nın devlet kurma çabalarını tehdit ediyor ve güvenlik konularında bir yetki boşluğu hissediliyordu. Şöyle ki yerel düzeyde Libya devleti, iyi eğitilmiş, donanımlı ve eğitimli bir ordunun eksikliğinden muzdaripti ayrıca sınır güvenliği ve iç güvenlik istikrarı bağlamında, Libya'nın acilen modern bir orduya ihtiyacı vardı ve güvenlik sistemleri değiştirilmeliydi. Ricardo René Larémont'un²⁰ belirttiği gibi, “devlet tarafından tekelleştirilmesi gereken temel bir işlev olan güvenlik, milislerle paylaşılacak yerine yeniden tesis edilmelidir.” Bu bakımdan askeri güçler devlet tarafından merkezileştirilmesi ve resmi olarak kurumsallaştırılması gerekiyordu. Libya'da ise merkezileşme ve devlet kurumu inşasının tam tersi oluyordu. Çeşitli siyasi güçler arasındaki siyasi kutuplaşma, milisler, isyancılar ve silahlı kuvvetler arasındaki bölünmenin derinleşmesine katkıda bulunan siyasi bölünmeleri keskinleştirdi (Erdağ, 2017: 49). Örnek vermek gerekirse, Libya'nın kuzey kesimi, emekli General Hafter liderliğindeki gruplar ve Libya'nın batısında etkili olan Misrata grupları, Trablus ve Zintan tugayları arasındaki iç savaş nedeniyle tahrip edilmişti (Tekir, 2018: 33).

16 Mayıs 2014'te Halife Hafter'e bağlı birliklerin Bingazi'deki “İslamcı Teröristler” olarak nitelendirdiği gruplara karşı girdiği Karama (Onur) olarak

¹⁹ “Halife Belkasım Hafter: 7 Kasım 1943'te Libya'nın Ecdebiye kentinde dünyaya gelen Libyalı Subay. Eylül 1964'te Bingazi Kraliyet Harp Akademisi'nde eğitim görmeye başladı. 1966'da mezun olarak kara kuvvetlerinde görev yapmaya başladı. 1987 yılında Fransa'nın desteklediği Çad kuvvetleri ile savaşırken 300 askeri ile tuzağa düşürülüp yakalandı ve savaş esiri oldu. Bu yüzden Muammer Kaddafi tarafından hain ilan edildi. Esir tutulurken, o ve subay arkadaşları, Kaddafi'yi devirmek umuduyla bir grup oluşturdu. 2011 yılında Kaddafi karşıtı gösterilerin artması ile birlikte Libya'ya geri döndü. Kaddafi'nin devrilmesinin ardından 2 yıl yargılandysa da davası sonuçlanmadı. Hafter, 2011 Libya İç Savaşı'nda Kaddafi'yi deviren güçlerde üst düzey bir görev üstlendi. 2014 yılında Genel Ulusal Kongresi (GNC) görev süresine göre iktidardan vazgeçmeyi reddettiğinde Libya Ordusu komutanı oldu. Hafter, GNC'ye ve müttefiklerine karşı bir mücadele başlattı. Mücadelesi, seçimlerin GNC'nin yerini almasına izin verdi ancak daha sonra bir iç savaşa dönüştü. Yenilenen seçimlerden sonra 2015 yılında Tobruk'taki Temsilciler Meclisi tarafından Libya Ulusal Ordusu komutanı olarak atanmıştır.”

²⁰ “Ricardo René Larémont: Binghamton Üniversitesi'nde, Kuzey Afrika ve Sahel'de İslam Siyaseti ve İslam Hukuku üzerine dersler veren bir siyaset bilimcidir.”

tanımlanmış operasyonunu başlattı ayrıca bu operasyon LNA²¹'nin ortaya çıktığına işaret ediyordu. Buna karşılık Misratan ve Müslüman Kardeşler güçleri, Karama Operasyonuna karşı koymak için Fajr Operasyonu (Şafak) adı verilen kendi siyasi ve askeri ittifaklarını kurdular. Trablus'taki hükümet Fajr koalisyonu ile ittifak kurdu ve ardından uluslararası alanda tanınmaya yönelik çalışmalara başladı. Fakat LNA, dış destek sayesinde 2014'ten beri, özellikle 2016'dan sonra sürekli olarak büyümüş ve askeri ekipman olarak güçlenmiştir. Hafter, Aralık 2017'de Bingazi'yi tamamen ele geçirerek toprak kontrolünü istikrarlı bir şekilde genişletmiştir. Hafter'in "teröre karşı savaş" anlatısı, her İslamcı veya devrimci grubu "terörist" veya DAESH terör örgütü üyesi olarak nitelendiriyordu (Harchaoui ve Lazib, 2019: 5). Kimi siyasi aktörler tarafından Hafter'in Karama Operasyonunun darbe olduğu değerlendirilmiş, kimi tarafındansa Hafter'in bu çıkışını desteklemiştir.

Eski Başbakan Zeydani ve liberal kesimden gelen destekler, Hafter'in ülkeyi sözde "İslamcı teröristlerden" kurtaracağına inanırken, muhafazakar gruplar Hafter'i darbeye teşebbüs etmek ile suçlamışlardır. Bu görüş ayrılıkları karşısında ABD, İngiltere ve Fransa Hafter'i desteklerken, Türkiye ise parlamento tarafından seçilen Maitik'i desteklemiştir (Akıncı, 2015). Ülkedeki bu iç savaş, yönetim boşluğu ve güvenlik zafiyetinden yararlanan DEASH, Sirte'de bir kale elde etmiştir. Daha sonra DEASH yenilgiye uğratılmış olsa da, aşırılık yanlısı radikal gruplar için insan kaynağı üreten kuzey kesimdeki bölünme devam ediyordu. Libya'nın güvenlik risklerini artıran başka bir örnek de güney sınırlarının aşınmasıdır. Nijerya ve Mali'de bulunan aşırılık yanlısı gruplar, sınırlarda herhangi bir direnişle karşılaşmadan Libya'daki savaşan gruplara insan kaynağı sağlayarak istikrarsızlığa katkıda bulunuyordu. Dahası, Libya'nın güney sınırlarının aşınması, Libya'yı Afrikalı göçmenler için bir geçiş ülkesi haline getirmişti (Tekir, 2018: 33).

²¹ "LNA, Libya Ulusal Ordusu (Libyan National Arab Army), Kasım 2019 itibarıyla Hafter Silahlı Kuvvetleri (HSK) olarak bilinen İkinci Libya İç Savaşı'nda rol oynayan askeri güçtür. Halife Hafter tarafından yönetilir, büyük ölçüde paralı askerlerden veya militanlardan oluşur. Selefi örgütler, Sudan, Çad ve Rusya'dan gelen paralı askerler bu yapıda bulunurlar. Kara güçlerinin yanında Libya Ulusal Ordusu'na bağlı hava kuvvetleri de bulunmaktadır ama deniz kuvvetleri açısından pek güçlü değildir."

Mayıs 2018'de LNA, Mısır sınırına yakın kıyı kenti Derne'ye bir saldırı başlattı. Sekiz aylık yıkıcı kentsel savaştan sonra, oradaki koalisyon neredeyse tamamen yenilgiye uğradı. Diğer taraftan Libya'nın doğusunda hâkimiyeti eline geçiren Hafter'in silahlı güçleri Nisan 2019'da Trablus'u kuşatmayı başardı. LNA Trablus Operasyonu'nda sivillerin ve silahlı grupların çoğunun sert direnişiyle karşılaştı. Birkaç istisna dışında, özellikle bazı Zintani gruplarının LNA karşıtı çabası, 2014'ün Fajr koalisyonunu 2019'da yeniden harekete geçirdi (Harchaoui ve Lazib, 2019: 5). Hafter'in yaptığı bu operasyonlarda siyasi, ekonomik ve askeri anlamda destek aldığı ülkelerin payı çoktu. Şöyle ki Hafter 29 Mayıs 2018 tarihlerinde Paris'te, 13 Ocak 2020 tarihlerinde Moskova'da, 27 Şubat 2019 tarihlerinde Birleşik Arap Emirlikleri'nde ağırlanmıştır. Netice de aldığı askeri destek sayesinde Hafter 29 Haziran 2018 tarihinde Derne'yi ele geçirmeyi başarmıştır.

Hafter, Derne'de hâkimiyeti sağladıktan sonra batıya yönelmiş ve Fizan bölgesinde el-Sharara, Taraghin ve Murzuq üslerinin kontrolünü almıştır. Akabinde 4 Nisan 2019 tarihinde Hafter, Trablus'a operasyon başlattığını duyurmuştur. Uluslararası toplumun ana aktörlerinin Trablus saldırısına tepki göstermemesinden Hafter'in Trablus'a girişini beklediklerini, girdiği anda durumu kabul ederek Hafter yönetiminin meşruiyetini kabullenecekleri anlaşılmaktadır. Fransa gibi Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) üyesi bir ülkeye ait silahların BMGK'nin silah ambargosu uyguladığı Hafter'in ele geçirilen askeri karargâhlarından çıkmış olması bunun en iyi göstergesidir. BM'nin açıkladığı verilere göre, Trablus saldırılarının başladığı 4 Nisan'dan saldırıların son bulduğu zamana kadar geçen sürede Hafter'e verilen SİHA'lar 800'den fazla yeri bombalamış 200'ü masum sivil halk olmak üzere 1500'e yakın insan hayatını kaybetmiş, yaklaşık olarak 300 bin Libya sakini ise ülke içinde göç etmek zorunda kalmıştır. Uluslararası kamuoyundan tepki, kınama ve eylemlerinin savaş suçu olduğu yönünde beyanlar yöneltilmişse de saldırıların baş sorumlusu olan Hafter konusunda hiçbir yaptırım uygulanmamıştır. Yaptıklarının cezasız kalmasından cesaret bulan Hafter, sivillerinde hedef alındığı saldırılarını son döneminde daha da artırmıştır (Canlı, 2019).

Trablus'dan sonraki yaşanan olayları kronolojik olarak vermek gerekirse 5 Nisan 2019 tarihinde BM Genel Sekreterinin, Bingazi şehrine “siyasi çözüm” için ziyaret gerçekleştirdiği esnada Hafter'e bağlı güçler BM'nin tanıdığı meşru hükümete saldırmıştır. Saldırı akabinde meşru hükümet başbakanı olan Serraj, Temmuz 2019'da Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuştur (<https://www.libyagundemi.com/libya-krizi-kronolojisi>). Türkiye'nin resmi ve meşru hükümete destek amacıyla Libya'da askeri güç bulundurmasına ilişkin karar 2 Ocak 2020'de TBMM'den çıkan tezkere ile kabul edilmiştir. 19 Ocak 2020'de Berlin'de bir konferans düzenlenmiş ve Berlin Deklarasyonu karara bağlanmış ve anons edilmiştir. BM tarafından tanınan tek meşru güç olan UMH güçleri, Trablus ve çevresini işgalci Hafter milisleri, Rus-Paralı Wagner askerleri ve Sudanlı Cancavid Savaşçılarından kurtarmak için, 25 Mart 2020'de Türkiye ve Katar'ın desteğiyle Barış Fırtınası Operasyonu'nu başlattı ve büyük zaferler elde etti. 19 Mayıs 2020'de batı bölgesinin en önemli gözlem noktası olan Watiya Hava Üssü ele geçirildi. 19-24 Mayıs 2020 tarihleri arasında başlatılan operasyonlar neticesinde ise Hafter'in işgal etmek için 8 aydır uğraştığı bölgelerin en stratejik olanlarını kurtardı. 3 Haziran 2020 tarihinde Trablus Uluslararası Havaalanı ve 4 Haziran 2020'de Qasr Ben Ghashir, Ain Zara, Wadi el Rabi ele geçirildi. Bu zaferler neticesinde Libya Ordusu tarafından Trablus idari sınırlarının bütünü kontrol edilmeye başlandı. 5 Haziran 2020'de Tarhuna, al Urban, Ben Welid ele geçirildi. Bununla birlikte ise Libya'nın batı tarafı kurtarılmış oluyordu (<https://www.libyagundemi.com/libya-krizi-kronolojisi>).

Ulusal Geçiş Konseyi Başkanı Mahmud Cibril, Libya'da ki genel siyasi ayrışmayı şu şekilde açıklıyordu; “NTC, National Transitional Council (Geçici Ulusal Konsey) oluşturulduğunda hiçbir kıstas yoktu, insanlar birbirini tanıımıyordu. Kaddafi devrildikten sonra farklılıklarımız net bir şekilde ortaya çıktı. Aynı dili konuşmadığımızı keşfettik. Farklı konular hakkında farklı algılarımız var.” (Erdağ, 2017: 49). Uluslararası Af Örgütü, Kaddafi sonrası dönemde milislerin güvenlik tehditlerine ilişkin Libya hakkında bir rapor yayınladı, ‘Milisler Yeni Libya İçin Umutları Tehdit Ediyor’ başlıklı raporda, milis grupları tarafından insanlara yönelik insan hakları ihlalleri, işkence ve gözaltına alınmalarına dikkat çekildi. Rapor, güvensizliğe ve şiddete yol açan milis grupları üzerindeki yetki eksikliğine dikkat çekiyordu. Otorite boşluğu,

yetkisiz, kontrol edilemeyen ve aşırılık yanlısı unsurların konumlarını güçlendirdiği verimli bir zemin sağladı. Otonom parçalanmış milislerin varlığı devrim sonrası sürecin başarısızlığının arkasındaki en önemli nedenlerden biri haline gelmişti. Siyasi istikrarsızlık, devlet inşası amacıyla birleşik bir şekilde hareket etme motivasyonunu azalttığından, Libya halkı günlük yaşamdaki sorunlarını aşmak için yerel olarak hareket etmeyi tercih etti (Erdağ, 2017: 49-50). Tüm sebepler Libya’da Kaddafi sonrası dönemde iç karışıklıkları ve vekâlet savaşlarını körüklemiş ve ülkeyi tekrar iç savaşa sürükleyene kadar devam etmiştir.

5. Arap Baharı Sonrası Türkiye Libya İlişkileri

Geçmişten günümüze Ortadoğu ile sıkı bağları olan Türkiye, Arap Baharı sürecinde demokratik yönetimlere geçmede önemli bir model ülke şeklinde tavrı sergilemiştir. Türkiye’nin sürece dair izlediği stratejiler, çok taraflı, aktif, yapıcı bağlamda bölge ile ilişkilerini ekonomi, ticari, kültürel ve güvenlik temalarını güçlendirme olarak ele alınmıştır (Baygül, 2020: 162). Libya’da halk hareketlerinin ve devamında olayların başladığı zamanda özellikle Kaddafi rejimi tarafından çok sayıda masum sivilin öldürülmesi ile sonuçlanan hadiseler, uluslararası kamuoyunun harekete geçmesini sağlamıştır. Bu süreçte Türkiye, 2011 yılına kadar bölge ülkelerle olan ilişkilerinde yönetim ve halk arasında arabuluculuk yapmayı dış politika olarak benimsediği için öncelikli amacı ekonomik yatırımlarının güvenliği ve Libya’da ki Türk vatandaşlarının tahliye edilmesi olmuştur. Yaşanan iç savaşın ardından Türkiye, barışçıl amaçlı diyalog kapılarının açık kalması ve ülkede demokratik ortamın sağlanması adına yapıcı ve yönlendirici adımlar atmıştır. Söyle ki Türkiye Libya konusunda başta insani hassasiyetleri olmakla birlikte, köklü tarihsel ilişkilerinden kaynaklanan sebeplerle uluslararası kamuoyuna dâhil olmuş, bu doğrultuda Birleşmiş Milletler’in aldığı bazı tedbirlere ve NATO’nun icra ettiği operasyonlara da destek sağlanmıştır (Doğan ve Durgun, 2012: 62). Ancak devam eden süreçte Kaddafi’nin yönetimde olduğu bir planda ülke olarak istediği ortamın sağlanamayacağını gören Türkiye, daha sonra muhalifleri desteklemeye karar vermiştir (Karakaya ve Çelik, 2021: 188). Türkiye Trablus’un muhalifler tarafından kontrolünün ele geçirilmesi ardından Libya’ya ilk büyükelçilik açan ülke olarak tarihe geçmiştir.

Türkiye, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Kararları ve NATO çerçevesinde Libya’da atılan olumlu adımlara katkıda bulunmuş, ancak bu katkının, kim tarafından olursa olsun, Libya halkına yönelik bir askeri güç kullanma olarak değil, çatışmaların durması, sivil kayıpların önüne geçilmesi, insani yardımların sağlanması, ülkenin yeniden yapılandırılarak refaha kavuşması için destek verilmesi şeklinde olacağına vurgu yapmıştır. Libya’nın toprak bütünlüğünün sağlanması ve Libya halkının kendi kaderini kendisinin tayin edebilmesine ve ülkesini demokratik bir şekilde yönetmesine imkân sağlanması da Türkiye’nin Libya konusunda ki politikaları başında gelmektedir. (Kuloğlu, 2011: 56).

Kaddafi rejiminin devrilmesinden sonrası Türkiye’nin Libya konusunda ki politikalarını belirleyen en temel ölçüt, ülke istikrarını tesis edecek kurumların oluşturulması ve ülkedeki gruplar arasında yaşanan çatışmaların barışçıl girişimlerle sona erdirmek ve böylece olası bir parçalanmaya engel olmaktır. Bu minvalde Türkiye, geçici hükümetle yaptığı ikili anlaşmalar çerçevesinde ordu ve güvenlik güçlerinin eğitim ve danışmanlık rolünü üstlenmiş, Libya Arap Cumhuriyetinin modern devlet kurumlarına kavuşması amacıyla çaba göstermiştir. Fakat yerel aktörler arasındaki çekişme ve rekabetin bölgesel dinamiklerin de etkisiyle silahlı çatışmaya dönüşmesi ve 2014 yılındaki tartışmalı seçimler sonrasında Libya’nın fiili olarak ikiye bölünmesi tüm çabanın sekteye uğramasına sebep olmuştur. Bu süreçten sonra Türkiye, Libya krizinin barışçıl yöntemlerle çözümüne yönelik olarak atılan uluslararası adımları desteklemiş ve tüm yerel aktörlerin bu süreçlere dâhil edilmesini talep etmiştir. (Polat, 2020: 1).

Nihayet Libya’da BM kolaylaştırıcılığında bir yıldır devam eden uzun müzakereler sonucu nihai hâle gelen “Libya Siyasi Anlaşması” 17 Aralık 2015’de Fas’ın Skhirat şehrinde imzalanmış. 2014 yılındaki Hükümette Emlak Bakan Yardımcısı olarak görev yapmış olan Fayiz Mustafa es-Serrac²² (Sarraj) BM’nin

²² “Libya Türkleri’nden olan es-Serrac, Trabluslu önemli bir aileden gelmektedir.[3] Babası, Libya Krallığı sırasında hükümette bakan olarak görev yapmış ve çağdaş Libya’nın kurucularından biriydi.[4] Mühendis olduktan sonra Kaddafi döneminde Konut Bakanlığı’nda çalıştı. 17 Aralık 2015 tarihinde imzalanan Libya Siyasi Uzlaşma Anlaşması sonucunda oluşturulan Libya Ulusal Uzlaşma Hükümeti Başkanı olarak seçildi. 30 Mart 2016 tarihinde Libya Devlet Başkanlığı Konseyi Başkanlığı’na seçildi. 5 Nisan 2016 tarihinde de Libya Başbakanı oldu. Her iki görevi de birlikte yürütmüştür.”

arabuluculuğunda varılan anlaşma çerçevesinde kurulan Ulusal Mutabakat Hükümetinin başbakanı ve Cumhurbaşkanlığı Konseyinin de başkanı olmuştur. Sahirat antlaşmasının en önemli hedefleri, milli uzlaşî hükümetin kurulması, daha fazla askeri çatışmaların yaşanmasını engellemek, ülkede ulusal güvenliğı sağlamak ayrıca ülke ekonomisinin dağılmasını engellemekti fakat bu hedefleri gerçekleştirmekte pek başarılı olamamıştır.

Sarraj Hükümeti, başkent Trablus ve Misrata şehirlerini kontrolü altında tutuyordu. Sarraj hükümeti, aynı zamanda Türk hükümetinin de Libya'da desteklediğı ve BM tarafından tanınan resmi grubu temsil ediyordu. Kasım 2019'da Türkiye ile Libya arasında askeri ve güvenlik işbirliğı anlaşması imzalanmış ve bu kapsamda Türkiye, Trablus'ta Birleşmiş Milletler'in meşru olarak gördüğü Ulusal Mutabakat Hükümeti'ne (UMH) askeri destek (eğitim ve danışmanlık hizmeti) vermeye başlamıştır. Darbeci General Hafter'in Libya'daki tüm aktörlerin katılımıyla nisan ayında yapılması planlanan Ulusal Diyalog Konferansı'na günler kala başkent Trablus'un ele geçirmek amacıyla saldırıya geçmesi ülkeyi 2019 yılında şiddet ve yıkıma götürmüştür. Başkent Trablus'a yönelik olarak başlatılan harekât karşısında Türkiye, Sarraj hükümeti yönetimine insansız hava araçları ve askeri donanım desteğı vermeye başlamıştır. Hafter, 48 saatte ele geçireceğini ilan ettiğı Trablus'a bir türlü girememiş ve mütteliklerine vadettiğı "hızlı ve kesin" zaferi aradan geçen 8 aya rağmen sağlayamamıştır. Fakat Hafter, saflarındaki Çadlı silahlı isyancılar, Rus paralı askerleri (Wagner), Cancavid milisleri ve Birleşik Arap Emirlikleri'ne ait "Silahlı İnsansız Hava Araçlarıyla" Libya'ya sadece şiddet, yıkım ve ölüm getirmiştir.

Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti, Libya'da yaşanan olayları ve devamında ki süreci iki ana perspektiften ele alan bir dış politika yürütmüştür. İlk olarak, Libya'nın tam bağımsız bir ülke olarak kalması sağlamak ve geçmişte Afganistan'ın ve Irak'ın içine düştüğü savaş bataklığına girmesini engelleyecek bir reçete yazmak. İkincisi ise Kuzey Afrika ve Ortadoğı'da yaşanan demokrasi ve değişim sürecine zarar verecek bir görüntünün gün yüzüne çıkmasını engelleyecek bir yol haritası çizmek (Bölme, vd., 2011: 5).

6. Geçici Hükümet-Türkiye İlişkileri ve Güncel Gelişmeler-Değişen Dengeler Bağlamında Libya'daki Son Durum

Türkiye, Libya meselesini özellikle Doğu Akdeniz gelişmeleriyle birlikte değerlendirmekte ve bu doğrultuda politika üretmektedir. Yunanistan'ın Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri ve İsrail ile birlikte hareket ederek, Avrupa Birliği'nin de desteğiyle Türkiye'yi Doğu Akdeniz'de dar bir kıyı şeridinde mahkûm etme stratejisi Türkiye'yi Libya'da aktif bir politika takip etmeye mecbur bırakmıştır. Bu minvalde Türkiye- Libya 27 Kasım 2019'da iki ülkenin uluslararası hukuk kaynaklı haklarının korunması amacıyla “Doğu Akdeniz’de Deniz Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakatı” imzalanmıştır. İmzalanan bu antlaşma ile Türkiye'nin ve Libya'nın deniz sınırlarını belirlenmiştir. Türkiye atılan bu adımla Doğu Akdeniz’de uluslararası hukuktan doğan haklarını hem hukuki hem de fiili olarak tescillemiştir. Mutabakatın sınırlandırmaya ilişkin öncelikli önemi tarafların sınırlarına yakın bir noktada doğal kaynak keşfedilmesi durumunda ya da doğal kaynak uzantısının diğer devletin sınırlarına geçmesi durumunda taraflar işbirliğine gidecektir (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191207.pdf>).

Yaşanan bu gelişmeler doğrultusunda Libya ile Türkiye arasında “Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası’nın” resmiyet kazanması sonucu Doğu Akdeniz’de Türkiye karşıtı olan bloğun attığı gayri hukuki adımlar boşa (1982 tarihli Deniz Hukuku Sözleşmesi’nin 74. ve 83. maddeleri antlaşmanın amaç ve uygunluğunu ispat etmektedir.) çıkmış oldu. Bu vesileyle Akdeniz’deki enerji denkleminde kendi ekonomik çıkarlarını da korumak adına Türkiye tarafında pozisyon alan Libya’daki Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) ve Libya’nın ulusal egemenlik sorunu Türkiye’nin dış politika öncelikleri arasına girmiştir. Türkiye bu münasebetle Libya’ya ilişkin askeri, siyasi ve diplomatik olarak üç boyutlu bir dış politika sürecini titizlikle yürütmüştür. Darbeci sözde lider Hafter’in 4 Nisan’da başkent Trablus’a saldırması sonucu Libya krizi farklı bir boyut kazanmıştır. Trablus saldırısı göstermiştir ki Libya’ya yönelik siyasi çözümün, sahadaki askeri dengelerin UMH lehine değiştirilmesiyle mümkün olacaktı. Bu minvalde Türkiye’nin Libya’daki müttefiki olan UMH ile birlikte yaptığı oyun kurucu, hukuki ve diplomatik hamleler bölgesel ve küresel aktörleri Libya

konusunda pozisyonlarını değiştirmeye zorlamıştır. Bunu en iyi 2 Ocak 2020 tarihinde TBMM’de meşru Libya h k metine destek amacıyla Libya’da askeri güç bulundurmasına ilişkin kabul edilen Libya tezkeresi ile açıklamak mümkündür. Tezkerenin amacı Türkiye Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan tarafından TBMM’ye sunulan metinde söyle geçmektedir;

“Türkiye'nin millî çıkarlarına yönelik her türlü tehdit ve güvenlik riskine karşı uluslararası hukuk çerçevesinde her türlü tedbiri almak, Libya'daki gayrimeşru silahlı gruplar ile terör örgütleri tarafından Türkiye'nin Libya'daki menfaatlerine yönelebilecek saldırıları bertaraf etmek, kitlesel g   gibi diğer muhtemel risklere karşı güvenliğin idame ettirilmesini sağlamak, Libya halkının ihtiya ı olan insani yardımları ulaştırmak, Libya Ulusal Mutabakat H k meti tarafından talep edilen desteği sağlamak, bu süreç sonrasında meydana gelebilecek gelişmeler istikametinde Türkiye'nin yüksek menfaatlerini etkili bir şekilde korumak ve kollamak, gelişmelerin seyrine göre ileride telafisi güç bir durumla karşılaşmamak için süratli ve dinamik bir politika izlenmesine yardımcı olmak” (TBMM, 2020).

Bunun yanında aynı şekilde UMH ve Türkiye’nin Akdeniz’de attığı adımlar, b lgeadaki ana aktörleri ve onların küresel müttefiklerini Libya ve Türkiye’nin lehine pozisyon değiştirmek zorunda bırakmıştır. Türkiye’nin Libya’da varlığının amacı, BM tarafından meşruiyeti kabul edilen UMH'nin Libya yönetimde tek başına olmasını sağlamak ve aynı zamanda Libya halkının emperyalist g  lere karşı birlik ve bütünlüğünü koruyarak, i  barışını ve ulusal bağımsızlığını garanti altına almaktır. Ayrıca Libya’da ki Türk askeri varlığının, Libya ordusunun eğitimine ve Hafter etkisinden uzak tutulmasına katkı sağlamakta olduğu düşünülmektedir. Bu askeri varlık kırılğan geçiş sürecini güvence altına almakta, Rusya’nın bölgede daha fazla alan kazanmasına ve Akdeniz’de yeni üsler kurmasına engel olmaktadır. NATO  yesi Türkiye’nin bu rolü üstlenmesi AB ve ABD’nin de çıkarlarına uygun düşmektedir (Duran, 2021). Aynı şekilde Libya geçici h k meti de Siyasi-stratejik anlamda Türkiye’nin önemli ve güçlü bir aktör olduğunu kabul etmekte ve Türkiye’nin bu rolü ve gücünün diğer uluslararası aktörler tarafından da kabul gördüğünün farkındadır. ABD ve Avrupa  lkeleri de Libya’da Türkiye’nin olmadığı bir durumda mevcut

barış durumu ve siyasi sürecin devam ettirilmesinin zor olduğunu anlamıştır. Bu sebeple Libya hükümetinin Türkiye'yi bu stratejik konuma yerleştirmiş durumda olduğu düşünülmektedir (Yeşiltaş, 2021).

Ekonomik ilişkilere bakıldığında; Türkiye, Ulusal Geçiş Konseyi ile de iyi ilişkilerde bulunmuştur ancak Mayıs 2014'te General Halife Hafter bir darbe girişiminde bulunmuş ve ülke bilinmeze doğru sürüklemiştir. Hafter'in darbe girişiminden sonra Türkiye'nin Libya'ya olan ihracatı yıldan yıla azalmış ve 2013 yılında 2,8 milyar dolar olan ihracat 2017 yılında 880 milyon dolara kadar gerilemiştir. 2013 yılında Libya Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı 21. ülke konumundayken 2014 yılında 29. ülke konumuna gerilemiştir. Türkiye'nin Ulusal Mutabakat Hükümeti ile iyi ilişkiler içerisinde olması hasebiyle ihracat değeri 2017 yılından sonra artış göstermiş ve 2019 yılında 1,9 milyar dolar düzeyine kadar yükselmiştir. Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan, iki ülke arasındaki geçen yıl yapılan ticaretin bir önceki yıla göre %65,3 artış gösterdiğini dile getirmiştir. Libya'da Hafter'in baltaladığı siyasi istikrar yeniden kazanıldığında ihracat rakamlarının daha artacağı düşünülmektedir (Yorulmaz ve Akıncı, 2020: 9).

Birleşmiş Milletler Libya Destek Misyonu (UNSMIL) lideliğinde Libya'da ki krize siyasi çözüm bulmak amacıyla 9 Kasım'da Tunus'ta başlatılan Libya'daki çeşitli siyasi ve sosyal kesimleri temsil amacıyla seçilen 75 kişi ile çalışmalara başlayan Libya Siyasi Diyalog Forumu (LSDF) çeşitli anlaşmazlıklardan sonra Libya'da olağanüstü durumu nihayete erdirmesi beklenen seçim tarihi olarak 24 Aralık 2021 tarihini belirlemiştir. Formun 5 Şubat 2021 tarihli toplantısında Seçimlere kadar geçiş sürecini yönetecek isimler belirlenmiştir. Geçici hükümeti oluşturacak Başbakan “Abdülhamid Dbeybe²³”, Konsey Başkanı da “Yunus Menfi” olmuştur (Kurt, 2021). Böylece geçici yönetim 24 Aralık 2021 tarihine kadar görev yapacak ve seçim sürecini yönetecektir. Aralık ayındaki seçime

²³ “Abdülhamid Muhammed Dibeybe, 1959 doğumlu, Batı Mısırta kentinden Libyalı bir politikacı ve iş adamıdır. 5 Şubat 2021'de Libya Siyasi Diyalog Forumu sırasında ülkenin başbakanı olarak atandı.[2] Dibeybe, başkan olarak Muhammed al-Menfi ve başkan yardımcıları olarak Musa el-Koni ve Abdullah el-Lafi'nin bulunduğu ortak bir liste ile seçildi.”

kadar Trablus merkezli Ulusal Mutabakat Hükümeti ile Tobruk'ta bulunan Temsilciler Meclisi, oylama sonucunda oluşturulacak yeni yönetim tarafından tek merkezden idare edilecektir.

Değerlendirme/Sonuç

Arap Baharı, Arap coğrafyası üzerinde kimi toplumlar için değişimi, demokratik kültürü ve toplumsal birlikteliğin gücünü gösterirken diğer taraftan kimi toplumlar için de kargaşa, anarşi, iç savaş ve vekâletler savaşını simgelemektedir. Yaşanılan son gelişmeler dâhilinde bir analiz yapacak olursak; Türkiye açısından önemli olan Libya meselesi bağlamında yapılan antlaşmalar ile bölgesel ve uluslararası çıkarları açısından gerekli bir adım atılmıştır. Arap Baharı sürecine hazırlıksız yakalanan Türkiye daha sonrası yaşanan gelişmelerde olaylara müdâhil olup sorunlara ortak çözüm getirmede stratejik öneme sahip bir ülke konumuna gelmiştir. Gerek Libya krizi özelinde Arap Baharının geçtiğimiz yıllardaki seyri gerekse Doğu Akdeniz’de yaşananlar göstermiştir ki uluslararası arenada yatıştırma stratejisi saldırganlığı bertaraf etmemektedir. Türkiye’nin kendi kapasiteyle orantılı bir şekilde kriz alanlarının yerel ve uluslararası dinamiklerini hesaba katarak bahse konu alanda caydırıcılığını ortaya koyması ulusal çıkarları ve güvenliği açısından elzemdir (Polat, 2020: 3). Bu nedenle Türkiye Libya’da attığı adımları kuvvetlendirmeli ve aynı politika çerçevesinde ilerlemesini devam ettirmelidir.

Yapılan çalışmada konumuz kapsamında ilk olarak Libya tarihine bakarak ileride yaşanılacak iç savaşın toplumsal, siyasi ve ekonomik nedenlerini aktarmaya çalıştık. Türkiye ve Libya arasındaki tarihsel bağları Osmanlı Devletinden günümüze kadar ele aldık. Daha sonra asıl odak noktamız olan Libya’yı da etkisi altına alan Arap Baharı sürecini nedenleri ve sonuçları ile derlemeye çalışarak ve bu süreç sonrası Türkiye’nin Libya’ya yönelik tutumları çerçevesinde Türkiye-Libya İlişkileri hakkında genel bir analiz gerçekleştirdik. Yapılan analizler şunları göstermektedir. Türkiye ve Libya’nın geçmişten gelen derin kültürel, dini ve siyasi bağları neticesinde, hem Libya halkının Türkiye’ye olan sempatisi hem de Türk halkının Libya’ya olan sempatisi bölgesel çıkarlarının örtüşmesi açısından önemlidir. Çünkü Libya uzun süre sömürge tahakkümü altında kalmış ve bölgesinde yalnızlaşmış bir ülke olması hasebiyle,

geçmişten beri bağları bulunan Türkiye'nin müttefikliğine ihtiyaç duymaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin de aynı şekilde Kuzey Afrika'da stratejik bir müttefike ihtiyacı olduğu bilinen bir gerçektir. Ayrıca Türkiye 1974 Kıbrıs Harekâtı'ndan bu yana bölgede yalnızlaşmış, üstüne Yunanistan'la yaşadığı kıta sahanlığı sorunu, yakın zamanda bunlara Doğu Akdeniz sorunları da eklendiğinde kendisini Uluslararası Hukuk zemininde haklı konuma getirmek istemektedir. Bu nedenle 2019 yılı Aralık ayında Türkiye'nin Libya ile yaptığı Mutabakat oldukça önemlidir. Böylelikle Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki kendi münhasır ekonomik bölgesinde isteği dışında faaliyetlere göz yummayacağını sinyali uluslararası arenada verdiği düşünülmektedir (Baygöl, 2020: 165).

Sonuç olarak Libya ve Türkiye arasındaki uyumun bozulmaması için Libya'da BM tarafından tanınan geçiş hükümetinin desteklenmesi ve demokratik seçimlere gidilerek Libya haklının iradesinin Libya yönetimine yansması oldukça önemlidir. Libya'da yaşanacak herhangi bir karışıklık veya iç savaşın Türkiye ve diğer bölge ülkeleri için güvenlik riski oluşturduğu, Türkiye'nin Kuzey Afrika'daki milli çıkarlarını tehdit ettiği aşikârdır. Bu sebeple Türkiye güçlü, demokratik ve özgür bir Libya devletinin varlığını savunmaktadır. Yakın zamanda imzalanan Libya Tezkeresi 'de bu durumun bir göstergesidir. Bu çerçevede Türkiye'nin devlet kurumlarının Libya'daki varlığı güçlendirilmeli, Libya ve Osmanlı mirası olan Kuzey Afrika bölgesine yönelik uzmanlıklar teşvik edilmeli, sivil toplumun Libya'daki varlığı ve faaliyetleri desteklenmeli ayrıca Türk basın yayın kuruluşlarının Libya'daki varlığı teşvik edilmelidir. Bunun yanında Libya'nın yeniden yapılanma süreci girdiği ve ülkedeki siyasi aktörler sürekli değiştiği bir ortamda Türkiye-Libya ilişkilerinin sivil ayağı karşılıklı ilişkilerin devamlılığı açısından hayati önem taşımaktadır. Bu sebeple Türkiye-Libya'nın aydınları, iş adamları, insani yardım kuruluşları, din âlimleri toplulukları gibi sivil inisiyatifler harekete geçirilmeli ve bu devlet kurumları tarafından desteklenmelidir. Bu noktada Düşünce kuruluşlarıyla karşılıklı iş birliği projeleri geliştirerek araştırmalar yürütülmelidir.

KAYNAKÇA

Ahmida, A. A. (2021). *Genocide in Libya: Shar, a Hidden Colonial History*. Oxon:

Routledge.

Akbaş, Z., & Düzgün Z. A. (2012). Libya'daki Arap Baharı'na Yönelik Türk Dış Politikasına Konstrüktivist Bir Yaklaşım. *International Journal of Economic & Social Research*, 8(2).

Akıncı, B. A. (2015). Türkiye'nin Libya İle İnışli-Çıkışlı İlişkisi. *Uluslararası Politika*

Akademisi.<http://politikaakademisi.org/2015/05/14/turkiyenin-libya-ile-inisli-cikisli-iliskisi/> adresinden alınmıştır. [Erişim Tarihi: 19.05.2021].

Alkanat, A. (2020). Avrupa Birliği'nin Libya Politikası. *SETA Perspektif*. Sayı 261.

Babacan, M. (2020). Libya'daki Vekâlet Savaşlarının Saha Dengeleri Üzerindeki Etkileri ve Siyasi İstikrar Sorunu. *Ulisa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi* 4(1), 51-74.

Baygül, S. (2020). Değişen Uluslararası Konjonktür ve Türk Dış Politikası Bağlamında

Libya İç Savaşı Analizi. *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 3(6), 155-166.

Bölme, S. M., Ulutaş, U., Özhan, T., & Küçükkeleş, M. (2011). İsyân, Müdahale ve

Sonrası: Libya'da Dönüşümün Sancıları. *Seta Rapor* 5.

St. John, R. B., (2015). *Libya: Continuity and Change* (2nd ed.). London: Routledge.

<https://doi.org/10.4324/9780203768884>

Çağırın, M. E. (2011). Güvenlik Konseyi'nin Libya'ya Askeri Müdahale Kararı.

ORSAM: Orta Doğu Araştırmaları Merkezi.
<https://www.orsam.org.tr/tr/guvenlik-konseyi-nin-libya-ya-askeri-mudahale-karari/> adresinden alınmıştır. [Erişim Tarihi: 17.05.2021].

Canlı, E. (2019). Darbeci Hafter'in Trablus rüyası 2019'da Libya'yı şiddet sarmalına

sürükledi. Anadolu Ajansı <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/darbeci-hafterin-trablus-ruyasi-2019da-libyayi-siddet-sarmalina-surukledi/1687547> adresinden alınmıştır. [Erişim Tarihi: 05.06.2021].

Ceviz, N. (2011). Libya tarihine kısa bir bakış. *Orta Doğu Analiz* 3(27), 80-90.

Çelebi, M. (2002). *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*. Ankara: Atatürk

Araştırmaları Merkezi.

Çelik, F. (2018). “Trablusgarp Savaşı.” *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Bildiriler Kitabı-IV*: Burdur 281-292.

Çendek, S. Y. & Örki A. (2019). Arap Baharı Sürecinde Libya, Suriye Ve Yemen'de

Yaşanan İç Savaşlar: Karşılaştırmalı Bir Çözümleme. *Electronic Journal Of Political Science Studies*, 10(1), 42-58.

Demir, E. (2020). Türkiye Açısından Libya'nın (Trablusgarp) Tarihsel ve Stratejik

Önemi. *Türk Dünyası Araştırmaları* 125(246), 149-166.

- Deutsch, K.W., (1964). External involvement in internal war. *Internal war: problems and approaches*. Edited by H. Eckstein, 100-110. New York: The Free Press.
- Doğan, G. ve Durgun B., (2012). Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2012/1): 61-90. <https://dergipark.org.tr/en/pub/sbe/issue/23237/248098> adresinden alınmıştır.
- Duran, B. (2021). Libya'daki Türk Askerinin Geleceği. *SETA*. 07.05.2021, <https://www.setav.org/libyadaki-turk-askerinin-gelecegi/adresinden> alınmıştır.[Erişim Tarihi: 05.06.2021].
- Eker, S. (2015). Savaş olgusunun dönüşümü: yeni savaşlar ve Suriye krizi örneği. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*. 2(1), 31-66.
- Erdağ, R. (2017). *Libya in the Arab Spring: from revolution to insecurity*. New York: Springer.
- Erdal, S. (2013) Libya Operasyonu Örneğinde “Uçuşa Yasak Bölge” Uygulaması ve Hukuki Dayanağı. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 21(1), (30. YIL ARMAĞANI), 55-75.
- Fox, A. C. (2019). Conflict and the Need for a Theory of Proxy Warfare. *Journal of Strategic Security*, 12(1), 44-71.
- Gök, A. (2021). Suriye ve Libya'da Meydana Gelen Çatışmaların Vekâlet Savaşı Teorisi

- Kapsamında Karşılaştırılması. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 10(1), 121-150. DOI: 10.28956/gbd.941793.
- Günday, E. ve Çakır. O., (2021). Bir NATO Müdahalesi Olarak Libya: Hukuki Analiz.
- M5 Ulusal Güvenlik, Savunma ve Strateji Dergisi*.
<https://m5dergi.com/strateji-analiz/bir-nato-mudahâlesi-olarak-libya-hukuki-analiz/> adresinden alınmıştır. [Erişim Tarihi: 17.05.2021].
- Harchaoui, J. and Lazib M. E. (2019). Proxy war dynamics in Libya. *PWP Conflict Studies*.
- “UN” İKV, Birleşmiş Milletler, Güvenlik Konseyi’nde Alınan Karar Sonrasında Libya’ya Karşı Bir Operasyon Başlattı İktisadi Kalkınma Vakfı E – Bülteni 14-20 Mart 2011.
- Kaldor, M. (2007). *News & Old Wars*. Second Edition. California: Stanford Uni. Press.
- Karakaya, İ. ve Çelik M. T. (2021). Ortadoğu’da Arap Baharı Süreci ve Libya İç Savaşı.
- Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi* 6(1), 175-192.
- Karasapan, C. T. (1960). *Libya: Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*. Ankara: Resimli Posta Matbaası.
- Koloğlu, O. (2003). “*LİBYA*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 27. S. 179-184
<https://islamansiklopedisi.org.tr/libya#2> adresinden alınmıştır. [Erişim Tarihi: 10.05.2021].
- Koraltan, F. H. (2016). Bir Devrim Süreci: Arap Baharı. Yeni Ortadoğu: Toplum, Siyaset ve Ekonomi Konferansı, *FMV Işık Üniversitesi Yayınları*, s. 30-36.

Kuloğlu, A. (2011). Libya Harekâtı, Gelişmeler ve Türkiye. *Ortadoğu Analiz*. 3(28),49-56.

Kurt, V. (2021). Geçici Hükümet ve Libya’nın Yakın Geleceği. *SETA*.

<https://www.setav.org/gecici-hukumet-ve-libyanin-yakin-gelecegi/>
adresinden alınmıştır. [Erişim Tarihi: 05.06.2021].

Kurtcephe, İ. (1995). *Türk-İtalyan ilişkileri, 1911-1916*. Ankara: Türk Tarih Kurumu

Yayınevi.

Kuşoğlu, B. (2012). Libya: Arap Baharı’na NATO ‘Katkısı’. *Yasama Dergisi* 22-2012,

99-118.

Levy, J. S. and Thompson, W. R. (2010). “Civil War”, ss. 186-201, *Causes of War*.

Chichester: Wiley-Blackwell.

“Libya Krizi Kronolojisi”. (2020). Libya Gündemi Bölgesel Siyaset Günlüğü.

<https://www.libyagundemi.com/libya-krizi-kronolojisi> adresinden
alınmıştır. [Erişim Tarihi: 19.05.2021].

Marshall, A. (2016). From civil war to proxy war: past history and current dilemmas.

Small Wars & Insurgencies. 27(2), 183-195, DOI:
10.1080/09592318.2015.1129172

Metz, H. (1989). Chapin, and Library Of Congress. Federal Research Division. Libya:

A Country Study. *Washington, D.C.: Federal Research Division, Library of Congress: For sale by the Supt. of Docs., U.S. G.P.O, Pdf.*
<https://www.loc.gov/item/88600480/>.

Mumford, A. (2013). *Proxy Warfare*. Cambridge, Policy Press.

Ortaylı, İ. (2013). *Yakın Tarihin Gerçekleri*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Oyeni, B. A. (2019). *The History of Libya*. California: Greenwood.

Öndeş, O. (1975). *Kardeş Libya: rehber kitap*. İstanbul: Yağmur Yayınevi.

Özkeçeci-Taner, B., “İç Savaş”, *Güvenlik Yazıları Serisi*, No.12, Ekim 2019.

https://trguvenlikportali.com/wpcontent/uploads/2019/10/IcSavas_BinnurOzkececiTaner_v.1.pdf DOI: 10.13140/RG.2.2.31973.14567.

Polat, F. “Devrim Sonrası Türkiye’nin Libya Politikası: Kırılmalar ve Riskler”. *Seta*

Perspektif, s:256. 2020.

Reeve, R. (2015). *Libya’s Proxy Battlefield*, Oxford Research Group Briefing.

Singer, D. J. and Small, M. (1972). *The Wages of War 1816-1965: A Statistical Handbook*. New York: Wiley.

Small, M and J. and Singer, D., (1982). *Resort to Arms: International and Civil War, 1816–1980*. Beverly Hills, CA.: Sage Publishing.

St. John, R. B. (2015). *Libya: Continuity and Change* (2nd ed.). London: Routledge.

Şeber, N. İ. (2011). Arşiv Belgelerine Göre Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı

Topraklarındaki İtalyan Tebaaya Yansımaları. *Osmanlı Araştırmaları* 38, 236-262.

TBMM, (2020). Türkiye Büyük Millet Meclisi 2 Ocak 2020 tarihli 1. Oturum Tutanağı

- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem27/yil3/ham/b04101h.htm>, adresinden alınmıştır. [Erişim Tarihi: 15.06.2021].
- Tekir, G. (2018). Kaddafi Sonrası Libya'nın Güvenlik Değerlendirmesi. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi* 3(6), 32-44.
- “Türkiye - Libya Siyasi İlişkileri”. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı.
- <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-libya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, adresinden alınmıştır. [Erişim Tarihi: 17.05.2021].
- Vandewalle, D. (2012). *A history of modern Libya*. New York: Cambridge University Press.
- Yeşiltaş, M. (2021). Uzmanlara Göre Başbakan Dibeybe'nin Ziyareti Türkiye-Libya İlişkilerine Pozitif İvme Kazandıracak. SETA. 13.04.2021, <https://www.setav.org/uzmanlara-gore-basbakan-dibeybenin-ziyareti-turkiye-libya-iliskilerine-pozitif-ivme-kazandiracak/> adresinden alınmıştır. [Erişim Tarihi: 05.06.2021].
- Yorulmaz, R. ve Akıncı, Ş., (2020). Kaddafi Döneminden Günümüze Türkiye-Libya Ekonomik İlişkileri. *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Analizi*, No:251.
- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191207.pdf>. 7 Aralık 2019 Tarihli Resmi Gazete

Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Ekseninde Enerji Politikaları

Ahmet CÜLÜK*

1. Giriş

Küresel nüfusun her geçen gün hızlı şekilde artışı devam ederken devletler de mevcut durumun yarattığı gerekliliklerle doğru orantılı olarak üretim kapasitesini artırmaktadır. Bu durum günlük hayatın en basit ihtiyaçlarından, ekonomik kalkınmanın ve büyümenin en temel iş sahalarına kadar artan bir enerji ihtiyacını beraberinde getirmektedir. Dünya üzerindeki keşfedilmiş hidrokarbon rezervlerinde öne çıkan ülkelerin piyasaya hâkimiyeti, sadece ekonomik değil; aynı zamanda politik gücü de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle her devlet, enerjide dışa bağımlılığın önleneyeceği, kapasitenin fazla olması durumunda ise enerjinin ihracatının ekonomik bir kalem yapılabileceği çözümler üretme amacındadır. Bu kapsamda Doğu Akdeniz, özellikle son yıllarda keşfedilmeye başlanan hidrokarbon rezervleriyle birlikte özelde bölge devletleri açısından, genelde ise küresel aktörler açısından büyük bir rekabeti beraberinde getirmektedir. Doğu Akdeniz’e sahildar devletler, keşfedilen rezervler ile birlikte başta doğal gaz olmak üzere enerjide dışa bağımlılığı ortadan kaldırmayı amaçlarken, küresel aktörler ise bölgedeki gelişmelerin uluslararası politikada yaratacağı etkileri göz önüne alarak ulusal çıkarları doğrultusunda politika süreci yürütmektedir. Türkiye, Yunanistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, İsrail ve Lübnan gibi kendi aralarında belirli politik gerilimlerin bulunduğu ülkelerin de Doğu Akdeniz’deki rekabet içerisinde yer almasıyla gelişmeler, sadece enerji ve politik alanda değil aynı zamanda uluslararası hukukun dâhil olduğu bir düzlem yaratmaktadır.

Doğu Akdeniz’deki gelişmeler kapsamında çalışma, Doğu Akdeniz ve Kıbrıs ekseninde başta Türkiye olmak üzere bölge ülkelerinin ve küresel güçlerin

* Millî Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri ve Milli Güvenlik Enstitüsü Güvenlik Araştırmaları Ana Bilim Dalı Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Doktora Programı Öğrencisi, ahmetculuk@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7888-3876

enerji politikalarının temelini oluşturan sebepleri ile birlikte genel bir portre çizmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda ilk olarak Doğu Akdeniz'in stratejik önemi ve hidrokarbon rezervleri bölümü ile birlikte Doğu Akdeniz'in dünden bugüne sahip olduğu stratejik konumu, bu konumun uluslararası politikaya olan etkisi ve keşfedilmekte olan hidrokarbon rezervlerinin Doğu Akdeniz açısından önemi ele alınmıştır. Ardından Türkiye'nin Doğu Akdeniz enerji politikasının temel çerçevesi bölümü ile Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki gelişmeler ve enerji sahaları üzerindeki temel bakış açısı ve politikaları üzerine kıta sahanlığı sınırlandırması ve münhasır ekonomik bölge ile uluslararası hukukun da getirdiğı hak ve menfaatler kapsamında bir değerlendirme yapılmıştır. Kıbrıs ekseninde enerji politikaları ve Türkiye'nin tutumu bölümü ile birlikte Türkiye'nin bölgedeki politikaları ve temel prensipleri Kıbrıs ekseninde daha dar bir alanda; Kıbrıs çerçevesinde incelenmiş, Türkiye'nin ve çeşitli anlaşmazlıkların yaşandığı Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nin mevcut amaç, talep ve hedefleri ortaya koyulmuştur. Sonrasında Doğu Akdeniz'de öne çıkan ülkelerin enerji politikaları bölümü ile Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Doğu Akdeniz Gaz Forumu ve Eastmed Boru Hattı Projesi kapsamında enerji politikalarının yanı sıra İsrail, Mısır, Lübnan, Fransa ve İtalya'nın bölgedeki enerji politikaları ile ABD, Rusya ve Çin'in Doğu Akdeniz politikaları çerçevesinde bu ülkeler ile olan ilişkileri ve amaçları üzerine değerlendirme yapılmıştır.

2. Doğu Akdeniz'in Stratejik Önemi ve Hidrokarbon Rezervleri

Doğu Akdeniz, birçok medeniyete ev sahipliğı yaptığı tarihsel süreç boyunca önemli bir geçiş ve kontrol noktası olmakla birlikte her geçen yüzyıl önemini daha da artırmıştır. Tunus'un kuzeydoğusundaki Bon Burnu ve Sicilya'nın batısında yer alan Lilibeo Burnu'ndan itibaren bir hat çizildiğı takdire doğuda kalan alana adını veren Doğu Akdeniz, Sicilya ve Messina Boğazları aracılığıyla Batı Akdeniz olarak adlandırılan bölgeye ulaşmaktadır. Aynı zamanda Süveyş Kanalı aracılığıyla Kızıldeniz'e ulaşımı sağlarken, Çanakkale ve İstanbul Boğazı ile Karadeniz'e ulaşımı sağlamaktadır. Levant olarak da adlandırılan Doğu Akdeniz bölgesindeki sahilgar ülkeler, Türkiye, Yunanistan, Mısır, Libya, Suriye, Lübnan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), İsrail ve

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'dir (GKRY). 1869 tarihinde Süveyş Kanalı'nın açılması ile birlikte önemini daha da artırmıştır (Özgen, 2019).

Süveyş Kanalı'nın açılmasının öncesinde Türkiye ve Suriye üzerinden Mezopotamya ve Yakın Doğu'ya ulaşım sağlanırken, Süveyş Kanalı ile birlikte Arap yarımadası ve Basra Körfezi'ne ulaşım sağlanmıştır. Böylece Avrupa ve Uzak Doğu arasındaki ticaret hattı Ümit Burnu'ndan dolaşarak kat edilen mesafeye göre yedi bin deniz mili kısalmıştır. Jeopolitik açıdan birçok stratejik adayı barındıran Doğu Akdeniz'deki en önemli ada ise hiç şüphesiz bölgede sabit bir uçak gemisi gibi yer alan Kıbrıs'tır (Yaycı, 2012: 2-6).

Doğu Akdeniz, Avrupa Birliği, ABD ve Çin gibi ülkelerin beslendiği enerji üçgeni olarak adlandırılabilir olan, Orta Doğu ülkeleri, Rusya ve Kuzey Afrika ülkelerinin kesişim noktasında kalan bir arazidir. Tarihsel olarak her daim bir köprü vazifesi görmüş olan ve bu nedenle birçok medeniyetin ticaret yollarının kesiştiği Doğu Akdeniz, özellikle 2000'li yıllardan itibaren hidrokarbon rezervleri ile birlikte enerji kaynakları ve bu enerjinin nakli açısından büyük bir rekabeti de beraberinde getirmiştir. Mevcut durum, dar alanda bölgesel politikalarda rekabeti ve gerilimleri, daha geniş alanda ise enerji kaynaklarına ulaşım ve nakil nedeniyle küresel rekabeti etkilemektedir. Rusya, enerji sektöründe üretimin yanı sıra fiyatlara dair de söz sahibi olmak isterken büyüyen güç Çin, Orta Doğu ve Afrika'daki yatırımlarını her geçen gün arttırmaktadır. Enerji ithalatına devam etmek durumunda kalan AB için bölgede keşfedilecek ve işletilecek olan hidrokarbon rezervleri önemini her geçen gün arttırırken küresel hegemonyasına bir meydan okumayla karşı karşıya kalmak istemeyen ABD ise özellikle Çin ve Rusya'ya karşı bölgedeki etkisini artırma amacındadır (Özer, 2013: 69).

Dünyadaki doğalgaz rezervinin tahminen 196 trilyon metreküp olduğu düşünüldüğünde Doğu Akdeniz'deki tahmini rezervler, 9,8 trilyon metreküp ile dünya rezervlerinin takriben yüzde 5'ine denk gelmektedir. Amerika Birleşik Devletleri Jeoloji Araştırmaları Kurumu tahmini 9,8 trilyon metreküp rezervin 3,6 trilyon metreküpünün Levant bölgesinde, 6,3 trilyon metreküpünün ise Nil Deltası bölgesinde olduğu varsayımıdır (Başeren, 2019).

Bölgedeki ilk doğalgaz rezervi keşfi 1999 yılında İsrail tarafından Noa adı verilen sahada yapılırken 2012 yılında bu sahadan doğalgaz üretimine geçiş yapılmıştır. Sonrasında 2009 yılında İsrail'in "münhasır ekonomik bölge" (MEB) ilan etmiş olduğu Tamas sahası içerisinde 283 milyar metreküplük bir keşif gerçekleşmiş, 2010 yılında ise yine İsrail'in Leviathan isimli sahasında 509 milyar metreküplük bir keşif gerçekleşmiştir. GKRY tarafından 2011 yılında Afrodite isimli sahada 198 milyar metreküplük bir keşif yapılırken, 2015 yılında ise keşfedilmiş en büyük rezerv 850 milyar metreküp ile Mısır'ın Zohr adı verilen sahasında çıkmıştır. Türkiye, KKTC ve Lübnan ise keşif araştırmalarına rağmen henüz olumlu sonuca ulaşamamıştır (İstikbal ve Boyraz, 2019: 72).

Tablo 1: Doğu Akdeniz’de Keşfedilen Doğalgaz Rezervleri

Ülke	Keşif Tarihi	Doğalgaz Sahası	Tahmini Rezerv (Milyar Metreküp)	Üretim Yılı (Başlanmış ya da Başlangıçta Planlanmış)
Mısır	2015	Zohr	850	2017
	2015	Batı Nil	140	2017
	2015	Atoll	42,5	2018
	2015	Nooros	19,8	2016
Filistin	2000	Gazze Marine	28,3	2017
İsrail	1999	Noa	1,4	2012
	2000	Mari-B	25	2004
	2009	Dalit	14,1	2013
	2009	Tamar	283	2013
	2010	Leviathan	509	2019
	2011	Dolphin	2,2	2019
	2012	Shimshon	8,4	---

	2012	Tanin	33,9	2020
	2013	Kariş	50,9	2020
GKRY	2011	Afrodit	198	2019
	2019	10 Numaralı Parsel	142-227	---

(Kaynak: Recep Yorulmaz (2019). Sıcak Gündem: Doğu Akdeniz, *Ortadoğu Analiz*, 10(88): 81; Nasos Koukakis (2019). ExxonMobil Makes Biggest Natural Gas Discovery in Two Years of the Coast of Cyprus)

Doğu Akdeniz bölgesi sadece doğalgaz kaynağı olarak değil, aynı zamanda petrol kaynağı olarak da zengin bir coğrafyadır. Deniz ve kara alanları toplamı ele alındığında tahmini olarak 64 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervine sahip olan Doğu Akdeniz’de Libya, yaklaşık olarak 48,4 milyar varil ile dünya petrol rezervinin yaklaşık %3,2’sine sahipken, Mısır’ın da yaklaşık olarak 3,1 milyar varil petrol rezervine sahip olduğu tahmin edilmektedir (<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>).

Görüldüğü üzere tarihsel olarak ticaret yollarının kesişimi ve Kıbrıs gibi üs konumunda önemli bir adaya sahip olan Doğu Akdeniz’de 2000’li yıllardan itibaren ortaya çıkmaya başlayan hidrokarbon rezervlerine yönelik keşifler, bölgenin önemini daha da artırmıştır. Sadece gaz keşiflerinin değil, aynı zamanda mevcut keşiflerin üretime dönüştürülmesinin ve nakil yollarının da önem kazandığı bu süreçte gerek bölge ülkeleri açısından ortaya çıkan rekabet ile birlikte ittifaklar oluşmaya başlamış, gerekse enerji tüketiminde başı çeken küresel aktörler açısından bölgeye yönelik ilgi ve politikalar şekillenmeye başlamıştır. Mevcut keşifler arasında Mısır’ın sahasında en büyük keşif yapılırken, İsrail, sahasında en fazla keşif yapılan ülke olmuştur. GKRY’nin 2011 yılında sahasında yapılan keşif, KKTC ve Türkiye açısından yeni bir rekabeti körüklemiş, Suriye çatışmalar nedeniyle bu keşif ve politikalardan uzak kalmış, Filistin’in sahasında ise keşif gerçekleştirilse de İsrail ile mevcut anlaşmazlıkları nedeniyle üretim ve nakil yönünden başarısız kalmıştır.

3. Türkiye'nin Doğu Akdeniz Enerji Politikasının Temel Çerçevesi

Doğu Akdeniz'deki mevcut gelişmeler çerçevesinde ortaya çıkan zengin enerji kaynakları ve bölge ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkiler ağı, Türkiye için bölgenin kritik önemini her geçen gün daha da arttırmaktadır. Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye'nin, her geçen gün enerjiye olan ihtiyacı artarken, bu konuda dışarıya bağımlılık ortaya çıkan en büyük engellerdendir. KKTC'nin ve Türkiye'nin haklarının gasp edilmeye çalışıldığı ya da bu iki devletin bir kenara itilerek konsorsiyum oluşturulmaya çalışıldığı düzlemde bölgedeki enerji politikaları, milli güvenlik tehdidi sayılabilecek bir noktaya ulaşmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki enerji politikalarını üzerine inşa ettiği önemli noktalar vardır. Bunlar kısaca enerjide dışa bağımlılığın azaltılması, uluslararası hukuk ve hakkaniyet ilkesinden kaynaklanan haklarla Türkiye ve KKTC'nin kıta sahanlığı içerisinde bulunan hidrokarbon rezervlerinin gasp edilmesinin önüne geçilmesi, bu iki ülkenin karşılıklı ittifak ve girişimlerin önüne geçilerek bölgede çıkarılacak ve işletilecek olan rezervlerin Avrupa ve diğer Batılı ülkelerin pazarlarına Türkiye üzerinden ulaşımının sağlanması, bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi olarak özetlenebilmektedir.

Petrol ve doğalgaz enerji talebinin neredeyse tamamına yakını ithal etmek durumunda kalan Türkiye'nin doğal gazda ithalat oranı %98,9 iken petrol ithalat oranı %91,2'dir. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın 2019 yılındaki raporuna göre Türkiye, toplam ithalattaki oranına göre fazladan aza olmak üzere Rusya, Azerbaycan, İran, Cezayir, Katar, Nijerya ve ABD'den doğal gaz ithal ederken, Rusya, Irak, Kazakistan, Hindistan, İran, Suudi Arabistan, Nijerya, Libya, Bulgaristan, Yunanistan ve Türkmenistan'dan petrol ithal etmektedir (<https://enerji.mmo.org.tr/wp-content/uploads/2020/06/2019-TPAO-SEKT%C3%96R-RAPORU.pdf>). 2020 güncel verileri ile 2010-2020 yılları arasında Türkiye'nin petrol ve doğal gaz ithalatı aşağıdaki tabloda özetlenmektedir;

Tablo 2: Türkiye'nin Petrol ve Doğal Gaz İthalatı (2010-2020)

Yıl	Petrol (Milyon Ton)	Doğal Gaz (Milyar Metreküp)
2010	18,8	38,036
2011	20,5	43,874
2012	22,2	45,922
2013	21,1	45,269
2014	32,5	49,262
2015	39,6	48,427
2016	40	46,352
2017	42,6	55,250
2018	38,7	50,282
2019	41,3	45,211
2020	44,8	48,126

(Kaynak: T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı (2021). Doğal Gaz Piyasası 2020 Yılı Sektör Raporu, 10; T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı (2021). Petrol Piyasası 2020 Yılı Sektör Raporu, 6-12)

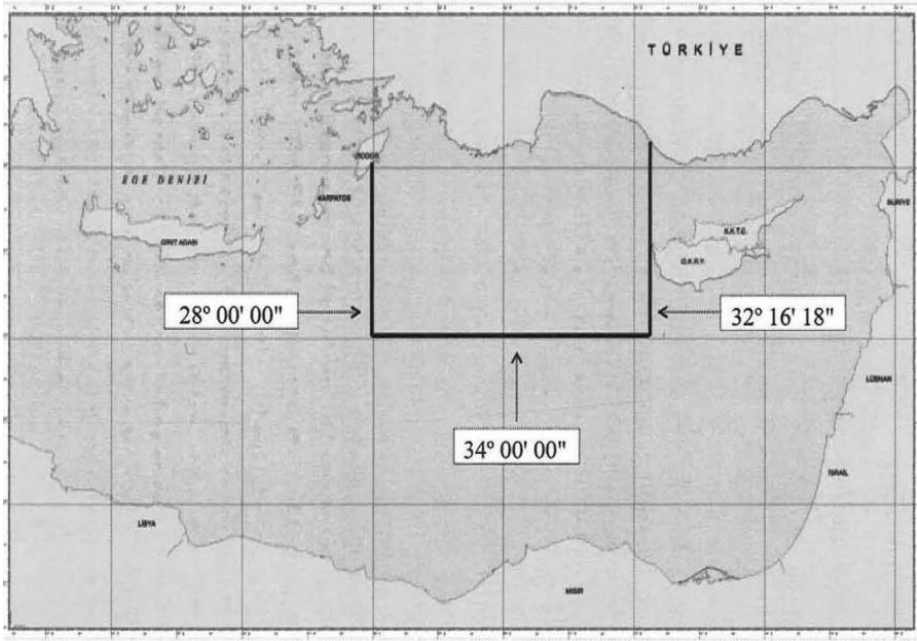
Görüldüğü üzere Türkiye'nin enerji ihtiyacındaki dışa bağımlılığı göz önüne alındığında enerji politikaları ve ekonomisi açısından Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon rezervlerinin önemi büyüktür. Mevcut enerji ihtiyacına ek olarak Doğu Akdeniz'de keşfedilen ve keşif araştırmaları devam eden rezervlerin Türkiye üzerinden sağlanacak boru hatlarıyla Avrupa'ya ve diğer Batılı ülkelere ulaştırılması elzemdir. Zira mevcut enerji kaynaklarının işletilerek Türkiye üzerinden Avrupa'ya ve diğer Batılı ülkelere ulaştırılması hem Türkiye'nin tüketim açısından tedarikçi sayısını artırmanın yanı sıra enerji köprüsü konumunu güçlendirerek stratejik ve ticari açıdan da önemini artırmasını sağlayacaktır.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki enerji politikalarının uluslararası hukuk boyutu ele alındığında görülmektedir ki; Türkiye'nin talebi hakça bir sınırlandırma esasına dayanmaktadır. Bilindiği üzere Türkiye'nin taraf olmadığı 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 74. ve 76. maddesi göz önüne alındığında kıyıdaş olan ülkelere tanınan azami deniz alanı sağlanmadığı takdirde, yani iki kıyıdaş devlet arasındaki 200 deniz mili alan kesiştiği takdirde karşılıklı ve yan sınırların uluslararası bir anlaşma ile belirlenmesi gerekmektedir. Yine 83. madde kıta sahanlığının hakkaniyet ilkeleri çerçevesinde saptanması gerektiğini belirtmiştir (Birleşmiş Milletler Enformasyon Merkezi (UNIC), 2001: 26-29). Bahsedilen hakkaniyete ilişkin ilkeler ise devlet açısından yaşamsal önem taşıyan çıkarlar, ortak petrole dair bir varlık, jeolojik öge, coğrafi bölge, tarihsel haklar ve bölgede başka sınırların varlığına dair bir saptamadır (Pazarcı, 2015: 285-286). Bu doğrultuda bahsedilen durumun yarı kapalı bir deniz olan Akdeniz için de geçerli olacağı göz önüne alındığında kıta sahanlığı ve MEB'e ilişkin tasarruflar tek taraflı olarak ilan ile değil, Doğu Akdeniz'de hak ve çıkarı bulunan tüm devletlerin hakkını gözeterek devletlerarası anlaşmalar ile belirlenmelidir.

Çalışmanın “Kıbrıs Ekseninde Enerji Politikaları ve Türkiye'nin Tutumu” başlığı altında da belirtileceği üzere GKRY ve Mısır'ın 17 Şubat 2003 tarihinde Münhasır Ekonomik Bölge Sınırlandırması Anlaşması imzalamasının ardından Türkiye vermiş olduğu nota ile 36°16'18” meridyenin batısında kalan sahalarda ilan edilen MEB ya da kıta sahanlığı sınırlandırmasına ilişkin olarak Türkiye'nin uluslararası hukuktan doğan *ab initio* ve *ipso facto* egemenlik haklarını ilgilendirdiğini bildirmiştir. Bu doğrultuda söz konusu meridyenin batısında yer almakta olan MEB ya da kıta sahanlığına ilişkin devletlerin arasındaki anlaşmaların hakça ilkeler üzerine kurulması gerektiğini belirterek söz konusu anlaşmayı tanımadığını ve söz konusu meridyenin batısındaki tüm hukuki haklarını saklı tuttuğunun altını çizmiştir. Ayrıca 2004 yılında AB'nin

GKRY'yi Kıbrıs adasının egemenliğini tamamını elinde bulunduran bir devletmiş gibi tanınması Kıbrıslı Rumları ve Kıbrıslı Türkleri temsil edebilecek ne hukuki ne de fiili bir tek aktörün bulunmadığını vurgulamıştır (Başeren, 2010a: 28-29).

Görüldüğü üzere Türkiye, uluslararası hukuka uygun olarak hakkaniyet ilkesi çerçevesinde belirlenmesinden taraf olan bir anlayış çerçevesinde hareket etmektedir. Nitekim Türkiye, 4 Ekim 2005 tarihinde BM Genel Sekreteri'ne göndermiş olduğu mektupta kıyı devletlerin iş birliği yapmak mecburiyetinde olduğunu yeniden hatırlatmıştır. Böylece Türkiye o dönem 32° 16' 18" boylamı 34° 00' 00" enlemi ve 28° 00' 00" boylamı arasında kalan deniz alanının Türkiye'nin kıta sahanlığı olduğunu belirtmesinin yanı sıra 28° 00' 00" boylamı batısında kalan Ege Denizi'ndeki Türk-Yunan kıta sahanlığı sınırının Akdeniz'e ulaşan noktaya kadar uzanacağını ifade etmiştir (Başeren, 2010a: 29-32).

Şekil 1: 4 Ekim 2005 Tarihli Mektup ile Beyan Edilen Alan

(Kaynak: Sertaç Hami Başeren (2010a). *Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı*, İstanbul: Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları)

GKRY'nin hukuksuz eylemlerine ek olarak Yunanistan da Girit, Rodos ve Meis Adaları üzerinden tam etki tanıyarak bu adalar ve Anadolu arasında ortay hat bölgesinde kıta sahanlığı oluşturduğunu iddia etmektedir. Meis Adası, Anadolu'ya 2 km uzaklıktayken Yunanistan anakarasına 580 km uzaklıktadır. Buna rağmen hakkaniyete uymayan bir sınırlandırma savunması ile coğrafyanın üstünlüğüne zıt düşerek Türkiye'nin en az 10 kat daha uzun olan kıyı şeridinin Akdeniz'in açık alanlarına olan erişiminin önünün kesilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte kıta sahanlığına ilişkin sınırlandırmalarda devletlerin ana karaları göz önüne alınarak çizilmiş olan ortay hatlarda, ortay hattın gerisinde kalan adalara çok daha az ya hiç kıta sahanlığı vermeyen uluslararası mahkeme içtihatları mevcuttur (Başeren, 2020). Meis üzerinden Türkiye'yi Antalya

Körfezi'ne hapsedmeyi amaçlayan bu iddialar, Sevilla Haritası olarak adlandırılmaktadır. Sevilla Haritası'nın ortaya çıkışı ise AB'nin, 2010 yılında Sevilla Üniversitesinde Yunanistan ve GKRY'nin tezleri doğrultusunda “Avrupa Deniz Yetki Alanları” başlıklı bir harita ortaya atmasına dayanmaktadır. Bu harita ile Türkiye Antalya Körfezi'nde 41 bin kilometrekarelik bir alana hapsedilmek istenilmiştir (Ayaz Avan, 2020: 104).

Uluslararası hukuk kuralları nezdinde hakkaniyet kavramı doğrultusunda hareket edilmesini isteyen Türkiye'ye karşı Yunanistan ve GKRY'nin hakkaniyete dayanmayan hukuksuz politikalarına karşı ilk olarak 2011 yılında KKTC tarafından Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) ruhsat verilmiştir. Ardından Türkiye 27 Kasım 2019 tarihinde Birleşmiş Milletler tarafından tanınmış meşru hükümet olan Libya Ulusal Mutabakat Hükûmeti ile “Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası” imzalanmış, 21 Aralık 2019 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmıştır. Mutabakat, Türkiye'nin hukuki tezlerinin tamamını destekler niteliktedir. Bu tezleri, hakkaniyet ilkesi ve adil sınırlandırma, adaların otomatik olarak kıta sahanlığı ve MEB yaratmaması, cephe uzunluklarının dikkate alınması ve Türkiye'nin kıta sahanlığının kesilmesinin önüne geçilmesi olarak özetlemek mümkündür. Mutabakat ile birlikte Libya ve Türkiye arasında 30 km uzunluğunda bir sınır belirlenmiş olup, bu sınır ortay hat olarak ifade edilmiştir. Bu mutabakat ile ayrıca Meis gibi küçük bir ada üzerinden adanın yüzölçümünün 4 bin katı büyüklükte deniz yetki alanı kazandırmayı ve Türkiye'nin deniz yetki alanını 186 bin kilometrekareden 41 bin kilometrekareye düşürmek isteyen Yunan ve Rum maksimalist politikalarının önüne geçilmiştir (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2020: 32-37).

Şekil 2: 27 Kasım 2019 tarihli “Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası” Çerçevesinde Türk Kıta Sahaneliği

(Kaynak: Yücel Acer (2019). Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanları ve Türkiye-Libya Mutabakatı, İstanbul: SETA)

Türkiye, Yunanistan ve GKRY’nin uluslararası hukuka ve hakkaniyete uymayan, maksimalist ve Türkiye ile KKTC’nin hak ve çıkarlarını gasp etmeye yönelik iddia ve eylemlerine karşı sadece diplomatik yollarla mücadele

etmemektedir. Aynı zamanda Doğu Akdeniz'deki mevcut enerji politikalarını eyleme dönüştürmektedir. Bu eyleme ilişkin önemli bir örnek de keşif ve araştırmalar için kazandırılmış olan derin sondaj ve sismik araştırma gemileridir. Yunanistan ve GKRY'nin anlaşmaya açık olmayan ve Türkiye ile KKTC'yi dışlamaya yönelik politikalarına karşılık Türkiye, Doğu Akdeniz'deki rezervlerin araştırılmasına ilişkin teknik kapasitesini ve tecrübeli iş gücünü arttırarak sahaya yansıtmıştır. 2012 yılında Barbaros Hayrettin Paşa Sismik Araştırma Gemisi 130 milyon dolara satın alınmış, 2012 yılında yapımına başlanan Oruç Reis Sismik Araştırma Gemisi 2017 yılında göreve başlamış, 2017 yılında Fatih Derin Sondaj Gemisi 154 milyon dolara satın alınmış, 2018 yılında 262 milyon dolara Yavuz Derin Sondaj Gemisi alınmış, 2020 yılında ise Yavuz Derin Sondaj Gemisi 37 milyon dolara satın alınmıştır. Böylece TPAO'na 3 derin sondaj gemisi, 2 sismik araştırma gemisi kazandırılmıştır. Bu doğrultuda Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki etkisi artmaya başlamış; Barbaros ve Oruç Reis, sismik araştırmaları yaparken Fatih, Yavuz ve Kanuni sismik araştırmalarla belirlenen alanlarda sondaj faaliyeti gerçekleştirmektedir (Furuncu, 2020: 237-239).

Özetle Türkiye, gerek uluslararası hukuktan doğan hakları çerçevesinde, gerekse KKTC'nin Kıbrıs meselesinde garantör ülke olmasının vermiş olduğu haklar çerçevesinde Türkiye ve KKTC'nin haklı hak ve çıkarlarını diplomaside ve sahada korumaya devam etmektedir. Yunanistan ve GKRY'nin uluslararası hukukla ve hakkaniyetle bağdaşmayan maksimalist politikalarına karşı verilen bu mücadelede enerjide dışa bağımlılığın azaltılması ise diğer bir önemli nedendir. Bununla birlikte Türkiye, Yunanistan ve GKRY'nin aksine diplomatik çözümlere kapısını kapatmamaktadır. Bölge ülkeleri ile hakça bir sınırlandırma yapıldığı takdirde ilişkilerini geliştirmek ve aynı zamanda sadece KKTC ile birlikte kendi sahasındaki enerji rezervlerine ulaşım ve işletimin yanı sıra bölge ülkelerinin enerji rezervlerinin Avrupa ve diğer Batılı ülkelere ulaştırılması için topraklarının kullanımını en uygun güzergah olarak açmaya hazır beklemektedir.

4. Kıbrıs Ekseninde Enerji Politikaları ve Türkiye'nin Tutumu

Kıbrıs çevresinde hidrokarbon rezervlerine dair güncel arama çalışmaları GKRY'nin 2007, 2012 ve 2016 yıllarında açmış olduğu ihâleler neticesinde bazı yabancı şirketlere izin vermesiyle öne çıkmış, 2011 yılında ise KKTC, kuzey ve

doğudaki bölgelerde bazı parsellerde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na arama izni vermiştir. GKRY, adanın tamamında kontrol sahibiymiş gibi toplamda 13 parselde tek başına münhasır ekonomik bölge ilan etmiştir. Ayrıca garantör ülke olan Türkiye'nin, eşit paylaşma ve ortak fon kurulmasına yönelik talebini reddetmiştir. GKRY'nin arama izni verdiği ABD menşeli Noble Energy şirketi, 12 numaralı parselde Afrodite isminin verildiği bir keşif gerçekleştirmiştir. 2015 yılında İtalya menşeli ENI, Zohr adı verilen Mısır açıklarındaki saha içerisinde o zamana kadarki en büyük keşfin yapıldığını duyurmuştur. 2019 yılında ise Exxon, Shaya Glaucus-1 ismi verilen sahada gaz keşfettiğini ilan etmiştir. Doğu Akdeniz'de Noble Energy ve TPAO'ya ek olarak aktivite gösteren diğer şirketler, ABD menşeli Exxon Mobil, Fransız menşeli Total, İtalya menşeli ENI, Güney Kore menşeli Kogas, Katar menşeli Petroleum, İngiliz menşeli British Gas, İsrail menşeli Delek ve Avner olarak sıralanabilmektedir (Tiryakioğlu, 2019a).

Türkiye ve Yunanistan, bölgede MEB ilan etmemiş durumdayken GKRY, Avrupa Birliği'nin de desteği ile yetkiye sahip olmamasına karşın bütün bir Kıbrıs'ın kontrolü kendi elindeymişçesine hukuk kurallarını tanımaksızın 21 Mart 2003 tarihinde "Kıbrıs Cumhuriyeti" adına Birleşmiş Milletler'e 200 mil sınırları olan bir MEB ilan etmiştir. Bu doğrultuda GKRY, 17 Mart 2003 tarihli olarak Mısır, sonrasında 17 Ocak 2007 tarihli olmak üzere Lübnan ve sonrasında İsrail ile MEB sınırlandırmasına yönelik anlaşma imzalamış hakkaniyetin dışında olarak bu anlaşmalar çerçevesinde ruhsat vermiştir. GKRY'nin bu haksız tasarrufu, KKTC ve Kıbrıs Türklüğünün haklarını gasp etmektedir (Başeren, 2019).

Türkiye, 2 Mart 2004 tarihinde 2004/Turkuno DT4739 sayılı nota ile uluslararası hukuk çerçevesinde GKRY'nin yapmış olduğu bu anlaşmaları tanımadığını bildirirken 36°16'18" D meridyeninin batısı ve 33° 40' K paralelinin sınırlandırma sahasındaki haklarını saklı tuttuğuna ilişkin ilan gerçekleştirmiştir (Başeren). Yine GKRY'nin Lübnan ile yapmış olduğu anlaşmanın ardından Türkiye'ye Lübnan'a nota vererek mevcut anlaşmanın, KKTC'nin haklarını ihlal ettiğinin altını çizmiş; GKRY'nin bütün bir adayı tek başına temsil edemeyeceğini vurgulamıştır. GKRY'nin Mısır ile yapmış olduğu anlaşmaya ek olarak iki devlet arasında 2006 tarihinde enerji, elektrik, petrol ve doğalgaz

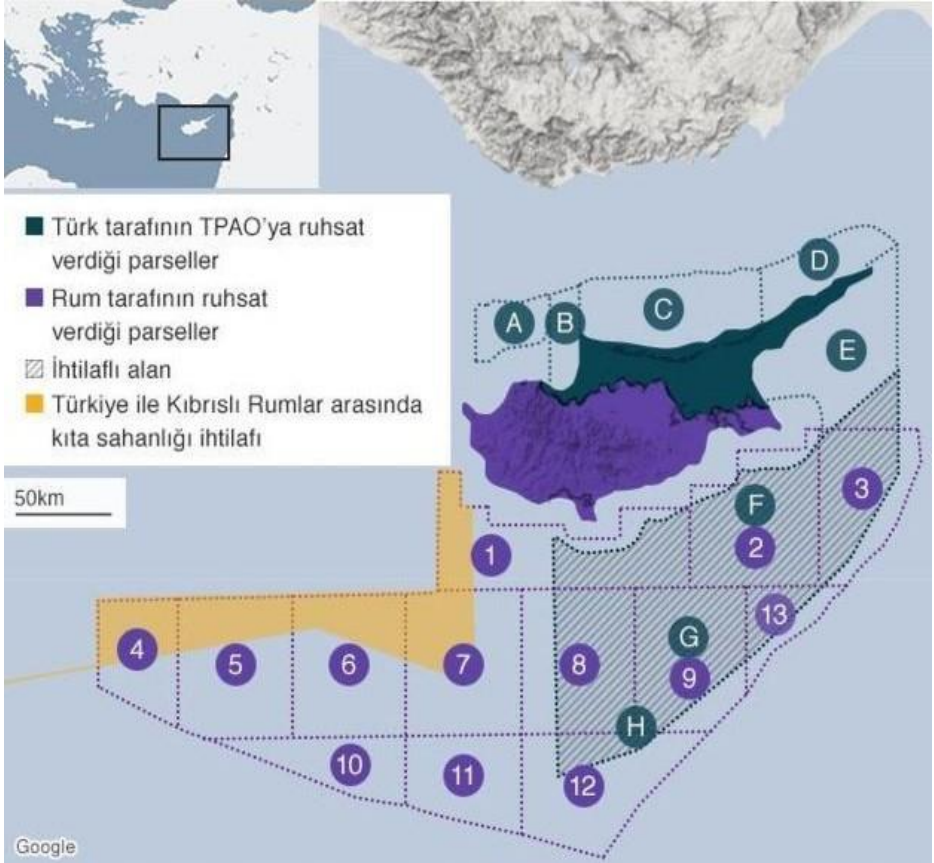
konularını da içeren beş adet anlaşma daha imzalanmıştır (Başeren, 2010b: 150-154).

GKRY'nin, KKTC'nin ve Kıbrıs Türklüğünün haklarını gasp eden bu eylemlerine karşılık olarak 21 Eylül 2011 tarihinde KKTC, Türkiye ile Kıta Sahanlığı Sınırlandırma Anlaşması imzalamıştır (https://www.mfa.gov.tr/no_-216_-21-eylul-2011-turkiye_-kktc-kita-sahanligi-sinirlendirma-anlasmasi-imzalanmasina-iliskin-disisleri-bakanligi-basin-ac_.tr.mfa). Bu anlaşma çerçevesinde Türkiye, A, B, C, D, E, F, G adları verilmiş olan parsellerde sondaj faaliyetleri ile birlikte arama gerçekleştirmektedir (<https://www2.tbmm.gov.tr/d24/1/1-0471.pdf>). Bu doğrultuda GKRY'nin ilan ettiği 1, 4, 5, 6, 7 numaralı parseller Türkiye'nin Doğu Akdeniz kıta sahanlığı göz önüne alındığında takriben 7 bin kilometrekarelik alanla çakışma göstermektedir. Ayrıca KKTC'nin ilan ettiği adanın güney bölgesinde yer almakta olan E, F ve G isimli bölgeler, GKRY'nin ilan ettiği 2, 3, 8, 9, 12 ve 13 numaralı parselleri ile çakışma içerisindedir (<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/10-soruda-dogu-akdeniz-de-enerji-denklemleri/1504248>).

GKRY tarafından ilan edilen bu parseller ise takriben KKTC'nin kıta sahanlığından 55 bin kilometrekare gasp etmektedir. GKRY tarafından ilan edilmiş diğer parseller olan 10 ve 11 numaralı parseller ise herhangi bir çakışma içerisinde olmamakla birlikte adanın kaynaklarından tüm ada halkının ortak yarar elde etmesi gerektiği düşünüldüğünde Kıbrıs Türklüğünün bu bölgede de haklarının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Başeren). GKRY'nin ilan ettiği 1, 4, 5, 6 ve 7 numaralı parsellerde ilan edilmiş olan ruhsat sahaları, Türkiye tarafından Türk kıta sahanlığıyla çatışması nedeniyle protesto edilmiştir. Türkiye, bu protesto ile yabancı menşeli araştırma şirketlerinin bu bölgede petrol ve doğalgaz aramalarına izin vermeyeceğini belirtmiş ve kıta sahanlığının vermiş olduğu hak ve menfaatlerin korunması amacıyla her türlü tedbiri alacağını bildirmiştir (https://www.mfa.gov.tr/no_-43_-15-subat-2012_-gkry_nin-actigi-ikinci-uluslararası-hidrokarbon-arama-ihâlesi.tr.mfa). 27 Kasım 2019 tarihinde Libya ile yapılmış olan Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırasına aykırıdır. Türkiye bölgede hali hazırda Fatih Derin Sondaj Gemisi, Yavuz Derin Sondaj Gemisi, Barbaros Hayreddin Paşa Sismik

Araştırma Gemisi ve Oruç Reis Sismik Araştırma Gemisi ile faaliyetlerine devam etmektedir (<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/10-soruda-dogu-akdeniz-de-enerji-denklemleri/1504248>).

Türkiye'nin Kıbrıs kapsamında enerji politikalarına yönelik politikası 1960 yılından itibaren garantörlük anlaşmasının doğal bir sonucu olarak Kıbrıs Türklüğünün haklarının korunması ve uluslararası hukuk ve hakkaniyet çerçevesinde hem KKTC'nin hem de kendi güvenliğinin ve haklarının korunması üzerine inşa edilmiştir. Bu doğrultuda GKRY'nin ilan ettiği 1, 4, 5, 6 ve 7 numaralı parsellere yönelik plan ve eylemleri Türkiye'nin kıta sahanlığını ihlal etmekte ve burada GKRY ile uluslararası enerji şirketlerinin ortak eylemleri Türkiye'nin ekonomik olarak haklarına ket vurma amacı taşımaktadır.

Şekil 3: Doğu Akdeniz'deki İhtilaflı Parseller

(Kaynak: Ece Göksedef (2021). Rusya Doğu Akdeniz'de Nasıl Bir Politika İzliyor?)

Halihazırda bölgeden çıkarılması planlanan hidrokarbon rezervlerinin Avrupa'ya kolay ve ucuz yoldan ulaştırılması için gerekli altyapıya sahip olmayan GKRY'nin, bir oldubitti ile adanın tek temsilcisi gibi uluslararası anlaşmalar yapmasına ve bu zenginlikten tek başına yararlanmasına izin verilmemesi, Türkiye'nin kırmızı çizgilerindendir. GKRY aynı zamanda ilan ettiği parsellerde uluslararası hukuka aykırı olarak uluslararası şirketler aracılığıyla bölgesel ve küresel güçlere sunmuş olduğu hidrokarbon rezervlerini

Kıbrıs'taki siyasi sorunların da çözümsüzlüğü için politik bir silah olarak kullanılmaktadır. Bu doğrultuda GKRY'nin maksimalist politikalarına karşılık Türkiye, KKTC ile birlikte araştırmalara devam ederken GKRY'nin hukuka aykırı olarak ilan ettiği parsellerde çıkarılacak olan hidrokarbon rezervlerine dair meşru talepler doğrultusunda hakça bir sınırlandırma yapılması bölgenin geleceği açısından en doğru politikadır.

GKRY'nin, Türkiye ve KKTC karşıtı enerji politikalarına devam etmesi, Türkiye'nin ve KKTC'nin talep ettiği hakça sınırlandırma önerilerine kapıyı kapatması ve bir oldubitti ile bölgedeki enerji kaynaklarına el koyma çabasına karşılık olarak nihayetinde donanma kuvvetlerinin gücünün kullanılarak yapılan kuvvet gösterisi olarak tanımlanabilen, “gunbot diplomasisi” olarak da adlandırılan noktaya gelinmiştir (Kozanhan, 2019: 25-27). Türk donanması, GKRY'nin maksimalist politikalarına ve ihlallerine karşılık 1 Nisan 2006 tarihinde Doğu Akdeniz'de yer alan Ceyhan Terminali çıkışına sahip petrol ulaşımının güvenliğinin yerine getirilmesi amacıyla başlatmış olduğu Akdeniz Kalkanı Harekâtı'nı genişletmiştir. Bugün de GKRY'nin hukuk dışı MEB ilanına dayanarak yapılmak istenilen arama ve sondaj faaliyetlerine karşılık olarak bir adet fırkateyn, bir adet korvet, iki adet hücumbot ve bir adet denizaltı ile devam etmektedir (<https://www.dzkk.tsk.tr/Harekat/icerik/akdeniz-kalkani-harekati>). Böylece Türk Donanması, ada çevresinde ve Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin gerçekleştirdiği sismik araştırma ve sondaj gemilerine sürekli olarak refakat etmektedir. Ayrıca 27 Şubat-8 Mart 2019 tarihleri arasında üç denizde eş zamanlı bir şekilde Mavi Vatan 2019 Taktik Tatbikatı (<https://www.dzkk.tsk.tr/Anasayfa/Basin?url=mavi-vatan-2019-taktik-tatbikati-3122020>), 25 Şubat-7 Mart 2021 tarihleri arasında ise 87 gemi, 27 uçak ve 20 helikopter ile Mavi Vatan 2021 Tatbikatı'nı icra etmiştir (<https://www.dzkk.tsk.tr/Anasayfa/Basin?url=mavi-vatan-2021-tatbikati-642021>). Araştırma sahalarına ilişkin olarak birçok kez NAVTEX de yayınlamış olan Türkiye, 2017 yılında İtalya menşeli Odin Finder isimli bir geminin, 2018 yılında ise yine İtalyan menşeli ENI şirketine ait geminin KKTC ve GKRY arasında çakışan bir bölge olan KKTC'nin F numarası ile parsellediği, GKRY'nin ise 3 numaralı parsel olarak ilan ettiği bölgeye girişini durdurmuştur (Tiryakioğlu, 2019b).

Özetle Türkiye, Doğu Akdeniz politikası çerçevesinde Kıbrıs çevresinde karşılıklı olarak ihtilaf gerçekleşsin ya da gerçekleşmesin, ada çevresinde bulunacak olan bir hidrokarbon rezervinden elde edilecek enerji gelirinin adanın tüm halkının ortak kullanımına açılması gerektiğini savunmaktadır. KKTC üzerindeki garantörlük kapsamında almış olduğu yetkiler çerçevesinde KKTC'nin ve Kıbrıs Türklüğünün haklarını savunmak adına ve yine uluslararası hukukun vermiş olduğu meşruiyet ile kendi haklarını savunmak adına GKRY'nin hukuka aykırı olarak bölgeyi parsellemesine ve hidrokarbon rezervlerine yönelik sondaj çalışmalarının ise hem diplomasi yönüyle hem de askerî açıdan karşısında durmaktadır.

5. Doğu Akdeniz'de Öne Çıkan Ülkelerin Enerji Politikaları

Yunanistan ve GKRY'nin, Doğu Akdeniz'deki maksimalist politikalarına ilişkin önceki bölümlerde değerlendirmeler yapılmasından ötürü çalışmanın bu bölümünde Yunanistan ve GKRY alt başlığı, Doğu Akdeniz Gaz Forumu ile Eastmed Boru Hattı çerçevesinde ele alınmış; diğer alt başlıklarda ise Doğu Akdeniz denkleminde öne çıkan ülkelerin enerji politikalarına yer verilmiştir.

a. Yunanistan-GKRY Açısından Doğu Akdeniz Gaz Forumu ile Eastmed Boru Hattı Projesi Çerçevesinde Doğu Akdeniz ve Diğer Ülkeler İle Olan İlişkiler

Türkiye'nin uluslararası hukuk çerçevesinde hakkaniyet ölçüsüyle hak ve çıkarlarını korumak amacıyla sürdürmüş olduğu etkili politika neticesinde Yunanistan ve GKRY Türkiye'nin içerisine dâhil edilmediği bir oluşum ve proje politikası benimsemiştir. 2011 yılından 2019 yılına kadar İsrail, GRKY ve Yunanistan arasında konuyla ilgili olarak 6 defa görüşme gerçekleştirilmiş ve 2019 yılında gayri resmi olarak İtalya, GKRY, Yunanistan, İsrail, Ürdün, Mısır ve Filistin'in katılımıyla Mısır'ın başkenti Kahire'nin merkez olarak seçildiği Doğu Akdeniz Gaz Forumu kurulmuştur. Forum 22 Eylül 2020 tarihinde ise atılan imzalarla resmileşmiştir. Kurulan forumun amacı ve hedefleri, bölgede bulunan doğal gaz ithal ve ihraç eden ülkelerin hedeflerini ve politikalarını aynı kapsamda buluşturmak, arz güvenliği sağlamak, çeşitli altyapı inşaları çerçevesinde karşılıklı olarak bağımlılık oluşturmak şeklinde

özetlenebilmektedir (Wolfrum, 2019). Nitekim Yunanistan'ın yıllık 6-7 milyar metreküp olan ihtiyacını Rusya ve Cezayir'den yüksek maliyetlerle karşılaması nedeniyle Doğu Akdeniz'deki enerji rezervleri büyük önem taşımaktadır (Stergiou, 2015: 425).

Doğu Akdeniz'den çıkarılacak olan gazın, Eastmed Boru Hattı Projesi kapsamında yaklaşık bin 900 kilometre uzunluğundaki bir boru hattı ile İsrail'den Girit, Yunanistan ve İtalya'ya ulaştırılması planlanmıştır. Böylece tahmini olarak 7 milyar dolar maliyete neden olması planlanan bu proje ile 2025 yılı olarak konulan hedef doğrultusunda çıkarılacak gazın Avrupa'ya taşınması ve Avrupa'nın gaz ihtiyacının yaklaşık olarak %10'unun karşılanması hedeflenmiştir. Doğu Akdeniz'deki doğal gazın çıkarılarak işletilmesi ve Avrupa'ya ulaştırılmasına yönelik bir proje için çok daha az maliyetli ve kısa bir boru hattı ile Türkiye'ye ulaşımının sağlanması, ardından Avrupa'ya ulaştırılması hem teknik açısından çok daha kolay hem de maliyet açısından çok daha ucuzdur. Bu nedenle Eastmed Boru Hattı Projesi'nin ana amaçlarından birinin Türkiyesiz bir Doğu Akdeniz enerji politikası yaratmak olduğunu söylemek mümkündür (Ayaz Avan, 2020: 99-100).

Mevcut gelişmeler ve Yunanistan ile GKRY ikilisinin politikaları çerçevesinde küresel bir güç olan ABD'nin konuya ilişkin yaklaşımı incelendiğinde ise görülmektedir ki; küresel rekabet içerisinde gerek politik, gerek askeri, gerekse ekonomik olarak mevcut hegemonyasına yönelik tehditlerin önüne geçme amacı içerisinde olan ABD, Doğu Akdeniz'e olan ilgisini özellikle eski ABD Başkanı Donald Trump döneminde arttırmıştır. Donald Trump'ın amacı Avrupa'ya Amerikan kaya gazının ihraç edilmesi ve Avrupa'nın Rus gazına olan bağımlılığını azaltmak iken aynı zamanda ABD için kazanç yaratmak olmuştur. 2016 yılındaki Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde bu konuya değinilmiş, ABD'nin müttefiklerine yönelik enerji ihracını gerçekleştirerek küresel manada enerji hegemonyasında da kazanım sağlayabileceği öngörülmüştür. Nitekim aynı yıl ABD, küresel pazarda petrol üretiminde üçüncü sıraya, doğal gaz üretiminde birinci sıraya yükselmiştir (Giuli, 2017).

2015 yılında Rusya'nın Esad Rejimi tarafından Suriye'ye davet edilmesinin ardından Sovyetler Birliği döneminden bu yana ilk kez; belki de o

dönemde daha da etkin olmakla birlikte Rusya, Tartus Limanı aracılığıyla Doğu Akdeniz'e erişim sağlamış ve bölgede bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Rusya'nın A2/AD olarak da adlandırılan alanı kapatma ve kontrol etmeye yönelik politikaları sonrasında Türkiye'nin de bölgedeki artan etkinliği ile birlikte ABD, Doğu Akdeniz'e yönelik politikalarında yeni bir stratejiye yönlendirmiştir (Rumer ve Sokolsky, 2021: 9-14).

Bu stratejinin sonucunda ABD, Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nun ve Eastmed Boru Hattı Projesi'nin desteklenmesi kararını almış (Tsafos, 2019), İsrail, Yunanistan ve GKRY'nin bölgedeki politikaları ile eşgüdümlü hareket etme doğrultusunda aynı zamanda 1987 yılından bu yana uygulanmakta olan GKRY'ye silah ambargosunu "2020 Mali Yılı Ulusal Savunma Yetki Tasarısı" ile kaldırmıştır (Baykan, 2020). ABD, böylece Türkiye'nin bölgedeki politikalarına yönelik bir "uyarı" yapmıştır.

Görüldüğü üzere ABD'nin politikası, Avrupa'ya gaz ihraç etmenin yanı sıra bölgedeki hegemonyasına tehdit yaratabilecek devlet ya da anlaşmalara karşı GKRY'nin içerisinde bulunduğu oluşumları desteklemek gibi karşıt politikalar üzerine kurulmuştur. Bölgede Rusya'nın artan etkinliğini kırmaya yönelik ittifak ve projeleri destekleyen politikası ile ABD, aynı zamanda NATO müttefikleri olan Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini arttırmasına karşı olumsuz bir politika gütmektedir. Trump'ın ardından gelen Joe Biden döneminde de değişmeyen bu politika, Doğu Akdeniz'in ABD kontrolünde olmasını amaçlamaktadır.

Mevcut gelişmeler Rusya açısından değerlendirildiğinde ise görülmektedir ki; 2015 yılında Suriye'deki çatışmalar nedeniyle Esad Rejimi'nin davetiyle Suriye'ye müdahil olan Rusya, Banyas adı verilen bölgeden Tartus Limanı'na kadar olan hat boyunca 25 yıllık sondaja yönelik hak sahibidir. Moksova'nın Doğu Akdeniz'deki enerji politikalarına yönelik stratejisi, dış politikasına benzerlik göstermektedir. Suriye'deki çatışmalar vesilesiyle Doğu Akdeniz'e inan Rusya sadece Suriye ile sınırlı kalmamış, GKRY'ne de ilgisini arttırmıştır. 2011 yılında GKRY'nin mali sıkıntılarından yararlanan Rusya, GKRY'ne yatırımlar yapmıştır. Böylece hem Rus parasının GKRY'nde güvence altına alınması hem de GKRY üzerinden Doğu Akdeniz politikalarına müdahil olunması amaçlanmıştır. Aynı şekilde Mısır ile sadece 2014 yılında 3,5 milyar

dolarlık silah anlaşması imzalayan Rusya Mısır üzerinden de Doğu Akdeniz'e yönelik müdahale sahası yaratmak istemektedir (Johnson, 2015).

Diğer bir küresel güç olan Çin'in Doğu Akdeniz politikası düşünüldüğünde her geçen yıl büyüyen ekonomik, askeri ve politik gücüyle ABD hegemonyasına meydan okumaya başlayan Çin'in, enerji ihtiyacının karşılanmasında ithalatçı bir konumda olmakla birlikte büyüyen ekonomisi ve artan enerji ihtiyacının yanı sıra bu enerji kaynaklarının istikrarlı ve güvenli bir şekilde ulaşımına ihtiyaç duyduğu aşikardır. Bu kapsamda enerji ithalat havuzunu genişletmek isteyen ve mevcut enerji ulaşımının güvenliğini kırmızı çizgisi olarak belirleyen Çin için Doğu Akdeniz giderek önem kazanan bir bölgedir.

2019 yılında küresel enerji tüketiminin yaklaşık olarak %24,3'ünü tek başına sağlayan Çin'in petrol için ana tedarikçi ülkeleri arasında başta Rusya, Suudi Arabistan, Angola, Irak, Umman, İran, Brezilya Kuveyt, Venezuela, Birleşik Arap Emirlikleri olmak üzere birçok ülke bulunmaktadır. Doğal gaz ithalatında ise Türkmenistan, Avustralya, Katar ve Malezya öne çıkmaktadır (<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>). Görüldüğü üzere Çin, enerji ithalat yelpazesini olabildiğince geniş tutmaktadır. Bu durum, Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan ve çıkması muhtemel hidrokarbon rezervlerinin Çin açısından önemini arttırmaktadır. Çin'in küresel politikaları nedeniyle ABD'nin yanı sıra bazı AB ülkeleri ve NATO gibi yapıların Çin'e karşı olan tutumu ve Çin'in enerji ithal etmiş oldukları bölgelerdeki politik, ekonomik ve askeri etkinlikleri Çin'in enerji güvenliği açısından tehdit yaratmaktadır. Bu noktada Çin için önemli olan husus, bölgedeki ittifaklar, çatışmalar ve gerilimlerin nihayetinde oluşan mevcut politik dengelerin siyasi kazanımlarından ziyade enerji kaynaklarında tehdit yaratmamasıdır. Bu nedenle ithal ettiği enerji havuzunda birçok ülkeyi barındıran Çin, aynı politika doğrultusunda yine keskin bir taraf seçmektense birçok ülkeye yatırım yapma yoluna gitmiştir (China Policy, 2017). Orta Doğu, Asya ve Afrika başta olmak üzere Çin'in enerji ihtiyacını ithal ettiği bölgelerde yine enerji sektöründe yatırımlar yaptığı görülmektedir. Ashdod Limanı'nın Süveyş Kanalı'na bağlantı nedeniyle İsrail'den kiralanmış olması, Çin için Doğu Akdeniz'deki yatırımlarının ve enerji

yollarının stratejik önemini göstermektedir (Lavi ve Efron, 2020). Yine Yunanistan ile ilişkileri değerlendirildiğinde 2016 yılında Pire Limanı'nı Yunanistan'dan satın alan Çin, bu limanı Avrupa'ya açılan bir kapı olarak görmekte, limanı lojistik merkez yapmanın yanı sıra bölge ülkeleriyle iletişimini arttırmaktadır (Sınır Çebi ve Kantar, 2021: 37-38).

Yunanistan ve GKRY'nin Doğu Akdeniz politikasına ek olarak ABD ve Rusya gibi küresel güçlerin bölgeye ilişkin kontrolü elinde bulundurma amaçlı müdahaleci politikalarına rağmen Eastmed Boru Hattı'nın hedef çıkış noktasından oldukça uzak bir noktada kalması ve yapıcı adımların henüz atılamamış olması, yüksek maliyeti ve siyasi gerilimleriyle gerçeklikten uzak olan bu projenin gerekliliği ile ilgili olarak projenin geleceğine ilişkin bazı soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir. Yüksek maliyete ek olarak İsrail ile Lübnan arasında 850 kilometrekarelik bir alanda bulunan sınır anlaşmazlığının çözülmemiş olması ile birlikte Türkiye ve GKRY arasındaki anlaşmazlıklar göz önüne alındığında doğal gazın güvenliğine ilişkin birçok olumsuzluk mevcuttur (<https://www.lebarmy.gov.lb/en/content/potential-conflict-between-lebanon-and-israel-over-oil-and-gas-resources-%E2%80%93-lebanese>).

Türkiye ve Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti arasında imzalanmış olan Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası ile Türkiye, uluslararası hukuka uygun bir şekilde Eastmed Boru Hattı'nın güzergahını bölmüştür. Bu kapsamda Eastmed Boru Hattı Projesi esasında ölü doğmuş bir projedir. Zira uluslararası hukuka uygun bir şekilde gerçekleştirilen mutabakat muhtırasının yanı sıra Türkiye, güçlü donanması ile de bölgede kazanmış olduğu bir haktan vazgeçmeyecektir. Özetle Türkiye'nin dâhil edilmediği bu projenin ve oluşumun, hangi ülkelere desteklenirse desteklensin gerçeklikte uygulanmasının neredeyse imkânsız ya da mantıksız olması nedeniyle Türkiye'nin bölgede oluşturulmak istenilen enerji ittifak ve projelerine hakça davet edilmesi, Yunanistan ve GKRY ile birlikte diğer ülkelerin izlemesi gereken adım olarak nitelendirilebilmektedir.

b. Fransa

1990-2010 yılları arasında “Barselona Süreci” ile “Akdeniz İçin Birlik” gibi bölgesel inisiyatiflerde önemli bir rol almış olan Fransa, Emmanuel

Macron'un liderliğinde hem AB içerisindeki politikalarını ve etkisini arttırmak hem de Akdeniz'deki Fransa etkisini arttırmak amacıyla Akdeniz G10'u adında bir projeyi ortaya atmış fakat proje beklenen ilgiyi görmemiştir (<https://en.qantara.de/content/frances-new-mediterranean-initiative-a-g10-summit-marked-by-pragmatism>). Libya üzerinden bölgede bir etkinlik kurma çabası içerisine giren Fransa, Libya'daki gayrimeşru güç olan Halife Hafter'i desteklerken, Hafter'in Trablus'u ele geçirememiş ve BM tarafından tanınmış meşru hükümet olan Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin Hafter'i püskürterek zaferler kazanmıştır. Bunun sonucunda Fransa 19 Ocak 2020 tarihinde düzenlenmiş olan Berlin Konferansı'nda ABD, Türkiye, Rusya, Birleşik Arap Emirlikleri ve Mısır gibi ülkeler sahada olduğu gibi masada da etkinliği göstermiş, Fransa etkisiz kalmıştır (Bibbo, 2021).

Politikada ve sahada Doğu Akdeniz'de beklediği kazanımları elde edemeyen Fransa, enerji politikalarında kazanım elde etmek adına aktif bir politika benimsemiş, bu süreçte GKRY ve Yunanistan ile birlikte hareket ederek Türkiye'ye karşı oldukça cüretkâr ve saldırgan politikalar izlemiştir. Bu süreçte Eastmed Boru Hattı Projesi'ni ve Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nu destekleyen Fransa'nın 8. ülke olarak Forum'a üyeliği 9 Mart 2021 tarihinde kabul edilmiştir (https://en.econostrum.info/France-joins-the-Eastern-Mediterranean-Gas-Forum_a921.html).

Doğu Akdeniz'de Yunanistan ve GKRY ile hareket eden enerji politikaları doğrultusunda Fransız Total şirketi, GKRY'nin 7 numaralı parsel olarak adlandırdığı bölgede derin sondaj yapma hakkını kazanmıştır. Ayrıca ABD'nin İsrail'e her alanda desteğini temel alan bölge politikaları doğrultusunda İsrail, Yunanistan, Mısır ve GKRY'nin oluşturduğu doğal gaz politikasına yönelik ittifakta yer almayı ya da bu ittifaka açık destek vermeyi benimseyen Fransa, böylece ABD ile olan ilişkilerinde de gelişme umut etmektedir (Pecinar, 2019).

Görüldüğü üzere mevcut siyasi politikalarından istediği başarıyı elde edemeyen Fransa, enerji politikalarında başarı elde etmek adına tarafsız bir şekilde Doğu Akdeniz'deki gelişmelere müdahil olurken, bir taraftan AB içerisinde Almanya'nın mevcut etkisini kırarak lider pozisyonunda politikalar

retme, diğer yandan Doğu Akdeniz'deki mevcut oluşumlara dâhil olarak Doğu Akdeniz'e dair politikalara da yön vermek istemektedir.

c. İtalya

Akdeniz, Rusya gibi bir ülkenin ardından İtalya'nın enerji ithalatı için son derece önemli bir bölge olarak varlığını sürdürürken, enerji kaynaklarının çeşitlenmesini de sağlamaktadır. 2017 yılının verilerine göre petrol ithalatının yaklaşık üçte ikisini bu bölgeden sağlayan İtalya, doğal gaz ithalatının %28'ini Cezayir'den, %6,7'sini ise Libya'dan sağlamaktadır (MED and Italian Energy Report, 2019: 66-76). ENI şirketi aracılığıyla Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon rezervlerinin keşfine iştirak eden İtalya, Trans Adriyatik Boru Hattı, Trans Akdeniz Boru Hattı ve Yeşil Akım gibi boru hatları ile enerji ihtiyaını karşılamakta, Akdeniz için bir enerji merkezi olmayı amaçlamaktadır (Tagliapietra, 2020).

Enerji ithalatını çeşitli bir havuzdan gerçekleştirmeyi ve yine ithalatın çeşitli boru hatları ile topraklarına ulaşmasını amaçlayan İtalya, bu doğrultuda resmi olarak 2020 tarihinde kurulmuş olan Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nun kurucu yeleri arasında yer alırken Eastmed Boru Hattı Projesi'ne bu strateji doğrultusunda yeşil ışık yakmuştur. Bununla birlikte İtalya bölgedeki politikalarında net bir taraf belirlememekle birlikte istikrara dayanmayan bir politika sürdürmektedir. Nitekim İtalya, 27 Kasım 2019 tarihli Türkiye ve Libya Ulusal Mutabakat Hkmeti arasında imzalanan Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası'nın ardından Eastmed projesinin l doğduğunu anlamıştır. Ocak 2020 tarihinde ise Eastmed Boru Hattı Projesi'nin imza törenine katılmayan İtalya, projenin oldukça maliyetli ve zor koşulları beraberinde getiren bir yapım süreci olduğunu belirterek ve Rusya'dan ithal edilen doğal gaza ciddi bir alternatif olamayacağını vurgulayarak çekincelerini ifade etmiştir (<https://www.timesofisrael.com/italys-foreign-minister-expresses-doubts-over-feasibility-of-eastmed-pipeline/>).

Özetle Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki enerji politikaları ile İtalya'nın benimsediği enerji politikası tam olarak uyuşmamakla birlikte, AB'nin diğer lider lkesi Almanya çok daha farklı politikalar izlemekte, Doğu Akdeniz'deki sorunlara ilişkin daha gerçekçi bir politika takip ederek Türkiye ile ortak

noktalarda buluşmaya yönelik kapıları daha açık bırakmaktadır. İtalya'nın bölgedeki enerji merkezi olma ve enerji ithalatının çeşitlendirilmesi politikası çerçevesinde Doğu Akdeniz'de ENI gibi şirketleri ile birlikte sürecin içerisinde yer almasının yanı sıra bölge ülkeleriyle ikili ilişkilerini geliştirmeye yönelik politikaları ise temel parametrelerinde zaman zaman değişimleri beraberinde getirmektedir.

d. Mısır ve İsrail

1999 ve 2000 yılında Noa ve Maria-B olarak adlandırılmış olan sahalarında gerçekleşen gaz rezervinin ardından İsrail'in Doğu Akdeniz'deki enerji rezervlerine olan ilgi ve politikaları artmış, bu süreci 2009 yılında Tamar adı verilen sahada gerçekleştirilen 283 milyar metreküplük rezerv izlemiştir. İsrail, 2012 yılında enerji ihtiyacının ancak %13,4'ünü kendisi karşılayabilmekte, kalan enerji ihtiyacından %49,3'ü petrol ve %35,4'ü kömür olmak üzere büyük çoğunluğu ithal etmektedir. Tamar adı verilen sahadan çıkarılan doğal gazın 2015 yılında işletilmesiyle birlikte ise İsrail'de yeni bir dönem başlamıştır. 2015 yılında artık elektrik ihtiyacının %60-65'ini kendi kaynaklarından karşılar hâle gelen İsrail, 2030 yılında ülkenin enerji üretim ve tüketimine yönelik kısmın en az %70'ini doğal gaz kaynaklarından karşılamayı planlamaktadır (Sachs ve Boersma, 2015: 1-7). Zira 2017 yılında elektrik üretiminin %66'sını doğal gazdan, %27'sini kömür rezervlerinden, %7'sini ise diğer enerji kaynaklarından karşılar hâle gelmiştir (<https://www.lnrg.technology/2017/08/31/annual-overview-of-electricity-production-in-israel-2017/>). Böylece Doğu Akdeniz'deki keşiflere kadar enerji açısından fakir bir ülke olan İsrail, keşiflerle birlikte giderek kendi kendisine yetebilme kapasitesini arttırmıştır. Leviathan adı verilen sahada olduğu gibi keşfedilen diğer büyük rezervlerle birlikte İsrail, enerji tüketiminde dışa bağımlılığı azaltmanın yanı sıra mevcut doğal gazın ihracına başlamak, bölgede ekonomik ve politik gücünü arttırmak istemektedir.

Enerji rezervlerinin dışa bağımlılığını azaltmasından ardından ihracı üzerine yapılan planlamalarda İsrail, Yunanistan ve GKRY ile birlikte hareket etmiştir. Bu yaklaşım Filistin ve Lübnan'a karşı doğrudan bir dışlayıcı eylem olmakla birlikte dolaylı olarak da Türkiye'yi geri plana atmaya yönelik bir adım olarak değerlendirilmiştir. 1948 yılındaki kuruluşundan bu yana sürekli olarak

düşman devletlerin etrafında “ölüm kalım mücadelesi verdiği” yönünde bir anlayışa sahip olan İsrail, Yunanistan ve GKRY ile işbirliği yaparak hem bölgedeki enerji sektöründe daha fazla yer sahibi olmak hem de sadece Yunanistan ve GKRY ile değil aynı zamanda diğer Avrupa ülkeleri ile olan ilişkileri geliştirmeyi amaçlamaktadır (Akyener, 2017). Tüm bu hedeflere rağmen Doğu Akdeniz Gaz Forumu ve Eastmed Boru Hattı Projesi’nde yer alan İsrail, gelişmelerin nihayetinde geline nokta Eastmed gibi bir projenin ölü doğduğunu ve Türkiye’nin bölgedeki enerji oluşumlarından ve planlarından dışlanarak herhangi bir ilerleme kaydedilemeyeceğini görmektedir.

Mısır, Orta Doğu ülkeleri arasındaki en kalabalık nüfusuyla enerji ihtiyacı da günden güne artan bir potansiyel taşımaktadır. Enerji kaynakları açısından fakir bir ülke olmayan Mısır’da 1965 yılında Mısır Petrolleri (General Petroleum Corporation) adındaki millî petrol şirketi kurulmuştur. Önceleri hidrokarbon enerji ihtiyacında dışa bağımlılık yaşamayan Mısır’da artan nüfus, siyasi krizler ve diğer nedenlerden ötürü 2009 yılında günlük 730 bin varil olan petrol üretimi 2019 yılında üretimi günlük 686 bin varile düşmüştür (<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>).

2015 yılında Zohr adı verilen sahada keşfedilmiş olan 850 milyar metreküplük doğal gaz rezervi bu nedenle Mısır için hayati bir öneme sahiptir. Zira 1980-1990 1,8 trilyon metreküp doğal gaz hacmiyle enerji ihtiyacını büyük bir oranda karşılayan Mısır’da 2014 yılından itibaren enerji tüketiminin, üretimi geçmesiyle birlikte talepler karşılanamaz hâle gelmiştir. Nitekim 2011 yılında 60 milyar metreküp doğal gaz üretebilen Mısır’ın 2014 yılındaki üretimi 50 milyar metreküpe düşmüştür (Tagliapietra, 2017: 13).

Zohr adı verilen doğal gaz sahası ile Doğu Akdeniz’e sahil devletler içerisinde bölgenin en büyük doğal gaz rezervine sahip ülkesi konumuna geçen Mısır, doğal gazda ithalatçı rolünden kurtulmak için önemli bir adım atmıştır. Hali hazırda Süveyş Kanalı gibi stratejik bir geçişe sahip olan Mısır, Doğu Akdeniz’deki diğer bölge ülkelerine ek olarak geçmiş yıllardan bu yana daha fazla tecrübeye sahiptir. Bu nedenle Doğu Akdeniz’deki enerji rezervleri, Mısır’ın

enerji ihtiyacının karşılanması yanı sıra enerji transfer merkezi olması hedeflerini beraberinde getirmektedir.

Mısır ve İsrail'i buluşturan nokta ise her iki ülkenin de Avrupa'ya doğal gaz ihracında yer almayı hedefleyen planlarının kesişmesi olmuştur. 2018 yılında iki ülke arasında 15 milyar dolarlık enerji anlaşması imzalanırken; İsrail'de faaliyet gösteren Noble ve Delek şirketleriyle Mısır'daki Dolphing şirketi, on yıllık süre boyunca 64 milyar metreküp doğal gaz tedariki konusunda anlaşma sağlamıştır. Bu kapsamda İsrail'in Leviathan adını vermiş olduğu sahadan sağlanacak olan doğal gazın Mısır'da sıvılaştırılması ve Avrupa'ya pazarlanması hedeflenmiştir. Bu kapsamda anlaşmanın, İsrail'in hedeflediği gibi doğal gaz ihracatçısı olması için, Mısır'ın ise bir enerji merkezi olması için ortak amaca hizmet edeceği düşünülmüştür (Halon, 2020).

Bölgede İsrail ile geliştirdiği ilişkileri ve ortak enerji politikalarına ek olarak GKRY ve AB ile de ilişkilerini geliştirmeyi hedefleyen Mısır, Doğu Akdeniz sahasında GKRY'nin uluslararası hukuka aykırı bir şekilde ilan ettiği doğal gaz sahalarından çıkarmayı planladığı doğal gazın Mısır üzerinden Avrupa'ya ihraç edilmesini planlamaktadır. Enerji ihtiyacının yaklaşık %40'ın üzerinde Rusya'dan sağlayan ve Rusya'ya bağımlılıktan kurtulmak isteyen AB ülkeleri, zaten GKRY'nin birlik üyesi olması nedeniyle yanında yer alırken Mısır ile yapılması planlanan bu projeye de olumlu bakmaktadır (Cingolo, 2016: 3-6).

İsrail ve Mısır'ın Avrupa'ya gaz ihraç etme hedefi ile aynı noktada buluşan, enerji ihtiyacını %40'ın üzerinde Rusya'dan sağlayan Avrupa'nın amacı, Doğu Akdeniz'deki enerji rezervlerinin işletilerek Avrupa'ya ulaştırılması ve Rusya'ya olan bağımlılığın azaltılması ve böylece dış politikada Rusya'nın müdahale potansiyelinin önüne geçmek iken Rusya'nın amacı, bölgedeki etkisinin artarak devam etmesidir (Ciaboco, 2020). Nitekim ABD'nin bölgedeki Rus etkisini kırmaya yönelik girişimlerine rağmen Rusya, bir taraftan GKRY'nin Pafos ve Limasol limanlarını askerî amaçla kullanmaya devam etmekte, diğer taraftan Rus Gazprom şirketinin Lübnan ve Mısır ile olan anlaşmaları bulunmaktadır. Bununla birlikte yine bir Rus firması olan Lukoil, Mısır'ın Zorh adı verilmiş olan sahasındaki bir bölümü satın almış, Novatek şirketi ise Total ve ENI şirketleriyle konsorsiyum oluşturmuştur (Bayrak, 2019).

Avrupa'ya gaz ihraç etme hedefi çerçevesinde İsrail ile ortak bir politikada buluşma potansiyeline sahip olan Mısır ile Rusya'nın mevcut anlaşmaları denklemi zorlaştırırken diğer taraftan İsrail'in, Yunanistan ve GKRY'ye ek olarak Rusya ile bölgede ortak politikalarda buluşma ihtimali, Türkiye'nin bölgedeki politikalarına karşı siyasi bir direncin daha ortaya çıkarılması ihtimalini beraberinde getirmektedir. (Stergiou, 2012). Bu kapsamda değerlendirildiğinde Doğu Akdeniz'deki enerji rezervlerinin işletilmesi ve kullanılması sonucunda oluşacak arz, Rusya'nın Avrupa'ya olan enerji ihracında belirli azalmalara neden olmakla birlikte çok büyük bir etki yaratacak güce ulaşmamıştır. Rusya ise her halükarda Soğuk Savaş'ın ardından ilk kez Doğu Akdeniz'e güçlü bir şekilde konuşlanmış ve bölgedeki hegemonyayı kırmış iken mevcut konjonktürün bozulmasını istememektedir. Bu nedenle ABD'nin Doğu Akdeniz'de aktif bir dış politikayı amaçlayan politikaları da göz önüne alındığında Rusya'nın, bölgede keşfedilen enerji rezervlerinin işletilmesi ve ulaşımının sağlanması ya da yeni enerji rezervlerinin bulunması halinde bölgedeki ittifak ve oluşumlardan bağımsız kalmamayı, sürecin içerisinde aktör olarak varlığını sürdürmeyi amaçladığını söylemek mümkündür. Özetle, enerji ihtiyacından ziyade bölgenin jeopolitik konumunu stratejik hedefleri için kullanan Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki varlığından vazgeçmek gibi bir planı yoktur.

Rusya'nın Mısır ve Lübnan ile olan anlaşmalarının yanı sıra GKRY'nin limanlarını kullanması doğrultusunda ortaya çıkan denklemlerde bölgeye uzun bir süredir yatırım yapan diğer bir ülke olan Çin, göz ardı edilmemelidir. Çin'in 2005 yılından 2020 yılına kadar yapmış olduğu deniz aşırı yatırımlarının değeri 2 trilyon doları aşmaktadır. Sadece Arap Ortadoğu ve Kuzey Afrika olarak adlandırdığı bölgedeki yatırımları, 2005 ve 2020 yılları arasında 196 milyar doları geçmiştir. Aynı yıllar arasında Doğu Akdeniz'de en çok yatırım yapmış olduğu bölgelere bakıldığında Mısır'a 23 milyar dolar, Türkiye'ye 15,9 milyar dolar, İsrail'e 12,6 milyar dolar, Suriye'ye 4 milyar dolar, GKRY'ye ise 300 milyon dolar yatırım yapmış olduğu görülmektedir. Bu süreçte Mısır'a yapılan yatırımın 8,7 milyar dolarını, İsrail'e yapılan yatırımın 520 milyon dolarını, Türkiye'ye yapılan yatırımın 9,7 milyar dolarını, Suriye'ye yapılan yatırımın 3,7

milyar dolarını enerji yatırımları oluşturmuştur (<https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>).

Görüldüğü üzere özellikle Tek Kuşak Tek Yol girişimiyle de bölgeye olan ilgisini arttıran Çin için Asya, Avrupa ve Afrika'daki bağlantılar açısından Doğu Akdeniz son derece merkezi bir konumda yer almaktadır. Bu doğrultuda bölge ülkeleri ile işbirliğini geliştiren Çin, enerji başta olmak üzere ulaştırma ve telokomünikasyon altyapısına yatırımlar gerçekleştirmektedir (Sınır Çebi ve Kantar, 2021: 34-37). Zira büyüyen ekonomisiyle birlikte büyüyen bir enerji ithalatına ihtiyaç duyan Çin'in ekonomik kırılganlık yaşamaması açısından enerji ithal ettiği bölgelerden ulaşımın kolay, kaliteli ve güvenli olması politikasının temelini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Mısır ve İsrail çerçevesinde ortaya çıkması muhtemel denklemlerde sadece ABD ya da Rusya değil, enerji hatlarını korumak ve geliştirmek isteyen ve bu kapsamda yatırımlarına devam eden, ithalat ve ihracatının kesişim bölgesi Doğu Akdeniz'de tarafgirlikten ziyade ikili ilişkiler üzerine kurulu bir politika yürüten Çin de dikkate alınmalıdır.

Görüldüğü üzere Mısır ve İsrail bir taraftan Doğu Akdeniz'deki keşifler ile iç enerji taleplerini karşılama politikası ve ithalata zorunlu kalmama üzerine kurulu politikasına devam ederken diğer taraftan Avrupa'ya ihraç ve enerji transfer merkezi olarak bölgesel güçlerini arttırma yolundadır. Bununla birlikte ABD'nin aktif olmayı hedefleyen politikası, Rusya'nın bölgedeki ittifak ve oluşumlardan bağımsız kalmamayı hedefleyen politikası ve bölge ülkelerine yatırımlarına devam eden Çin, muhtemel denklemleri çeşitlendirmektedir.

e. Lübnan

Mezhep temelli politik sistemi, zaim adı da verilen feodal aileler ve ailelerin liderliğindeki partilerin boyunduruğunda uzun yıllar boyunca iç çatışmalara ve gerginliklere sahne olan Lübnan, 2011 yılında Suriye'de başlayan çatışmaların ardından 1,1 milyon sığınmacıya ev sahipliği yapmanın yanı sıra devam eden siyasi çıkmazlar ile birlikte 4 Ağustos 2020 tarihinde Beyrut'ta gerçekleşen patlamanın sonucunda mevcut krizlerin derinleştiği bir ülke olmuştur. Elektrik üretimi için gerekli enerji kaynağının %90'ından fazlasını ithal eden Lübnan için Doğu Akdeniz'deki kaynaklar büyük bir önem taşımaktadır.

Bununla birlikte İsrail ile 850 kilometrekarelik bir alanda yaşanan sınır anlaşmazlığı tehdit yaratmaktadır (İstikbal ve Boyraz, 2019: 77).

2009 yılında elektrik üretiminde ithal edilen doğalgazı kullanmaya başlayan Lübnan, mevcut ihtiyacını Arap Doğalgaz Boru Hattı vasıtasıyla Mısır'dan sağlamaktayken boru hattına düzenlenen saldırılar ve ödeme konusunda yaşanan gecikmeler nedeniyle mevcut boru hattının kullanımı iptal edilmiştir. Doğu Akdeniz'deki sahasında 2012 yılında Spectrum isimli enerji şirketine ruhsat veren Lübnan'ın ruhsatları 2017 yılında parlamentoda kabul edilmiştir. İsrail ise Lübnan'ın ihâleye çıkarmış olduğu 1, 4, 8, 9 ve 10 numaralı parsellerden 8, 9 ve 10 numaralı parsellerin İsrail'in kıta sahanlığında yer aldığını iddia etmektedir. Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon rezervlerinin kullanımı ile enerji ihtiyacını karşılamak ve dış borçların ödemesinde kullanılarak daha istikrarlı bir ekonomi hedefine katkıda bulunmak isteyen Lübnan'a karşı İsrail'in uyguladığı politikalar neticesinde Lübnan, Doğu Akdeniz Gaz Forumu ve Eastmed Boru Hattı Projesi'ne de dâhil edilmemiştir. Bu nedenle Lübnan, Doğu Akdeniz'deki enerji politikalarında atıl bir durumda kalmaktadır (Salameh ve Chedid, 2020: 1-11).

6. Sonuç

Çalışma süresince görüldüğü üzere Doğu Akdeniz, sadece bölge ülkeleri açısından değil aynı zamanda küresel politikalar açısından da öneme haiz olan stratejik konumunun yanı sıra son yıllarda keşfedilmeye başlanan enerji rezervleriyle birlikte politik ve askeri rekabetin yanı sıra enerji politikalarında da önem arz eden rekabetleri beraberin getirmiştir. Türkiye Doğu Akdeniz'de en uzun sınıra sahip ülke olarak uluslararası hukukun ve hakkaniyet ilkesinin gerektirdiği doğrultuda hakça bir sınırlandırma ile birlikte Kıbrıs Türklüğünün gözetilmesi amacıyla hem sahada hem de diplomasi kanallarıyla mücadelesini sürdürmektedir. Mevcut mücadele sadece politik manada ulusal çıkarları gözetmekle kalmamakta; aynı zamanda ithalata dayalı enerji ihtiyacının azaltılması yönünde bir gelecek perspektifi sunmayı amaçlamaktadır. Ek olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni hak ve talepleri garantörlük yetkisi çerçevesinde korunmaktadır.

Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Kesimi ise uluslararası hukukla bağdaşmayan maksimalist politikalar çerçevesinde süreci yürütme amacı içerisindedir. Elbette bu amaç sadece politik değil; aynı zamanda enerji politikaları çerçevesinde şekillenmektedir. Her iki ülke de enerji ihtiyacını karşılamaya yönelik kaynak arayışının yanı sıra Doğu Akdeniz Gaz Forumu ve Eastmed Boru Hattı Projesi gibi oluşumlarla bölgede çıkarılacak olan doğal gazın Avrupa'ya ulaşımında ana aktörler arasında yer almayı hedeflemektedir. Lübnan'ın İsrail ile olan gerilimleri nedeniyle İsrail tarafından daha atıl bırakıldığı bu süreçte, İsrail sahalarında çıkarılacak hidrokarbon rezervlerinin Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi aracılığıyla Avrupa'ya ulaşması amacıyla kurulmuş olan ittifaka iştirak ederken Mısır ve İtalya enerji geçiş merkezi olmayı, Fransa ise koloniler döneminde olduğu gibi bölge siyasetine yön vermeyi amaçlamaktadır. Bununla birlikte bölgedeki rezervlerinin işletilmesi halinde Türkiye hala en kolay ve güvenli ulaşım yolu olarak varlığını sürdürmektedir. Bölgedeki hidrokarbon rezervlerinin varlığının büyük bir etki yaratmadığı ABD, Rusya ve Çin gibi küresel güçler için ise politikalar daha çok karşılıklı cephelerin kazanımı ve kayıpları üzerine yoğunlaşmaktadır. ABD, bölgede Rusya'nın etkisinin kırılmasını hedefleyerek bir politika yürütürken; Rusya, mevcut kazanımlarını kaybetmemek için süreç içerisinde rol almayı istemekte, Çin ise her geçen gün daha da büyüyen ekonomisiyle çoğunluğunu ithal ettiği enerji ihtiyacının güvenliği üzerine politikalar üretmektedir.

Özetle bölgede keşfedilmeye devam edilen rezervlerin yaratacağı etki, belki de mevcut kapasitesinin üzerine çıkarak sadece enerji politikaları çerçevesinde strateji ve ihtilafları doğurmamakta, aynı zamanda Kıbrıs gibi tarihsel gerilimleri içerisinde barındıran gerçeklikleri de beraberinde getirmektedir. Gerek bölge ülkeleri, gerekse küresel güçler, ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla kurmuş oldukları bloklar ve ittifaklar dâhilinde hareket ederken bölgedeki gerilimleri ve çatışmaya doğru ilerleyen süreci önlemenin en tabi yolunun Türkiye'nin üzerinde durduğu hakça bir sınırlandırma çerçevesinde hakkaniyete dayalı olarak iş birliği ile sağlanacağını gözden kaçırmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

- Ayaz Avan, E. (2020). Doğu Akdeniz Yetki Alanları Sorunu: Türkiye'nin Politikası ve AB'nin Yaklaşımı, *Avrasya Etüdleri*, 26(58), 87-112.
- Başeren, S. H. (2010a), *Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı*, İstanbul: Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Başeren, S. H. (2010b). Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 8(14),129-184.
- Furuncu, Y. (2020). Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Hidrokarbon Arama ve Sondaj Politikası, *Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin Hakları*, ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran, İstanbul: SETA Kitapları, 231-248.
- İstikbal, D. ve Boyraz, H. M. (2019). Doğu Akdeniz Enerji Kaynaklarına Ekonomi-Politik Bir Yaklaşım, *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 3(5), 69-86.
- Kozanhan, M. K. (2019). Güç Kavramı ve Donanmaların Yumuşak Güç Unsuru Olarak Diplomaside Kullanılması, *Mavi Vatan'dan Açık Denizlere Dergisi*, 1(2), 22-29.
- Özer, S. (2013). Doğu Akdeniz'de Enerji Güvenliği ve Savaşları, *Ortadoğu Analiz*, 5(60), 68-79.
- Pazarcı, H. (2015). *Uluslararası Hukuk*, Ankara: Turhan Yayınevi.
- Salameh, R. ve Chedid, R. (2020). Economic and Geopolitical Implications of Natural Gas Export from the East Mediterranean: The Case of Lebanon , *Energy Policy*, 140.
- Sınır Çebi, G. ve Kantar, G. (2021). Çin'in Doğu Akdeniz'deki Artan Rolü, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 29-43.

- Stergiou, A. (2015). Greek–Israeli Defense and Energy Ties: Writing a New Chapter in Bilateral Relations, *Israel Journal of Foreign Affairs*, 417-428.
- Tagliapietra, S. (2017). Energy: A Shaping Factor for Regional Stability in the Eastern Mediterranean: The Case for Pragmatism, Belgium: European Parliament Directorate-General for External Policies Policy Department.
- Yaycı, C. (2012). Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye, *Bilge Strateji*, 4 (6), 1-70.
- Yorulmaz, R. (2019). Sıcak Gündem: Doğu Akdeniz, *Ortadoğu Analiz*, 10(88), 80-83.

Raporlar

- Acer, Y. (2019). Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanları ve Türkiye-Libya Mutabakatı, İstanbul: SETA.
- Birleşmiş Milletler Enformasyon Merkezi (UNIC) (2001). Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, Ankara.
- China Policy (2017). China Going Global between Ambition and Capacity, Beijing.
- Cingolo, J. (2016). The New Energy Resources in the Centre-East Mediterranean Potential Current and Future Geo-Strategic Consequences, Rome: Istituto Affari Internazionali.
- Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2020). Doğu Akdeniz Denkleminde Stratejik Adım: Türkiye-Libya Mutabakatı, İstanbul.
- Giuli, M. (2017). Trump’s Gas Doctrine: What Does it Mean for the EU?, Brussels: European Policy Commentary.
- Matching Energies Foundation (2019). MED and Italian Energy Report: Energy Sources, Flows and Strategies of Italian between Europe and Mediterranean, Napoli.

- Rumer, E. ve Sokolsky, R. (2021). *Russia in the Mediterranean Here to Stay*, Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- Sachs, N. ve Boersma, T. (2015). *The Energy Island: Israel Deals with its Natural Gas Discoveries*, Brookings Policy Paper.
- T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu Starteji Geliştirme Dairesi Başkanlığı (2021). *Doğal Gaz Piyasası 2020 Yılı Sektör Raporu*, Ankara.
- T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu Starteji Geliştirme Dairesi Başkanlığı (2021). *Petrol Piyasası 2020 Yılı Sektör Raporu*, Ankara.
- Wolfrum, S. (2019). *Israel's Contradictory Gas Export Policy: The Promotion of a Transcontinental Pipeline Contradicts the Declared Goal of Regional Cooperation*, Berlin: SWP Comment.

İnternet Kaynakları

- 10 Soruda Doğu Akdeniz'de Enerji Denklemi (2019). 25 Mayıs 2021'de [https://www.aa.com.tr /tr/turkiye/10-soruda-dogu-akdeniz-de-enerji-denklemi/1504248](https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/10-soruda-dogu-akdeniz-de-enerji-denklemi/1504248) adresinden alınmıştır.
- Akyener, O. (2017). *İsrail'in Dillendirilmeyen Planı*, 3 Haziran 2021'de <https://www.tespam.org/israilin-dillendirilmeyen-plani/?v=e-be021079e5a> adresinden alınmıştır.
- Annual Overview of Electricity Production in Israel 2017 (2017). 3 Haziran 2021'de <https://www.lnrg.technology/2017/08/31/annual-overview-of-electricity-production-in-israel-2017/> adresinden alınmıştır.
- Barbara B. (2021). *Berlin Conference: Another Failure in the Libya Crisis*. 25 Mayıs 2021'de <https://www.middleeasteye.net/opinion/berlin-conference-another-failure-libya-crisis> adresinden alınmıştır.
- Başeren, S. H. (2019). *Doğu Akdeniz'deki Sondaj Krizinin Müsebbibi GKRY ve AB'dir*. 30 Mayıs 2021'de <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/dogu-akdenizdeki-sondaj-krizinin-musebbibi-gkry-ve-abdir/1614496> adresinden alınmıştır.

- Başeren, S. H. (2020). Çıkılmaz Sokakta Fransa ve Yunanistan Nereye Kadar?, 1 Haziran 2021'de <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/cikmaz-sokakta-fransa-ve-yunanistan-nereye-kadar-/1923596> adresinden alınmıştır.
- Başeren, S. H. Doğu Akdeniz'de Gerilim, 24 Mayıs 2021'de <https://tudav.org/calismalar/deniz-alanlari/munhasir-ekonomik-bolge/dogu-akdeniz-serhat-h-baseren/> adresinden alınmıştır.
- Baykan, D. (2020). ABD Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ne Yönelik Silah Ambargosunu Kaldırdı, 1 Haziran 2021'de <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-guney-kibris-rum-yonetimine-yonelik-silah-ambargosunu-kaldirdi-/1960243> adresinden alınmıştır.
- Bayrak, Y. (2019). Doğu Akdeniz Bağlamında Rusya, 2 Haziran 2021'de <https://www.tespam.org/dogu-akdeniz-baglaminda-rusya-yahya-bayrak/> adresinden alınmıştır.
- BP Statistical Review of World Energy 2020 69th Edition (2020). 1 Haziran 2021'de <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf> adresinden alınmıştır.
- China Global Investment Tracker (2020). 3 Haziran 2021'de <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/> adresinden alınmıştır.
- Ciaboco, S. (2020). Towards Europe's Energy Diversification: The Eastern Mediterranean Option, 3 Haziran 2021'de <https://www.thenewfederalist.eu/towards-europe-s-energy-diversification-the-eastern-mediterranean-option?lang=fr> adresinden alınmıştır.
- France's New Mediterranean Initiative: A G10 Summit Marked by Pragmatism (2019). 26 Mayıs 2021'de <https://en.qantara.de/content/frances-new-mediterranean-initiative-a-g10-summit-marked-by-pragmatism> adresinden alınmıştır.
- France Joins the Eastern Mediterranean Gas Forum (2021). 28 Mayıs 2021'de https://en.econostrum.info/France-joins-the-Eastern-Mediterranean-Gas-Forum_a921.html adresinden alınmıştır.

- Göksedef, E. (2021). Rusya Doğu Akdeniz’de Nasıl Bir Politika İzliyor?, 5 Haziran 2021’de <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56910325> adresinden alınmıştır.
- Halon, E. (2020). Israel Starts Exporting Natural Gas to Egypt, 3 Haziran 2021’de <https://www.jpost.com/breaking-news/israel-starts-exporting-natural-gas-to-egypt-energy-ministers-say-614214> adresinden alınmıştır.
- Italy’s Foreign Minister Expresses Doubts over Feasibility of Eastmed Pipeline (2020). 27 Mayıs 2021’de <https://www.timesofisrael.com/italys-foreign-minister-expresses-doubts-over-feasibility-of-eastmed-pipeline/> adresinden alınmıştır.
- Johnson, K. (2015). Putin’s Mediterranean Power Play in Syria. 3 Haziran 2021’de <https://foreignpolicy.com/2015/10/02/putins-mediterranean-power-play-in-syria-navy-tartus-fleet/> adresinden alınmıştır.
- Koukakis, N. (2019). ExxonMobil Makes Biggest Natural Gas Discovery in Two Years of the coast of Cyprus, 3 Mayıs 2021’de <https://www.cnn.com/2019/02/28/exxonmobil-makes-big-natural-gas-discovery-off-the-coast-of-cyprus.html#:~:text=An%20offshore%20oil%20platform.&text=ATHENS%2D%20Exxon%20Mobil%20announced%20on,the%20world's%20largest%20such%20discoveries> adresinden alınmıştır.
- Lavi, G. ve Efron, S. (2020). Foreign Involvement in Strategic Infrastructures Requires Clear Guidelines, 2 Haziran 2021’de <https://www.inss.org.il/publication/china-and-the-israeli-infrastructure/> adresinden alınmıştır.
- Lebanese Armed Forces (2011). Potential Conflict Between Lebanon and Israel Over Oil and Gas Resources- A Lebanese Perspective, 2 Haziran 2021’de <https://www.lebarmy.gov.lb/en/content/potential-conflict-between-lebanon-and-israel-over-oil-and-gas-resources-%E2%80%93-lebanese> adresinden alınmıştır.
- Özgen, C. (2019). Doğu Akdeniz’de Deniz ve Enerji Güvenliği, 26 Mayıs 2021’de https://tasam.org/Files/Icerik/File/Pages_from_akdeniz_pdf_8486e1a1-bebd-4769-8836-f2852b31cc79.pdf adresinden alınmıştır.

- Pecinar, A. (2019). Total in Eastern Mediterranean, 2 Haziran 2021'de <https://wsimag.com/economy-and-politics/57951-total-in-eastern-mediterranean> adresinden alınmıştır.
- Stergiou, A. (2012). Russian Policy in the Eastern Mediterranean and the Implications for EU External Action, 2 Haziran 2021'de <https://www.iss.europa.eu/content/russian-policy-eastern-mediterranean-and-implications-eu-external-action> adresinden alınmıştır.
- Tagliapietra, S. (2017). Eastern Mediterranean Gas: What Prospects for the New Decade?, 26 Mayıs 2021'de <https://www.bruegel.org/2020/02/eastern-mediterranean-gas-what-prospects-for-the-new-decade/> adresinden alınmıştır.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2011). No: 216, 21 Eylül 2011 Türkiye-KKTC Kıta Sahanelığı Sınırlandırma Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Dışişleri Bakanlığı Basın Açıklaması, 15 Mayıs 2021'de https://www.mfa.gov.tr/no_-216_-21-eylul-2011-turkiye_-kktc-kita-sahanligi-sinirlandirma-anlasmasi-imzalanmasina-iliskin-disisleri-bakanligi-basin-ac_.tr.mfa adresinden alınmıştır.
- T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü (2011). Türkiye Cumhuriyeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Arasında Akdeniz'de Kıta Sahanelığı Sınırlandırılması Hakkında Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı, 18 Mayıs 2021'de <https://www2.tbmm.gov.tr/d24/1/1-0471.pdf> adresinden alınmıştır.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2012). No: 43, 15 Şubat 2012, GKRY'nin Açtığı İkinci Uluslararası Hidrokarbon Arama İhâlesi, 18 Mayıs 2021'de https://www.mfa.gov.tr/no_-43_-15-subat-2012_-gkry_nin-actigi-ikinci-uluslararası-hidrokarbon-arama-ihâlesi.tr.mfa adresinden alınmıştır.
- T.C. Milli Savunma Bakanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Akdeniz Kalkanı Harekâtı, 15 Mayıs 2021'de <https://www.dzkk.tsk.tr/Harekât/icerik/akdeniz-kalkani-harekâti>, adresinden alınmıştır.

T.C. Milli Savunma Bakanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Mavi Vatan 2019 Taktik Tatbikatı, 16 Mayıs 2021'de <https://www.dzkk.tsk.tr/Anasayfa/Basin?url=mavi-vatan-2019-taktik-tatbikati-3122020> adresinden alınmıştır.

T.C. Milli Savunma Bakanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Mavi Vatan 2021 Tatbikatı, 18 Mayıs 2021'de <https://www.dzkk.tsk.tr/Anasayfa/Basin?url=mavi-vatan-2021-tatbikati-642021> adresinden alınmıştır.

Tiryakioğlu, M. B. (2019). Doğu Akdeniz'de Enerji Denklemi-1, 28 Mayıs 2021'de <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/dogu-akdenizde-enerji-denklemi-1/1474137>, (Erişim adresinden alınmıştır).

Tiryakioğlu, M. B. (2019). Doğu Akdeniz'de Enerji Denklemi-2, 26 Mayıs 2021'de <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/dogu-akdeniz-enerji-denklemi-2/1475013> adresinden alınmıştır.

Tsafos, N. (2019). The United States in the East-Med: A Case Study in Energy Diplomacy, 2 Haziran 2021'de <https://www.csis.org/analysis/united-states-east-med-case-study-energy-diplomacy> adresinden alınmıştır.

Türkiye Petrolleri A.O. 2019 Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu, 2 Haziran 2021'de <https://enerji.mmo.org.tr/wp-content/uploads/2020/06/2019-TPAO-SEKT%C3%96R-RAPORU.pdf> adresinden alınmıştır.